

Oxana PALADI

**ORIENTĂRILE VALORICE
ȘI ADAPTAREA PSIHOSOCIALĂ
LA VÂRSTA ADOLESCENȚEI:
ABORDĂRI TEORETICE**

Monografie

CHIȘINĂU, 2021

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
INSTITUTUL DE ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI

PALADI OXANA

**ORIENTĂRILE VALORICE ȘI
ADAPTAREA PSIHOSOCIALĂ
LA VÂRSTA ADOLESCENȚEI:
ABORDĂRI TEORETICE**

Monografie

CHIȘINĂU, 2021

Aprobată pentru editare
de Consiliul Științifico-Didactic al Institutului de Științe ale Educației

Coordonator științific:

Nicolae BUCUN, *doctor habilitat, profesor universitar*

Recenzenți:

- **Aglaida BOLBOCEANU** – *doctor habilitat în psihologie, profesor cercetător, Institutul de Științe ale Educației*
- **Petru JELESCU** – *doctor habilitat în psihologie, profesor universitar, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”*
- **Maia COJOCARU-BOROZAN** – *doctor habilitat în pedagogie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Tiraspol*
- **Nelu VICOL** – *doctor în filologie, conferențiar universitar, Institutul de Științe ale Educației*
- **Angela POTÂNG** – *doctor în psihologie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova*

Redactor:

- **Oxana UZUN-NEGRESCU**

CUPRINS

PREFAȚĂ	4
1. DIMENSIUNI CONCEPTUALE ALE NOȚIUNILOR DE VALOARE, ORIENTĂRI VALORICE	13
1.1. Definirea conceptului de valoare, orientări valorice	13
1.2. Teorii, principii, tipuri, funcții ale valorilor, orientărilor valorice ...	41
1.3. Relațiile în sistemul valoric: atitudinea, norma, idealul, interesul, nevoia și trăsăturile de personalitate.....	67
1.4. Orientările valorice – elemente a structurii personalității	90
1.5. Orientările valorice la vârsta adolescenței.....	97
2. DIMENSIUNI CONCEPTUALE ALE NOȚIUNII DE ADAPTARE ÎN CONTEXTUL SOCIAL ȘI PSIHOLAGIC ...	116
2.1. Definirea conceptului de adaptare, adaptare psihosocială, adaptabilitate psihosocială.....	116
2.2. Teorii, criterii, mecanisme ale adaptării psihosociale	147
2.3. Componente ale adaptării psihosociale – concepția autorilor C. Rogers și R. Dymond.....	168
2.4. Relațiile adaptării psihosociale cu alte fenomene psihice	174
2.5. Modele de cercetare a relației dintre orientările valorice și adaptarea psihosocială	221
ÎNCHEIERE	231
BIBLIOGRAFIE	234

PREFAȚĂ

Provocările societale create de realitatea din întreaga lume sunt valorificate în diverse cercetări științifice. În acest context, un document important este *Strategia Națională de Dezvoltare 2030 a Republicii Moldova: adaptarea și răspunsurile la provocările globale și transformarea societății* care prin capitolul *Provocările globale și regionale* face trecerea în revistă a principalelor forțe, factori care vor schimba definitiv lumea către 2030. Transformările expuse contează în calitate de factorii externi determinativi în crearea condițiilor, formatării realităților economice și societale dominante inclusiv pentru Republica Moldova. Respectiv din *Strategia Națională de Dezvoltare „MOLDOVA” 2030, strategiile sectoriale și programele-cadru ale UE* se reliefează un alt document și anume *Programul național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023* (Anexa nr. 1 la Hotărârea Guvernului nr. 381/2019) cu *Planul de acțiuni privind implementarea acestuia*. Acesta reprezintă documentul de referință în baza căruia Ministerul Educației, Culturii și Cercetării asigură elaborarea politicii naționale în domeniul cercetării și inovării. Important este să menționăm faptul că *Programul național* intervine cu o abordare sistemică pe termen lung a dezvoltării durabile a unei societăți sănătoase, armonioase, orientate spre educarea unei societăți bazate pe cunoaștere, competitive, capabile să răspundă la provocările timpului, unde, luând în considerare cerințele contemporane pentru dezvoltarea durabilă, cercetările (fundamentale și aplicative) au ca obiectiv realizarea și asigurarea unui suport științific necesar pentru soluționarea problemelor sociale.

Provocările societale sunt prezentate în direcții strategice precum: Inovațiile sociale, educaționale și culturale pentru integrare și adaptare; Migrația, diaspora și schimbările sociodemografice; Patrimoniul material și imaterial; Valorificarea capitalului uman și social. Analizând ultima direcție strategică prezentată, *Valorificarea capitalului uman și social*, observăm că se pune accent pe schimbările sociale rapide din ultimii ani care au impact asupra calității vieții și siguranței psihosociale, dar și asupra aspectelor de integrare socială a persoanelor. Se accentuează ideea că valorificarea capitalului uman și social este un factor esențial în dezvoltarea socio-economică a țării noastre. Tendințele actuale demonstrează

necesitatea extinderii cercetărilor spre resursa umană. Printre rezultate scontate la această dimensiune se menționează:

- a) dezvoltarea unui sistem de protecție social solid și incluziv;
- b) consolidarea expertizei științifice în domeniul științelor educației, asistenței sociale, psihologice și psihopedagogice;
- c) consolidarea expertizei științifice în domeniul îmbătrânirii active a populației;
- d) elaborarea politicii de reconciliere a obligațiilor de muncă cu cele ale vieții de familie;
- e) diminuarea riscurilor de sărăcie (dezvoltarea rezilienței, formarea abilităților psihologice de gestionare a situațiilor de criză, crearea condițiilor psihosociale în asistarea traseului profesional);
- f) adaptarea sistemului educațional la noile abordări din societatea contemporană [137].

Provocările societale contemporane și amploarea schimbărilor cu caracter diferit (politic, economic, educațional) ce au loc în actualmente în societate necesită noi configurații pentru implicarea activă a personalității în viața umană, obținerea performanțelor înalte, realizarea scopurilor, orientarea și direcționarea sistemului propriu de valori. Republica Moldova a parcurs o perioadă de tranziție dificilă; ultimele trei decenii au fost marcate de recesiune economică, declin demografic, emigrație și, de efectele crizei financiare.

Societatea în schimbare, prin diferite forme de influență, oferă și induce persoanelor atitudini, valori, idealuri influențând și procesul adaptării psihosociale. Interiorizarea valorilor promovate de contextul socio-cultural este dependentă de diverse particularități psihosociale. Luând în considerație faptul că valorile sunt considerate factori explicativi ai schimbării sociale (J.P. Durand și R. Weil) subliniem aici și faptul că rolul valorilor culturale este acela de a oferi cadre de referință, noi modele de organizare umană, oportunitatea reorganizării unui câmp cultural [91, p. 228].

În psihologia socială, valorile sunt înțelese ca obiective ideale ale societății, grupurilor sociale și indivizilor. În această ramură a cunoașterii științifice, valorile sunt considerate o bază integrativă atât pentru individ, cât și pentru orice grup social mic sau mare, națiune, pentru umanitate în

ansamblu. În concepțiile auroului M. Rokeach menirea valorilor umane rezidă în asigurarea unui ansamblu de standarde pentru a direcționa eforturile noastre în satisfacerea necesităților și, pe cât este posibil, de a ne amplifica autoestimarea, adică a ne face autoimaginea percepută de noi și de alții corespunzătoare definițiilor, social și instituțional originale, ale moralității și competenței. Autorul definește valoarea ca fiind o convingere de durată similară cu un anumit mod de comportament sau scop al existenței. Asemănător cu oricare alt tip de convingere, valoarea are trei componente: cognitivă, afectivă și comportamentală. Considerăm aceste idei fundamentale pentru cercetarea dată care am impulsionat determinarea orientărilor valorice ale personalității adolescentului în perioada actuală, deoarece valorile personale prezintă una din cele mai importante subsisteme ale sferei de conținut a personalității. Pornind de la clasificarea propusă de către Д. Леонтьев cu referire la natura psihologică a valorilor individuale, Л. Карпушина, А. Капцов consideră că valorile personale au esență dublă. Pe de o parte, acestea presupun că relația (raportul, atitudinea) are funcția de direcționare și structurare, iar pe de altă parte, este situată în același rând cu trebuințele și motivele, prezentând ca atare învățământul valoric, care manifestă putere de stimulare, adică are funcția de orientare și motivare. În viziunea autorului Kluckhohn orientarea valorică este o concepție organizată și generalizată, influențând comportamentul, cu privire la natură, la locul omului în ea, la relațiile omului cu ceilalți și cu privire la dezirabil și indezirabil, așa cum pot fi acestea legate de mediu și de relațiile inter-umane.

În știința psihologică contemporană multe din realizări au fost orientate spre cercetarea valorilor, și anume, delimitărilor conceptuale, teoriilor, structurilor, noțiunilor, modelelor de ierarhizare a valorilor în diferite situații ale vieții:

– G.W. Allport, P. Vernon, G. Lindzey, E. Durkheim, V. Francl, Mc Laughlin, G. Rocher, R. Williams, M. Scheler, C. Kluckhohn, F. Kluckhohn, A. Maslow, R. Inglehart, M. Rokeach, Sh. Schwartz, R. Doron, F. Parot, C. Morris, Ed. Spranger, W.I. Thomas, F. Znaniecki, D. Debats, B. Bartelds, V. Gouveia et. al. [3; 369; 373; 374; 375; 379; 380; 381; 382; 383; 384; 385; 386; 387; 393; 394; 395; 396; 397; 398; 399; 402; 403];

– L. Blaga, T. Vianu, D.D. Roșca, V. Pavelcu, M. Ralea, P. Popescu-Neveanu, P. Andrei, M. Zlate, T. Rotariu, P. Iluț, C. Marin, O. Mișcol, C. Enăchescu, B. Voicu, M. Voicu, D. Cristea, A. Gavreliuc, A. Pășcălu, I.C. Dumitriu-Timofte et. al. [4; 9; 41; 53; 55; 60; 70; 71; 72; 80; 127; 129; 130; 135; 136; 179; 183; 186; 187];

– Б.Г. Ананьев, С.Л. Рубинштейн, А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов, Ю.М. Жуков, И.В. Дубровина, Б.С. Круглов, Ч.А. Шакеева, А.В. Шариков, Э.А. Баранова, Б.С. Братусь, Е.И. Головаха, Д.А. Леонтьев, Т.Н. Пороховская, Л. Карпушина, В. Сопов, А. Буреломова, В. Зинченко, В.Д. Сайко, Г.Л. Будинайте, С.С. Бубнова, Н.А. Волкова, Т.В. Корнилова, Д.В. Каширский, Ф.Б. Яшин, М.С. Яницкий, А.В. Серый, Н.М. Лебедева, Н.А. Журавлева, В.Ф. Сержантов, В.Г. Алексеева, О.А. Тихомандрицкая, Е.М. Дубовская, Ж.В. Горькая, О.А. Голянская, Ю.А. Шерковин, Т.А. Умбаев, Б.В. Овчинников, А. Адыкулов, Л.П. Буева, Г.Х. Баева, Л.В. Баева, В.В. Ильин, Г.А. Гусева, Л.Г. Безумова, С.И. Богдан, Л.Г. Десфонтейнес, С.Н. Унарова, А.А. Волочков, Е.Г. Ермоленко, О.И. Мухрыгина, А.Н. Мушкирова, Н.Р. Салихова, И.А. Сельцова, Т.В. Дробышева, А.Л. Журавлев, К.У. Камбарова, И.А. Соина, А.Г. Хайбулаева, О.С. Ковальская, К.А. Кушхова, Ф.З. Шогенова, Д.О. Ерохин, Т. Blyznyuk et. al. [196; 197; 198; 201; 202; 205; 208; 212; 213; 214; 217; 220; 221; 227; 228; 229; 230; 234; 236; 240; 241; 244; 251; 254; 256; 257; 258; 260; 261; 262; 264; 274; 280; 281; 282; 283; 286; 288; 290; 301; 302; 313; 323; 327; 328; 329; 332; 338; 339; 342; 348; 350; 355; 356; 360; 365; 366; 367; 368; 371].

Orientările valorice la adolescenți au fost analizate în țara noastră de către A. Bolboceanu, M. Șleahțișchi, S. Briceag, S. Svetlicinii; S. Rusnac, A. Țibuleac, O. Paladi, I. Gîncu, M. Dohotaru, S. Spînu et. al. [12; 17; 49; 61; 62; 96; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115; 117; 119; 123; 124; 150; 151; 163; 164; 166].

Autorii menționează că valorile se pot schimba într-atât încât se schimbă societatea și relațiile dintre oameni. De altfel, valorile implicit demonstrează care sunt problemele în cadrul societății, deoarece oamenii cu ajutorul acestora exprimă rezultatul dorit al schimbărilor sociale și a ceea ce tind [314]. În calitate de *valori personale* devin

acele semnificații în raport cu care se determină subiectul. Conștientizarea și acceptarea de către individ a sensurilor personale este prin urmare o condiție necesară pentru formarea valorilor personale [213].

Societatea promovează anumite valori, iar ele nu sunt asimilate de către persoană în mod direct, ci sînt analizate, trecute prin prisma conștiinței fiecăruia ca mai apoi să fie selectate și să devină componente ale sistemelor proprii de valori, atribuindu-le o ierarhie diferită, anume aici se reliefează și necesitatea realizării investigațiilor în aceste direcții. O altă provocare pentru cercetarea acestei probleme este schimbarea de valori ale societății noastre în perioada de tranziție care poartă un îndelungat interval temporar. Această perioadă cu tensiuni și contradicții în cadrul propriei sale realități interne, cu confruntări între două lumi – una depășită, negată prin procesul schimbărilor, alta nouă, în curs de edificare, duce la pierderea unor valori și preluarea altora. De aici coexistența inevitabilă a unor valori vechi și noi, coexistența unor sensuri și contra-sensuri axiologice cu efecte diferite.

În situația când societatea este confruntată cu o criză evidentă a valorilor, problema educării generației tinere este una actuală și oportună. Deosebit de actuală ea devine pentru tinerii cu vârsta între 18 și 25 ani, care se află pe calea cunoașterii valorilor sociale și a constituirii propriei ierarhii de valori. De asemenea aprecierea și stabilirea poziției interne față de evenimentele vieții este un act intelectual și moral destul de dificil, deoarece acesta presupune anumite decizii și responsabilități pe care nu oricine este gata să și le asume [31, p. 67].

De altfel, necesitatea cercetării orientărilor valorice vine și din conceptul modern al educației care tratează valoarea ca pe ceva indispensabil celui educat, el însuși contribuind efectiv la apariția valorii.

Cercetarea particularităților psihosociale ale orientărilor valorice cu focalizare pe tînăra generație ne poate sugera unele idei de modernizare în plan educațional, valorico-atiudinal și comportamental. Stabilirea particularităților psihosociale ale orientărilor valorice deschid noi orientări spre cunoașterea și respectarea valorilor fundamentale ale societății democratice; armonizarea și exersarea propriului sistem de valori în acord cu cel social; formarea conduitei participative la viața socială, cultivarea

toleranței; cunoașterea și respectarea valorilor fundamentale ale culturii naționale. Aceste dimensiuni contribuie eficient la procesul de adaptare psihologică și socială a personalității.

În condițiile moderne ale dezvoltării dinamice a societății, problema adaptării psihologice continuă să devină actuală. Dinamismul relațiilor sociale determină schimbări semnificative în toate sferile activității umane, inclusiv în educație și în activitatea profesională. Problema adaptării psihologice și socio-psihologice în psihologia modernă atrage din ce în ce mai mult atenția cercetătorilor: conceptul de „adaptare” este plin de conținut nou, adaptarea psihologică este prezentată nu ca un proces de adaptare pasivă la realitatea înconjurătoare, ci ca un proces activ de transformare și auto-dezvoltare, adaptarea este studiată în tradiții abordări subiective, sistemice și integrate, ecopsihologie a dezvoltării.

Cu referire la procesul de adaptare sunt importante studiile autorilor străini și autohtoni:

– C.G. Jung, J. Piaget, A. Adler, K. Horney, H.J. Eysenck, G. Selye, J. Mayer, P. Salovey, C. Rogers, R. Dymond, G. Vaillant, D. Goleman, D. Caruso, R. Bar-On, D.G. Mead, R.M. Klein, T. Cavell, J. Fleyvell, Ch. Cooley, T. Shibusani et. al. [1; 27; 75; 63; 131; 331; 357; 362; 372; 377; 389];

– P. Popescu-Neveanu, M. Zlate, S. Chelcea, A. Neculau, P. Golu, U. Șchiopu, M. Zlate, P. Iluț, A. Coașan, A. Vasilescu, C. Enăchescu, A. Baba, R. Ciurea, C. Păunescu, I. Mușu, G. Popescu, O. Pleșa, M. Tufeanu, D. Murariu et. al. [7; 32; 33; 36; 55; 65; 82; 88; 90; 91; 128; 135; 136; 158; 159; 175; 182; 185];

– Л.С. Выготский, С.Я. Рубинштейн, П.К. Анохин, И.М. Павлов, И.М. Сеченова, Д.А. Андреева, Г.М. Андреева, В.Г. Асеев, Ф.Б. Березин, Л.С. Выготский, В.В. Лагерева, И.А. Милославова, В.И. Медведев, Д.В. Колесов, О.П. Фролова, М.Г. Юркова, Л.Л. Шпак, Т.Н. Вершинина, К.А. Абульханова-Славская, Ф.З. Меерсон, У.Р. Эшби, Т.И. Рогинская, А.Н. Леонтьев, Т.В. Снегирева, А.А. Реан, Г.А. Балл, А.В. Петровский, С.А. Васильева, Ф.З. Меерсон, И.А. Милаславова, О.Ф. Гефеле, И.В. Агличева, И.Н. Симаева, Т.И. Рогинская, Д.А. Леонтьев, Н.В. Фурманова, V.G. Krâsiko, Ю.А. Александров, Т.В. Середа, К.М. Смир-

нов, И.А. Георгиев, А.Н. Жмыриков, В.Н. Безносиков, Л.И. Анцыферова, А.А. Началджан, В.Н. Парыгин, А.Ю. Шалько, М.А. Кленова, В.В. Гриценко, С.В. Козлов, О.В. Авдеева, И.К. Кряжева, Н.А. Нестеренко, Н.Н. Мельникова; А.-И. Косталес Завгородняя, М.А. Лебедев, А.Г. Маклаков, Н. Бурдун, А.К. Акименко, О.В. Хмелькова et. al. [188; 189; 191; 192; 193; 194; 200; 203; 207; 216; 219; 222; 224; 225; 226; 231; 232; 233; 246; 248; 252; 263; 265; 269; 276; 279; 284; 291; 292; 293; 296; 298; 304; 312; 320; 321; 325; 331; 334; 337; 346; 347; 349; 362];

– N. Bucun, P. Jelescu, C. Platon, J. Racu, S. Rusnac, M. Pleșca, E. Țărnă, E. Puzur, L. Donoga, A. Tarnovschi, R. Cerlat, S. Toma et. al. [18; 24; 25; 30; 94; 95; 97; 99; 100; 102; 103; 104; 105; 106; 110; 112; 116; 118; 134; 141; 149; 152; 153; 170; 171; 172; 173; 215; 238; 245].

Adaptarea psihosocială îmbină în sine necesitatea de a corespunde cerințelor societății ținând cont de propriile nevoi, motive, interese. Se caracterizează prin conștientizarea de către individ a necesității efectuării unor schimbări treptate în relația cu mediul social prin asimilarea unor noi modalități de comportament dar și prin formarea unor noi mecanisme adaptative orientate spre congruența relației individuale cu mediul înconjurător. Nivelul adaptării psihosociale este în relație directă caracteristicile psihologice ale personalității și particularitățile sale comportamentale. Adaptarea psihosocială presupune o apreciere corectă a propriei persoane și a realității înconjurătoare, activism, flexibilitate, competență socială.

Orientările valorice și adaptarea psihosocială sunt concepte primordiale atât pentru sistemul educațional cât și pentru educație în general. Orice sistem educațional implică disponibilitate socială, reflectând toate aspectele sociale, economice și spirituale ale vieții unei țări. El poate fi conceput ca o modalitate de asigurare a dezvoltării comunității și individului. În calitate de atribut și condiție de existență a omului în societate, educația are două obiective de bază: a) de formare a personalității umane; b) de formare a calității umane în cadrul social de perspectivă. Educația are drept temelie experiența acumulată de societatea umană și trebuie să anticipeze evoluția societății, servind drept factor determinativ de dezvoltare social-economică a țării. Transformările care au loc în viața socială, economică și culturală, impunând schimbări în dezideratul educațional,

generează modificări în conștiința și comportamentul personalității. Alertate, instituțiile sociale nu sunt pregătite spre a contribui la procesul educațional, iar agenții educaționali nu posedă încă suficiente abilități de educație în noile condiții social-economice. Fundamentele sociale ale educației constau în aceea că, prin funcțiile sale, ea urmărește stabilirea unui echilibru dinamic între personalitate și societate, condiție indispensabilă atât pentru existența și dezvoltarea societății, cât și a fiecărui individ în parte.

Educația este un mijloc de transfer de valori între societate și individ și asigură condiții favorabile pentru asimilarea și promovarea acestor valori. În această ordine de idei, urmărind integrarea individului în societate educația se ocupă de formarea personalității, trăsăturile căreia vor permite asimilarea valorilor sociale, contribuind, în același timp, la depășirea și dezvoltarea lor în corelare cu sensul general al dezvoltării sociale [67, p. 6].

La acest capitol relevant este să menționăm importanța cadrului juridic al raporturilor privind proiectarea, organizarea, funcționarea și dezvoltarea sistemului de educație din Republica Moldova care este stabilit de Codul Educației al RM – document valoros pentru toți actorii educaționali. Aici, în conformitate cu prevederile articolului 5, misiunea educației este: satisfacerea cerințelor educaționale ale individului și ale societății; dezvoltarea potențialului uman pentru a asigura calitatea vieții, creșterea durabilă a economiei și bunăstarea poporului; dezvoltarea culturii naționale; promovarea dialogului intercultural, a spiritului de toleranță, a nediscriminării și incluziunii sociale; promovarea învățării pe tot parcursul vieții; facilitarea reconcilierii vieții profesionale cu viața de familie pentru bărbați și femei [37]. Considerăm actuală cercetarea realizată la subiectul *Orientările valorice și impactul lor asupra adaptării psihosociale a adolescenților*, deoarece vom contribui la realizarea unor obiective din cadrul misiunii educației importantă pentru întreg sistemul educațional din Republica Moldova.

N. Bucun, Vl. Guțu reliefând *fundamentele psihologice ale educației* subliniază că formarea unei personalități conforme idealului educațional presupune angajarea conștientă a teoriilor dezvoltării personalității

(esența personalității; tendințele ei de dezvoltare; analiza factorială a componentelor și calităților personalității; caracterul dinamic și evolutiv al personalității); esența psihologică a educației (evidențierea obiectivelor, strategiilor, finalităților, factorilor social-psihologici de adaptare la condiții schimbătoare); cunoștințe despre particularitățile de vârstă și individuale ale personalității; raportul personalitate – societate (exigențele socialului în continuă dinamică constituie mecanismul dezvoltării și adaptării personalității, tendința către idealul educațional). Totodată printre obiectivele educației care sunt orientate spre atingerea mai multor finalități se regăsesc și următoarele: formarea axei valorice personale; formarea competențelor de adaptare la noile condiții în vederea satisfacerii nevoilor personale și sociale [67, p. 7-8]. Considerăm că aceste elemente constituie argumente forte și actuale pentru inițierea cercetărilor cu privire la conceptele menționate din perspectiva abordărilor sociale contemporane. Prin cercetarea particularităților orientărilor valorilor și a impactului lor asupra adaptării psihosociale a personalității adolescentului vom completa informațiile din psihologia socială cu referire la această problemă.

1. DIMENSIUNI CONCEPTUALE ALE NOȚIUNILOR DE VALOARE, ORIENTĂRI VALORICE

1.1. Definirea conceptului de valoare, orientări valorice

Cercetarea orientărilor valorice a luat amploare în ultimii ani. În literatura de specialitate semnificațiile pentru conceptul de orientări valorice ale personalității sunt diverse. În psihologia socială, valorile sunt înțelese ca obiective ideale ale societății, grupurilor sociale și indivizilor. În această ramură a cunoașterii științifice, valorile sunt considerate o bază integrativă atât pentru individ, cât și pentru orice grup social mic sau mare, națiune, pentru umanitate în ansamblu. Analizând viziunile autorilor care au fost preocupați de studiul valorilor, observăm că ei le descriu referindu-se la: valori în general, valori umane, valori sociale, valori personale, valori individuale, valori obiective, idei valorice, orientări valorice, sistemul de valori, ierarhii valorice, reprezentări valorice, atitudini sociale, sensuri personale (sensuri personale conștiente), sistemul de dispoziții (predispoziții), orientări de viață ale personalității, valori de referință etc. Conceptele enumerate, uneori au tangențe, iar altele sunt total suprapuse cu orientările valorice, de altfel în continuare ne vom referi la unele dintre ele. Conceptele de „valori sociale” și „valori personale” subliniază apartenența lor la o anumită comunitate de oameni sau personalitatea în sine.

În cele ce urmează ne vom referi la noțiunea de **valoare**. Astfel am evidențiat și în studiile realizate anterior faptul că în concepția autorilor precum A. Biron, M. Moraru, V. Pavelcu, P. Popescu-Neveanu noțiunea de valoare este considerată o însușire, un criteriu, o reprezentare, un produs, în fond ca obiectivare a esenței umane [129; 130; 135].

J.-M. Duprez afirma că valorile redau preferințe sau principii care definesc principalele orientări ale acțiunii umane, care orientează și legitimează regulile vieții sociale [163].

Unii autori precum R. Doron și F. Parot, consideră că există cel puțin trei sensuri diferite ale noțiunii fundamentale de valoare pe care o raportează la: motivație – valoarea este apropiată de valență și trimite

la tot ce caută sau evită un anumit individ; procesele sociale și organizaționale – valoarea este echivalentă cu utilitatea socială; ideologie – o valoare este apropiată de un scop și conduce la accentuarea semnificației praxisului sau practicilor sociale [51]. Valoarea presupune o preferință specifică pentru un anumit tip de comportament sau anumite scopuri, care pot fi personale sau sociale.

În dicționarul Larousse, valoarea este credință împărtășită privind ceea ce este dezirabil sau util, adică ceea ce trebuie prescris sau proscris, în materie de comportamente și de finalități [77, 1358 p.], iar pentru H. Newcomb, R. Turner și S. Converse, valorile constituie unul dintre obiectele centrale ale organizării atitudinilor.

P. Iluș susține că valorile redau principii generale despre dezirabil, care orientează și organizează acțiunile și mentalitățile indivizilor, grupurilor și comunităților [71, 157 p.].

Valoarea se consideră drept un produs axiologic al conștiinței umane, care atribuie calități, entități sau stări existențiale, fiind influențat de preferințe, dorințe, intenții; valoarea este un atribut situațional, relațional ce se declanșează ca urmare a orientării omului într-o ordine transcendentă. Valorile servesc drept criteriu selectiv al acțiunilor. Pe de o parte valorile suscită judecăți, preferințe și alegeri, pe de altă parte valorile constituie principii pentru decizii de comportament [108].

N. Sillamy definește noțiunea de valoare ca interes manifestat față de un obiect; stimă arătată unei persoane. Noțiunea de valoare este esențialmente subiectivă, variind în funcție de individ și de situație și fiind legată de satisfacerea trebuințelor. Un obiect nu are valoare decât în măsura în care este dezirabil. Valoarea unei persoane este fluidă, labilă, pusă mereu sub semnul întrebării; individul care caută să se definească nu o poate face decât prin raportare la lumea sa socială; el nu are valoare în propriii săi ochi decât în măsura în care este purtător al valorilor pe care i le recunoaște grupul [162].

Б.Г. Аняньев considera valorile și formațiunile valorice drept trăsături fundamentale, „primare” ale personalității care condiționează motivele comportamentului, determină aspirațiile și caracterul [197; 198]. С.Л. Рубинштейн evidențiază că valorile, nu sunt o substanță specifică,

nu au o esență metafizică specială. Fiecare dintre ele este o prezentare a legăturilor dintre persoană și lumea ce-l înconjoară, deoarece „valoarea – reprezintă semnificația unui lucru în lume pentru individ” [324].

V. Сопов și Л. Карпушина definesc noțiunea de valoare drept o atitudine a subiectului față de diverse fapte, evenimente ale vieții, obiect și subiect și recunoaștere a acestora ca fiind importante în viață. Autorii analizează următoarele valori și sfere ale vieții: dezvoltarea sinelui; satisfacția spirituală; creativitatea; contactele sociale; prestigiul personal; situația materială înaltă; aptitudinile; nivelul personal de individualitate; sfera vieții profesionale; sfera studii, învățământ; sfera vieții familiale; sfera vieții sociale; sfera distracției; sfera activității fizice [259]. J. Smith și S. Schwartz desprind cinci aspecte mai importante ale acestora: valorile sunt idei, dar nu unele reci, ci infuzate de simțiri; ele se referă la scopuri dezirabile și la moduri de conduite prin care se promovează respectivele scopuri; valorile transcend acțiuni și situații specifice; servesc drept standarde de selecție și evaluare a comportamentelor persoanelor și evenimentelor; ele se ordonează atât la nivel societal, cât și individual, după importanța uneia față de alta, formând sisteme de valori [apud 71].

În viziunea autorilor W.I. Thomas și F. Znaniecki valoarea este un dat având un conținut empiric, accesibil tuturor membrilor unui grup social și un sens în funcție de care activitatea este determinată sau nu [apud 163].

După C. Kluckhohn valoarea este o concepție, explicită sau implicită, distinctivă pentru un individ sau caracteristică pentru un grup, cu privire la ceea ce este dezirabil și influențează selecția modurilor, mijloacelor și scopurilor disponibile ale acțiunii; orientarea spre valoare este o concepție organizată și generalizată, care influențează comportamentul cu privire la natură, la locul omului în ea, la relațiile omului cu ceilalți și cu privire la dezirabil și indezirabil, așa cum pot fi acestea legate de mediu și de relațiile interumane [390].

Valorile acționează într-un mod reformat (într-o formă convertită), în calitate de motive ale activității și comportamentului, deoarece orientarea persoanei în lume și dorința de a atinge anumite obiective corelează strict cu valorile incluse în structura personalității. De aceea, valorile indică

starea care este determinată de scopul activității și comportamentului persoanei, care împărtășește această valoare, indică obiectul aspirațiilor în calitate de beneficiu, care permite individului să-și construiască o activitate deliberată, să realizeze o autodeterminare personală, profesională, de viață [261; 262]. Ф.Б. Яшин afirmă faptul că valorile sunt de natură duală: în același timp, acestea sunt sociale și individuale [368].

Valorile nu există în sine, în mod independent. Orice valoare determină și este determinată de alte valori. M. Rokeach nota că aceste legături de dependență nu sunt întâmplătoare. Oamenii sunt ființe consistente, ceea ce presupune existența unei armonii minimale între valorile pe care le are fiecare individ. Valorile nu există niciodată dispartate, ci sunt integrate în sisteme de valori. Aici relațiile dintre ele sunt organizate consistent, alcătuiind un mod latent de orientare a indivizilor în toate acțiunile pe care le întreprind, ca efect al unor pattern-uri stabile, de durată, prin care fiecare individ își structurează credințele cu privire la scopurile existenței și la modurile considerate dezirabile de atingere a acestora. Ca și Kluckhohn, Rokeach realizează o organizare ierarhică a valorilor, cu **valori centrale**, ce devin prioritare. **Sistemul valoric** este relativ stabil, însă el se poate schimba prin modificarea ierarhiilor valorice, prin schimbarea priorităților valorilor. Stabilitatea este superioară atitudinilor, care se modifică mai ușor, fiind determinate de seturi diferite de valori, nu neapărat centrale. Pe de altă parte, interdependența dintre valori face ca centralitatea unora sau altora dintre acestea să reprezinte în fapt o centralitate a unui set mai larg de valori. *De aici apare dificultatea de a distinge între orientările de valoare și valori, cei doi termeni fiind folosiți în general ca interșanjabili* [apud 108].

Respectiv, pentru a confirma acest lucru, ne vom referi în detaliu și la concepțiile autorilor cu privire la **orientările valorice** ale personalității. În viziunea autorului M. Rokeach, o proprietate importantă a valorilor este faptul că acestea sunt orientări în activitățile și comportamentul oamenilor [394].

În concepțiile autorului M. Rokeach menirea valorilor umane rezidă în asigurarea unui ansamblu de standarde pentru a direcționa eforturile noastre în satisfacerea necesităților și, pe cât este posibil, de a ne amplifica

autoestimarea, adică a ne face autoimaginea percepută de noi și de alții corespunzătoare definițiilor, social și instituțional originale, ale moralității și competenței. Autorul definește valoarea ca fiind o convingere de durată similară cu un anumit mod de comportament sau scop al existenței. Asemănător cu oricare alt tip de convingere, valoarea are trei componente: cognitivă, afectivă și comportamentală. M. Rokeach realizează o divizare mai generală a valorilor pe baza opoziției tradiționale a valorilor-scop și valorilor-mijloc. Respectiv autorul distinge două tipuri de valori (două liste A și B de valori, în care sînt scrise cîte 18 valori terminale și instrumentale). **Valorile terminale (scop) reflectă convingerea că orice scop final al existenței individuale din punct de vedere personal sau social merită să fie urmărit.** Aceste valori finalități, reprezentate de idealuri sau scopuri sunt: 1) viața activă; 2) înțelepciunea vieții; 3) sănătate; 4) muncă interesantă; 5) frumusețea naturii și a artei; 6) dragoste; 7) bunăstare materială; 8) prieteni buni, fideli; 9) apreciere socială; 10) cunoaștere; 11) viața productivă; 12) dezvoltare continuă; 13) distracții; 14) libertate; 15) viață familială fericită; 16) fericirea altora; 17) creație; 18) încredere în sine. **Valorile instrumentale (mijloc) prezintă convingerea că un anumit mod de acțiune din punct de vedere personal și social este preferabil în toate situațiile.** Valorile instrumentale, desemnate de modurile de conduită sunt: 1) acuratețe; 2) educație; 3) exigențe înalte; 4) energie de viață; 5) executivitate; 6) independență; 7) intransigență față de sine și alții; 8) studii; 9) responsabilitate; 10) raționalism; 11) autocontrol; 12) curaj în susținerea opiniei proprii, a convingerilor; 13) voință; 14) toleranță; 15) viziuni largi; 16) onestitate; 17) eficacitate în activitate; 18) delicatețe. Pentru mai multe decenii această sistematizare axiologică a constituit cea mai complexă și mai nuanțată configurare valorică a identităților personale și colective. Potrivit autorului, valorile terminale sunt mai stabile decât valorile instrumentale și sunt caracterizate de o variabilitate interindividuală mai mică [394; 395].

Potrivit concepțiilor autorilor M.C. Яницкий, A.B. Серый [367], ierarhia individuală a orientărilor valorile poate fi divizată în trei grupuri egale și anume:

1. Primul grup este grupul valorilor **preferate, semnificative** (se situează de la 1 la 6 în ierarhie);

2. cel de-al doilea – grupul valorilor **indiferente, neînsemnate** (se situează de la 7-12);
3. cel de-al treilea – grupul valorilor **respinse, ne semnificative** (se situează de la 13-18 rang al ierarhiei).

În general autorii care au studiat orientările valorice ale personalității relevă faptul că acestea sunt cele mai importante elemente în structura personalității, orientările valorice sunt analizate ca un complex de valori conștiente și ordonate ale individului, determinându-i astfel comportamentul și activitatea.

C. Kluckhohn, C. Morris, E. Spranger definesc orientările valorice în calitate de concepte subiective ale valorilor propriu zise, o categorie de atitudini sau interese care ocupă o poziție relativ înaltă în structura ierarhică a reglementării activității personalității [390; 391; 401]. În lucrările autorilor В.А. Ядов, C. Morris, E. Spranger orientărilor valorice sunt identice cu valorile individuale, fiind examinate în calitate de o categorie a atitudinilor sau intereselor sociale.

Sh. Schwartz, în lucrările sale cu privire la conceptul de valoare prezintă fundamentarea teoretică a naturii, funcțiilor valorilor, interrelațiile lor în structura personalității. Conform acestei concepții, valorile sunt considerate idei despre scopuri care servesc în calitate de principii în viața unei persoane; valorile sunt criteriile pentru alegerea și evaluarea acțiunilor persoanei, precum și evaluarea altor persoane și evenimente. Sh. Schwartz, în teoria sa pune accent pe relația dintre valorile persoanei și nevoile ei [398; 399].

Н.А. Журавлева subliniază că orientările valorice alcătuiesc componenta socio-psihologică cea mai importantă în structura personalității [249].

Ж.В. Горькая afirmă că orientările valorice sunt cele mai generalizate și ierarhizate relații ale individului cu valorile acelei culturi în care s-a format această personalitate; – un sistem structurat, generalizat format din reprezentări valorice, care exprimă atitudinea subiectivă a personalității față de condițiile obiective ale vieții. În toate interpretările, orientările valorice sunt cea mai importantă componentă a structurii personalității, în ea se conservează toată experiența de viață a individului acumulată

pe parcursul dezvoltării sale și se reflectă toate amprentele influențelor externe din natură și din societate. Reprezentările valorice asimilate în procesul de formare a personalității servesc drept un etalon pentru individ, cu care el își compară în mod constant interesele, trebuințele și comportamentul personal. Este foarte important ca în spațiul comunicării sociale a individului, orientările valorice să devină obiectul transmiterii experienței sociale și individuale, devenind astfel un mecanism esențial în procesul de reglementare a valorii și autoreglementarea sistemelor de diferite niveluri – de la individ la societate [230].

Sistemul orientărilor valorice determină partea consistentă a direcționării personalității și alcătuiește baza relațiilor ei cu: lumea înconjurătoare, alți oameni, sinele, baza concepției despre lume și miezul motivației vieții active, baza concepției despre viață și a „filosofiei vieții” [apud 108].

În lucrările autorului Ф.Б. Яшин orientările valorice sunt cea mai importantă componentă a structurii personalității. În sistemul orientărilor valorice ale individului se reflectă o legătură profundă dintre individ și societate, instituțiile, cultura și valorile acestuia. Acest sistem presupune alegerea liberă și, respectiv, o analiză cuprinzătoare a intereselor și nevoilor individuale ale persoanei în viață. Rolul cel mai important al orientărilor valorice constă în faptul că acestea determină orientarea, conținutul, formele de exprimare, scopurile și mijloacele de autoperfecționare a individului [368]. В.А. ЯДОВ susține că includerea orientărilor valorice în structura personalității „face posibilă identificarea determinantilor sociali comuni ai motivației comportamentului, sursele căreia trebuie căutate în natura socio-economică a societății, moralitate, ideologie, cultură și în particularitățile conștiinței grupului social al aceluși mediu, în care s-a format individualitatea socială și unde își desfășoară activitatea umană cotidiană” [363; 364].

В.Н. Мясищев consideră că orientările valorice ale individului reprezintă în sine o atitudine socială relativ stabilă a unei persoane față de beneficiile și idealurile materiale și spirituale, care sunt considerate drept obiecte, obiective și mijloace pentru satisfacerea nevoilor individuale [303]. Т.Ф. Иванчик și Г.А. Гусева, indică faptul că orientările valorice

sunt „atitudini față de valori” sau „orientarea spre scopurile și mijloacele de activitate” [253; 234].

Г.М. Андреева consideră orientările valorice ca un sistem de atitudini fixe, caracterizat printr-o atitudine selectivă a personalității față de valori. În viziunea autoarei orientările valorice sunt în calitate de element esențial al structurii generale a dispozițiilor personalității prin care se realizează valorile sociale [199].

И.Г. Кокурина susține că alegerea unei anumite valori are loc ca urmare a aprecierii, iar această alegere este fixată sub forma unei atitudini sociale [266].

Conceptul de orientări valorice denotă atitudinea subiectivă a unei persoane față de unele aspecte ale sistemului social, caracterizează unul dintre poliile relației valorice [230]. А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов, consideră că orientările valorice sunt o „componentă a structurii conștiinței personalității, care reprezintă o axă a conștiinței și a autoconștiinței, în jurul căreia se rotesc gândurile și sentimentele persoanei, și din punctul de vedere al căruia se rezolvă multe probleme de viață” [250]. În același timp, aceiași autori disting funcția principală a orientărilor valorice – reglementarea comportamentului ca o acțiune conștientă în anumite condiții sociale.

О.Т. Мельникова și Д.О. Ерохин [295; 244] numesc orientările valorice „culmi” ale formațiunilor mentale ale personalității care combină în sine componente motivaționale, semantice și cognitive.

Е.В. Шорохова [358] susține că valorile personale, activ influențează formarea sferei trebuințelor-motivaționale, iar „stabilitatea orientărilor valorice” asigură integritatea și stabilitatea personalității.

В.Д. Сайко [328] afirmă că sistemul de orientări valorice este cea mai importantă caracteristică a unei personalități și un indicator al formării sale.

În concepțiile autorilor К.А. Абульханова-Славская [188], Д.В. Каширский [261; 262], Е.Ф. Рыбалко, В.В. Столин, М.С. Яницкий [365; 366; 367], conținutul principal al orientărilor valorice sunt convingerile și afecțiunile unei persoane, anumite principii morale ale comportamentului, necesitățile materiale și spirituale ale acesteia împreună cu condițiile de satisfacere a acestora, precum și aspectele semnificative ale lumii obiec-

tive și sociale pentru individ, se reflectă particularități legate de statutul acestuia în societate, într-un anumit grup social, și influențând capacitatea de satisfacere a acestor nevoi. În lucrări realizate de către В.С. Мухина, М.Б. Куньявский, В.Б. Моин, И.М. Попова, А.А. Ручка, orientările valorice sunt analizate în calitate de subsistem creat în baza atribuirii valorilor sociale, incluzând în sine, în primul rând, principiile comportamentului în societate, precum și principiile de înțelegere a propriului comportament și a comportamentului altor persoane. Acest subsistem, fiind o entitate psihologică specifică, determină în mare măsură motivația individului pentru activitățile sale și servește drept o „carcasă” originală. Mulți psihologi indică mobilitatea și natura multinivelară a sistemului orientărilor valorice ale persoanei, ale cărei componente se regăsesc în anumite tipuri de relații sociale [apud 368].

Ж.В. Горькая evidențiază că uneori orientările valorice sunt definite în calitate de conținutul orientării personalității sau ca o varietate a relațiilor, la fel există definiția care evidențiază valoarea în calitate de sistem de atitudini sociale fixate ce aparțin culturii materiale și spirituale sau în calitate de sensuri personale conștiente și acceptate. Toți autorii, într-un fel sau altul, menționează că orientările valorice sunt analizate ca un complex de valori conștiente și ordonate ale individului, determinându-i astfel comportamentul și activitatea acestuia [230].

З.И. Файнбург remarcă „complexitatea extremă a sistemului de orientări valorice ale individului”, precum și complexitatea determinării sale prin relații sociale, „autocontrolul multidimensional și complex a tuturor dependențelor în acest domeniu”. Orientările valorice sunt un „obiect multidimensional, foarte complex după structura sa. Б.Ф. Ломов consideră că orientarea este „raportul dintre ceea ce o persoană primește și preia de la societate (se au în vedere atât valori materiale cât și cele spirituale), și ceea ce îi oferă, aduce în dezvoltarea acesteia” Astfel, el atrage atenția asupra faptului că orientarea într-un anumit mod exprimă relații personale de valoare față de realitate. Autorul afirmă că „orientările valorice, ca și orice alt sistem psihologic, pot fi reprezentate ca un spațiu dinamic multidimensional, fiecare dimensiune a căruia corespunde unui anumit tip de relații sociale și are importanță diferită pentru fiecare personalitate” [287].

Psihologii Г.А. Гусева, Е.В. Мартынова, В.С. Мухина, И.А. Сапогова evidențiază că sistemul orientărilor valorice servește drept bază pentru perspectivele dezvoltării personalității, asigurându-i stabilitatea, certitudinea și predictibilitatea acțiunilor și a comportamentului în general [apud 368]. De aceea, în anumite lucrări, orientările valorice se numesc „orientări de viață ale personalității”, „determinante în luarea deciziilor” și chiar „moralitatea personalității”. В.П. Тугаринов, utilizează direct definiția conceptului de „orientări valorice” prin orientarea individului către anumite valori, considerându-le ca fiind obiectul acestora [340]. Н.В. Кузьмина prin conceptul de orientare înțelege aspirația unei persoane de a-și realiza pretențiile și nevoile fundamentale, legând-o în același timp și cu orientările valorice ale individului [272]. Н. Remschmidt definește orientările valorice, drept standarde sau concepte care sunt acceptate de indivizi sau grupuri ca fiind semnificative și cu care se leagă opiniile și acțiunile acestora. Н.Ф. Наумова consideră că orientările valorice oferă o bază pentru alegerea scopurilor și mijloacelor din alternativele existente, pentru ordonarea preferințelor, evaluarea și selectarea acestor alternative. Acestea definesc „limitele acțiunii”, adică nu numai reglementează, ci și direcționează aceste acțiuni [305].

Н.А. Бердяев, consideră că stabilirea unei ierarhii a orientărilor valorice reprezintă o funcție transcendentală a conștiinței umane, în calitate de astfel de obiecte evidențiază valorile spirituale, sociale și materiale. М.С. Яницкий afirmă că, sistemul orientărilor valorice este un organ psihologic care efectuează simultan funcțiile de reglementare a comportamentului și de stabilire a obiectivelor. Acest sistem determină perspectiva vieții, „vectorul” dezvoltării personalității, acționează în calitate de cea mai importantă sursă și mecanism, corelează într-un tot întreg personalitatea și mediul social [366].

Analizând valorile sociale prezentate în calitate de manifestări ale conștiinței sociale determinăm că valorile și formațiunile psihice conexe acestora în conștiința individuală sunt percepute de către В.С. Мухина ca o caracteristică psihologică globală a personalității, ce dezvăluie relațiile interdependente esențiale ale omului cu societatea [300].

Sistemul de valori, după Ж.В. Горькая formează conținutul orientării personalității și exprimă baza internă a relației sale cu realitatea [230].

B.Д. Сайко evidențiază faptul că „sistemul orientărilor valorice este cea mai importantă caracteristică a personalității și un indicator al formării acesteia. Gradul de dezvoltare a orientărilor valorice, caracteristicile și formarea acestora ne permit să judecăm despre nivelul dezvoltării personale, a cărei integritate și stabilitate acționează în calitate de durabilitate a orientărilor sale valorice” [327].

Conform autorului С.Л. Рубинштейн, problema valorilor umane este cea mai importantă secțiune în psihologia socială ca știință despre societate, despre om și despre fenomene condiționate social. Și acest lucru se datorează faptului că „prezența valorilor este o expresie a indifeerenței unei persoane față de lume, care rezultă din semnificația diferitelor părți, aspecte ale lumii pentru o persoană, pentru viața sa” [325, p. 370].

С.Л. Рубинштейн numea sistemul de valori, ca fiind pentru fiecare persoană principiile de bază în evaluarea propriilor acțiuni și a altora, „ideologia personalității” [324].

M. Rokeach considera că sistemul valorilor individuale a persoanei reprezintă un complex stabil de convingeri în prioritatea anumitei mod de comportament, scopul final al existenței asupra modului opus sau a comportamentului invers a altor scopuri [394].

M. Rokeach (1918-1988), psiholog social de origine polonezo americană, a studiat modul în care convingerile religioase influențează valorile și atitudinile. El vedea valorile drept motivații esențiale și transformări mentale ale nevoilor psihologice de bază. Teoria sa privitoare la dogmatism a examinat caracteristicile cognitive ale minții receptive la nou, respectiv ale celei nereceptive. Rokeach a introdus *Scala Dogmatismului*, o modalitate – fără ideologie și fără conținut – de determinare a atitudinii mentale nereceptive care e folosită până în prezent. De asemenea *Chestionarul Valorilor Rokeach* este considerat și în prezent drept una dintre cele mai eficiente modalități de măsurare a valorilor și convingerilor în cadrul anumitor grupuri. În *Testul Marilor Valori Americane*, Rokeach et.al. au măsurat modificările la nivel de opinie pentru a dovedi că televiziunea poate influența valorile oamenilor [140, p. 338].

Cu referire la sistemul de valori autorul A.H. Maslow în lucrarea *Motivație și personalitate* menționa: „Lucrurile de care au nevoie copiii și

intelectualii, dar și toți ceilalți oameni sunt un etos, un *sistem de valori științific*, un mod de viață științific și o politică umanistă, în care teoria, faptele etc. sunt toate stabilite foarte riguros [...]” [79, p. 65].

În lucrarea coordonată de către A. Neculau și G. Ferréol *Psihosociologia schimbării*, apărută în 1998 în preliminarile capitolului *Valorile și schimbare lor în Europa* (Erhard Roy Wiehn) se indica „O fantomă bântuie prin Europa” și Germania, fantoma schimbării valorilor. Nimeni însă nu s-a încumetat să hărțuiască această fantomă, ci, o mare parte a generațiilor, a politicienilor, managerilor și întreprinzătorilor par să i se alieze. Se pare deci că este vorba de o fantomă atractivă, care în ultimii douăzeci de ani (1978-1998) a făcut înțelegere cu politicienii, sociologii, demografii, cei care ar putea spune ceva important despre societate, politică și economie. Astfel se menționa că până în acea perioadă, a anilor 1998, s-a considerat că valorile și transformarea lor au o importanță fundamentală pentru starea de confort socioindividuală a omului și pentru cea sociostatală a comunității. Fantoma schimbării valorilor este un fenomen vechi, dar mereu nou, atractiv sau nu, după poziția celui care observă și a celui atins de ea [89, p. 161]. Analizând evenimentele din ultima perioadă putem afirma că aceste afirmații sunt actuale și acum, după o altă perioadă de peste 20 de ani.

Erhard Roy Wiehn afirma că relevanța valorilor de bază și a imaginii lor pentru acțiunea socială a omului și pentru structurarea instituțiilor sociale reprezintă, de mult timp, o problemă centrală, socială și sociologică. Valorile și reprezentarea lor capătă o importanță mai mare în contextul Uniunii Europene, al „noii case europene” și al așa-numitei „noii ordini mondiale”. În încheiere autorul menționează că discuția despre valori și transformarea lor trebuie privită și ca un semn că starea de siguranță a devenit nesiguranță și că este vorba de un simptom atât al crizei, cât și al înnoirii [89, p. 165].

Valorile se pot schimba într-atât încât se schimbă societatea și relațiile dintre oameni. Valorile implicit demonstrează care sunt problemele în cadrul societății, deoarece oamenii cu ajutorul acestora exprimă rezultatul dorit al schimbărilor sociale și a ceea ce tind [314, p. 224].

În viziunile autorului V.-L. Preda *valorile* semnifică standardele culturale care generează norme instituționalizate. În acest sens, valoarea exprimă o relație socială cu un anumit specific, prin care comunitățile umane, respectiv societatea, vizează concordanța dintre idei, fapte sau procese și necesitățile sociale, istoricește condiționate de *praxis* [70, p. 208].

Mc Lauglin determină că valorile nu sunt direct observabile, conțin elemente cognitive, afective și conative, nu operează independent de individ și de câmpul social, se referă la standardele dezirabilului, sunt organizate ierarhic în sistemul personalității și relevante pentru comportamentul real.

Gui Rocher menționează printre alte caracteristici ale valorilor relativitatea acestora și funcția lor în determinarea comportamentului, iar Max Scheler insistă asupra atributului de valoare pe care îl au trăirile și relațiile afective. Motivele și scopurile, aspirațiile și sentimentele, cu deosebire idealurile și voința reprezintă valori psihice sau spirituale [*apud* 135].

Sistemul orientărilor valorice determină partea consistentă a direcționării personalității și alcătuiește baza relațiilor ei cu: lumea înconjurătoare, alți oameni, sinele, baza concepției despre lume și miezul motivației vieții active, baza concepției despre viață și a „filosofiei vieții”. Valoarea presupune o preferință specifică pentru un anumit tip de comportament sau anumite scopuri, care pot fi personale sau sociale.

În tipologia lui Rescher, accentul este pus pe domeniile de aplicare și sunt distinse valorile privind: lucrurile; mediul; individul; grupurile și societatea.

G. Allport consideră valorile ca formațiuni semantice [307]. G. Allport, P. Vernon și G. Lindzey pun accent pe scopuri și identifică șase tipuri de valori: teoretică; practică; etică; socială; legată de putere; religioasă; iar S. Schwartz inventariază zece tipuri de valori, formulate explicit în tipuri de scopuri: puterea, realizarea, plăcerea, căutarea de senzații, autodeterminarea, universalismul, bunătatea, păstrarea tradițiilor, conformismul și securitatea [3].

Valoarea se consideră drept un produs axiologic al conștiinței umane, care atribuie calități, entități sau stări existențiale, fiind influ-

ențat de preferințe, dorințe, intenții; valoarea este un atribut situațional, relațional ce se declanșează ca urmare a orientării omului într-o ordine transcendentă.

Д.А. Леонтьев referindu-se la relația valorilor cu sfera motivațională a individului a formulat ideea conform căreia există trei forme ale valorilor care trec una în cealaltă: 1. idealuri sociale – dezvoltate de conștiința publică care prezintă idei generalizate despre perfecțiune în diverse sfere ale vieții sociale; 2. întruchiparea substanțială a acestor idealuri în acțiunile sau operele unor persoane specifice; 3. structurile motivaționale ale personalității, determinându-l să întrupeze obiectivul idealurilor de valoare socială în comportamentul și activitatea sa [282, p. 37].

Autorul susține că idealurile sociale sunt forma inițială, primară, de bază a existenței valorilor sub forma ideilor sociale despre perfecțiune în diferite sfere ale vieții sociale. Idealul valoric își poate găsi calea către întruchiparea bazată pe obiect numai prin asumarea formei valorii personale. Orice valoare semnificativă universală devine cu adevărat semnificativă numai într-un context individual. Д.А. Леонтьев susține că valoarea, fiind asimilată în procesul sociogenezei, devine valoarea personală a individului, sursa motivației individuale și este funcțional echivalentă cu nevoia. Psihologul consideră că este corect să punem „conceptul de valoare la egalitate cu conceptele de nevoie și motiv” [282, p. 40] și subliniază „identitatea funcției nevoilor și a valorilor personale în reglarea vieții” a individului [283].

Д.А. Леонтьев afirmă că o persoană aflată în proces de socializare, asimilează sistemul de valori care s-a dezvoltat în societate și se bazează pe acestea avându-le în calitate de puncte de referință pentru comportamentul său. Valorile sociale asimilate de individ formează structurile valorice ale personalității, adică se transformă în valori personale. În acest fel, identic cu conceptul de „valori personale” este conceptul de „idei valorice” și „orientări valorice” [208; 281; 282].

Teoria lui Д.А. Леонтьев este deosebit de importantă pentru că valorile, împreună cu nevoile individului, devin baza generării sensurilor personale. Potrivit autorului, „sursele de sensuri care determină ce este semnificativ pentru o persoană și ce nu, și de ce, ce loc ocupă anumite

obiecte sau fenomene în viața sa, sunt nevoile și valorile personale ale unei persoane. Atât aceia cât și alții ocupă același loc în structura motivației umane și în structura de sensuri generatoare: sensul pentru o persoană este dobândit de acele obiecte, fenomene sau acțiuni care sunt legate de punerea în aplicare a oricăreia dintre nevoile sau valorile sale personale ” [284, p. 26].

T. Blyznyuk susține că orientările valorice din teoria lui M. Rokeach au o abordare interesantă fiind și una dintre cele mai populare abordări pentru evaluarea valorilor de bază ale grupurilor de indivizi. Această abordare vizează investigarea ideilor individuale (sau grupului) despre un sistem de valori semnificative care determină ghidurile de viață de bază ale unui individ (grup) [apud 371].

D. Debats și B. Bartelds (1996) notează că această abordare este una dintre cele mai populare pentru evaluarea valorilor de bază ale grupurilor de indivizi. În studiul lor că popularitatea abordării lui Rokeach se bazează pe faptul că definiția sistemului și a structurii valorii unui individ sau a unui grup de persoane permite pentru a determina valorile lor de bază (dominante) și pentru a diagnostica prezența sau absența contradicțiilor dintre valori.

Astfel, cercetătorii M. Gorbatova și M. Ljahova (2005), L. Safiullina și N. Zotkin (2007), N. Skrynko și K. Lozna (2013), G. Galkina și E. Gribkova (2013) pe baza abordării lui M. Rokeach a evaluat sistemul de valori al studenților universitari. De asemenea, pe baza abordării lui M. Rokeach, oamenii de știință E. Dunaevskaja (2008) și Yu. Soshyna (Soshyna, 2013) a investigat particularitățile sistemului de valori ale elevilor [apud 371].

Д.А. Леонтьев (1992) notează în cercetarea sa, că cele mai moderne abordări ale studiului sistemului valoric al personalității se bazează pe abordarea lui M. Rokeach. Cunoaștem că abordarea lui M. Rokeach se bazează pe clasamentul direct al listelor de valoare (Rokeach, 1979):

- 1) Terminal (valoare-scopuri) – convinge că un scop final al existenței individuale (de exemplu, viața de familie fericită, pacea în lume) merită poftă din punct de vedere personal și societal.
- 2) Instrumental (valori-mijloace) – convinge că un mod de acțiune (de exemplu, onestitate, raționalitate) este cel mai bun în orice situație din punct de vedere personal și societal [285; 286; 394; 395].

Aceste două liste de valori interdependente au fost obținute de M. Rokeach (1973) prin excluderea formularelor sinonime din listele mai mari de valori. Valorile-scopuri se realizează prin valorile-mijloace în prioritățile determinate de respondent la o anumită etapă a reflectării situației vieții și a lui însuși. Aceste valori au fost incluse în cadrul unei metode de cercetare care a fost apoi adaptată de către Д.А. Леонтьев (1992).

Д.А. Леонтьев identifică mai multe direcții a structurii valorilor terminale și instrumentale. Pe baza **valorilor terminale** au fost determinate *valori de bază*, prioritare, semnificative care definesc poziția lor de viață și *valori neimportante*, ne semnificative sau absolut *respinse*.

Alte direcții diferențiate de autor la valorile terminale sunt:

- 1) raportul dintre valorile *specifice* și *abstracte*;
- 2) raportul dintre viața privată și valorile profesionale de auto-realizare.

Conform primei direcții valorile terminale sunt următoarele:

1.1. Valori *specifice* (9): viață activă; sănătate; muncă interesantă; bunăstare materială; prieteni buni, fideli; apreciere socială; viața productivă; distracții; viață familială fericită.

1.2. Valori *abstracte* (9): înțelepciunea vieții; frumusețea naturii și a artei; dragoste; cunoaștere; dezvoltare continuă; libertate; fericirea altora; creație; încredere în sine.

Conform direcției a doua valorile terminale sunt următoarele

2.1. Valorile *de auto-realizare profesională* (5): viața activă; muncă interesantă; apreciere socială; viața productivă; dezvoltare continuă.

2.2. Valorile *vieții private* (5): dragoste; prieteni buni, fideli; distracții; libertate; viață familială fericită.

Analiza detaliată a structurii **valorilor instrumentale** a fost efectuată în următoarele direcții (pe baza abordării lui Д.А. Леонтьев, 1992):

- 1) raportul dintre *valorile afacerilor* (7), *comunicaționale* (6) și *etice* (5);
- 2) raportul dintre *valorile individuale* (5), *conformiste* (3) și *altruiste* (2);
- 3) raportul dintre valorile de *autoafirmare* (7) și valorile de *percepție a altora* (4).

Conform primei direcții valorile instrumentale sunt următoarele:

1.1. Valorile *afacerilor* (7): acuratețe; executivitate; studii; raționa-

lism; curaj în susținerea opiniei proprii, a convingerilor; voință; eficacitate în activitate;

1.2. Valorile *comunicaționale* (6): educație; energie de viață; intransigență față de sine și alții; toleranță; onestitate; delicatețe;

1.3. Valorile *etice* (5): exigențe înalte; independență; responsabilitate; autocontrol; viziuni largi.

Conform direcției a doua valorile instrumentale sunt următoarele:

2.1. Valorile *individuale* (5): independență; intransigență față de sine și alții; raționalism; curaj în susținerea opiniei proprii, a convingerilor; voință;

2.2. Valorile *conformiste* (3): educație; autocontrol; viziuni largi;

2.3. Valorile *altruiste* (2): toleranță; delicatețe.

Conform direcției a treia valorile instrumentale sunt următoarele:

3.1. Valorile de *autoafirmare* (7): exigențe înalte; independență; intransigență față de sine și alții; studii; curaj în susținerea opiniei proprii, a convingerilor; voință; eficacitate în activitate;

3.2. Valorile de *percepție a altora* (4): autocontrol; toleranță; viziuni largi; delicatețe [apud 371].

Valorile personale prezintă una din cele mai importante subsisteme ale sferei de conținut a personalității [2; 4; 12; 43; 50]. Pornind de la clasificarea propusă de către Д.А. Леонтьев cu referire la natura psihologică a valorilor individuale, Л. Карпушина, А. Капцов consideră că valorile personale au esență dublă. Pe de o parte, acestea presupun că relația (raportul, atitudinea) are funcția de direcționare și structurare, iar pe de altă parte, este situată în același rând cu trebuințele și motivele, prezentând ca atare învățământul valoric, care manifestă putere de stimulare, adică are funcția de orientare și motivare [259; 260].

Pe baza conceptului autorului А.Н. Леонтьев [278] cu referire la sensul personal, В.Ф. Сержантов [333] ajunge la concluzia că fiecare valoare se caracterizează prin două proprietăți – sens și semnificație personală. Sensul personal al valorilor este relația valorilor cu nevoile umane. Postulatele de mai sus fac posibilă afirmarea că nu numai obiectele nevoilor, ci și valorile, devenind obiecte ale atitudinilor sociale, motivează o persoană în moduri diferite. Intensitatea motivației, în același timp, depinde direct de semnificația unei anumite valori pentru o persoană, de

legătura ei cu nevoile individului, de sensul personal. Această interpretare a legăturii dintre nevoi, valori și motive este prezentă în conceptele altor psihologi.

Deci, A. Maslow [79] nu împărtășește de fapt conceptele de valori, nevoi și motive și V. Frankl [344] – valori și semnificații personale. Din punctul de vedere al lui V. Frankl, este vorba de valori care joacă rolul sensului vieții umane.

В.Г. Алексеева susține că orientările valorice reprezintă o anumită formă de includere a valorilor sociale în mecanismul activității și comportamentului unui individ; astfel sistemul de orientări valorice este canalul principal pentru asimilarea culturii spirituale a societății, transformarea valorilor culturale în stimulente și motive pentru comportamentul practic al oamenilor. Prin urmare, conceptul de „orientări valorice” este utilizat atunci când se referă valori la sfera motivațională, direct legate de reglarea comportamentului social [196].

Cu referire la termenul „concepte valorice”, О.А. Тихомандрицкая, Е.М. Дубовская menționează că acesta este utilizat atunci când se referă valori la sfera cognitivă a individului [339].

Ю.А. Шерковин subliniază că sistemul de valori are un caracter dublu, determinat simultan de experiența individuală și socială. În acest sens, valorile pot fi considerate atât ca elemente ale structurii cognitive a unei persoane, cât și ca elemente ale sferei sale motivaționale [356].

Б. Ломов indica faptul că în procesul vieții în societate la fiecare individ se formează cel mai complicat sistem subiectiv-personal de relații care este multidimensional, multinivelar și dinamic, adică sistemul valoric este ierarhic și schimbător. Totodată ca rezultat al schimbării condițiilor sociale ale vieții „schimbările abordează nu atât însăși valorile în totalitate, cât structura acestora – corelația interdependentă a importanței lor” [287].

Societatea, prin diferitele ei paliere de generalitate, oferă și induce individului atitudini, valori, idealuri. Așa cum la naștere copilul găsește o anume tehnologie, o anumită structură socială și anumite cunoștințe, tot așa el găsește un anumit sistem de valori și atitudini, un univers axiologic. Umanizarea și socializarea copilului, cristalizarea și maturizarea etajelor superioare ale personalității tânărului, înseamnă în primul rând interi-

orizarea valorilor promovate de contextul sociocultural în care trăiește. Valorile apar ca elemente ale universului simbolic al realității și au ca suport direct nivelul informațional al socialului și în primul rând comunicarea directă interumană prin limbaj. Valorile se nasc și funcționează în colectivități socioculturale, iar purtătorii lor materiali sunt indivizii concreți și instituțiile respectivelor comunități [apud 108].

J. Smith și S. Schwartz [apud 26] desprind cinci aspecte mai importante ale acestora: valorile sunt idei, dar nu unele reci, ci infuzate de simțiri; ele se referă la scopuri dezirabile și la moduri de conduite prin care se promovează respectivele scopuri; valorile transcend acțiuni și situații specifice; servesc drept standarde de selecție și evaluare a comportamentelor persoanelor și evenimentelor; ele se ordonează atât la nivel societal, cât și individual, după importanța uneia față de alta, formând sisteme de valori.

C. Marin clasifică valorile conform domeniilor de activitate umană în felul următor:

1. Valori vitale necesare apărării vieții și mediului, cum sunt sănătatea (fizică și mentală), tonusul și forța fizică, frumusețea și armonia organismului, starea de echilibru a mediului, bunurile materiale și prosperitatea economică etc.;
2. Valori morale, politice, juridice și istorice necesare existenței unui stat și națiuni, cum sunt democrația, suveranitatea, binele, dreptatea, curajul, înțelepciunea, independența, legalitatea, demnitatea, iubirea de neam etc.;
3. Valori teoretice necesare cunoașterii și creației umane, cum sunt adevărul, evidența, obiectivitatea, imaginația științifică, creativitatea;
4. Valori estetice și religioase, care privesc contemplarea lumii și a creației umane [apud 45].

L. Blaga menționează că opera de artă depășește sfera esteticului, întrucât poate să întruchipeze și valori etice, religioase, intelectuale, culturale. Autorul menționează că sub unghi estetic, opera de artă nu e ceva simplu, elementar; ea reprezintă o amplă organizare de valori eterogene, ierarhic legate și închegate într-un tot solidar. Vom deosebi cinci grupuri de valori sau structure estetice care aparțin artei cu exclusivitate, fiind

strâns legate de rostul ei și fiind cu totul străine de ordinea naturii: 1. valorile polare; 2. valorile vicariante; 3. valorile terțiare; 4. valorile flotante; 5. valorile accesorii [9, p. 452].

Conștiința umană trăiește într-un climat de valori spirituale. Filozofia s-a străduit aproape întotdeauna să elucideze substratul și natura acestor valori. Sunt gânditori dispuși să privească valorile ca o lume aparte, autonomă, „obiectivă”. Acest platonism al valorilor nu e de ieri, de alaltăieri, ci aproape o permanență istorică. Tendința de a atribui valorilor spirituale un fel de a exista analog aceluia pe care Platon îl atribuia ideilor reprezintă o extremă. Cealaltă extremă e reprezentată de gânditorii care psihologizează valorile, prefacându-le în simple expresii ale unor stări subiective ale omului. Intre aceste propoziții teoretice antinomice se cascadează un vast spațiu, în care joacă nuanțele și interpretările. În fond, pozițiile adverse fundamentale sunt două:

1. *Valorile* (sau bunurile în care se întrupează valorile) sunt în stare să producă în insul uman stări subiective de satisfacție, fiindcă ele sunt *în sine* „valori” sau „bunuri”.
2. *Valorile* (sau bunurile) își dobândesc calitatea pur și simplu numai pentru că ele produc satisfacție subiectivă.

La întâia propoziție aderă mai ales taberele idealiste, și într-un sens și mai hotărât fenomenologismul contemporan care socotește valorile ca un „ce” obiectiv, ca o lume pentru sine, ireductibilă. Pentru a doua propoziție se pronunță psihologismul, pragmatismul. Valorile sunt privite ca fiind în funcție de fapte pur psihologice, biologice sau pragmatice care au loc exclusiv în sfera umană. Teoriile în circulație invocă argumente teoretice și argumente de fapt, fertil utilizabile; totuși aceste teorii nu depășesc aparențele, căci ele radicalizează doar unele aspecte, fără justificarea necesară.

În viziunea autorului toate teoriile cu privire la substratul și natura valorilor pornesc de la faptul că conștiința noastră se afirmă într-un climat de valori. Conștiința însăși face o distincție între valorile care o îndrumă: unele au aparență de valori-terminus, iar altele se afirmă numai ca valori-mijloace, mediativă, în vederea aceluia care apar ca valori țintite, de capăt, ca valori-terminus. E aici o stare de fapt ce are loc în câmpul conștiinței. Orice teorie ce se referă la valori și orice teorie care vrea să talmă-

cească natura și substratul valorilor sunt menite să depășească într-un fel ceea ce se petrece în conștiința noastră.

Valorile-terminus sunt acelea despre care nu avem conștiința că ar sta în slujba altor valori. Prin procesul de afirmare, orice valoare-terminus dobândește totdeauna un miraj în plus. Conștiința umană atribuie valorilor-terminus o aură specială: fie cea a unei existențe „obiective”, fie a unei existențe „autonome”, fie a unei existențe „absolute”. Procesul de afirmare adaugă valorilor-terminus un spor de accent datorită căruia valoarea-terminus apare fie ca o valoare obiectivă, fie ca o valoare de sine stătătoare, fie ca o valoare absolută. Ce rost are acest accent? Emitem părerea că acestui accent i se datorează două lucruri de mare importanță: întâi puterea de antrenare ce o exercită valoarea-terminus asupra conștiinței; și al doilea deplina intensitate a satisfacției ce o stârnește realizarea valorii-terminus într-un „bun” sau în „bunuri”. Întreg acest proces, care îmbogățește ca un halo mirific o valoare-terminus, își are, dacă nu ne înșelăm, noima și finalismul său; valorile-terminus care se afirmă în conștiința umană își dobândesc de fapt maximul de eficiență numai dacă în prealabil ele se declară fie ca valori „obiective”, fie ca valori „de sine stătătoare”, fie ca valori „absolute”. În cadrul conștiinței, valorile-terminus se afirmă așadar realmente ca o lume *obiectivă*. E aici o situație dată, peste care nu se poate trece. Nu mai puțin însă, teoria valorilor e chemată să lămurească pentru ce valorile se afirmă în conștiință fie ca un „ce” obiectiv, fie ca un „ce” autonom, fie ca un „ce” absolut. Obiectivarea, autonomizarea, absolutizarea valorilor sunt, după părerea autorului L. Blaga, rezultatele unei „iluzionări” căreia conștiința îi este supusă în chip tiranic. Procesul ce intervine aici face parte din finalismul de ansamblu al conștiinței, adică dintr-un finalism care depășește conștiința. *Finalismul ce domină conștiința nu se reflectă în conștiință, fiindcă dacă s-ar reflecta el s-ar altera.* Finalismul de ansamblu al conștiinței e o canava mai largă decât conștiința. Dar acest finalism poate fi scos la iveală *teoretic* (în măsura limitată și deformată în care teoria e în stare să reveleze un mister).

Datorită conversiunii transcendente a „limitelor” în valori „pozitive”, omul se integrează însă, de la sine și cu toată intensitatea, în destinul ce i s-a dat. *Dacă prin cenzura transcendentă se creează o condiție prealabilă pentru*

destinul creator al omului, prin frânele transcendente (categoriile abisale) se garantează permanența acestui destin, iar prin conversiunea transcendentă se asigură intensitatea și randamentul maxim al acestui destin.

Destinul creator al omului nu e un fapt circumscris de un vag finalism metafizic, ci are aspectul unei *saturații finaliste*, cu structuri și accesorii precise care îl reliefează ca atare. Toate aceste considerații nu fac, evident, decât să aducă o nouă contribuție la definiția plastică a omului ca ființă cu totul singulară în univers. Omul, așa cum e, e o ființă unică în lume. Și sunt unele stele care îi luminează numai lui – stele interzise fiarelor din peșteri și îngerilor din cer deopotrivă [9, p. 488-494].

În literatura de specialitate valoarea este prezentată din perspectivă medicală care relevă nemijlocit valoarea omului.

După C. Enăchescu, în medicină, valoarea omului este dată de viață. Viața este cea care îi permite persoanei să se afirme și să se realizeze în lume. Din acest motiv, viața trebuie apărată de pericole, stimulată ca să se dezvolte, ajutată să se mențină, protejată ori de câte ori este amenințată de pericole. Astfel, „grija față de om” are, de fapt, ca semnificație „îngrijirea vieții” acestuia.

Îngrijirea, ca acțiune orientată către om, își are sursa în ideea că omul și viața acestuia sunt valori care trebuie ocrotite și dezvoltate. Îngrijirea este o atitudine rezultată dintr-o concepție care valorizează omul și viața; o concepție ce plasează omul în centrul lumii și, din acel moment, absolut toate „problemele” vor gravita în jurul lui. Omul devine, după expresia lui Protagoras, „măsura tuturor lucrurilor” și, din acest motiv, trebuie ocrotit și dezvoltat, perfecționat și menținut în stare de nealterare, întrucât la el se raportează totul, așa încât *omul* trebuie să reprezinte *etalonul perfecțiunii*. Fiind „măsura tuturor lucrurilor” omul se substituie cosmosului, care i se va subordona, în cadrul acestei *concepții antropocentriste*, acțiunea de *îngrijire a omului* este esențială. Ea este o atitudine protectoare față de om și de viața acestuia.

Atitudinea de îngrijire se va dezvolta în două direcții de acțiune practică. Pe de o parte, se va urmări cultivarea și formarea omului ca ființă socială și morală, în conformitate cu *ethosul* (valorile morale), iar pe de altă parte, se va urmări cultivarea și ocrotirea omului ca ființă purtătoare de

viață, în conformitate cu nevoile biosului (valorile biologice). Să analizăm în continuare aceste aspecte (figura 1.1).

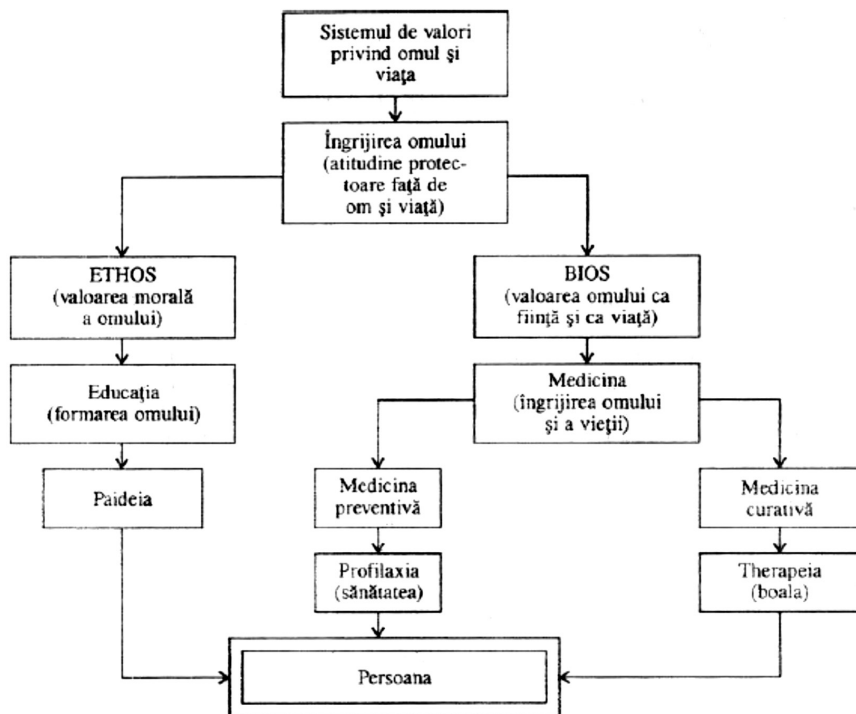

Figura 1.1. Sistemul de valori privind omul și viața lui [55, p. 272]

C. Enăchescu, a stabilit că *acțiunea de îngrijire* este o atitudine protectoare față de om și de viață, care se desfășoară în două direcții: *ethosul* și *biosul* uman. *Ethosul* reprezintă o acțiune complexă de îngrijire a omului, ce începe din momentul nașterii sale și urmărește formarea acestuia ca persoană morală în conformitate cu un anumit sistem de valori care, la momentul istoric dat, reprezintă pentru societate „virtuțile” ce fac ca omul să fie demn de sine, în raporturile sale cu ceilalți, și care, dând un sens înalt vieții, fac ca aceasta să merite să fie trăită. *Ethosul* organizează viața și-i atribuie un sens în raport cu nevoile primare și aspirațiile secundare, spirituale ale omului, făcând din ea teatrul împlinirii și al desfășurării de sine a umanului. Îngrijirea morală a omului, educația acestuia au ca scop formarea omului, mai precis, a unor deprinderi, conduite și acțiuni, a unei

sensibilități, a unui model de gândire și, nu în ultimul rând, ca o încununare a acestora, a unei conștiințe morale și spirituale care concentrează în ea toate valorile interiorizate de om prin educație sau paideia, Procesul de educație se consideră încheiat în momentul în care omul devine el însuși un exemplu, un model moral pentru ceilalți, prin aceasta dobândind un nou statut; superior, în societate și libertatea interioară de spirit.

Biosul reprezintă o acțiune complexă de îngrijire a omului ce are în vedere valoarea acestuia ca „ființă” și ca „viață”. Acest tip de îngrijire este aplicat pe tot parcursul vieții individului, dar în mod diferențiat, în raport cu necesitățile și potențialul somatic și psihic ale fiecărei vârste sau etape de viață. Rolul acestei îngrijiri revine medicinei. Îngrijirea medicală se desfășoară diferențiat, în două direcții precise: *medicina preventivă* și *medicina curativă*. *Medicina preventivă* sau *profilaxia* are ca obiectiv starea de sănătate a omului și se aplică pe tot parcursul vieții acestuia, începând din momentul nașterii. Profilaxia urmărește prevenirea bolilor, păstrarea și dezvoltarea stării de sănătate somatică psihică a persoanei. *Medicina curativă* sau *terapeutică* are ca obiectiv starea de boală a omului, somatică sau psihică, și, la fel ca profilaxia, acționează, în mod diferențiat, specific, pe tot parcursul vieții acestuia, din momentul nașterii. Măsurile terapeutice vizează suprimarea cauzelor îmbolnăvirii, anularea acțiunii factorilor nocivi, morbigenetic și restabilirea stării de echilibru fiziologic și psihologic tulburate de procesul patologic. Toate „măsurile de îngrijire” a omului, fie că privesc „formarea omului” (*paideia*) fie că privesc „restaurarea omului” (*therapeia*), au același obiectiv: *omul și viata sa* [55, p. 272].

Esența educației axiologice ar fi reprezentată de un sistem de acțiuni ordonate teleologic pentru dezvoltarea la indivizii umani a capacităților de a acapara un număr mai mare de valori.

Un șir de cercetări au fost realizate cu scopul de a determina componența axiologică în structura personalității. L. Cuda a întreprins analize comparative ale diverselor accepțiuni date valorilor, desprinzând ca fiind comune pentru majoritatea construcțiilor axiologice următoarele afirmații: valoarea este acel „ceva”, relativ autonom, care intervine în aprecierile omului și colectivității umane în așa fel încât componentele mediului nu apar ca fiind „neutre”, acestea sunt fie preferate, fie

respinse, cu anumite grade de intensitate: numai acele componente ale mediului pentru care gradul de intensitate al preferării sau respingerii este foarte scăzut apar ca „neglijabile”; valorile nu au o existență „naturală”, ele nu există în afara aprecierii subiectului; valorile intervin în orientarea manifestărilor omului în modalități ce nu pot fi explicate prin apel la „cauze”. Aceste afirmații sugerează că valorile intervin în procesul gândirii umane ca criterii de semnificare: dacă cinstea este o valoare pentru om, atunci acel om se va strădui să fie cinstit; dacă un om consideră valori anumite creații culturale atunci el nu va pierde nici un prilej să le admire sau să le achiziționeze. Acest mod de a desemna valorile are meritul de a indica implicarea psihicului celui ce evaluează în „afirmarea” unei valori [*apud* 108].

Valoarea nu este un dat, ci un act, în experiența valorii intervin atât dorințele, simțămintele, voința, cât și cunoașterea, constituie un raport dintre un obiect (bun material, creație spirituală, principiu, comportament) și un subiect care apreciază obiectul respectiv, este o relație de apreciere, semnifică acea relație socială, dintre subiect și obiect, în care se exprimă prețuirea acordată de o persoană sau colectivitate unor obiecte sau fapte, materiale sau spirituale, în virtutea capacității acestora de a satisface trebuințe, dorințe, aspirații umane, istoricește condiționate de practica socială, de a contribui la progresul omului și al societății [*apud* 108].

Valorile sunt criterii evaluative și standarde de judecată pentru a putea prețui lucrurile, ideile, sentimentele în raport cu calitatea acestora de a fi sau nu dezirabile, de a reprezenta ceea ce este frumos, just, adevărat, demn etc.; ele se referă numai la ce este semnificativ pentru sensul vieții omului. Cu mici diferențe de nuanță, categoria de valoare este definită și astăzi drept: a) „element al unui sistem simbolic (...) care servește drept criteriu pentru alegerea între alternativele de orientare deschise (...) într-o situație dată” (T. Parsons); b) noțiunea de valoare implică o luare de poziție din partea grupurilor sociale sau indivizilor în raport cu categoriile de bine și rău, de just și injust, de frumos și urât, de agreabil și dezagreabil, de util și dăunător etc. (M. Duverger), există și fenomene neutre din punct de vedere axiologic, dar în general colectivitățile și grupurile umane valorizează într-un fel sau altul, pozitiv sau negativ fenomenele culturale și

sociale; c) „sursă fundamentală a motivației, a activității umane, reprezentând scopuri sau principii în termenii cărora sunt revendicate ca fiind dezirabile anumite norme specifice” (G. Lundberg, N. Larsen, R. William); d) „un principiu (...) de comportament față de care membrii unui grup resimt o obligație emoțional pozitivă și (...) oferă un standard pentru judecarea unor acte și scopuri specifice” (G. Thedorsen, A. Theodorsen); e) capacitatea unui obiect (idee, lucru sau altă persoană) de a satisface o dorință, o nevoie sau aspirație umană, apreciată în funcție de interesul pe care-l prezintă obiectul respectiv” (Al. Birou); f) concepții colectiviste despre ce este considerat bun, dezirabil și corect – sau rău, indezirabil și incorect – într-o cultură (R.T. Scafer, R.P. Lamm), definiție dată de sociologii americani prin recurs la tabla de valori americane de bază consemnată de R. Williams: realizarea, eficiența, confortul material, naționalismul, egalitatea, supremația științei și a rațiunii.

În acest context B. Voicu precizează că:

- nucleul valorii îl constituie semnificația prin care omul instituie și lărgiște câmpul axiologic, descoperirea valorii înseamnă descoperirea unei semnificații, iar crearea valorii înseamnă crearea unei semnificații umane care le transformă în bunuri culturale;
- valoarea se validează nu prin mijloace științifice ci, uneori, doar la limită, prin acordul experților (de exemplu, cazul unei opere de artă sau a unei teorii științifice), ceea ce justifică relativismul cultural, imposibilitatea comparării și ierarhizării culturilor;
- caracterul istoric al genezei și funcției valorilor este relevant atât de corelația dintre obiectiv și subiectiv, național și universal, nou și permanent, sensibil și spiritual, finit și infinit, cât și de fenomenul valorizării, de actul prin care se constituie judecata de valoare, de procesul de recunoaștere și desemnare a valorii; caracterul relațional al valorii se explică printr-un sistem complex de relații: relația dintre obiect și subiect; raportul dintre individual și social în geneza și evoluția sistemelor de valori (numai individul este creator, dar creația este motivată de trebuințe și aspirații derivate din social); relațiile dintre general, particular și specific (există valori general-umane, particulare și specifice); raportul dintre

real și ideal; prin corelațiile multiple se realizează unitatea valorilor (prin fuziunea dintre adevăr și celelalte tipuri de valori în procesul cunoașterii științifice) [178].

Valorile sunt principii generale de largă consensualitate care exprimă ceea ce este esențial și de prețuit în viață, în concordanță cu scopurile și idealurile unei comunități. La nivelul diferitelor tipuri de valori (morale, juridice, estetice, politice, economice ș.a.) se obiectivează atât esența ființei umane, prin ceea ce reprezintă aspirație, idealitate și atitudine proiectivă, cât și rezultatele fundamentale ale practicii social-istorice. În consecință, valorile au atât o funcție cognitivă, cât și una structurant-formativă [41, p. 131].

Pentru viața socială, în general, cât și pentru raporturile interumane, în special, valorile sunt acele repere în raport de care se elaborează seturile atitudinale și comportamentale dezirabile social, și în funcție de care stabilim ce este bine, adevărat, drept, frumos, util, eficient etc. Implicit, rezultă că sistemele de valori au și o funcție normativă, derivând din capacitatea acestora de a stabili criterii de evaluare și orientare a comportamentelor și acțiunilor sociale în măsura în care obiectivează rezultatele esențiale ale practicii sociale, pe linia menținerii coezivității spirituale a comunității, valorile au un caracter istoric, ele fiind generate într-un anumit context, evoluând și manifestându-și funcția structurantă și normativă în câmpul relațiilor sociale o anumită perioadă, după care pot intra într-un eventual proces de transformare, involuție sau chiar dispariție, procese condiționate de contextul social general, sau chiar de experiențe existențiale majore în plan individual. În acest ultim context, se pot instala stări de anomie și reactanță față de un sistem axiologic care nu mai este perceput ca valid în plan macrosocial. În consecință, asimilarea sistemului axiologic specific unei comunități reprezintă o dimensiune principală a procesului de socializare și învățare socială. Caracterul prosocial, antisocial sau deviant al comportamentelor individuale depinde în mod esențial de reușita procesului de *asimilare* și *interiorizare* a valorilor și normelor sociale. Mai mult decât atât, sistemul axiologic interiorizat devine un *nucleu funcțional al personalității*, cu valoare de orientare, structurare și autoreglare pentru toate conduitele individuale și de grup, începând chiar cu cele socioafective [41, p. 131].

În general, se poate afirma că valorile reprezintă generic concepții și principii despre ceea ce este realizabil în societate și acțiune umană. Geneza și dinamica lor sunt în funcție de următoarele condiții: practica social-istorică – mediul formativ al valorilor, sensibilitatea subiectului axiologic, subiectivitatea sa – omul în dubla calitate de existență și agent demiurgic, conținutul obiectului și disponibilitatea sa de a satisface un evantai, cât mai larg de trebuințe, obiectivitatea socială a valorilor ca finalitate.

În legătură cu noțiunea de valoare, T. Rotariu și P. Iluț fac următoarele mențiuni:

- valorile funcționează la nivel societal, ele devin operante la nivelul grupal și individual numai dacă sunt internalizate de către indivizi;
- valorile au statut de motive acționale;
- valorile nu trebuie considerate ca date universale, ci funcție de context;
- constanța comportamentală a indivizilor nu se poate explica fără recursul la valori, dar ideea valorilor veșnice este neproductivă, deoarece toate valorile sunt supuse presiunilor situaționale, interpretărilor și schimbărilor;
- valorile trebuie asociate cu normele, deoarece ele constituie baza pentru acceptarea și respingerea lor [*apud* 178].

În concluzie evidențiem faptul că orientările valorice denotă multiple semnificații deoarece au o structură complexă; sursele de dezvoltare a acestora sunt diverse; posedă diferite obiecte de studiu; au funcții diferite; sunt dependente de comunitatea socială cu care personalitatea se identifică; sunt studiate și prin prisma altor concepte; sunt reflecții individualizate a realității; pot fi transformate de forțele motivaționale ale comportamentului etc.

Valorile și orientările valorice în psihologie sunt adesea privite în calitate de sens general al vieții, acceptat de persoană, iar în definirea acestor concepte sunt tangențe și chiar coincidențe. Importantă este și relația orientărilor valorice cu concepte precum valori umane, valori personale, valori individuale, reprezentări valorice, atitudini sociale, sensuri personale, orientări de viață ale personalității, valori de referință etc. la care este necesar să se realizeze diverse studii.

1.2. Teorii, principii, tipuri, funcții ale valorilor, orientărilor valorice

Teoria este atât punctul de plecare cât și punctul terminus al unei științe. În sens larg, teoria reprezintă forma sau nivelul superior al cunoașterii științifice, care mijlocește reflectarea generalizată a realității, introducând în sistemul cunoștințelor omenești noi concepte, principii și metode de cercetare și deschizând noi orizonturi în cunoaștere. În sens restrâns, teoria se definește ca ansamblul ipotezelor, legilor și conceptelor organizate într-un sistem logic coerent care descrie și explică un domeniu al cunoașterii [186, p. 184].

Zlate M. consideră că valorile sunt variabile cu un rol fundamental în ecuația om – umanitate. Valorile umane, create de om, îl creează la rândul lor pe acesta. Ele sunt elementele care pot influența esențial, uneori într-un sens dramatic, viața la nivel individual, grupal, organizațional, social. Este de înțeles de ce conceptul de valoare ocupă o poziție privilegiată în preocupările multor științe socioumane: filosofia, antropologia, sociologia, psihologia, economia, logica. Fiecare dintre aceste discipline se apleacă asupra studiului acelor dimensiuni ale valorilor care jonctionează cu propria sferă de preocupări. Psihologia își propune să descopere resorturile psihologice ale valorii, să cerceteze instanțele psihice pe care se bazează valoarea, să clarifice geneza și natura ei [183, p. 324].

Teorii cu privire la originile valorii

În legătură cu aceste preocupări ale psihologiei M. Zlate susține că este necesar să se oprească, asemenea lui P. Andrei, asupra originii valorii și să se consemneze concepțiile apărute cu privire la această origine [183].

După P. Andrei, „valabilitatea valorii este obiectul logicii valorilor” [4, p. 27], iar psihologia studiază valoarea ca realitate psihică independent de orice considerație asupra valabilității sale. În acest context, psihologia arată geneza și elementele care compun valoarea, iar logica are scopul de a explica adevărul judecății de valoare. În plan etic, subiectivismul implică subordonarea valorilor și normelor preferințelor subiectului, pe când în psihologie subiectivismul se bazează mai degrabă pe introspecție.

Cercetările psihologice asupra valorilor sunt numeroase. Începând cu V. Gioberti, dezvoltarea filosofiei moderne este acuzată de „psiholo-

gism”, deoarece se presupune reducerea cunoașterii umane la modificările sensibile ale subiectului, în defavoarea judecăților care pot afirma ființa în sine [apud 61].

P. Andrei scrie că O. Kraus distinge două feluri de teorii psihologice ale valorilor:

- 1) teoriile personale, care optează pentru valoarea ca un produs personal, subiectiv al omului;
- 2) teoriile materialiste, care afirmă că valoarea este o însușire a unui obiect ce vine în contact cu omul [apud 61].

Axiologul P. Andrei deosebește trei concepții psihologice:

1) Concepțiile personaliste, care consideră valoarea drept un fenomen pur subiectiv. Adepții acestor concepții susțin că valoarea nu este ca atare în lucruri, în afară de ființa umană. Tot ce este exterior are valoare numai pentru că corespunde unei trebuințe pur subiectiviste [apud 61].

Teoriile personaliste consideră valoarea un produs exclusiv subiectiv, un rezultat al dorințelor personale. Personalistii fac din valoare un fenomen care izvorăște fie din sentiment, fie din voință. În nici un caz ea nu-și are originea în lucrurile lumii externe. Valoarea nu este o însușire a acestor lucruri, ci o construcție „ocasionată de trebuințele și tendințele pur subiective”, susține P. Andrei [4; apud 183].

2) O concepție materialistă, care este mai veche și susține că valoarea este proprietatea unui obiect, atâta timp cât acest obiect are capacitatea de a fi de folos pentru trebuința sau plăcerea vieții omenești. Această modalitate de a înțelege viața este caracteristică concepției absolutiste a lumii care domina filosofia în sec. al XVII-lea. Otto Heyn afirmă că valoarea nu depinde de noi, ci e ceva „inerent lucrurilor, ce le aparține lor, fără o recunoaștere externă, fără judecata noastră” [4, p.29]. A. Höffler opinează că un obiect are valoare numai când are capacitatea de a traduce un sentiment al valorii, iar Höffding afirmă că valoarea este o proprietate a unui obiect pentru a servi satisfacției umane [apud 61].

Teoriile materialiste vorbesc de o valoare intrinsecă a lucrurilor. În acest fel, subiectului i s-a refuzat dreptul de a participa la geneza valorii. Este vorba de o anumită calitate a lucrului de a i se impune subiectului prin capacitatea lui de a servi la stingerea unei nevoi ori la realizarea unei dorințe. Valoarea este un dat obiectiv, o însușire proprie a lucrurilor [183].

3) Concepția a treia, care nu este nici subiectivistă, nici obiectivistă, este teoria simțirii intenționale. Autorul acestei teorii a evidențiat rolul afectivității, însă a redus sfera valorii la trăirile emoționale. După M. Scheller, în constituirea valorii există un element aprioric, numit și dispoziție de valori, care este invariabilă. Experiența umană este o ocazie în care această dispoziție, inerentă subiectului, se actualizează [apud 61, p. 67-68].

Teoriile autonomiste proclamă anterioritatea valorilor atât în raport cu subiectul, cât și cu obiectul. P. Andrei consideră că valorile apar ca niște calități care ne sunt date într-o *simțire intențională*, afirmându-se elementul aprioric în constituția valorii [4]. Valoarea este anterioară subiectului și obiectului. „Din punctul de vedere al autonomiștilor... dorim să ne hrănim și să ne îmbrăcăm, să cunoaștem adevărul, să ne bucurăm de frumusețe, să ne desăvârșim prin iubire și credință, pentru că valorile conservării proprii, ale adevărului și frumosului, ale iubirii și credinței sunt date, sunt” (Vianu, 1998) [apud 183].

Teorii cu privire la natura psihologică a valorii

Natura acestei dispoziții psihice de generare a valorii a fost sursa a numeroase interpretări, ipoteze, teorii. Unii autori s-au centrat în exclusivitate pe una sau alta dintre instanțele psihice, alți autori au abordat într-o manieră sintetică natura valorii [apud 183].

În acest context se menționează că în filosofia modernă și postmodernă teoriile subiectiviste ale valorilor pot fi studiate din perspectiva următoarelor abordări: emotivism, empirismul logic și voluntarism [apud 61, p. 71].

Teoriile emoționaliste (hedoniste) sunt cele care au văzut valoarea ca fiind condiționată de procesele afective. Au considerat că orice lucru are valoare dacă prin inexistența lui determină suferință, iar prin proximitatea, prezența sau acțiunea lui suprimă suferința și generează plăcere, satisfacție. Într-un eseu dedicat valorii morale și hedonismului, Mihai Ralea arată că hedoniștii „explică totul prin căutarea plăcerii. Amatorul de femeie, colecționarul de artă egoist, alcoolicul cedează voluptății. Dar nu e mai puțin adevărat, spun ei, că și ascetul, mama care se sacrifică pentru copil, martirul social urmăresc tot o plăcere. Pentru aceștia ascetismul și martirajul sunt plăceri cum sunt vinul și femeia pentru ceilalți” [apud 183].

Deci, conceptul valorii studiat în contextul socialului și cel cultural se găsește la M. Ralea. Demersul axiologic al filosofului român se bazează pe ideea că valoarea nu există fără afirmarea unei dorințe sau fără o nevoie de posesiune care pleacă din suflet. Acest demers constată și o relație dintre subiect și obiect. M. Ralea proiectează lumea valorilor la confluența *datului*, care este și natura *construitului*, specific faptei și activității umane, iar activitatea umană înseamnă creare de valori în toate domeniile. Altfel spus, M. Ralea pune în centrul lumii valorilor ideea de om, iar matricea lumii valorilor, în concepția autorului, este: individul, comunitatea umană din care face parte, cultura și intensitatea acesteia. În acest sistem filosofic, rostul și existența omului este *acțiunea*. Acțiunea umană în procesul de creare, valorificare și consum vine din dispozițiunile psihologice ale insului creator [apud 61, p. 71].

Ca psiholog, M. Ralea acordă prioritate și pune în evidență *trăirea* insului creator, dorința și nerăbdarea acestuia de a-și transpune personalitatea în valori. În devenirea axiologică, notele definitorii ale puterii de creație a individului sunt: puterea de gândire, cultura, bunul simț, prezența de spirit, talentul. Câteodată, afirmă filosoful, valorile create de om „artificializează viața socială până la neînțeles cu nenumărate creațiuni factice, uneori absurde și inutile, cel puțin în parte” [apud 78]. Stoparea acestei direcții distructive a culturii o poate face morala, impunerea noțiunilor de *adevăr*, *bine* și *frumos* în viața socială, adică conservarea ființei umane.

M. Ralea este totalmente preocupat de explicarea omului văzut ca un „sistem de rațiune practică”. Caracteristica viziunii axiologice a lui M. Ralea este individul în calitatea sa de ins social creator de valori, care dorește să cuprindă și să explice varietatea faptelor și activităților sociale proiectate în antropologia filosofică [apud 61].

De altfel, în concepțiile reprezentanților *emotivismului*, valoarea reprezintă o legătură între o conștiință verificatoare și un obiect, relație în care subiectul își obiectivează predispozițiile psihice către valoare. Orice reprezentare sau impresie este legată de sentimente de plăcere/neplăcere, aprobare/dezaprobară, anumite stări sufletești care se impun ca sentimente însoțitoare ale valorilor. Ființa umană se bazează pe aprecieri și sentimente și nu există ceva de gradul corect sau incorect „în mod

obiectiv”. Fiindcă se exclude ideea că judecățile de evaluare ar putea fi adevărate sau false, emotivismul este o formă a noncognitivismului.

În 1710 George Berkeley scria că limbajul deseori servește atât pentru a provoca sentimente, cât și pentru a expune idei. Câteva decenii mai târziu, în 1751, David Hume a constatat că moralitatea este legată de fapte, dar este determinată de sentimente.

În secolul al XX-lea primele formulări ale emotivismului se găsesc în operele lui C.K. Ogden și I.A. Richards. J.G. Kreibig deosebește patru elemente la care se reduce viața omenească: sentimentul care stă la baza valorii, iar senzația, gândirea și voința sunt niște condiții în care apare valoarea. G. Schmöller afirmă că la baza oricărei stări sufletești se află sentimentul. Valoarea cauzată de sentiment este condiționată de doi factori: dispoziția individuală și atmosfera socială. Odată cu evoluția experienței, valorile se schimbă. Prin urmare, Schmöller este primul care introduce factorul social, pe lângă cel individual, în constituirea valorii.

Emotiviștii consideră conștiința drept un fenomen pur intelectual, uneori contradictoriu cu sentimentul. A. Meinong consideră sentimentul drept condiție a valorii numai atunci când subiectul prin acest sentiment ia o atitudine față de anumite obiecte. Deci, valoarea se atribuie obiectului care produce plăcere sau suferință. În cazul când sentimentul valorii nu este cauzat de un obiect, apare problema legăturii dintre obiectul și subiectul valorii. După A. Meinong, în atare situație, *judicata* stabilește această legătură între valoare și lucruri inexistente. De aici rezultă că sentimentul valorii este un sentiment al judecății. Când în sufletul individului există *convingerea*, atunci există judecată și sentiment al judecății. Convingerea indică spre existența sau nonexistența unui obiect, deci se produce un sentiment al judecății. În cazul nonexistenței obiectului, acest sentiment al judecății este ghidat de sentimente ale fanteziei care indică spre valori false.

Potrivit concepției emotiviste, în poziția sa față de obiect, individul reacționează printr-un anumit sentiment: 1) al existenței, deoarece bunurile reale provoacă o reacție subiectivă; 2) al inexistenței; 3) al dorinței; 4) al fanteziei. Aceste sentimente produc valorile trăite ale individului. Concepția lui A.Meinong este ceva mai complicată față de cea a contem-

poranilor săi, deoarece în alcătuirea valorii, pe lângă elementul afectiv, un rol însemnat revine elementului intelectual [*apud* 61, p. 67-68].

Teoriile voluntariste pun accentul, în lămurirea naturii valorii, pe scopurile acțiunii umane și pe tendința de realizare a acestora. Dincolo de istoria noastră, de experiența noastră, există o voință de valoare, iar conduitele noastre nu sunt altceva decât expresii ale acestor valori. Valoarea este redusă la un scop generat și susținut voluntar, este văzută a fi determinată numai de voința omului [*apud* 183, p. 324 -338].

Concepția voluntaristă deduce valoarea din voință sau dorință. Această teză presupune o legătură dintre sentiment și dorință, în sensul că nu poate fi nimic dorit, dacă nu este important pentru sentimentul individului. Ch. Ehrenfels vede valoarea în raport cu dorința sau tendința. În numeroasele lucrări despre valoare ale lui Petre Andrei găsim următoarea idee: „Valoarea este raportul obiectiv al unui lucru cu o dorință omenească îndreptată asupra lui” [4, p.36]. După Ch. Ehrenfels, dorința nu poate fi actuală, ci potențială, altfel nu ar exista dorințe potențiale. P. Andrei a criticat această poziție a lui Ch. Ehrenfels, deoarece a pus valoarea în dependență de dorință și nu a făcut deosebirea dintre plăcere și valoare. Plăcerea este momentană, afirmă filosoful român, iar valoarea persistă chiar dacă nu produce plăcere. F. Krueger vede în dorință ceva trecător, momentan, pe când valoarea este ceva constant și complex.

Voluntarist devine și R. Eisler, când afirmă că valoarea unui lucru constă în puterea sa de a mulțumi o trebuință, de a realiza un scop dorit, de a da satisfacție voinței.

În concepția lui Münsterberg, în sistemul de finalități individuale nu se mai poate găsi valoare adevărată sau universală, deoarece raportul scopului cu personalitatea dă naștere unor valori temporare și condiționate. De aceea, valorile universale nu sunt nici fizice, nici psihologice, dar aparțin unei esențe supraindividuale a lumii. În acest context, valorile ar cuprinde trei grupuri de valori: valori de conservare, de conformitate și de activitate. Fiecare grup cuprinde, la rândul său, alte trei grupuri; astfel, se ajunge la un sistem format din 24 valori, la care se adaugă și „valorile perfecțiunii”. Voința care dă naștere valorilor este una pură, nedeterminată de plăcere sau neplăcere, se conservă sau se armonizează cu ea însăși

până se desăvârșește. Putem afirma că concepția lui Múnsterberg despre valoare este voluntaristă și metafizică.

Filosoful Louis Lavelle abordează valoarea într-un mod diferit. Valoarea, după L. Lavelle, vine din spirit și exprimă totdeauna raportul lucrurilor și spiritului. Spiritul este definit ca o activitate personală specifică individului, ceea ce înseamnă că valoarea provine totuși din individ, dar subzistă fără individ. De aici reiese că valoarea își are originea în individ în măsura în care doar acesta, ca spirit, decide ceea ce este sau nu este valoare, în măsura în care conștiința acestuia sau trăirea cea mai pură face posibilă transformarea valorii în act, care este totdeauna „un dincolo”. L. Lavelle afirmă că valoarea nu se transformă niciodată în dat; valoarea este în același timp un dincoace de subiect, de activitatea spiritului.

Ioan C. Ivanciu susține: „Deși eforturile lui Lavelle sunt vizibile, trebuie spus că axiologul francez nu reușește să depășească limitele unei interpretări subiectiviste și psihologice” [73]. Lavelle izolează sentimentul, voința și dorința de contextul social sau le raportează la factori asociați. El se ferește să ofere valorii un caracter pur subiectiv, însă apreciază eronat că a recunoaște obiectivitatea valorii nu înseamnă decât a obliga eul să părăsească limitele ființei sale [apud 61].

Teorii sintetice. Au fost însă autori care au văzut valoarea condiționată de ambele fenomene – afectivitatea și voința –, aflate într-o relație specială. După Wundt, „sentimentul din care provine determinarea valorii nu e nimic altceva decât voința în stadiul inițial al dezvoltării sale psihologice” [apud 183].

Alți autori au introdus și un element cognitiv în ecuația valorii. Ei apreciază că judecata este cea care face legătura dintre obiect și sentimentul valorii. Dacă în absența unui anumit lucru sensibil, în raport cu care subiectul ar putea să trăiască un sentiment al valorii, subiectul judecă (apreciază) că acest lucru a produs satisfacție în relația sa cu o persoană semnificativă pentru el, atunci respectivul subiect va trăi sentimentul valorii nu datorită raportului direct cu obiectul concret, ci datorită judecății sale asupra acestui obiect. Aici *convingerea* este cea care întărește judecata generatoare de satisfacție. Este vorba de o *convingere* cu privire la adevărul relației stabilite între subiect și obiect.

Unii autori au definit valoarea luând ca gen proxim credința. Astfel, pentru G. Allport [3] valoarea este „o credință pe care se bazează o persoană în acțiunea sa preferențială. Valoarea este astfel o dispoziție cognitivă, motorie și, înainte de toate, profund esențială”. Asemenea lui G. Allport, M. Rokeach [394; 395] consideră că „valoarea este o credință durabilă, că un anumit mod specific de conduită sau stare finală existențială este preferabil, personal sau social, față de un mod opus sau contrar de conduită ori stare finală existențială” [apud 183].

Preocupat de problematica credințelor umane, M. Rokeach (1968, 1971) a propus o teorie cu privire la organizarea lor sistemică. El apreciază că numărul total de credințe pe care o persoană adultă le deține este foarte mare și ar fi de neconceput ca ele să fie păstrate într-o formă dezordonată, haotică. Trebuie să presupunem mai degrabă că credințele omului – ca și electronii și protonii fizicianului – ajung să fie cumva organizate în sisteme cu proprietăți structurale (ce pot fi descrise și măsurate) care, la rândul lor, au urmări comportamentale observabile. Un sistem de credințe poate fi definit ca reprezentând ansamblul credințelor împărtășite de o persoană sau de o pluralitate de persoane despre realitatea fizică și socială. Rokeach a presupus că fiecare dintre credințele, conștiente ori mai puțin conștiente, ale unei persoane este cel puțin dintr-un punct de vedere o variabilă socială și trebuie tratată ca atare. El vede credințele grupate în două mari categorii: primitive și nonprimitive (bazate pe autoritate și periferice). O dată cu precizarea organizării ierarhice a credințelor, Rokeach prezintă câteva principii cu privire la sistemul de credințe: 1) credințele au tărie sau grade diferite de importanță pentru individ și variază de-a lungul unei dimensiuni central-periferice; 2) o credință rezistă schimbării cu atât mai mult cu cât ocupă o poziție mai centrală în sistem (în terminologia lui Rokeach, cu cât este mai primitivă); 3) cu cât schimbarea de credințe este mai centrală, cu atât mai întinse vor fi repercusiunile în restul sistemului de credințe.

M. Zlate consideră că este necesar să se precizeze faptul că sistemul de credințe organizat astfel se află în strânsă legătură cu cel al valorilor. Aici autorul rezumă doar la a sublinia ideea că fundamentul întregului sistem cultural este reprezentat de valorile și credințele luate ca subsis-

teme de natură subiectivă, strâns interrelaționate atât între ele, cât și cu subsistemele culturale obiective (comportamente și produse) [183].

Pentru M. Zlate este cert că nu putem lua credința drept gen proxim al valorii. Există riscul de a pune semnul egalității între ele, de a reduce valoarea la credință. Autorul susține că valoarea și credința sunt fenomene cu naturi și funcții diferite și nu pot fi reduse una la cealaltă. M. Rokeach realizează o unificare implicită în structura valorii a trei conținuturi psihice, cognitiv și afectiv (regăsite în noțiunea de credință), volitiv (în finalitatea instrumentală și existențială). Mai mult chiar, autorul citat introduce un alt element, nediscutat până acum, și anume socialul (preferința socială).

Mult mai devreme decât M. Rokeach, într-o manieră mult mai explicită, P. Andrei (1997) vedea *voința, afectivitatea și cogniția* ca fiind elementele intrinsece ale valorii. El arată că valoarea este „o dispoziție inerentă spiritului [...] ca manifestare a raportului funcțional dintre subiect și obiect, [...] un sentiment ce întovărășește o judecată și care caută să concretizeze obiectul său sub forma unui scop” [apud 183].

Preluând o idee a lui Paul-Henry Chombart de Lauwe (1982), M. Zlate consideră că, pentru a include și tendința volitiv-perseverativă în constituția valorii, termenul cel mai potrivit pentru a defini valoarea este acela de *aspirație*. Există câteva rațiuni pentru care am adoptat noțiunea de aspirație ca gen proxim în definirea valorii. Aspirația este contrară dorinței pure, ea poartă în sine atât un *aspect social*, cât și unul *personal*, înzestrat cu conținuturi cognitive, afective și volitive. Astfel, elementul *cognitiv* este cel care stă la baza conturării unei judecăți cu privire la relația dintre subiect și obiect sau dintre obiecte (evaluativ-deliberativ), cel *afectiv* precizează măsura atașamentului față de anumite obiecte, oferind direcția și energia (energetic-orientativ), iar elementul *volitiv* pune la dispoziție efortul voluntar și garantează persistența acțiunii (executiv-perseverativ) necesare obținerii obiectului. În acest context, obiectul este asimilat unei stări finale sau instrumentale. De asemenea, pornind de la etimonul cuvântului, *aspirare* (lat.), considerăm că acesta semnifică, pe de o parte, o tendință de posedare, de „aspirare” către sine a lucrului sau a categoriei de lucruri valorizate, iar pe de altă parte presupune și capacitatea lucrurilor ca, prin calitățile lor, să atragă subiectul valorizator, să exercite o „aspirare” a acest-

tuia. În acest fel aducem la un numitor comun cele două concepții contrare cu privire la originea valorilor, concepția *personalistă* și concepția, spunem noi, *externalistă* (nu materialistă, întrucât valorile nu se reduc doar la raporturile cu elementele materiale) [*apud* 183, p. 324 -338].

Perspectiva teoretică denotă că în literatura de specialitate autorii subliniază importanța valorii pentru învățare. Aici, în contextual dat, este important să menționăm că dacă C. Rogers propunea pentru prima dată imperativul „a învăța să înveți”, A. Maslow (2013) completează „a învăța să fii o persoană”, ca finalitate a învățării. Astăzi când lumea este plină de aspecte exacte, iar progresul tehnologic înlocuiește la scară mare mintea umană, înțelegem că educația caracterială, umanistă în sensul cultivării valorilor, este esențială. Teoria psihologică a valorilor afirmată de A. Maslow (R. Ewen, 2012) propune educației misiunea de a ajuta o persoană să afle ceea ce este déjà în ea însăși, de a ajunge la miezul său, la sine, printr-o biologie introspectivă. Înțelegerea unității în diversitate este echilibrul dorit în umanismul lui A. Maslow „Trebuie să ne amintim că întotdeauna cunoașterea propriei nature profunde înseamnă totodată cunoașterea naturii umane în general”. El consideră că promovarea acestui deziderat nu este compatibilă cu munca de laborator, psihologia academică nu are un sistem cu privire la valori, iar psihanaliza a interpretat defectuos idea de valoare, subliniind latura patologică [*apud* 125, p. 72].

G. Pânișoară subliniază asupra faptului că s-a constatat, cu privire la învățare că insistența asupra acumulării de conținuturi și chiar formarea unor abilități și competențe sunt irelevante în formarea unei personalități din care lipsește o așezare caracterială armonioasă. Educația pentru valori devine astăzi esențială, iar respingerea umanismului în învățare nu este justificată când rezultatele testelor de evaluare a competențelor cognitive sunt tot mai nesatisfăcătoare, iar abilitățile de viață sunt atât de slab conturate. Umanismul poate fi o completare fericită în abordarea învățării de astăzi, într-o epocă a înaltului progres tehnologic și științific [*apud* 125, p. 90].

Aceste teorii au fundamentat conceptul de valoare. Deci, în literatura de specialitate în multiple cercetări sunt menționate, în special, teoriile lui M. Rokeach [394; 395; *apud* 388; *apud* 404], R. Iglehart [384;385; 386; 387], S. Schwartz [396; 397; 398; 399], V. Gouveia [379; 380; 381].

În acest context, luând în considerație informația descrisă, ne convingem că ideile prezentate în teoria lui M. Rokeach cu referire la valori au servit în calitate de vectori pentru multe teorii care au apărut ulterior.

Un alt model deosebit de valoros privind modul de structurare a valorilor în plan individual și social este oferit de S. Schwartz (1984), care definește valorile ca fiind scopuri dezirabile, transsituaționale, variind în importanță, care servesc ca principii și repere ce ghidează și motivează acțiunile și viețile oamenilor. În cadrul concepției sale, valorile sunt strâns legate de seturi motivaționale, aferente celor trei premise de bază ale condiției umane: nevoile organismului biologic, necesitățile determinate de interacțiunile umane și cele legate de supraviețuirea și bunăstarea grupurilor și comunităților. Rezultă astfel zece tipuri de seturi de motivații valorice (tabelul 1.1).

Tabelul 1.1. Tipuri valorice și scopuri motivaționale [apud 41]

	Tipul valoric	Scop motivațional asociat
1.	Putere	Obținerea statutului și prestigiului dorite, asociate capacității de control asupra situațiilor și oamenilor.
2.	Realizare	Atingerea succesului personal prin obiectivarea competenței așa cum este văzută de fiecare persoană.
3.	Hedonism	Obținerea de plăceri, gratificații și satisfacții senzuale, în scopul satisfacerii nevoilor fizice.
4.	Stimulare	Trăirea sentimentului de nou, de extraordinar și de provocare în cadrul propriei vieți; nevoia de varietate.
5.	Autodirecționare	Nevoia de gândire și acțiune independentă, de alegere a căilor de acțiune și de creație; autonomie și autocontrol.
6.	Universalism	Înțelegerea, aprecierea, toleranța și protejarea bunăstării naturii, societății și persoanelor.
7.	Benevolență	Protejarea și creșterea bunăstării persoanelor mai apropiate sau cu care ne aflăm mai frecvent în contact.
8.	Tradiție	Obținerea și păstrarea respectului față de obiceiurile, de valorile și modelele emblematice ale unei culturi.
9.	Conformitate	Limitarea sau restrângerea tendințelor, acțiunilor sau impulsurilor care ar putea face rău comunității.
10.	Securitate	Obținerea și menținerea armoniei, stabilității și siguranței persoanelor, grupurilor și comunităților.

În cadrul acestui model, valorile sunt reprezentate printr-o structură circulară care evidențiază relațiile dintre acestea, precum și continuumul motivațional aferent trecerii de la accentul pe sine la transcenderea sinelui, și de la conservare la deschiderea spre schimbare. Cercul valorilor personale în concepția lui S. Schwartz se reprezintă astfel, cu specificația că ordinea și ponderea valorilor pot varia în cursul vieții, precum și de la persoană la persoană (figura 1.2):

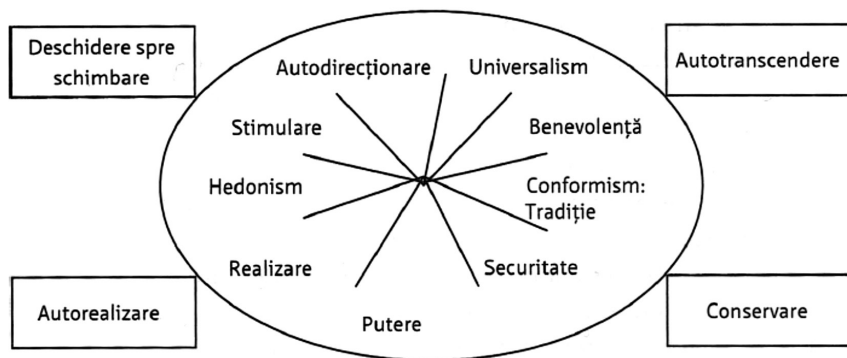

Figura 1.2. Cercul valorilor personale în concepția lui S. Schwartz [apud 41]

De remarcă faptul că la nivelul societății valorile au, în opinia lui S. Schwartz, o altă structură, fiind centrate în principal pe locul și rolul pe care membrii trebuie să le dețină în cadrul colectivității. Au fost identificate șapte tipuri axiologice, fiecare având anumite caracteristici distincte, după cum urmează:

- a) *Conservatorismul*: pune accentul pe menținerea statu-quo-ului social și a proprietății;
- b) *Autonomia intelectuală*: membrii sunt considerați entități distincte, încurajate fiind să-și exprime unicitatea intelectuală și creativitatea;
- c) *Autonomia afectivă*: membrii sunt recunoscuți ca entități distincte, fiind încurajați să-și îmbogățească experiența de viață în plan emoțional;
- d) *Ierarhia*: pune accentul pe distribuția diferențiată, pe verticală, a rolurilor și a resurselor;
- e) *Egalitarismul*: afirmă egalitatea morală și socială a membrilor, reprimând tendințele egoiste și individualiste;

- f) *Ascendența*: afirmă trebuința ca oamenii să stăpânească mediul natural în scopuri individuale sau de grup;
- g) *Armonia*: pune accentul pe nevoia de acceptare a lumii așa cum este și pe o integrare armonioasă și nonconflictuală în natură.

În cadrul diferitelor culturi aceste valori se vor organiza în moduri specifice, oferindu-le astfel un profil spiritual, politic și economic distinct.

După cum se observă, la nivel individual, valorile se constituie ca un sistem ierarhizat, specific unei anumite persoane, oferind acesteia criteriile de evaluare și selectare a relațiilor, acțiunilor, evenimentelor sau strategiilor de viață. Caracterul ierarhizat al valorilor le diferențiază pe acestea de atitudini și norme, care realizează însă împreună nucleul funcțional al personalității. Modul de ierarhizare a valorilor este funcție de o serie de factori psihosociali precum vârsta, sexul, educația, particularitățile mediului social și cultural ș.a. [41].

A. Pășcălu și A. Gavreliuc referindu-se la teoria funcțională a valorilor în calitate de o nouă perspectivă în evaluarea dinamicii sociale menționează că abordarea funcțională este foarte răspândită în cercetările despre atitudini (Maio; Olson, 2000), însă cercetări care să evalueze funcțiile pe care le îndeplinesc valorile sunt foarte puține (V. Gouveia, 2013). În literatura de specialitate pot fi identificate două funcții primare pe care le îndeplinesc valorile în viața individului:

1. ghidează acțiunile (Rokeach, 1973; Schwartz, 1992);
2. sunt expresia cognitivă a nevoilor acestuia (Inglehart, 1977; Maslow, 1954) [127].

Aceste două funcții pe care le dețin valorile au condus la formularea „teoriei funcționale a valorilor” (V.Gouveia et al., 2014), care încearcă să explice caracteristicile implicite ale structurii valorilor. „Teoria funcțională a valorilor” își propune să ofere o explicație pentru modul în care se structurează sistemul valoric al individului. Prima dimensiune propusă de teorie vizează circularitatea scopurilor, premisa pentru această dimensiune rezidând în tipul de orientare pe care îl oferă valorile în ghidarea comportamentului individului, și anume: central, personal și social. A doua dimensiune subliniază expresia nivelului la care se poziționează nevoile individului: nevoi de supraviețuire și nevoi de dezvoltare. Recu-

noașterea celor două atribute funcționale ale valorilor a condus astfel la structurarea „teoriei funcționale a valorilor” (V. Gouveia et al., 2014). În plan intercultural, valorile au fost analizate din perspectivă individuală și culturală. La nivel individual, valorile servesc drept factori motivaționali ce ghidează acțiunile oamenilor (Rokeach, 1973; Schwartz și Blisky, 1987). Relațiile care se stabilesc între valori reflectă dinamica psihologică a conflictului și compatibilității pe care o experimentează indivizii când își accesează sistemul valoric în viața de zi cu zi, pentru că acesta le ghidează principiile de viață. Schwartz și Bilsky (1990) consideră valorile personale drept reprezentări cognitive pentru cele trei nevoi umane universale: nevoia biologică, nevoia de interacțiune socială și nevoia de suport social, instituțional. Pornind de la aceste repere teoretice, Gouveia Valdiney (2003) consideră că valorile pot fi definite drept categorii de orientare care sunt de dorit, având drept suport nevoile umane și condițiile prealabile pentru a le satisface, care sunt adoptate de actorii sociali și care pot varia în funcție de magnitudinea și de elementele lor constitutive. Această teorie se raportează la valori ca la un criteriu de orientare pentru acțiunile oamenilor și de asemenea ca o manifestare a nevoilor acestora (Inglehart, 1977; Kluckhohn, 1951; Rokeach, 1973). Conform lui V. Gouveia et al., acest model teoretic apreciază că valorile se organizează în acord cu două dimensiuni funcționale specifice (V. Gouveia, 2003): dimensiunea orientare (personal, central și social) și dimensiunea motivațională (materialistă și idealistă). Combinarea acestor două dimensiuni funcționale conduce la șase subfuncții: experimentare (motivație idealistă, orientare personală, valori asociate: sexualitate), realizare (motivație materialistă, orientare personală, valori asociate: succes, putere, prestigiu); existență (motivație materialistă, orientare centrală, valori asociate: stabilitate personală); suprapersonală (motivație idealistă, orientare centrală, valori asociate: frumusețe, cunoștință, maturitate); interacțiune (motivație idealistă, orientare socială, valori asociate: afecțiune, suport social, coexistență) și normativitate (motivație materialistă, orientare socială, valori asociate: obediență, tradiție, religiozitate). Modelul valoric propus de V. Gouveia concentrează dimensiunile valorice propuse de alte modele teoretice (Rokeach, 1973; Inglehart, 1977; Schwartz, 1992) [*apud* 127].

V. Gouveia apreciază că valorile de bază (supraviețuire, sexualitate, plăcere, stimulare, emoție, stabilitate personală, noroc, religiozitate, suport social, ordine socială, afectivitate, a trăi împreună, succes, prestigiu, putere, maturitate, autodeterminare, intimitate, justiție socială, onestitate, tradiție, obediență, cunoștință, frumusețe) sunt valori ale finalității, ele exprimând un scop în sine, fiind definite sub formă de substantive (Rohan, 2000; Rokeach, 1973). Aceste valori sunt categorii generale. Valorile amintite anterior formează un sistem de evaluare bazat pe trei criterii, fiecare fiind subdivizat în două funcții psihosociale, astfel: personal – experimentare și realizare; central – existență și supra-personal; social – interacțiune și normativitate. Abordarea funcțională propusă de Gouveia include posibilitatea unui set de valori care ar fi compatibil cu toate valorile personale și sociale, adică valorile de bază. Aceste valori sunt similare valorilor propuse, descrise de Schwartz (1994). Cu toate acestea, valorile au particularitatea teoretică de a nu fi localizate într-un spațiu circular, ceea ce indică faptul că anumite valori pot fi opuse sau pot avea o anumită specificitate de orientare. Funcțiile psihosociale ale valorilor pun accentul pe două tipuri de relații sociale, care au fost menționate în alte modele precum: libertate vs. egalitate (Rokeach, 1973), distanța față de putere (Hofstede, 1980) și orientare verticală vs. orizontală (Triandis, 1995). În teoria sa, Gouveia prioritizează valorile și nu atitudinile, de asemenea el consideră că dimensiunea personală nu este diametral opusă de cea socială, ceea ce dă naștere unui set de valori care întrunesc aspirațiile personale și nu o anumită structură socială. Există un pattern predefinit pe care îl urmăresc oamenii atunci când adoptă o anumită valoare în detrimentul alteia, astfel identificăm:

1. Valori personale – oamenii care adoptă aceste valori încearcă să creeze și să mențină cu ei înșiși o relație contractuală, care vizează obținerea unor obiective personale. Atât în tipologia propusă de Rokeach (1973), cât și în cea a lui Schwartz (1994), aceste valori sunt similare celor care se centreză pe nevoile intrapersonale/ individuale. Funcțiile pe care le au aceste valori în viața individului le dihotomizează în: valori de experimentare, de descoperire, de căutare a noului și în valori de realizare (V. Gouveia, 2003).

2. Valori centrale – aceste valori se plasează între individual și social. În tipologia lui Schwartz (1994), aceste valori servesc unor interese mixte (individuale/ sociale). Din perspectivă funcțională, acestea se grupează în: valori existențiale (stabilitate personală, sănătate și supraviețuire) și valori suprapersonale (oamenii care își asumă astfel de valori încearcă să-și atingă obiectivele propuse indiferent de poziția pe care o au într-un grup sau la nivel social). Probabil valori precum universalism și securitate din tipologia lui Schwartz (1994) corelează cu aceste valori (V. Gouveia, 2003).

3. Valori sociale – oamenii ghidați de aceste valori preferă să fie în contact cu ceilalți, să trăiască în armonie cu semenii lor. În modelul propus de Rokeach (1973), aceste valori corespund celor din registrul interpersonal, în timp ce în modelul propus de Schwartz (1994) se aseamănă cu valorile care validează interese colective. Acestea sunt divizate în: valori normative (obediință, ordine socială, tradiție și religiozitate) și valori de interacțiune (afecțiune, suport social, apartenență).

Valdiney Gouveia propune un set valoric cu șase dimensiuni cartografiate în funcție de trei scopuri ale actorului social: personal, central și social, și două nevoi explicite ale acestuia: nevoia de supraviețuire („survival”) și nevoia de prosperitate („thriving”) (V. Gouveia et al., 2014).

Tabelul 1.2. Fațete, dimensiuni și valori de bază
(Gouveia V. et al., 2014) [apud 127]

		Valorile ca și ghid al acțiunilor		
		Scopuri personale (individul de sine stătător)	Scopuri centrale (scopul general al vieții)	Scopuri sociale (individul în comunitate)
Valorile ca și expresie a nevoilor	Nevoi de prosperitate (viața ca sursă de oportunități)	Valori hedonice Emoție Plăcere Sexualitate	Valori suprapersonale Frumusețe Cunoștință Maturitate	Valori de interacțiune Afectivitate Apartenență Suport social
	Nevoi de supraviețuire (viața ca sursă e amenințări)	Valori de promovare Putere Prestigiu Succes	Valori existențiale Sănătate Stabilitate personală Supraviețuire	Valori normative Obediență Religiozitate Tradiție

Existence values – valori existențiale. Nevoile psihologice de bază și nevoia de securitate sunt reprezentate la nivel cognitiv de valorile existențiale. Acestea sunt compatibile cu scopuri personale și sociale, generate de nevoile de supraviețuire, la nivel biologic și psihologic.

Promotion values – valori de promovare – exprimă nevoile de supraviețuire și în același timp se concentrează pe sine. Ele provin dintr-o orientare materialistă și personală și sunt esențiale pentru a asigura stima de sine a individului.

Normative values – valori normative – reflectă nevoile de supraviețuire, fiind ghidate de scopuri sociale. La nivel cognitiv, ele reprezintă nevoia de securitate și control și, în același timp, fundamentul pentru satisfacerea nevoilor de bază.

Suprapersonal values – valori suprapersonale – exprimă nevoile de dezvoltare personală, de expectanțe sociale, fiind ghidate de scopuri centrale. Valorile suprapersonale reflectă cele mai înalte nevoi ale individului: validare socială, cogniție și autorealizare.

Excitement values – valori hedonice – reflectă nevoile de autorealizare centrate pe propria persoană, nevoi psihologice precum: gratificarea, varietatea și plăcerea (conexiune cu noțiunea de hedonism, Maslow, 1954). Aceste valori exprimă o orientare dominant personală, lipsa conformismului social, contribuția la o valorificare a schimbării și inovației (Gouveia, 2013). Actorii sociali ghidați de asemenea valori tind să nu fie orientați cu precădere spre scopuri materiale (V. Gouveia et. al., 2014).

Interactive values – valori de interacțiune – exprimă nevoile de autorealizare, de prosperitate, fiind ghidate de scopuri sociale. Valorile de interacțiune sunt esențiale în reglarea, stabilirea și menținerea relațiilor sociale. Valorile de interacțiune reflectă nevoile actorilor sociali de a aparține, de a se afilia la un grup, de a fi iubiți, apreciați și în conexiune cu ceilalți (Korman, 1974; Maslow, 1954). Actorii sociali ghidați de aceste valori de interacțiune se raportează la contactele sociale ca la un scop în sine [*apud* 127].

Cele mai multe studii românești care au analizat distribuția valorilor au operat cu modelul lui S. Schwartz, astfel de studii fiind cele întreprinse de B. Voicu, M. Voicu (2007) sau A. Gavreliuc (2012). Aceste studii semnalează prevalența valorilor conservatoare și scoruri modeste

la dimensiunile autonomie afectivă și autonomie intelectuală. În ceea ce privește profilul atitudinal, s-au evidențiat scoruri mari la dimensiuni, precum interdependență, externalism și scăzute la autodeterminare (Gavreliuc, 2012) [127].

Autorii A. Pășcălu, A. Gavreliuc au testat aplicabilitatea „teoriei funcționale a valorilor” propusă de Gouveia în contextul cultural românesc. Astfel, rezultatele obținute oferă o nouă perspectivă asupra modului în care oamenii aleg să-și organizeze și să-și ierarhizeze valorile care le ghidează comportamentul și finalitatea acțiunilor întreprinse. Modelul valorilor umane propus de V. Gouveia, structurat în șase factori, își conservă structura similar rezultatelor obținute de acesta într-o cultură latino-americană (Brazilia), similară culturii românești. Ceea ce ne-am propus prin acest demers științific a fost să validăm instrumentul asociat „teoriei funcționale a valorilor” și să examinăm configurația valorică dominantă rezultată. Studiul nostru probează pertinenta modelului hexafactorial și pe eșantionul românesc, ceea ce constituie o contribuție metodologică relevantă, oferind un profil valoric specific care completează și nuanțează profilele similare obținute în alte studii pe populație românească. Limitele studiului nostru sunt generate de mărimea eșantionului utilizat, pe de o parte, și pe de altă parte, modul în care se configurează setul valoric propus de teoria funcțională pe categorii de vârstă și gen nu a fost studiat. Aceste aspecte pot constitui linii de cercetare viitoare. Elementul de noutate pe care îl aduce cercetarea descrisă [127] este dat de acest model teoretic al valorilor umane, foarte influent în psihologia interculturală, dar deloc cunoscut în România, în literatura de profil.

Principiile de organizare a valorilor în sistem

Sistemul de valori funcționează pe baza câtorva principii a căror cunoaștere este absolut necesară deoarece: 1) comportamentele sunt rezultatul jocului complex al mai multor valori între care se instituie raporturi „conflictuale”; 2) deși, din rațiuni metodologice, sunt diagnosticate separat, valorile evidențiate trebuie interpretate unele în raport cu altele, precum și în raport de evenimentele de viață ale individului, grupului, organizației, societății supuse procedurii de diagnosticare; 3) nu există

o constanță în realitatea umană în ceea ce privește plasarea valorilor în sistem, ci doar o constanță a principiilor de organizare și funcționare etc.

Iată care sunt aceste principii:

1. *principiul polarității (contrarietății)* – o valoare se opune altei valori și alcătuiesc împreună un construct bipolar, în care termenii pot fi reciproc exclusivi;

2. *principiul inegalității rangurilor* – două valori nu pot avea același rang în același sistem ierarhic, una dintre ele având o forță (tărie) mai mare în raport cu cealaltă;

3. *principiul proximității* valorilor cu forțe apropiate – valorile cu forțe apropiate se plasează pe poziții învecinate în ierarhie;

4. *principiul unității de sens* – valorile orientate către aceeași direcție tind să capete forțe apropiate (și să ocupe poziții apropiate în ierarhie), generând complexe (unități) axiologice;

5. *principiul dominanței ierarhice*: o valoare își subordonează și domină valorile aflate pe poziții inferioare ei în ierarhie.

Cunoscând toate aceste principii, M. Zlate susține că se va reuși să se realizeze o analiză reală a sistemelor de valori ale indivizilor, grupurilor, organizațiilor și să construim programe viabile de intervenție asupra culturii, fie ea și organizațională, prin reconfigurarea „miezului” ei reprezentat de sistemul de valori. M. Zlate consideră că valoarea este *o aspirație durabilă a subiectului către atingerea unei anumite stări finale sau către performarea unui anumit mod de conduită cu un grad mai mare de dezirabilitate personală și/sau socială decât alte stări finale sau moduri de conduită aflate într-o poziție de contrarietate (opoziție) sau de inferioritate în raport cu cele la care subiectul aspiră* [183].

Deci, universul axiologic se caracterizează prin prezența și acțiunea principiilor ierarhiei (valori cardinale și secundare, specii și subspecii de valori), polarității (realismul economic la un pol și idealismul moral la celălalt), finalității (valoarea morală ca valoare scop) și analogiei (socializarea valorilor). Principiul ierarhiei este conservat și depășit de cel al finalității; principiul analogiei asigură continuitatea lor istorică, dobândită prin socializare, înlesnește aprecierea unitară a mai multor persoane, ceea ce contribuie la formarea conștiinței colective.

În general, valorile sunt caracterizate prin diversitate, istoricitate, autonomie, normativitate, ierarhizare și polaritate [178].

a) *Diversitatea* – această multitudine, pluralitate de valori poate fi ordonată după criteriile:

1. natura obiectului (suportului) – materiale (elemente de tehnică, bunuri de consum etc.) și spirituale (ideile științifice, filosofice, religioase, estetice, politice economice etc.);

2. domeniu – fiecărui domeniu îi sunt caracteristice sisteme de valori specifice: valorile vitale, economice, politice, juridice, morale, științifice, artistice, filosofice, religioase etc.

Valorile vitale privesc starea de sănătate a organismului și psihicului uman, rezistența la boli, forța temperamentului, capacitatea lui de efort și de muncă, viteza și capacitatea de reacție, dexteritatea mișcărilor, frumusețea fizicului uman. Valorile vitale generează puterea fizică și psihică pentru individ, au ca suport viața, constituie condiția primară a desfășurării activităților sociale, a asimilării unor deprinderi și cunoștințe necesare creației de valori materiale și spirituale. Ele au o componentă biologică (materială) și o alta – culturală. Sunt valori personale, aparțin strict individului, și se comportă ca valori-mijloc. Sunt valori cu caracter național și internațional, se află sub protecția unor organisme internaționale care le garantează conservarea și viitorul.

Valorile economice sunt valori-mijloc, reprezintă, prin natura lor, modalități, căi, instrumente de realizare, de obiectivare în acțiunea concretă a anumitor scopuri. Ele răspund unor necesități, trebuințe esențiale ale omului în planul relațiilor sale cu natura și societatea. În cadrul valorilor economice – tehnica, mijloace de producție, resurse, metode și procedee de organizare și conducere a producției de bunuri, avuția, prosperitatea, bunăstarea etc. – munca este o valoare centrală, fiind privită ca activitate producătoare atât de bunuri materiale, cât și spirituale, deține, după cum afirmă G. Lukas, o „prioritate ontologică”. Valorile economice sunt utilitare, sumative, au o expresie materială, acțională, simbolică (banii), informațională, teoretică.

Valorile politice (*libertatea, democrația, statul de drept, pluralismul* etc.) vizează raporturile omului, ale individului cu statul, cu partidele, cu

instituțiile și ideologiile politice; exprimă finalitățile sistemului social-politic, tipurile de raporturi sociale fundamentale dominante în societate, conținutul și structura puterii, mecanismele exercitării conducerii politice, drepturile, libertățile, obligațiile politice ale cetățenilor, ideologiile politice. O societate democratică nu poate fi edificată decât ținând seama de relația ce se instituie între valorile politice propuse de societate (instituționalizate) și orientările valorice ale indivizilor. Soluția aptă să elimine sursele de alienare politică generată de decalajul dintre valorile instituționalizate și opțiunile valorice ale indivizilor este pluralismul politic.

Valorile juridice (*dreptatea, justiția, legalitatea, constituționalitatea, independența, egalitatea în drepturi, conștiința civică, drepturile, libertățile și îndatoririle cetățenești* etc.) reglementează relația individului cu ordinea de drept, cu instituțiile juridice. Ele reflectă respectarea drepturilor și libertăților cetățenești, drepturile și libertățile omului, precum și obligațiile individului într-un stat de drept.

Valorile morale (*binele, răul, echitatea, responsabilitatea, umanismul, solidaritatea umană, fericirea, caritatea, altruismul, cumpătarea* etc.) reglementează relațiile interpersonale, contribuie la realizarea armoniei axiologice, configurarea sensului vieții și existenței umane. Ele sunt valori-scop, valori personale, au un caracter imperativ prin dimensiunea normativă. Valorile și principiile morale preced normele etice, având un rol decisiv în reglementarea comportamentului uman. Criteriul de apreciere a comportamentului individual este adecvarea sau inadecvarea la valorile, principiile și imperativele morale.

Valorile științifice (*adevăr, certitudine, obiectivitate* etc.) ocupă un loc „sui generis” în constelația valorilor culturale ale lumii contemporane. Acest loc privilegiat se datorează, în opinia lui K. Popper, capacității științei de a asigura progresul cunoașterii umane, de a furniza instrumente pentru această cunoaștere, de a aplica rezultatele ei în practică.

Valorile estetice (*frumos, tragic, comic, sublim* etc.) sunt creații de ordin cultural, sunt valori-scop, au un caracter singular, concret, unic, irepetabil și dezinteresat. Ele satisfac aspirații spirituale și nu nevoi materiale și vitale, sunt resimțite mai mult, sublinia T. Vianu, „ca o formă liberă a activității omenești, disociată de interesele practicii și, prin urmare, mai apropiată de joc”.

Valorile religioase (*divin, sacru, tabu, profan, iubirea față de aproape* etc.) sunt valori-scop, se bazează pe credință și revelație, pe sentiment și trăire, au un rol însemnat în relațiile cu celelalte valori, în educarea morală a indivizilor, în perfecționarea relațiilor sociale, în dezvoltarea culturii și civilizației umane.

3. niveluri de structurare – valori general-umane; valori ale unui sistem social-politic, valori ce țin de o anumită cultură și etnicitate; valori ale grupurilor sociale mari și medii (clase sociale, profesii etc.), valori ale microgrupurilor (familie, organizații); valori individuale (P. Iluț);

4. gradul de stabilitate – valori perene (libertatea, dreptatea, adevărul, fericirea, frumosul) și valori cu sferă restrânsă de recunoaștere (stat burhez, stat socialist, economie planificată, economie de piață etc.);

5. gradul de impact cu societatea – valori sociale (*solidaritatea, binele, dreptatea, egalitatea, bunuri de consum* etc.) și valori individuale (valorile profesionale);

6. rolul lor în acțiunea umană – valori-mijloc (cele care ne ajută să dobândim ceva superior – valorile materiale și, în parte, cele spirituale) și valori-scop sau cum le numea Blaga – „valori terminus” (configurează finalitatea acțiunii umane, devin componente ale idealurilor – fericirea, realizarea umană, în general valorile morale, estetice și religioase; valori care nu sunt în slujba altor valori).

P. Andrei realizează o interesantă clasificare a valorilor, după criteriile următoare:

1. valabilității (relative și absolute, obiective și subiective);
2. calității (pozitive și negative, valori-scop și valori-efect);
3. motivului aderării la valori (accidentale, tranzitorii și valori propriu-zise ale persoanei);
4. obiectului (economice, politice, juridice, etice, estetice, religioase, social culturale);
5. subiectului valorilor (personale și impersonale, proprii și străine);
6. facultăților psihice (valori ale sensibilității, valori ale rațiunii);
7. sferei de aplicare (individuale, sociale, cosmice).

Valoarea supremă o constituie personalitatea [*apud* 178].

În lucrarea „Introducere în filosofia valorilor”, T. Vianu realizează o tipologizare complementară: 1. valori economice; 2. valori afective; 3. valori intelectuale; 4. valori estetice; 5. valori morale; 6. valori religioase; 7. istorice; iar L. Blaga, în „Trilogia valorilor”, stabilește două tipuri de valori: 1. valori de tipul I – hrana materială; 2. valori de tipul II – hrana spirituală a individului.

b) *Istoricitatea* – valorile derivă din concepția noastră despre om și necesitățile fundamentale ale naturii sale. Indiferent de domeniul din care fac parte – economic, politic, juridic, etic, filosofic, științific, artistic etc., atât prin geneză, funcționalitate, cât și prin modul cum evoluează, se transformă, se integrează într-un sistem sau intră în conflict cu el, valorile poartă o netăgăduită pecete istorică. Tabla de valori a fiecărei epoci istorice este un sistem deschis, articulat în fluxul unor transformări diacronice. Evoluția lumii valorilor evidențiază, în egală măsură, perenitatea și istoricitatea valorilor, faptul că, exprimând esența umană, ele au un conținut general-uman, dar totodată și o accentuată pecete istorică. Ca obiectivări ale esenței umane în condiții istorice determinate, valorile sunt relative. Fiecare epocă își produce propriul sistem de valori. E. Bréhier vorbea chiar de o *lege a valorilor*, conform căreia fiecare dintre *formele pe care le îmbracă valorile trebuie să dispară la scurtă vreme după ce a apărut*: un curent artistic care-și prelungește prea mult viața cade în convenționalism și apoi dispare într-o atmosferă de saturație ori indiferență.

c) *Autonomia* – determinismul social-istoric al valorilor nu este unul rigid, valorile manifestă o relativă independență. Sunt cazuri – fapt subliniat și de K. Jaspers – când valorile teoretice (științifice, politice, filosofice, artistice etc.) se dezvoltă independent de necesitățile dezvoltării sociale. De asemenea, autonomia se exprimă și prin specificitatea fiecărui tip de valori; de pildă, frumosul, libertatea, bunăstarea sunt valori care se regăsesc în aceeași comunitate, în același moment istoric, și, deși se influențează, ele au un conținut și o dinamică specifice. Valorile influențează societatea prin relațiile ce se stabilesc între ele, între sistemele de valori: 1. *valorile nu sunt independente, ci interdependente* (conexiunea ce se realizează între valorile cunoașterii și acțiunii sociale, dintre cele filosofice, economice, juridice și politice); 2. *posibilitatea trecerii reciproce a valo-*

rilor dintr-o categorie în alta (fals-adevăr; bine-rău; libertate juridică-libertate politică-libertate filosofică); 3. *fundamentarea lor reciprocă* (valorile cunoașterii fundamentează valorile acțiunii; valorile morale fundamentează valorile religioase și invers).

d) *Ierarhizarea* – valorile se dispun pe verticală, preferențial, în funcție de interesele individului sau ale societății. Omul, de-a lungul istoriei sale, nu s-a raportat uniform și egal la diferitele tipuri de valori – economice, politice, filosofice etc., ci le-a conferit importanță și ranguri diferite după modul și măsura în care diferitele specii de valori contribuiau la satisfacerea unor necesități, trebuințe, aspirații ale omului din acel moment istoric. Ordonarea lor are loc în funcție de anumite criterii. Nevoia de ierarhizare este una de esență a sistemului. Problema ierarhizării și stabilirii criteriilor și astăzi rămâne o problemă controversată. Considerând că lumea valorilor nu este haotică, „un conglomerat amorf”, ci un sistem deschis, T. Vianu postulează existența unei ierarhii a valorilor, pornind de la criteriul „gradualității valorilor”, prin care el desemnează situația în care existând valori mai mult sau mai puțin importante „ele sunt cuprinse, prin actele deziderative ale conștiinței pe una sau alta din treptele unei ierarhii”. Ierarhizarea ar ține de estimății calitative, nu cantitative. Această ordonare se poate face între diferitele tipuri, nu și între diferitele valori ale aceluiași tip. Tendințele de ierarhizare evidențiază pe de o parte, evoluția contradictorie a culturii ca sistem, pe de alta, oferă o imagine asupra valorizării sociale și individuale a diferitelor sfere ale culturii în diferite epoci istorice. Criteriul suprem, dacă ar fi să acceptăm ierarhizarea, l-ar reprezenta importanța, semnificația lor pentru om, iar valorile supreme vor fi acelea care contribuie în gradul cel mai înalt la realizarea demnității și perfecționarea condiției umane. Opiniile oscilează, unii pun pe prim plan valorile morale (D. Gusti – idealul etic; P. Andrei – personalitatea), alții – valorile filosofice (P. Andrei – cultura) etc. Criteriul ierarhizării valorilor fiind funcțional, valorile nu se pot ordona de la inferior la superior, de la simplu la complex, nici dacă aparțin unor domenii diferite sau aceluiași domeniu. Se poate concluziona: în virtutea originalității și ireductibilității lor, valorile nu admit superiorități de rang, ci cel mult comportă priorități temporare în funcție de trebuințele social-umane cărora le corespund.

O valoare nu este nici mai mare, nici mai mică decât alte valori, ci cel mult se poate spune despre ea că răspunde într-o măsură mai mică sau mai mare trebuințelor comunității.

Există, susține I. Biriș, civilizații și societăți în cadrul cărora binele și răul, justul și injustul sunt considerate valori ierarhic superioare în raport cu valorile de util și dăunător, agreabil și dezagreabil, totuși ierarhia valorilor diferă adesea de la grup social la grup social și de la individ la individ.

e) *Normativitatea* – valorile joacă rolul de reguli ale vieții sociale; multe valori devin idealuri; ele orientează comportamentul uman individual sau colectiv; individul sau comunitatea optează în câmpul acțional pentru o anumită variantă din perspectiva unui set de valori la care au aderat și l-au însușit. „Valoarea – scria L. Grünberg – este concomitent exigență de acțiune și model latent de acțiune”. Se impune, totuși, o distincție între valoare și normă, valoarea este un scop față de normă care are statutul de mijloc; de asemenea, nu orice normă constituie o valoare, după cum nu orice valoare este susținută de un sistem de norme.

f) *Polaritatea* – câmpul axiologic nu este neutru, absolut pozitiv sau absolut negativ, el pendulează între cei doi poli – pozitiv și negativ; opțiunea valorică impune acceptarea sau neacceptarea, aprobarea sau dezaprobarrea; binele apare în raport cu răul; frumosul în raport cu urâtul; adevărul în raport cu falsul; utilul în raport cu inutilul; se vorbește de valori pozitive și valori negative. Această trăsătură a fost remarcată atât de gânditori precum H. Lotze, T. Vianu, L. Blaga.

Se consideră cu relevanță teoretică aprecierile lui T. Vianu privind trăsăturile valorilor – excentricitatea (obiectivitatea), generalitatea (valoarea este caracteristică unei părți a societății), polaritatea, gradualitatea (ierarhizarea) și semnificația (corelația valorii cu un anumit tip de dorință, de unde și multiplicitatea și varietatea lor).

Valorile au următoarele *funcții sociale*:

1. constituie un *factor de progres istoric* – asigură coeziunea și ordinea socială; determină continuitatea și dinamica sistemelor sociale fie prin situația de conflict, fie prin aderență și promovare, sunt un indicator al gradului de civilizație și cultură;
2. *funcția normativ-educatională* – motivează acțiunea umană, fundamentează formarea personalității umane;

3. *funcția cumulativ-comunicațională* – teaurizează cunoașterea și experiența umană și asigură comunicarea între generații și comunități;
4. *funcția de adaptare și integrare* – constituie cadrul condiției umane și conferă sens vieții, deoarece existența umană se desfășoară în orizontul valorilor [178].

Examinarea, chiar sumară, a stadiului actual atins în ceea ce privește conceptualizarea valorilor ne duce la următoarea concluzie: elaborarea în sine a unor taxonomii axiologice este puțin profitabilă, reprezentând în multe cazuri o simplă invenție expresională. Important este că aceste clasificări ne dau posibilitate să le selectăm pe cele cu relevanță epistemică, adică pe cele care angajează cele mai profunde și numeroase implicații în sistemul teoretico-metodologic al implicării conștiinței de sine în valorile adolescenților [72].

Formarea atitudinilor de valoare și a sistemelor de valoare reprezintă o parte organică a procesului de socializare. Socializarea este un proces de continuă interacțiune și adaptare socială prin care se asimilează aptitudinile și deprinderile necesare activității specifice fiecărui individ posesor de stataturi și roluri sociale definite. Rolul valorilor, în motivarea unor decizii de acțiune în defavoarea altora, se manifestă mai ales când există un conflict motivațional imediat premergător acțiunii alese. Purtătorul de valoare în acest conflict motivațional este acțiunea, în timp ce realizarea unei acțiuni este de fapt valorizarea concretă, adică o acțiune aleasă prin excluderea altora ca fiind mai puțin valoroase [77; 159].

Omul, prin construcție este o ființă care se raportează proiectiv, atitudinal și preferențial la realitățile din jurul lui, având o bază de ghidare a acțiunilor sale individuale și sociale. Această bază de relaționare axiologică se prezintă ca totalitatea mobilurilor individuale și a normativelor supraindividuale, interiorizate de subiect, care ființează în orice set de valorizare. Astfel am putea aprecia că una dintre cele mai importante condiții existențiale ale ființei umane este cristalizarea unui spațiu axiologic care emerge din acțiunile sociale, dar care totodată este și fermentul acestora.

Deci, sumarizând subliniem că vizavi de geneza valorilor la ora actuală deosebim o mulțime de teorii. Autorii consideră că acestea pot fi

regrupate în trei clase: 1. cele care văd originea valorilor în subiect (psihologism); 2. cele care spun că valorile sunt reflecții ale proprietăților obiective (realism naiv); 3. concepțiile care văd în axiologic un domeniu aparte, ce nu ține nici de lucruri și nici de oameni, valorile fiind obiective și transcendente (idealism obiectiv) [44].

Din aceste perspective considerăm că orientările valorice și schimbările sociale sunt în relații directe. Schimbarea socială este definită de către G. Rocher ca fiind transformarea observabilă în timp, care afectează, într-o manieră ce nu poate fi provizorie sau efemeră, structura și funcționarea organizării sociale a unei colectivități date și care modifică întregul curs al istoriei sale [91, p. 224]. J.P. Durand și R. Weil [apud 91, p. 228] disting următorii factori explicativi ai schimbării sociale: factorul demografic, progresul tehnic, valorile culturale și ideologiile. Rolul valorilor culturale este acela de a oferi cadre de referință, noi modele de organizare umană, oportunitatea reorganizării unui câmp cultural. Orice schimbare structurală afectează imediat cultura și personalitatea fiecărui individ.

1.3. Relațiile în sistemul valoric: atitudinea, norma, idealul, interesul, nevoia și trăsăturile de personalitate

Prezintă interes relațiile dintre valori și alte fenomene umane. Conceptul de valoare se intersectează și are diferite relații cu: atitudinea, norma, idealul, interesul, nevoia și trăsăturile de personalitate.

Dacă ne referim la raportul *valoare – atitudine*, dintr-o perspectivă preponderent macrosocioculturală, valorile ne apar ca date obiective, supraindividuale, ca fapte sociale în expresie durkheimiană. În acest fel putem vorbi îndreptățit despre atitudinea față de valoare, așa cum vorbim despre atitudinea față de școală, față de părinți, sau față de alte componente ale mediului înconjurător. Astfel diferența noțională dintre valoare și atitudine este clară, prima reprezentând obiectul atitudinii, iar cea de-a doua reacțiile, pozițiile indivizilor. Acesta este însă doar un nivel al relației dintre valori și atitudini. Dacă privim valorile ca principii despre dezirabil interiorizate, încapsulate în structura personalității, atunci distanța dintre subiectiv și exterior dispare, delimitarea atitudine/ valoare (interiorizată) devenind mai greu de realizat [72].

G.W. Allport definește atitudinea „o stare de pregătire mintală și neurală, organizată prin experiență, care exercită o influență diriguitoare sau dinamizatoare asupra răspunsului individual la toate obiectele și situațiile cu care este în relație” [apud 52, p. 239].

Noțiunea de atitudine este utilizată în cercetările sociologice și psihologice, mai ales pentru explicarea conduitelor sociale și orientările lor. Prin atitudine se înțelege o dispoziție internă a individului, care subîntinde percepția sa și reacțiile sale față de un obiect sau un stimul. Conform lui D. Katz atitudinile au patru funcții esențiale: funcția de cunoaștere; funcția de adaptare (atitudinile îndeplinesc și o funcție de adaptare social – avem tendința de a exprima atitudini care, într-un context social dat, ne permit să primim aprobarea și să evităm dezaprobarea celui alt); funcția expresivă; funcția de apărare a eului [90, p. 126].

Vasile-Liviu Preda în lucrarea *Dragoste, familie și fericire: spre o sociologie a seninătății* (P. Iluț coord.) subliniază că *valorile*, respectiv *atitudinile-valori* sunt, în general, clasificate astfel: valori științifice, valori tehnologice, valori ecologice, valori cultural-estetice, valori morale, valori moral-religioase, valori politice [apud 70, p. 208].

Numeroși oameni de cultură, dar mai ales unii filosofi și sociologi au fost preocupați de *axiologie*, care este concepută ca o disciplină filosofică menită să cerceteze geneza, structura, funcțiile și interacțiunile valorilor spirituale în viața socială, realizându-se prin „sistemul de valori circulante”. Astfel, de exemplu, în lucrările publicate și în manuscrisele rămase de la E. Sperantia găsim o „teorie a valorilor” în cadrul unei adevărate antropologii filosofice. În scrierile acestui remarcabil filosof, se inter-relează mereu două noțiuni fundamentale: *viața și axiologia*. Pentru E. Sperantia, „viața socială este un domeniu distinct al vieții în genere. Ceea ce ne apare viu și evoluând cu finalități propice sunt valorile” (1930). În opinia lui Sperantia (1984), *axiologia* reprezintă deci izvorul reperelor evaluative ale vieții și ale activității umane, ale omului ca atare, al cărui atribut esențial trebuie să fie „axiotropismul”.

„Valorile refelectă multiple relații dintre om și lume, influențând în diverse moduri tot ce este viață: viață biologică, viață socială, viață culturală. Or, omul – singura ființă cu potențial „axiotropic” – trebuie să fie

conștient de acest potențial și să îl activeze. Valorile contribuie la structurarea și exprimarea comportamentală a nevoii de organizare unitară, armonioasă a Eului. Unitatea Eului depinde de valorile care domină viața conștiinței. Unitatea ființei noastre active și sufletești este, simultan, traducerea, simptom, și fructul valorilor care triumfă în noi, care ne însuflețesc și ne croiesc potecile mersului nostru prin lume” – scria E. Sperantia (1982) [apud 70].

Interacțiunile dinamizatoare dintre social, conștiința socială și conștiința individuală – în nucleul cărora trebuie să își găsească locul cuvenit valorile spirituale (morale, științifice, estetice) – sunt subliniate adesea de E. Sperantia. Aducând argumente referitoare la rolul constructiv al valorilor pe planul psihic și comportamental al omului, E. Sperantia (1982) subliniază faptul că: „Acolo unde se proclamă o valoare putem fi siguri, în tot cazul, că se deschide o perspectivă de acțiune: de acțiune tranzitivă asupra lumii înconjurătoare sau de acțiune interioară, immanentă, care este întotdeauna o contribuție la auto-construcția Eului”. *Valorile* au menirea de a da vieții interioare *convergență* și de a contopi cursul acesteia într-un tot unitar. Omul, pentru a fi creativ, trebuie să fie pătruns de trebuința „goanei după valori” și de voința de a-și clădi „valoare subiectivă”, adică valoarea propriului Eu, astfel încât aceasta să fie apreciată, proclamată și validată de ceilalți, de societate. Valoarea Eului este obținută prin luptă, prin muncă asiduă și responsabilă sub semnul *Binelui și Adevărului*, deci sub razele de lumină ale corolei axiologice din viața socio-culturală, pe parcursul procesului complex de achiziție a valorilor și prin creațiune de valori (Sperantia, 1982).

După cum sublinia P. Iluț [apud 72] se poate vorbi despre o *structurare globală: universului axiologic* pe mai multe niveluri:

- a) valori general umane;
- b) valori ale sistemului sociopolitic;
- c) valori ce țin de o anumită cultură și etnicitate;
- d) valori ale grupurilor sociale mari și medii (clase sociale, grupuri profesionale etc.);
- e) valorile microgrupurilor (familii, organizații, grupuri restrânse etc.);
- f) valori individuale.

Mediul sociocultural, care constituie implicit fundalul axiologic al însușirii valorilor și formării convingerilor de către tânăra generație, nu este ceva amorf, nediferențiat. *Valorile individuale* ale unei persoane se formează prin interiorizarea și trăirea afectiv-cognitivă a unora dintre valorile specifice diferitelor niveluri ale universului axiologic, manifestându-se ca *atitudini-valori*.

Atitudinile-valori sunt valori sociale interiorizate, care devin factori motivaționali și idei-forță în activitățile umane, în relațiile interpersonale și în prospectarea și proiectarea viitorului.

Marele filosof D.D. Roșca atrăgea atenția asupra posibilității confuzii între *valorile scop* și *valorile mijloc*, destul de des întâlnită la diverse persoane. *Valorile-mijloc* ar trebui să aibă doar funcții instrumentale pentru realizarea *valorilor-scop* cu caracteristici morale autentice, care contribuie la dezvoltarea personală. Concomitent, în cadrul sistemelor sociale generatoare de valori, omul creează valori și se afirmă pe plan socio-economic și socio-cultural prin atitudinile-valori proprii. Deci, prin finalitatea lor, valorile conferă relief axiologic comportamentului uman [*apud* 70].

Omul – în devenirea sa ca „ființă istorică”, în cadrul contextelor concrete ale vieții sociale, se înscrie pe un drum care pentru a duce la maturizarea psihosocială trebuie să parcurgă adesea trasee sinuoase ce-l conduc de la *egocentrism* la *allocentrism*, la deschiderea spre alte persoane sau grupuri.

Trecerea de la *egocentrism* la *allocentrism* a fost redată în chip sugestiv de Nichita Stănescu (1985) atunci când scria: „Adevărata individualitate începe prin uitarea cifrei unu, după ce te-ai uluit de ea”. Prin educație trebuie structurate raporturi interpersonale bazate pe o echilibrată „balanță motivațională” a trebuințelor personal-individuale și personal-sociale, iar diferențele individuale din sfera afectivă și atitudinală să se înscrie sub cupola omeniei, pentru exprimarea lor senină în viața cotidiană. Diferențele psihice și psihosociale, individuale și de grup sunt determinate atât de ereditatea biologică, morfo-funcțională, cât și de ereditatea culturală, inclusiv de trăsăturile etnopsihologice manifestate de multe ori ca o expresie a subconștientului colectiv, prin mentalități, atitudini și obiceiuri. Dar mentalitățile nu trebuie să rămână factori rigizi, imuabili, în procesul

de adaptare a omului la noile contexte socio-economice, socio-culturale și politice; dimpotrivă, ele trebuie modelate la fel ca și atitudinile-valori din sfera caracterială a persoanei. Deci, mentalitățile nu trebuie să se transforme în prejudecăți sau nu trebuie să acționeze ca prejudecăți dezadaptative, cu efecte negative în relațiile interpersonale, în acest sens este potrivit să ne amintim cuvintele lui L. Blaga [9], care scria: „O conștiință morală de cel mai înalt nivel este incompatibilă cu prejudecățile... Orice imperativ moral trebuie corectat printr-un just sentiment al situației. Altfel, morala ia forma patologică a ideilor fixe” [apud 70, p. 208].

În zilele noastre, în unele părți ale lumii care sunt supuse unor schimbări rapide și forțate, fără a se dezvolta instrumentele necesare pentru a trăi în echilibru cu aceste schimbări, la grupuri relativ mari se manifestă o „conștiință fanatică” și o înțelegere total greșită a libertății de acțiune, multe persoane având comportamente antisociale, agresive, deosebit de grave. „Conștiința fanatică” poate fi tipică societăților „standardizate” excesiv sau celor care au fost supuse unei rapide schimbări socio-politice și economice, dar schimbările nu au fost însoțite de planificări socio-educative adecvate, perpetuându-se multiple și periculoase „prejudecăți ancestrale” și atitudini intolerante.

Tocmai de aceea se impune o educație bazată pe psihologia pozitivă și psihologia umanistă, educație care trebuie privită ca practică a libertății, ca un act de cunoaștere și de conștientizare, prin abordarea critic-constructivă a realității (Vittoria, 2011). Educația prosocială pune în lucru diferite metode de cunoaștere, strâns legate de practica socială germinativă de idei novatoare, printr-o dialectică necesară între acțiune și reflecție. Aceasta înseamnă că fiecare persoană trebuie să își asume rolul social și civil în calitate de subiect al cunoașterii realității și mai ales de constructor al unor noi realități psihosociale și socio-culturale, pe baza unei gândiri anticipative racordate la valorile morale.

În cadrul raporturilor interpersonale, fiecare om trebuie să conștientizeze aspectul valoric al diferențelor individuale și al trăsăturilor specifice ale semenului său. Pe această cale, efortul de **dezvoltare a unor caracteristici complementare și a flexibilității adaptative** reprezintă modalitatea optimă de asigurare a calității și longevității relațiilor interpersonale

pozitive, prietenești, bazate pe omenie. Omul pătruns de sensul omeniei percepe diferențele individuale ca trăsături complementare, ce pot fi valorizate, stimulând cooperarea și îmbogățirea spirituală reciprocă. Deci, aceste diferențe, inclusiv cele etnopsihologice, nu trebuie percepute ca trăsături ce îngrădesc, despart sau dezbină persoanele sau grupurile, împiedicând comunicarea, comuniunea și comportamentul prosocial, ci ele trebuie privite ca veritabile premise ale unei armonizări și îmbogățiri culturale reciproce, în cadrul unei conviețuiri psihosociale stenice [70, p. 208].

Dragostea pentru om și pentru principala emanație a acestuia – *omenia* – trebuie să devină un țel al fiecăruia dintre noi și un țel al vieții sociale în general, mai ales acum când și națiunea noastră tinde spre edificarea unei democrații reale, ceea ce presupune în primul rând respectarea libertății și demnității omului. Or, după cum scria Nichita Stănescu (1985), „demnitatea omului ca ins nu are nici o valoare dacă demnitatea națiunii și a statului ei nu este în vigoare”, iar „excesul de individualitate și de ins poate fi o amăgire, un opiu, o otravă, dacă nu se așază la discreția istorică a țării în sine, dacă rău fiind nu se revarsă în fluviul ei” [apud 70].

Din cele de mai sus rezultă necesitatea ca educația și autoeducația să vizeze *spiritul civic*, implicarea responsabilă pentru valorizarea de sine a fiecărui individ prin activizarea motivelor prosociale și pentru valorizarea colectivităților de apartenență și a celorlalte grupuri cu care persoana cooperează. Importanța educației civice este subliniată și de Dumitru Salade (1998), care arăta că *civismul*, ca și moralitatea prezintă importanță nu numai pentru individ, ci și pentru comunitatea, poporul, națiunea respectivă și se înscrie între condițiile care asigură funcționarea bună a comunității. Desigur, *civismul* presupune și respectul și deschiderea față de alte persoane, aparținând altor etnii sau spații culturale, altor popoare, altor națiuni, ceea ce reprezintă o dimensiune umană corelată cu patriotismul și *civismul*. În acest context amintim câteva gânduri ale Anei Brâncoveanu de Noailles care, în lucrarea intitulată *Cartea vieții mele* publicată în Franța în anii 1930 (republicată la noi în 1986), prevestește parcă idealul și problematica unei Europe unite. Iată ce scria: „Într-o Europă potolită, comunicativă, făcând schimb de binefaceri, fiecare om – de se va cunoaște bine pe sine – va aparține cu trup și suflet țării sale, iar nu tuturor celor-

lalte... Acela care se crede detașat de pământul natal printr-un gust generos pentru universal este reținut de pământ prin cunoașterea și delectarea ce o dă limba părintelui său, prin finele și puternicile exigențe organice specifice, prin acea disimulată și nobilă pasiune pentru înțâietate care domnește asupra reflexelor colective, ca și asupra reflexelor individuale”. Referindu-se la nemulțumirea produsă unor persoane de situațiile disfuncționale și de stările negative din propria țară, față de care iau o atitudine critică vehementă, A. Brâncoveanu de Noailles susține că această atitudine trebuie filtrată prin emoțiile complexe stenicizante, pline de vibrații ardente, produse de expresia „la noi”. În acest sens, Ana Brâncoveanu de Noailles (1986), scria: „Acest «la noi», chiar când îl rostești aspru, a mustrare, este totuși partea de lume în care trăiești, în care muncești, în care vrei să-ți faci mai bun destinul și, în care vrei să mori: e un sărut instinctiv lăsat pe obrazul mamei”. Toate aceste idei susțin necesitatea cultivării valorilor universale și a comportamentelor prosociale, care includ în mod firesc civismul și patriotismul, susține V.-L. Preda [apud 70].

Valorile ocupă, un loc mai central în configurația personalității umane și ghidează deopotrivă atitudinile, judecățile și acțiunile noastre; într-un anumit sens, valorile se exprimă în atitudini. Atitudinile apar astfel ca fiind instrumentale, față de valori. Plasate mai în centrul sistemului motivațional, valorile determină și asigură direct procesele de apărare și manifestare a Eului, stima de sine. Conținutul atitudinilor este legat de aceste mecanisme doar mijlocit. De asemenea, atitudinile nu sunt prin ele însele standarde ale conduitelor noastre, în vreme ce valorile au prin excelență această funcție [71].

G. Allport, vede legătura dintre valoare și atitudine ca o stare de deprindere sufletească, spirituală și neurologică care născându-se din experiență direcționează sau influențează dinamic toate reacțiile individului față de obiectele și situațiile cu care el intră în contact. În acest context, făcând diferența dintre opinie și atitudine, E. Aronson arată că opinia are numai o componentă cognitivă, pe când atitudinea are o componentă cognitivă și afectivă [3].

Λ.Π. Быева [202] susține că pe baza valorilor, se rezolvă probleme cu referire la sensul vieții. Natura semantică a valorilor, funcționarea lor

dublă permite psihologilor sociali, vorbind despre valorile individului, să utilizeze conceptul de „sferă valorică-semantică a individului”. În acele cazuri când este vorba de atitudini sociale, subiectul cărora sunt valori, autorii folosesc, împreună cu conceptul de orientări valorice, și termeni precum „orientare valorică și atitudinală” [235], „valoare structuri atitudinale” [364, p.18].

Diferența esențială dintre atitudinea de valoare și sistemul de valori este că atitudinea se referă totdeauna la lucruri, obiecte concret-unice, pe când sistemele de valoare sunt raportări axiologico-evaluative la categorii sau clase de obiecte. Relația atitudine-valoare, în opinia lui P. Iluț se distinge când atitudinea se referă la un complex de convingeri vizavi de un obiect sau situație specifică, pe când o valoare se referă la o singură convingere, însă una de mare generalitate, transgresând situații și obiecte particulare: valorile, ca principii fundamentale despre moduri de comportament sau scopuri ultime ale existenței sunt la nivelul individului de ordinul zecilor, atitudinile de ordinul sutelor sau chiar a miilor [42, p. 171-179].

De altfel, atitudinea este un raport, o poziție față de ceva anume. Trăsăturile caracteriale se exprimă ca atitudini valori. Atitudinea este un construct sintetic în structura căreia identificăm următoarele componente: cognitive, motivațională, afectivă, voluntară. Primele trei componente asigură latura orientativă a caracterului, direcționându-l, componenta voluntară asigură latura reglatorie a caracterului [187, p. 118].

R. Linton (psiholog american) introduce termenul de atitudine-valoare prin care desemnează o structură complex de natură socio-culturală în cadrul căreia primul element este forma, iar cel de-al doilea, conținutul. Caracterul, ca sistem de atitudini-valori, prin atitudine îndeplinește funcția de orientare, direcționare și reglare a conduitei, iar prin valoare spune și de ce face acest lucru. Valoarea conferă conținut atitudinii. Valoarea nu este un dat în sine, ea este rezultatul unei relații dintre subiect și obiect, al unei relații concrete în cadrul căreia raporturile se pot schimba în funcție de experiența subiectului, exigențele sociale, tradiții, obiceiuri sau modă și este, întotdeauna trăită pozitiv sau negativ.

În timp, oamenii își fixează un sistem de valori sub influența factorilor sociali, de mediu, familiali și instituționali.

Acest sistem de valori ghidează acțiunile noastre, le conferă consistență și coerență. Sunt:

- *sisteme de valori proprii familiei* din care facem parte (de exemplu o familie care promovează cinstea, corectitudinea, loialitatea);
- *sisteme de valori proprii unei școli* (valorile promovate de direcția școlii, de corpul profesoral);
- *sisteme de valori proprii unei instituții* (de exemplu, ale armatei: ordinea, disciplina, combativitatea sau ale unei firme: punctualitatea, disciplina, loialitatea, spiritul novator);
- *sisteme de valori proprii unei societăți democratice* (pluripartitismul, libertatea presei, asigurarea drepturilor omului, instituții aflate în serviciul cetățeanului) sau ale unei societăți totalitariste (partidul unic, presă obedientă puterii, încălcarea drepturilor și libertăților omului, instituții care oprimă cetățeanul);
- *sisteme de valori general-umane* care promovează pacea, libertatea, libera comunicare și deplasare a oamenilor, toleranța, bunătatea, iubirea aproapelui, spiritul de sacrificiu pentru apărarea copiilor, a familiei sau a unor valori înalte.

Toate aceste sisteme de valori își pun amprenta asupra individului și caracterul se află în mișcare, adaptare în raport cu asumarea unui anumit sistem de valori.

Rezultatul este constituirea unui *sistem de valori propriu* care reflectă într-o manieră selectivă toate aceste sisteme de valori și dă conținut atitudinilor caracteriale. Ceea ce apărăm, susținem și promovăm prin trăsăturile de caracter sunt tocmai sistemele de valori interiorizate, structurate și stabilizate [187, p. 118].

Fiecare ființă umană este o individualitate unică și irepetabilă, care, în raport cu potențialitățile înnăscute și cu calitatea educației, parcurgând diferite niveluri de vârstă, se maturizează, devenind o personalitate cu trăsături specifice, afirmă V.-L. Preda [70, p. 212].

Prin întreaga lor activitate, părinții și profesorii, care modelează conștiințele tinerilor, trebuie să dovedească că interiorizează, trăiesc ardent și promovează valorile-scop, mai ales morale, transpunându-le în comportamentele prosoziale din viața cotidiană.

Menționăm, în cele ce urmează, câteva principii care stau la baza vieții academice și educației tineretului universitar din cadrul Universității Regele Ferdinand din Cluj, subliniate în ședința Senatului universitar din 13 noiembrie 1941, amintite de Stelian Neagoe (1980), principii pe care le-au respectat și transpus în viață, cu responsabilitate, multe generații de profesori:

- a) *Idealul spiritual*, prin care se pune accent pe acceptarea și aprecierea valorilor spirituale, a creației spirituale, acceptarea și promovarea unei concepții creatoare.
- b) *Idealul universitar*, bazat pe continuitatea creatoare spirituale, seriozitatea în pregătire.
- c) *Idealul omenesc (umanist)* care se realizează prin prezentarea și promovarea marilor calități omenești în colectivitatea națională și în general la toate națiunile.

Exigențele pe care Senatul universitar le-a cerut membrilor corpului academic au fost: „*trăirea acestor idealuri pentru a le transforma în concepție de viață*” și „*trăire în muncă, cu iubire, cu onoare, cu devotament, cu răspundere, cu respect (față de maestru, față de trecut)... cu sacrificiu, în deplină solidaritate și disciplină*”.

La rândul său, E. Sperantia (1984) susținea cu tărie și cu argumente ideea necesității ca oamenii să fie preocupați în tumultul vieții și de „goana după valori”. Prin interiorizarea valorilor, prin aderarea la semnificația lor autentică și trăirea afectivă ardentă a acestora ele devin atitudini-valori, direcționând în sens pozitiv inteligența persoanelor. După cum scria și Al. Roșca în lucrarea *Motivele acțiunilor umane*, apărută în 1943, inteligența este pusă în funcție de factorii emotiv-activi ai personalității care se exprimă prin atitudinile, persoanei. În opinia lui Al. Roșca (1943), *atitudinea rezidă într-o „predispoziție mintală dobândită, mai mult sau mai puțin durabilă, de a reacționa într-un mod caracteristic (obișnuit favorabil sau nefavorabil) față de diferite persoane, obiecte, situații, idei sau idealuri cu care individul vine în contact*”. La rândul său, A. Chircev (1941), studiind atitudinile sociale, subliniază substratul mai mult afectiv și conativ decât cognitiv al atitudinilor, precum și caracterul lor dinamic. Unele caracteristici ale *atitudinii* menționate în definițiile date de Al. Roșca

și A. Chircev le regăsim și la psihologii americani R. Baron și D. Byrne (2000), care consideră că atitudinea reflectă „evaluările noastre cu privire la orice aspect posibil al lumii sociale, măsura în care avem reacții favorabile sau nefavorabile față de problemele sociale, idei, persoane, grupuri sau alte elemente ale vieții sociale”.

P. Iluț [*apud* 72, p. 44] arată că atitudinea este o dispoziție psihică dobândită, având caracter social, în ea exprimându-se în mod manifest influența mediului sociocultural în cadrul căruia ființează și se dezvoltă un individ. Coloratura socială este proprie atât atitudinilor de grup, cât și celor individuale. Atitudinea înglobează procese cognitive, afective și conative (acționale, manifestate prin resorturile motivaționale). Atitudinile au un caracter relativ stabil în timp, fiind mult mai rezistente la schimbări decât „cunoștințele pure”, tocmai pentru că în ele este prezent elementul afectiv-axiologic [*apud* 41, p. 212].

Rolul atitudinilor în construirea realității sociale

Asimilate și interiorizate în ontogenează, valorile și normele aferente acestora mediază elaborarea și susținerea conduitelor sociale prin intermediul *atitudinilor implicite* pe care le presupun și pe care le promovează. După cum remarca G. Allport [3], *atitudinile* constituie unul dintre cele mai relevante concepte ale psihologiei sociale, fără de care nu poate fi înțeleasă relația profundă dintre individual și social, dintre motivație și acțiune sau dintre valorile care obiectivează experiența spirituală a comunității și conduitele individuale desfășurate sub incidența acestora.

Atitudinile sunt predispoziții dobândite pe bază de învățare socială și experiență personală de a reacționa într-un anumit fel, pozitiv sau negativ, față de obiectele cu care venim în relație. În consecință, orice atitudine implică o componentă *axiologică* de valorizare într-un anumit spațiu sociocultural a experiențelor individuale și de grup de care dispunem, o componentă *acțională* implicită, constând din reacția virtuală față de obiectul atitudinii respective, precum și o componentă de *orientare* și structurare a comportamentului. Privită din perspectivă psihosocială, persoana are ca nucleu funcțional cuplul „*valori-atitudini*”, care se obiectivează în *relații* și *activități sociale*.

După cum se poate observa din figura 1.3, atitudinile sunt structuri la nivelul cărora se obiectivează influențele socioculturale exercitate în ontogeneză și care, la rândul lor, mediază relațiile dintre persoană și mediul natural și social. Ele prefigurează un comportament sau o acțiune, prin care se obiectivează în act; iar actul odată produs, perspectivă, după cum remarcă A. Chircev, atitudinile manifeste devin relații, iar relațiile interiorizate devin atitudini. Interdependența funcțională *valori-atitudini-relații-comportament-activitate* face posibilă relevarea structurii atitudinale a unei persoane pornind de la analiza relațiilor, comportamentelor și activităților sale. Între atitudine și acțiune se interpune însă un alt factor, care îi mărește motivațional potențialul acțional: intenția comportamentală. Aceasta este mai mult decât atitudine, care poate fi și pasivă: este expresia implicării subiectului într-un comportament care să confirme în act valorile și normele implicite ale unei atitudini consistente.

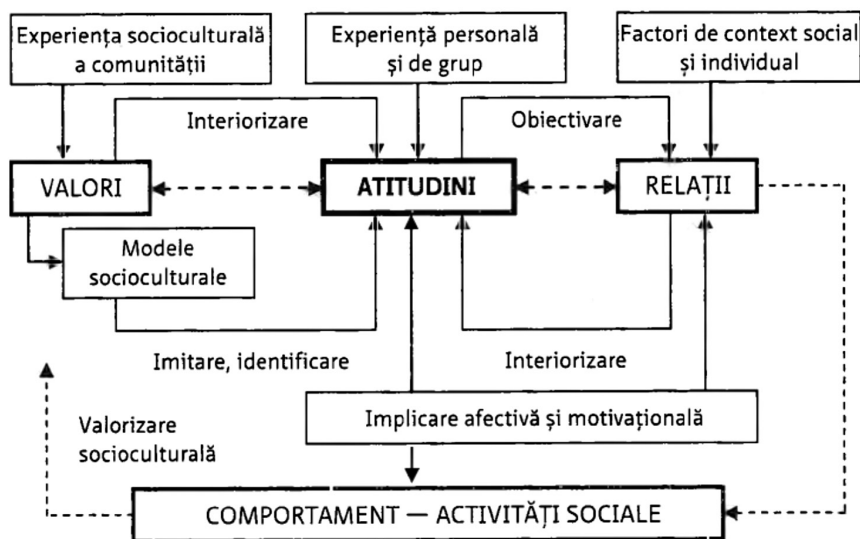

Figura 1.3. Atitudinile – structuri la nivelul cărora se obiectivează influențele socioculturale exercitate în ontogeneză și care, la rândul lor, mediază relațiile dintre persoană și mediul natural și social [41]

Intenția comportamentală are o mare relevanță statistică pentru comportamentul efectiv al unei persoane, ceea ce demonstrează rolul

structurant pe care atitudinile îl joacă în cadrul procesului de elaborare a conduitelor și activităților individuale și de grup (figura 1.3). O atitudine odată formată prefigurează intenția de a acționa în respectiva direcție, îndată ce se va ivi ocazia.

Pentru a înțelege rolul jucat de sistemul atitudinal în construirea realității sociale, trebuie să evidențiem structura și funcțiile acestuia. În structura atitudinilor pot fi identificate mai multe componente care, prin ponderea lor specifică în cadrul sistemului și prin tipul de relații dintre ele, determină *profilul atitudinal general* al unei persoane și – implicit – modalitățile sale virtuale de raportare la mediu, la activitate și la sine însuși. Cu alte cuvinte, vedem lumea și prin intermediul atitudinilor deja formate.

Principalele componente ale sistemului atitudinal pe care trebuie să le avem în atenție la o astfel de analiză sunt următoarele:

- a. Componenta *axiologică*: constă din setul de valori și modelele socioculturale pe care se fundamentează și care orientează într-un anumit sens acțiunile virtuale ale persoanei.
- b. Componenta *cognitivă*: implică percepțiile, informațiile, opiniile și convingerile în jurul cărora se organizează dinamic atitudinile.
- c. Componenta *afectivă*: constă din sentimentele, stările emoționale și preferințele evaluative pe fondul cărora se vectorizează relația subiect-obiect, oferind suportul energetic necesar acțiunii.
- d. Componenta *motivațională*: compusă din ansamblul factorilor energetic-dinamogeni care susțin procesul formării și manifestării unei atitudini și intenții comportamentale.
- e. Componenta *experiențială*: constând din efectele psihologice marcante ale unor situații și evenimente trăite, integrate ulterior în structura atitudinilor vizând evenimente sau obiecte sociale de același gen sau similare.
- f. Componenta *acțional-comportamentală*: implicând intențiile și schemele virtuale de comportament față de obiectul atitudinilor respective, precum și efortul de voință necesar pentru a desfășura respectivul comportament sau respectiva acțiune, în consens cu conținutul acestora.

În ceea ce privește *funcțiile psihosociale ale sistemului atitudinal*, acestea pot fi sintetizate astfel:

1. Funcția *cognitiv-evaluativă*, prin intermediul căreia obiectele, situațiile și evenimentele sunt cunoscute, reprezentate mental și interpretate din perspectiva experienței sociale a subiectului.
2. Funcția *instrumentală*, care asigură orientarea comportamentelor și acțiunilor subiecților în raport cu semnificația și valoarea acordată obiectului unei anumite atitudini: pozitive – posibil generatoare de recompense; sau negativă – implicând eventuale sancțiuni sau disconforturi.
3. Funcția de *adaptare și apărare a eului*, prin care se asigură atât adaptarea la situații noi, subsumabile conținutului atitudinal aferent, cât și apărarea eului și protejarea imaginii de sine, prin „justificările” oferite de conținutul cognitiv, motivațional și experiențial al unei anumite atitudini.
4. Funcția de *exteriorizare*, prin intermediul căreia se dă expresie unor trăiri psihice, precum și valorilor și normelor interiorizate de subiect.

După cum se observă din cele expuse mai sus, sistemul atitudinal are toate caracteristicile unei structuri operatorii, care nu numai că mijlocește percepția și reprezentarea lumii, dar o și reconstruiește pe coordonate subiective. Odată formate, atitudinile devin veritabile scheme cognitive, de tipul *filtrelor și lentilelor*, prin intermediul cărora realitatea capătă o anumită „coloratură”, în funcție de structurile psihoindividuale și psihosociale ale subiectului. Acest proces are următoarea formă generală:

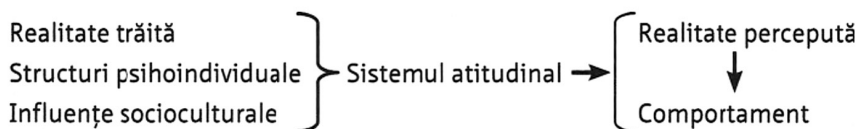

Figura 1.4. Procesul sistemului atitudinal [41]

Este stabilită o relație între *valoare și normele sociale*. Față de normele sociale, care sunt și ele standarde ale conduitei, valorile sunt prescrieri mai generale ale modului de comportament, fiind, în același timp, și scopuri, stări ultime de atins ale existenței noastre. Normele sociale ne spun cum

să ne comportăm în împrejurări date, fără a constitui însă mobiluri ale organizării vieții cu bătaie pe termen lung [apud 108].

Normele sociale reprezintă prescripții standardizate de conduită, recunoscute și practicate de majoritatea membrilor unei comunități, și a căror încălcare atrage după sine sancțiuni specifice (începând cu oprobriul public și terminând cu măsuri punitive dintre cele mai drastice).

Normele operaționalizează valorile în plan comportamental, fiind corolarul practic al acestora. Într-un sens mai restrâns, însă complementar primei accepții, *norma constituie media opiniilor, atitudinilor și comportamentelor acceptate social*, prin care se stabilesc limitele între care sunt acceptate variațiile reacțiilor psihosociale individuale. Sunt cele care stabilesc „zone de certitudine” comportamentală, prin indicarea a „ce trebuie să faci” într-o anumită situație, în consens cu valorile de bază ale comunității.

Fiind aferente unui sistem axiologic, normele pot avea atât un caracter general, corespunzând valorilor fundamentale afirmate încă din Antichitate (Binele, Frumosul, Adevărul, Dreptatea), cât și un caracter particular, corespunzând unor seturi axiologice specifice diferitelor domenii ale vieții sociale: familia și domeniul profesional, de exemplu.

În funcție de domeniul vieții sociale în care acționează, normele pot fi morale, juridice, religioase, economice, educaționale, de relaționare inter- personală sau în cadrul diferitelor tipuri de grupuri sau organizații.

Normele îndeplinesc o serie *de funcții* importante în viața socială, dintre care le vom aminti pe cele mai semnificative:

- Promovează și *protejează sistemul axiologic* al unui grup social, oferind corolarul practic și funcțional al acestuia. Normele nu au viabilitate fără o infrastructură axiologică consistentă și fără caracteristica organicității în raport cu trebuințele fundamentale ale unui anumit spațiu cultural.
- Prin intermediul normelor se *exercită controlul social* asupra membrilor comunității, grupul fiind elementul mediator principal atât în procesul impunerii unui sistem normativ, al controlului respectării prescripțiilor, cât și în exercitarea de presiuni și sancțiuni în cazul încălcării limitelor sale implicite, acceptate consensual.

- *Reglează relațiile interpersonale*, oferind reperatele necesare elaborării eficiente a propriului comportament în raport cu ceilalți, dar și de evaluare a comportamentelor celorlalți față de noi.
- *Reduc anxietatea* în cursul desfășurării unor situații sociale inedite, în măsura în care oferă „zone de certitudine” comportamentală și relațională.
- *Eficientizează activitățile sociale*, datorită utilizării unor scheme comportamentale standardizate, acreditate de o experiență și o performanță dovedite, dar și susținute de seturi valorice specifice comunității.

Normele au două modalități principale de formare. Prima are loc în procesul socializării primare, când copilul interiorizează imperativele mediului său social imediat (cel familial – în primul rând), ca urmare a identificării cu instanța normativă, pe un fond afectiv adecvat. Normele (restrictive – de cele mai multe ori) impuse de părinți, sunt interiorizate de copil, în urma relațiilor puternice de dependență emoțională față de aceștia. Carențele relațiilor emoționale dintre părinți și copii vor afecta în consecință și procesul asimilării autentice a normelor sociale.

A doua modalitate rezultă în urma procesului de integrare în cadrul diferitelor categorii de grupuri, când noii membrii asimilează sau acceptă norma majoritară, aceasta oferind atât un reper comportamental, cât și o zonă de certitudine relațională, evitându-se astfel eventuale surse de conflict.

Sistemele normative, în calitatea lor de corolar al sistemelor axiologice din care derivă și pe care se fundamentează, sunt corelative unor seturi de *modele comportamentale* care le obiectivează în planul vieții sociale cotidiene, dar care se constituie și ca factori referențiali și motivaționali puternici în procesul asimilării sistemelor normative de către noile generații.

Modelele culturale sunt scheme atitudinale și comportamentale exemplare în raport cu un anumit sistem normativ, care îndeplinesc funcția de referențial pentru conduitele individuale de grup și organizaționale, aflate în consens cu valorile culturale specifice respectivei comunități.

Modelele îndeplinesc atât o funcție *prescriptiv-normativă*, în măsura în care oferă reperatele de optimalitate acțională și dezirabilitate socială

ale unui comportament, cât și o funcție *descriptiv-explicativă*, derivată din caracterul concret-intuitiv și practic al acestora. Cu alte cuvinte, un model comportamental indică atât „ce trebuie să faci”, cât și „cum trebuie să faci”. Modelele culturale reprezintă etaloane ideale de comportament social, fiind promovate de personalitățile de excepție ale comunității. Printr-un proces de imitare comportamentală sau de identificare cu personalitățile de referință, în cursul socializării fiecare membru al societății preia și exercită aceste modele, realizând de cele mai multe ori un compromis între idealitatea etalonului și comportamentul concret, așa cum se desfășoară într-o situație dată.

Modelele sociale pozitive, prin calitatea lor de referențiali axiologici, reprezintă un factor major al progresului social. Se poate spune că sănătatea spirituală și materială a unei societăți este dată într-o foarte mare măsură de calitatea modelelor pe care reușește să le promoveze. Acestea vor deveni veritabili operatori prin intermediul cărora vom privi și vom interpreta lumea în care trăim, dar și în raport de care ne vom comporta și acționa [41, p. 131-136].

В.А. Петровский [310], consideră că valorile, spre deosebire de norme, nu obligă, ci îndeamnă / motivează la activitate. Alături de funcția motivației spre acțiune, valorile, devenind scopuri orientative, direcționează, corectează procesul de stabilire a obiectivelor a persoanei, sunt formațiunile mentale inițiale pentru stabilirea de către personalitate a scopurilor activității sale [239; 299].

R. Williams arată că valorile sunt standarde ale dezirabilității, aproape independente de situațiile specifice. Aceeași valoare este punct de referință pentru mai multe norme particulare. Pe de altă parte, normele sociale, chiar însușite și practicate de către individ, îi apar acestuia mult mai exterioare și impersonale, în timp ce valorile sunt resimțite mai intim ancorate în Eu [*apud* 71].

Norma socială este definită ca regulă specifică de comportament ce poate fi folosită ca imbold imediat în raportarea soluționativă a oamenilor în situații date. După cum scria R. Nisbet, putem concepe normele sociale ca soluții de rezolvare a problemelor sau a situațiilor, iar în ceea ce privește relația valoare-normă, nivelul de generalitate este net superior valorii,

astfel putem anunța că valoarea este baza orientativă pentru mai multe norme sociale. Pe de altă parte normele sociale sunt resimțite de individ ca fiind exterioare lui, iar valoarea, după cum am arătat mai sus, este percepută ca o stare subiectivă sau o relație internă. Valorile sunt acele idei care sprijină și/ sau justifică normele [42].

R. Williams găsește semnele valorilor în raport cu convingerile și cunoștințele: judecata umană „cum trebuie să fie”, concordă întotdeauna cu judecata „cum este”. Schimbarea orientărilor valorice vechi este parțial o schimbare în cunoștințele biologice, psihologice și sociologice, dar convingerile schimbate influențează substanțial standardele evaluative chiar dacă schimbările de valori vor afecta concepțiile noastre despre realitate [apud 71].

Nu este ușor de descifrat raportul dintre *ideal și valoare*. Acesta este un alt aspect ce merită atenție, în încercarea de a trata cele mai importante fațete ale impulsurilor motivaționale ale comportamentului. Generalitatea valorică este limitată de existența unor idealuri care nu sunt purtătoare de valori, ci sunt neutre axiologic. Însă există și idealuri ale umanității care se pot actualiza prin comportamente individuale sau de grup și au un nivel dat de valoare socială la un anumit timp dat. Idealul, până la urmă, este valoarea ce apare în sfera comportamentelor și a acțiunilor umane [42; apud 108].

Pentru P. Andrei, idealul ar fi o valoare generală pe care individul o formulează sub influența societății și spre a cărei realizare tinde din toate puterile, valoare ce devine criteriu de apreciere a tuturor celorlalte valori. Idealurile apar mai concrete decât valorile și nu au funcții de criterii în evaluarea acțiunilor noastre sau ale altora: idealul de a deveni medic implică anumite valori, dar nu operează ca un standard al aprecierii conduitelor proprii sau ale altora [4].

Valorile nu pot fi identificate nici cu *nevoile, propensiunile și trebuințele*. Ele apar ca o reprezentare și distilare pe plan cognitiv a nevoilor și, la nivel individual, ca o sinteză a trebuințelor personale cu cele grupal-societale. Eul simte de multe ori tendința de a nega, de a nu recunoaște anumite propensiuni; valorile însă nu sunt niciodată negate de Eu. Spre deosebire de nevoi și propensiuni, valorile sunt proprii omului. În acest

sens, Ludwig von Bertalanffy notează că „...valorile sunt în parte verbalizări ori simbolizări ale datelor biologice și acestea se aplică la multe valori egotiste și societale din comportament. Dar anumite valori transcend universurile biologice; acestea reprezintă așa-numitele valori superioare, ce sunt frecvent fără utilitate biologică”.

M. Rokeach consemnează distincția dintre valoare și interes în următorii termeni: „Un interes este doar una dintre manifestările valorii și, prin urmare, are doar câteva dintre atributele acesteia. Un interes poate (...) ghida acțiuni (...), poate servi funcțiilor de adaptare, apărare, cunoaștere și actualizare a Eului. Dar interesul (...) nu este clasificabil ca un mod ideal de comportament sau stare ultimă a existenței. Ar fi dificil de argumentat că un interes este un standard sau că are caracter de „trebuie” [394; 395].

P. Iluț analizând atitudinile și valorile la preadolescenți și tineri, vede geneza valorilor în întâlnirea, intersecția, corespondența dintre nevoile, propensiunile umane și calitățile obiectelor. Se poate afirma deci, că în cadrul procesului de adaptare, omul își construiește existența proprie prin raportarea optimă a intereselor și nevoilor sale la obiectele și situațiile mediului social ambiant.

Prezintă un mare interes relațiile dintre **valori și trăsăturile de personalitate**. Trăsăturile de personalitate, prin gradul lor de generalitate în structura personalității, se aseamănă cu valorile. Dar, în vreme ce valorile sunt criterii ale dezirabilului, trăsăturile sunt mai degrabă caracteristici instrumentale neutre axiologic ale personalității. Caracteristicile „introvertit”, „extravertit”, „vorbăreț”, „dominant” sunt stiluri de comportament, și nu scopuri de urmărit [72].

Diferențele dintre trăsăturile de personalitate și valori se plasează în planul mobilității. M. Rokeach afirmă că trăsăturile de personalitate sunt componente de structură a personalității fixe și stabile, iar valorile sunt dinamice și schimbătoare [394].

Valorile nu sunt unități finale în coordonarea comportamentului uman, ci reprezintă ansamblul intereselor clădite pe nevoile sociale și necesitățile biologice ale oamenilor. Relația valoare-normă-comportament nu este o legătură unidirecțională, ci se poate concepe ca un sistem

deschis autoreglabil în care feedback-ul dinspre comportament spre normă are rolul de a raționaliza existența noastră [71].

Există teorii ce joacă un anumit rol în istoria cristalizării unor modele explicative ale comportamentului social ca aspect acțional al omului. Astfel A. Pareto [*apud* 72] definește acțiunea logică ca punct de plecare în analiza acțiunilor umane. O acțiune logică conține un șir de activități care vizează realizarea unor scopuri ce apar în conștiința subiectului, dar sunt recunoscute și de ceilalți. Toate celelalte tipuri de acțiune A. Pareto le consideră nonlogice, produse și motivate de reziduuri, care se identifică cu instinctele și mobilurile iraționale psihice ale omului.

T. Parsons, elaborează o tipologie a acțiunilor în funcție de orientările individului, distingând două aspecte ale orientărilor: *orientare motivațională* în care individul se referă la situația acționată după dispoziția, necesitatea acțională (satisfacerea-nesatisfacerea); *orientarea valorică*, adică după acele aspecte ale acțiunii care-l constrâng la respectarea unor norme și valori. În cazul modului de orientare valorică, T. Parsons face o triplă diferențiere a acțiunilor: acțiunea intelectuală – au superioritate standardele și criteriile cognitive asupra celorlalte; acțiunea expresivă – se folosesc principiile judecaterii afectogene; acțiunea morală sau responsabilă – funcționează criteriile morale. În alegerea scopurilor se manifestă raportările expresiv-sentimentale, iar în procesul atingerii scopurilor criteriile cognitive [*apud* 42].

M. Rokeach descrie rolul Eului în procesele manipulării orientărilor valorice. Deși există posibilități largi de influență asupra profilelor axiologice individuale (mass-media) și sunt descrise căile de schimbare, cercetările prezintă răspunsuri negative vis-a-vis de schimbarea arbitrară a sistemului de valori individuale fără implicarea conștientă a persoanei [394].

P. Iluț [71; 72] face o analiză minuțioasă a rezultatelor experimentale efectuate în diverse regiuni asupra valorilor dominante în legătură cu tipurile de personalitate. Analizându-le pe cele indicate în teoriile clasice, ne convingem că ierarhia valorică diferă în funcție de ambianța culturală, prezumția omogenității și cvasiomogenității contextului cultural, influențele macro-, medio- și microgrupale ș.a. Autorul evidențiază că

proliferarea grupurilor și rolurilor sociale, mobilitatea geografică și socio-profesională tot mai accentuată ce caracterizează epoca actuală pot duce îndeosebi la preadolescenți, adolescenți și tineri, la fenomene de vidare, indiferență sau derută valorică. Și mai pronunțată este confuzia axiologică în ieșirea din sistemele totalitar-comuniste și în trecerea la economia de piață și democrația pluralistă. Într-o anumite măsură, respectiva trecere înseamnă și o tranziție de la un cod valorico-normativ la altul.

Vidul axiologic, anomia și anormalitatea s-ar explica prin absența sau slaba operativitate a reîntăririlor: studenții nu învață nu pentru că sunt dezinteresați, ci pentru că standardele au fost coborâte sau pentru că subiectele de studiu nu mai sunt suficient de importante pentru viață.

„Dacă individul este afectat într-adevăr de o stare internă numită lipsă de valori, atunci putem rezolva problema numai prin schimbarea acestei stări – de exemplu, prin „reactivarea puterii morale”, „animarea forței morale”, „întărirea fibrei morale și a atașamentului spiritual”. Dacă însă considerăm condiționările ca fiind responsabile pentru un comportament deficitar ori pentru trăirile care spunem că explică respectivul comportament, atunci aceste condiționări trebuie schimbate”.

P. Iluț afirmă că personalitatea în procesul dezvoltării sale și a axiologiei trece prin două faze numite socializare primară și socializare secundară [71]. Astfel, în cadrul socializării primare are loc procesul necontenitei interacțiuni dintre individul în creștere și ceilalți, are loc și formarea Eului și a identității de sine. De fapt, în mare măsură Eul reflectă atitudinile persoanelor semnificative față de individul respectiv, deși nu putem reduce autoidentificarea la o simplă copie a identificării de către ceilalți. Mai degrabă putem vorbi despre o permanentă circularitate între ele.

Socializarea secundară este legată de diviziunea socială a muncii și de distribuirea socială a cunoștințelor. Ea presupune internalizarea cerințelor, informațiilor, valorilor promovate de diferite instituții specializate. Spontan sau conștient, individul va selecta din potențialul relațiilor interpersonale pe acelea care îi confirmă și întrețin autoidentificarea și stima de sine. Intrarea în socializarea secundară ar coincide în general cu trecerea la pubertate și adolescență și, prin urmare, condițiilor de statut socioprofesional li se suprapun noi faze ale dezvoltării

intelectuale. În această perioadă este foarte importantă pentru tânărul în devenire legitimitatea sistemului axiologic propus, gândirea lui devenind din ce în ce mai mult critic-dubitativă și pretinzând argumente raționale pentru diferite practici, norme și valori. Odată cu trecerea înspre adolescență și tinerețe, personalitatea este mult mai independentă față de influențele, sugestiile din exterior. Prin socializarea secundară (re-socializare), preadolescentul, adolescentul și tânărul își însușesc o lume mai mult sau mai puțin apropiată de cea a socializării primare, dar nu total diferită. Astfel încât, pe planul mentalității, al axiologicului, problema nu este atât de a nega, minimaliza sau distorsiona trecutul din perspectiva prezentului, cât de a armoniza, de a găsi sinteze între cele două „lumi”.

P. Iluț [72] indică faptul că în ceea ce privește formarea sistemului de valori, considerând acest sistem într-un sens mai propriu, în perioada preadolescenței, putem vorbi despre perioada preaxiologică, iar spre sfârșitul adolescenței, începutul tinereții procesul orientărilor valorice ajung la un apogeu, rămânând un proces deschis.

În procesul studiului realizat ne-am axat pe valorile individuale ale personalității adolescentului, precum și pe modul de ierarhizare a acestuia în diferite situații.

Conform autorilor Д. Леонтьев, Л. Карпушина, А. Капцов [259; 260; 286] valorile personale au esență dublă:

1. presupun relația (raportul, atitudinea) ce are funcția de direcționare și structurare;
2. sunt situate în același rând cu trebuințele și motivele, reprezentând învățământul valoric, care manifestă putere de stimulare, adică acestea au funcția de orientare și motivare. Valorile sociale influențează valorile individuale, dar și valorile individuale fac la rândul lor să se schimbe valorile sociale. Schimbarea condițiilor sociale nu duce la o schimbare radicală a valorilor, ci doar schimbă structura acestora, corelația interdependentă a importanței lor.

Orientările valorice, conform autorului Ю.М. Жуков pot servi drept criteriu pentru alegerea dintre metode alternative de acțiune și pot acționa ca un factor determinant în luarea deciziilor [247].

Ю.А. Миславский [299] susține că valorile caracterizează cea mai semnificativă pentru subiect sferă a realității. Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая consideră că valorile oferă unei persoane posibilitatea de „a-și construi propria imagine asupra lumii în cadrul aceleiași mediu social, deoarece construirea propriei structuri, un sistem de valori apare pe baza a ceea ce există și a ceea ce este relevant pentru societatea și cultura în care se formează această personalitate” [206, p. 107].

M. Dohotaru în teza de doctor în științe pedagogice *Valențele artei coregrafice în formarea orientărilor valorice la studenții facultăților cu profil artistic*, conducător științific Z. Guțu, (2019) a reliefat: fundamentarea cadrului axiologic al artei coregrafice, privită ca paradigmă estetică și expresie a valorilor artistice din perspectivă educațională pe dimensiunea formării/ dezvoltării orientărilor valorice și, în special, a celor estetice la studenții coregrafi; definirea orientărilor valorice în contextul interconexiunii acestora cu sistemul de valori, atitudini și competențe din perspectivă filosofico-estetică, psihologică, educațională și artistică; identificarea particularităților pedagogice de formare a orientărilor valorice (estetice) la studenți prin arta coregrafică realizată prin integrarea cunoașterii științifice, cunoașterii empirice și a cunoașterii artistice, prin integrarea procesului de formare a competențelor coregrafice/ artistice și de formare a orientărilor valorice (estetice), a finalităților profesionale; elaborarea și aplicarea unui ansamblu de principii în procesul de formare a orientărilor valorice (estetice) la studenți prin arta coregrafică, clasificarea în: principii psihologice, principii pedagogice și principii artistice, acestea constituind poziționări teoretice ale formării orientărilor valorice (estetice); fundamentarea teleologică a orientărilor valorice (estetice) în domeniul artei coregrafice axate pe următoarele dimensiuni: aspirații/ tendințe spre frumos în arta coregrafică, percepția estetică a artei coregrafice, orientare spre un anumit gen de artă coregrafică, crearea operelor coregrafice cu valori estetice, valorificarea demersurilor estetice prin interpretarea artei coregrafice; conceptualizarea Modelului pedagogic de formare a orientărilor valorice (estetice) la studenții coregrafi, axat pe interconexiunea teoriilor sensului personalizat, căutării sensului și a teoriei pasiunii într-un „nod estetic”, pe integralizarea teoriilor cunoașterii științifice, cunoașterii empirice și a cunoașterii artistice,

fiind structurat în trei compartimente: *științifico-educational (teoretico-conceptual)*, *orientativ-valoric* și *creativ*. Acest model presupune [49]: percepția creativă a imaginilor valorice ale artei coregrafice, crearea operelor coregrafice proprii cu valori estetice și artistice, interpretarea creativă/ estetică a anumitor roluri din opera coregrafică.

În concluzie menționăm că este importantă cunoașterea concepțiilor cu referire la relațiile în sistemul valoric cu fenomene precum atitudinea, norma, idealul, interesul, nevoia și trăsăturile de personalitate. Acestea oferă claritate conceptului de bază oferindu-ne posibilitatea de a-l delimita și explica holistic.

1.4. Orientările valorice – elemente a structurii personalității

În literatura social-psihologică valorile sunt adesea numite ca elemente ale structurii conștiinței. Cel mai apropiat față de valori, în acest caz, este conceptul de orientări valorice, întrucât alte dispoziții: atitudini fixe și alte comportamente – nu au gradul necesar de generalitate, ceea ce ar permite să le examinăm în același plan cu valorile. Conceptul de orientări valorice denotă atitudinea subiectivă a unei persoane față de unele aspecte ale sistemului social, caracterizează unul dintre poliile relației valorice.

Valorile se ordonează în sisteme și nu se dezvoltă ca elemente izolate. Obiectul cercetării științifice este sistemul de valori în calitate de educație psihologică holistică. La fel, obiectul dezvoltării este sistemul de valori, care se include în personalitate, ca un sistem de nivel mai superior. Sistemul de valori formează conținutul orientării personalității și exprimă baza internă a relației sale cu realitatea. Valorile sunt cea mai importantă componentă a structurii personalității și, de aceea, determină comportamentul și atitudinea subiectului față de lumea înconjurătoare. Acestea afectează în mod direct caracterul și caracteristicile profesionale, de viață și autodeterminarea personală a individului. Imposibilitatea realizării valorilor subiective, blocarea necesităților fundamentale, poate fi experimentată de persoană foarte dureros, ducând la contradicții și conflicte interne, a căror rezolvare poate servi drept o dezvoltare progresivă a personalității, fie distrugerea acesteia: comportament anormal, deviant, criminal etc.

În viziunea autoarei В.С. Мухина cercetarea orientărilor valorice își are originea în sociologie și psihologia socială, unde acestea sunt prezentate în calitate de manifestări ale conștiinței sociale, drept valori sociale. În ultimii ani se observă o tendință de creștere a numărului de lucrări cu referire la cercetările psihologice concrete a valorilor și a formațiunilor psihice conexe acestora în conștiința individuală, care sunt percepute ca o caracteristică psihologică globală a personalității, ce dezvăluie relațiile interdependente esențiale ale omului cu societatea [300].

În toate interpretările, orientările valorice sunt cea mai importantă componentă a structurii personalității, în ea se conservează toată experiența de viață a individului acumulată pe parcursul dezvoltării sale și se reflectă toate amprentele influențelor externe din natură și din societate. Reprezentările valorice asimilate în procesul de formare a personalității servesc drept un etalon pentru individ, cu care el își compară în mod constant interesele, trebuințele și comportamentul personal. Este foarte important ca în spațiul comunicării sociale a individului, orientările valorice să devină obiectul transmiterii experienței sociale și individuale, devenind astfel un mecanism esențial în procesul de reglementare a valorii și autoreglementarea sistemelor de diferite niveluri – de la individ la societate, afirmă Ж.В. Горькая [230].

Т.Н. Пороховская în calitate de orientari valorice numește „reflecția valorilor în conștiința umană, recunoscute ca scopuri strategice de viață și viziuni comune asupra lumii; elementele structurii conștiinței personalității care caracterizează conținutul orientării sale și unde este fixat esențialul, cel mai important pentru o persoană [313]. Potrivit cercetătorului Ш.А. Надирашвили, cel mai înalt nivel al activității mentale umane și anume activitatea voluntară este reglată de orientările valorice ale individului. К.А. Абульханова-Славская tratează orientările valorice ca fiind „integralele semantice ale personalității” [188], Н.А. Низовских indică faptul că orientările valorice sunt „formațiuni speciale ale personalității” [306].

În lucrările autorului Яшин Ф.Б. orientările valorice sunt cea mai importantă componentă a structurii personalității. În sistemul orientărilor valorice ale individului se reflectă o legătură profundă dintre individ și societate, instituțiile, cultura și valorile acestuia. Acest sistem presupune alegerea liberă și, respectiv, o analiză cuprinzătoare a intereselor și nevoilor indivi-

duale ale persoanei în viață. Rolul cel mai important al orientărilor valorice constă în faptul că acestea determină orientarea, conținutul, formele de exprimare, scopurile și mijloacele de autoperfecționare a individului [368].

В.А. ЯДОВ susține că includerea orientărilor valorice în structura personalității „face posibilă identificarea determinantilor sociali comuni ai motivației comportamentului, sursele căreia trebuie căutate în natura socio-economică a societății, moralitate, ideologie, cultură și în particularitățile conștiinței grupului social al aceluși mediu, în care s-a format individualitatea socială și unde își desfășoară activitatea umană cotidiană”. Conceptul de orientări valorice denotă atitudinea subiectivă a unei persoane față de unele aspecte ale sistemului social, caracterizează unul dintre poliile relației valorice. А.Г. ЗДРАВОВОМЫСЛОВ, В.А. ЯДОВ, consideră că orientările valorice sunt o „componentă a structurii conștiinței personalității, care reprezintă o axă a conștiinței și a autoconștiinței, în jurul căreia se rotesc gândurile și sentimentele persoanei, și din punctul de vedere al căruia se rezolvă multe probleme de viață” În același timp, aceiași autori disting funcția principală a orientărilor valorice – reglementarea comportamentului ca o acțiune conștientă în anumite condiții sociale. În același timp, autorii В.А. ЯДОВ și А.Г. ЗДРАВОВОМЫСЛОВ disting funcția principală a orientărilor valorice – reglementarea comportamentului ca o acțiune conștientă în anumite condiții sociale [250].

В.Д. Сайко evidențiază faptul că „sistemul orientărilor valorice este cea mai importantă caracteristică a personalității și un indicator al formării acesteia. Gradul de dezvoltare a orientărilor valorice, caracteristicile și formarea acestora ne permit să judecăm despre nivelul dezvoltării personale, a cărui integritate și stabilitate acționează în calitate de durabilitate a orientărilor sale valorice” [327, p. 36-44].

Valorile servesc drept bază pentru formarea și conservarea în conștiința individului a atitudinilor, care permit persoanei să își exprime punctul său de vedere, să ocupe o anumită poziție în societate, să ofere o evaluare. În acest caz, valorile devin o parte a conștiinței. În același timp, valorile acționează într-un mod reformat (într-o formă convertită), în calitate de motive ale activității și comportamentului, deoarece orientarea persoanei în lume și dorința de a atinge anumite obiective corelează strict cu valo-

rile incluse în structura personalității. De aceea, valorile indică starea care este determinată de scopul activității și comportamentului persoanei, care împărtășește această valoare, indică obiectul aspirațiilor în calitate de beneficiu, care permite individului să-și construiască o activitate deliberată, să realizeze o autodeterminare personală, profesională, de viață [262].

C. Kluckhohn, C. Morris, E. Spranger definesc orientările valorice în calitate de concepte subiective ale valorilor propriu zise, o categorie de atitudini sau interese care ocupă o poziție relativ înaltă în structura ierarhică a reglementării activității personalității [390; 391; 401].

În viziunea autorului E.И. Головаха „elementele trebuințelor, fiind conștientizate de către persoană, devin valorile principale ale vieții” [227]. B.C. Братуць definește valorile umane ca fiind „semnificațiile generale ale vieții individului, conștientizate și acceptate de către acesta”. Autorul face o divizare a valorilor individuale în sensurile vieții conștiente și declarate, „impuse”, externe în legătură cu valorile umane, „neasigurate cu rezerve de aur” care corespund după sens, experiența emoțională, afectează atitudinea individului față de viață, pentru că acest tip de valoare nu are de fapt nici o legătură directă cu sfera semantică” [211, p. 46-55].

Orientările valorice reprezintă cea mai importantă componentă a structurii personalității, deoarece își determină comportamentul și atitudinea față de mediu. De studiul orientarilor valorice sunt preocupați atât filosofi, psihologii cât și sociologii. Conceptul de „orientare valorică” a apărut la intersecția mai multor științe – filozofia valorilor, axiologia – teoria valorilor, antropologia filosofică și culturală, sociologia, psihologia socială. Anume „orientările valorice” sunt ca un inel de legătură, care unește diferite abordări și sisteme de cunoaștere privind comportamentul uman, ca o categorie cu diferite concepte atrase de filosofie, psihologie socială și sociologie în studierea mecanismelor de comportament.

În ciclul disciplinelor filosofice și sociologice, acest concept se referă la categoriile de „norme și valori”, sisteme normativ-valorice și acțiune socială, în ciclul de discipline sociologice concrete – cu categoriile de motivație și de gestionare a activităților oamenilor, în ciclul socio-psihiologic – cu categorii care descriu mecanismele de comportament și activitatea umană precum și reglementarea acestora.

În știința străină, originea categoriei „orientări valorice” se referă la sistemul Parsons, care este introdus în teoria acțiunii direct după conceptele de bază ale orientării, a situațiilor și liderului. În prezentarea sa, orientările valorice se confruntă cu norme, standarde, criterii de selecție [apud 256].

Unul dintre primii autori, din psihologia socială sovietică, care a făcut referință la conceptul de „orientări valorice” a fost В.Б. Ольшанский, care înțelegea prin orientări valorice scopul, aspirația și idealurile de viață acceptate în conștiința unui grup, concluzionând influența inevitabilă a „conștiinței grupului” asupra sistemului individual de valori. Autorii А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов acordând atenție acestei probleme: consideră orientările valorice atitudini ale personalității cu privire la anumite valori ale culturii materiale și spirituale a societății [250]. Acești cercetători consideră că orientările valorice reprezintă cea mai importantă componentă a structurii personalității, care determină comportamentul și atitudinea față de lumea înconjurătoare. Din punctul de vedere al teoriei relațiilor, orientările valorice sunt, pe de o parte, ca o manifestare specifică a personalității cu mediul înconjurător și, pe de altă parte, ca sistem de atitudini care reglează comportamentul persoanei în fiecare caz concret [apud 256].

Deci, В.В. Водзянская scrie: „Reglatorul comportamentului individului este sistemul de atitudini fixe, sistemul de relație, orientările valorice. Printre atitudinile fixe există anumite care au o pondere specială, deoarece sunt dezvoltate în legătură cu acele elementele ale realității care au o valoare specială pentru persoana respectivă. Acestea constituie sistemul relativ stabil de atitudini fixe sau orientarea valorică personalității, care organizează comportamentul în raport cu obiectele și fenomenele lumii obiective, la sfera vieții publice și la el însuși ca membru al societății”. Prin definiția oferită de către А.Г. Здравомыслов, orientările valorice sunt cele mai importante elemente ale structurii interne a personalității, consacrate de experiența de viață a individului, de întregul set de experiențe semnificative pentru o anumită persoană [250].

Ю.М. Жуков consideră orientările valorice determinanții de luare a deciziilor [247]. В.Г. Алексеева scrie că orientările valorice sunt aria principală a transformării valorilor culturale în stimuli și motive ale comportamentului practic al oamenilor [196].

A. Адыкулов consideră că orientările valorice pot acționa ca un mecanism psihologic, cu ajutorul căruia se formează caracteristicile și natura relațiilor elevilor pentru valorile mediului lor social. Autorul consideră orientările valorice ca dimensiuni psihologice, pe baza cărora se formează caracteristicile și natura atitudinilor față de valori, adică referirea oricărui subiect sau fenomen al realității înconjurătoare la categoria valorii personale. К.У. Камбарова consideră că orientările valorice sunt în relație cu dezvoltarea identității personalității și caracterizează abordarea generală a persoanei către lume, către sine, dau sens și direcții pozițiilor personale, comportamentului, acțiunilor. Ele se bazează pe nevoile personale formate, dorințele și aspirațiile sale, jucând un rol important în procesul de luare a deciziilor [256].

Autorii Г.Л. Будинайте și Т.В. Корнилова la fel evidențiază că în calitate de „valori personale devin acele semnificații în raport cu care se determină subiectul”. Conștientizarea și acceptarea de către individ a sensurilor personale este prin urmare o condiție necesară pentru formarea valorilor personale [213].

În acest sens considerăm important studiul realizat, în anii 2004-2011, cu referire la conștiința de sine și sistemul de valori ale personalității adolescentului. În procesul studiului ne-am axat pe valorile individuale ale personalității adolescentului, precum și pe modul de ierarhizare a acestuia în diferite situații. Valorile sociale pot deveni valori individuale după trecerea lor prin prisma conștiinței de sine. Procesul de transformare și interacțiune, în viziunea noastră, are o prezentare conform figurii 1.5.

Figura 1.5. Procesul de transformare și interacțiune a valorilor

Valorile sociale filtrate prin conștiința de sine a personalității, fiind înțelese, gândite, analizate, comparate, generalizate, devin valori individuale. Bineînțeles că nu toate valorile sociale devin valori individuale, deoarece acestea sunt selectate în funcție de scopurile, motivele, interesele, aspirațiile, direcționările personale ale individului [108].

De altfel, referindu-ne în acest context la relația dintre valori și adaptarea psihosocială a personalității, procesul de transformare și interacțiune a valorilor prezentat în figura 1.5. poate fi dezvoltat. Respectiv, în viziunea noastră, acest proces influențează adaptarea psihosocială (figura 1.6.).

Figura 1.6. Procesul de transformare și interacțiune a valorilor din perspectiva adaptării psihosociale

În concluzie evidențiem faptul că autorii care au studiat orientările valorice ale personalității relevă faptul că acestea sunt cele mai importante elemente în structura personalității. Într-un fel sau altul, menționează că orientările valorice sunt analizate ca un complex de valori conștiente și ordonate ale individului, determinându-i astfel comportamentul și activitatea acestuia precum și nivelul de adaptare psihosocială formând un mecanism unic.

1.5. Orientările valorice la vârsta adolescenței

În perioadele de tranziție au loc schimbări fundamentale în structura personalității, care se repercursează în primul rând asupra orientărilor valorice, afirmă C. Cucos, P. Iluț [43; 72].

Procesul de socializare și integrare socioculturală a indivizilor poate fi înțeles în principal în termeni de însușire, interiorizare a valorilor și normelor general umane sau specifice unei culturi ori unui grup. Întrucât individul are concomitent sau succesiv mai multe grupuri de apartenență și de referință, determinarea contextului sociocultural este mai degrabă pluridirecțională decât omogenă și univocă. În lumea contemporană este vădită tendința creșterii diversității intraculturale și a scăderii diversității interculturale. Tot mai multe valori, norme, atitudini și stiluri de viață devin universale [72].

Valorile servesc drept criteriu selectiv al acțiunilor. G. Glauss afirmă că, pe de o parte valorile suscită judecăți, preferințe și alegeri, pe de altă parte ele constituie principii pentru decizii de comportament. Indivizii, într-adevăr, preferă unele lucruri altora; selectează din scara posibilităților un anumit mod de a acționa, judecă despre propria conduită precum și despre conduita altor persoane [*apud* 35].

R. Williams găsește semnele valorilor în raport cu convingerile și cunoștințele: judecata umană „cum trebuie să fie”, concordă întotdeauna de judecata „cum este”. Schimbarea orientărilor valorice vechi este parțial o schimbare în cunoștințele biologice, psihologice și sociologice, dar convingerile schimbate influențează substanțial standardele evaluative chiar dacă schimbările de valori vor afecta concepțiile noastre despre realitate.

După părerea lui M. Rokeach menirea valorilor umane rezidă în asigurarea unui ansamblu de standarde pentru a direcționa eforturile noastre în satisfacerea necesităților și, pe, cât posibil, de a ne amplifica autoestimarea, adică a ne face autoimaginea percepută de noi și de alții corespunzătoare definițiilor, social și instituțional originale, ale moralității și competenței [394; 395].

În ideea lui A. Maslow sistemul de valori devine expresia irepetabilă a Eului irepetabil. Sedimentate în personalitate, valorile servesc drept criterii evaluative în relațiile interpersonale socioafective, în felul în care

Eul propriu se prezintă celorlalți în viața cotidiană și, de asemenea, în aprecierea atitudinilor și conduitelor semenilor noștri. Valorile constituie, în același timp, standarde în virtutea cărora se iau decizii acționale și se rezolvă conflictele dintre motivele concurente [72].

Indivizii și grupurile se particularizează în raport cu preponderența funcțiilor date valorilor: de apărare a Eului, de justificare și raționalizare, de adaptare, principii comportamentale autotelice. P. Iluț referindu-se la legăturile dintre valorile personalității demonstrează că valorile însele, constituite într-un subsistem, ocupă un loc privilegiat în sistemul integrat al personalității [71]. Valorile se plasează în centrul sferei motivaționale, determinând atitudinile, judecățile și acțiunile persoanei; ele participă direct la procesele de apărare, de conservare și manifestare a Eului și a respectului de sine. Schimbările majore și de durată ale condițiilor de viață produc schimbări și în ordinea, aranjarea și gradul de intensitate al valorilor.

Relația dintre însușirile bio-psiho-constituționale și sistemul individual de valori pare a fi cu mai mare pondere de ordin indirect, mediată de interconexiunea imagine de sine – Eu ideal [72]. Concepția despre „cum sunt”, „cum aș dori să fiu” și „cum cred că aș putea fi” afectează, desigur, fizicul și psihicul nostru.

Perioada adolescenței este una dintre cele mai discutate perioade de dezvoltare ontogenetică. Actualmente sunt acceptate diferite limite în diferențierea perioadelor de vârstă precum vârstele între 14/15 și 18/19 ani (A. Леонтьев); 12-18/20 ani (E. Erikson) [57; *apud* 74, p. 31]; 14-23 ani (R. Cattell) [*apud* 165, p. 150]; 14-18/20 – adolescența propriu-zisă, iar între 18/20 și 24/25 ani – adolescența prelungită (U. Șchiopu, I. Jude) etc., deoarece în baza clasificărilor sunt puse diferite criterii. Unii autori, precum H. Sullivan, vorbesc despre preadolescență, adolescența timpurie și adolescența târzie excluzând vârstele concrete, dar descriind caracteristicile și abilitățile esențiale pentru fiecare perioadă [15; 16; 26; *apud* 74; 138; 144; 145].

În concepțiile autoarei T. Crețu adolescența, care este cuprinsă între 14 și 20 de ani, urmată de postadolescență până la 25 de ani, se caracterizează prin foarte multe schimbări și transformări și de aceea a fost considerată o a doua naștere (J.-J. Rousseau) sau un moment esențial în dezvoltarea

tarea psihică umană (Lehalle). Toate schimbările caracteristice acestui stadiu îndreptăţesc o interesantă concluzie a lui M. Debesse. „Este ultima și cea mai complexă dintre marile etape ale dezvoltării” și, mai departe, ca se caracterizează nu numai prin multiplele învățături care-l pregătesc pe tânăr sau pe tânără pentru sarcinile maturității, ci și prin proiectele, aspirațiile unei personalități care în cunoștință de scopurile pe care ar vrea să le atingă caută mijloacele adecvate pentru a ajunge la ele [40]. T. Crețu evidențiază că dacă dezvoltarea cognitivă este considerată remarcabilă la vârsta adolescenței, același lucru se afirmă și cu privire la afectivitate. În acest plan se produc schimbări spectaculoase, care i-au făcut pe mulți cercetători să califice adolescența drept vârsta „furtunilor și stresului”. În adolescență se atinge un nivel mai înalt de reglare a conduitei emoționale expresive. Adolescentul poate manipula voit expresivitatea sa emoțională, ușurându-și adaptarea în diferite situații [40, p. 271].

Autoarea Florinda Golu vorbind despre adolescență se referă la vârsta 14/15 – 18/20 ani, dar menționează și faptul că în adolescență se pot desprinde trei subperioade:

1. subperioada preadolescenței (14-16 ani);
2. subperioada adolescenței propriu-zise (16-18 ani);
3. subperioada adolescenței prelungite (18-20/25 ani).

Adolescența este acel stadiu de viață în cursul căreia individul pune efectiv în practică ceea ce a dobândit în timpul procesului social. Un rol important îl dețin sentimentele de autostimă al adolescentului, aspirațiile sale, convingerea că va putea accede la rolurile de prestigiu din societate. Aspirațiile, orientările și sentimentele de autoprețuire ale adolescentului depind de cultura și mentalitatea stratului social de apartenență, constând în valorile, stilurile, concepția asupra societății și asupra șanselor de a accede la social [64, p. 176].

E. Angel în lucrarea *Psihologia educației pe tot parcursul vieții: pentru specialiști și adulți interesați de propria lor dezvoltare* vorbind despre psihologia educației la vârsta adolescenței face referire la vârsta 12 – 18/22 ani [5, p. 223].

De altfel vârsta de 16-18 ani reprezintă nucleul propriu-zis al adolescenței, ocupând un loc deosebit în procesul formării personalității tână-

rului și a omului în general. Ea reprezintă în multiple privințe un punct modal deoarece în această perioadă se produc modificări psihologice extrem de importante și apar particularități noi care în cursul dezvoltării ulterioare, în anumite condiții de viață, activitate și educație devin trăsături stabile ale personalității [74, p. p. 42].

Studierea particularităților psihologice ale copiilor la vârsta adolescenței are nu numai o însemnătate teoretică, ci și una practică. În educarea copiilor de această vârstă apar adesea dificultăți importante și, dacă nu se ține seama de particularitățile psihologice, educația lor nu poate fi organizată corect și, mai ales, nu poate fi eficientă.

Adolescența înseamnă acumularea și transformările evolutive ale etapei anterioare, dar și, pregătirea pentru adultul de mâine. Se deosebește de celelalte stadii ale dezvoltării copilului prin transformări fizice și psihice care fac ca adolescentul să nu mai fie copil în înțelesul strict al cuvântului, dar nici adult. Este psihologia vârstei de trecere – a unui semi-copil și a unui semiadult. Se caracterizează atât printr-o oarecare agitație și impulsivitate, unele extravagante, momente de neliniște și dificultate, cât și printr-o concentrare asupra propriului Eu și, mai ales, printr-o anumită experiență afectivă specifică, fiind vârsta celor mai tumultuoase trăiri de ordin atitudinal și afectiv. Experiența afectivă se nuanțează și se impregnează de valori diversificându-se din acest punct de vedere orizontul valoric, cerințele cunoașterii de sine și exigențele față de cei din jur.

Stadiul dezvoltării psihosociale: identitate vs. confuzie. În structurarea identității personale, proces inițiat într-o fază accelerată, palierele identității de sex și vocaționale sunt acum pe același plan. Devin vizibile diferențele legate de statusurile identitare.

Stadiul dezvoltării cognitive: gândirea formală. Se caracterizează prin consolidarea abilităților de operare mentală complexă cu conținuturi abstracte.

Stadiul dezvoltării morale: moralitatea cooperării convenționale. Crește tendința de a gândi regulile ca înțelegeri mutuale și de a le circumstanțializa.

Factori generali în atenție: definitivarea maturizării sexuale are o influență profundă în multe aspecte ale comportamentului. Grupul de colegi și prieteni este extrem de important. Preocuparea pentru orientarea voca-

țională și alegerea carierei este o dominantă, mai ales la cei ce vor să-și continue studiile. Clarificarea propriului sistem axiologic susține nevoia exprimării punctului personal de vedere în probleme de interes mai general [74, p. p. 42].

În viziunea multor cercetători vârsta adolescenței este perioada senzitivă pentru formarea conștiinței de sine. Considerăm binevenite pentru cercetările noastre și ideile referitor la caracteristicile generale ale evoluției adolescentului, conceptul de sine și orientarea valorică. La ieșirea din copilărie și începutul adolescenței, ca și în tot decursul acestei perioade, avem în fața noastră dezvoltarea impetuoasă a unei personalități cu trăsături în plină formare. În preadolescență se conturează și se adâncește mai mult individualizarea, conturându-se caracteristicile conștiinței și ale conștiinței de sine. Este o fază de intensă dezvoltare psihică, încărcată de conflicte interioare. Începe să crească interesul pentru problemele abstracte și de sinteză, dar și pentru participare la roluri mai deosebite.

Adolescența este o perioadă importantă a dezvoltării umane, perioadă de numeroase și profunde schimbări biologice, fizice, psihice, morale etc., perioadă a dezvoltării, în care dispar trăsăturile copilăriei, cedând locul unor particularități complexe și foarte bogate, unor manifestări psihice individuale specifice. Adolescentul este un nonconformist și un luptător activ pentru îndeplinirea dorințelor sale, un original în adaptarea soluțiilor urmărite, în modul de a privi și de a se adapta la lumea înconjurătoare [apud 108, p. 46]. Individualizarea și conștiința de sine devin mai dinamice și capătă dimensiuni noi de „demnitate” și „onoare”, tânărul este interesat de responsabilități. Apropierea de valorile culturale este de asemenea largă. Intensă este și socializarea aspirațiilor, aspectele vocaționale, profesionalizarea ce se conturează treptat, cuprinzând, în esență, și elementele importante ale concepției despre lume și viață.

Adolescența prelungită cuprinde și tineretul studențesc. La această vârstă, independența este dobândită sau este pe cale de a fi dobândită. Gustul informației continuă diversificându-se și orientându-se mai mult spre domeniul profesional și cel social. Adolescenții simt nevoia unei participări sociale intense [apud 108, p. 47].

C. Ceobanu afirmă că în perioada adolescenței are loc definitivarea

și formarea identității personalității. Evident că adolescența se manifestă prin autoreflexie, prin conștiința că existența proprie se deosebește substanțial de la ceilalți oameni, reprezentând o valoare care trebuie prețuită și respectată. Adolescentul încearcă, cu înfrigurare, să se cunoască și să se autoevalueze în raport cu realizările sale și ale altora. El se întreabă adeseori, „cine sunt eu?”, iar răspunsurile ce și le dă se bazează pe maturizarea intelectual-afectivă firească pentru unii adolescenți [29].

O caracteristică a adolescenței este și proiectarea idealului în viitor; un aspect al acestei preocupări este interesul pentru profesia pe care o va alege, determinându-l la reflecție asupra vieții sale interioare. În perioada adolescenței procesul psihologic central este dezvoltarea conștiinței de sine, care stimulează personalitatea să comensureze toate aspirațiile și faptele sale cu anumite trepte și imagini ale Eului propriu [268].

Deosebit de intens la această vârstă se dezvoltă afirmarea propriei personalități. În procesul constituirii omului ca personalitate are loc dezvoltarea conștiinței de sine. Eul adolescent este nedeterminat, nedeslușit, nu rareori acesta este trăit ca o neliniște confuză sau senzație de gol interior, care trebuie umplut. De aici apare necesitatea de comunicare și totodată se ridică nivelul de alegere, necesitate de izolare. Reprezentarea tânărului despre sine întotdeauna corelează cu imaginea „noi”, adică cu imaginea tipică a tinerilor de același gen, dar niciodată nu coincide întru totul cu acest „noi”. Cu, cât persoana este mai matură și mai dezvoltată cu atât mai multe diferențe găsește între sine și cei „de mijloc” [270; 273].

În perioada adolescenței, în limitele dezvoltării unui nou nivel al conștiinței de sine apare și dezvoltarea unui nou nivel al atitudinii față de sine. Unul din aspectele esențiale aici este schimbarea principiilor, criteriilor de autoapreciere, aceasta producându-se, după spusele lui А. Выготский [apud 317], „dinafară înăuntru”. Persoana asimilează calitativ forme de apreciere ale celorlalți în comparație cu criteriile proprii de apreciere. Trecerea de la autoaprecierea personală la cea generală, integrală oferă condiții pentru formarea atitudinii proprii despre sine, destul de independentă, și de atitudinea și aprecierea celorlalți, incluzând succese și insuccese personale, diverse situații de influență. Calitățile particulare ale personalității, în speță atitudinea personală, au un rol subordonat,

celor generale, integrale ca „acceptarea de sine”, „autorespectul”. Anume în adolescență se formează atitudinea emoțional-valorică a persoanei față de sine, adică „autoaprecierea operativă” începe să se bazeze pe tipul de comportament respectiv, propriilor păreri, convingeri, rezultate ale activității [138; 144; 145; 177].

Din perspectiva caracteristicilor emoționale se subliniază că trăirile și simțirile sufletești intense și vii se mențin și la adolescență, existând posibilitatea reală ca ele să se îmbine cu raționalul, cu gândirea logică; îmbinarea trăirilor sufletești cu raționalul oferind posibilitatea adolescenților să-și dezvolte și să-și manifeste acte afective superioare sub forma sentimentelor, așa cum am mai arătat acestea concretizându-se în dragostea față de învățătură, față de cei din jur, față de profesie, față de patrie etc. Adolescența se caracterizează prin apariția și manifestarea unui sentiment socio-uman superior nou – iubirea, dragostea, care este un act plin de romantism, de poezie, de sensibilitate umană și apropiere față de o persoană de sex opus. Iubirea rămâne una din marile preocupări ale adolescenților, fiind considerată ca a doua valoare după libertate [74, p. p. 42].

Perioada adolescenței se caracterizează prin dezvoltarea echilibrată a componentelor cognitive și emoționale ale autoaprecierii. Nivelul conștient al atitudinii față de sine duce la faptul că cunoștințele despre sine încep să regleze și să ducă la emoții, care se adresează Eului personal. Se creează o reprezentare sigură despre Sine, ca personalitate integrală, diferită de celelalte persoane. Îndeplinind funcții de reglare, autoaprecierea apare drept condiție internă obligatorie de organizare de către subiect a comportamentului său, a activității și relațiilor sale. Ea apare ca factor esențial de mobilizare de către om a puterilor sale, realizare a posibilităților ascunse precum și a potențialului creativ.

Rezolvarea eficientă a problemelor conștiinței de sine, autodeterminare, autoafirmare, nu este posibilă în afara comunicării cu alte persoane și fără ajutorul acestora. Comunicând cu alte persoane, adolescenții simt necesitatea de a-și găsi poziția proprie în mediul lor, adică să-și găsească Eul. Pentru ca această necesitate și căile ei de realizare să aibă sens, este nevoie de prezența necesității de întregire [184]. Conștiința de sine în perioada adolescenței asimilează un caracter calitativ specific. Aceasta

este în legătură cu necesitatea de apreciere a valorii persoanei sale ținând cont de tendințele concrete ale vieții și de necesitatea rezolvării problemei autodeterminării profesionale.

Datorită experienței de viață limitată și a lipsei unor criterii de autoapreciere corectă, adolescenții au nevoie de consiliere și îndrumare discretă, fiind sprijiniți să-și formeze idealul de viață, să-și perfecționeze judecățile morale, să-și ridice nivelul conștiinței, conduitei morale.

Trebuie menționat că profesionalizarea ca proces de formare a subiectului activității nu mai puțin influențează asupra tuturor nivelurilor conștiinței de sine. Autoconștiința profesională alcătuiește unul din cele mai importante componente ale conștiinței de sine a omului, ca subiect al activității. Formarea conștiinței profesionale are loc pe fondul experienței sociale a persoanei cu includerea acestuia în „Eul profesional”. Din afirmațiile A. Маркова conchidem că în procesul profesionalizării se schimbă și conștiința de sine profesională. Aceasta se lărgeste, se schimbă înseși criteriile de apreciere a posibilităților profesionale personale.

În lucrările analizate rolul influenței sociale în dezvoltarea conștiinței de sine a orientărilor valorice, a adaptării psihosociale se prezintă bine fundamentat, totodată au fost obținute mari succese în cercetarea sinelui și conștiinței, imaginii de sine, încrederii în sine, identității de sine, siguranței de sine, stimei de sine, interacțiunii dintre aceste fenomene etc., valorilor, adaptării și rolurilor în dezvoltarea personalității. De altfel, cu părere de rău, rămâne numai episodic, superficial cercetată problema relației dintre adaptarea psihosocială și orientările valorice ale adolescenților.

Un număr imens de cercetări propun diferite delimitări sociale ale sistemului de valori, ale componentelor valorilor, tipologiei, criteriilor de influență, modelelor de sistematizări. Deosebit de valoroase sunt datele științifice cu privire la componența axiologică a structurii personalității [17; 71; 72; 79; 129; 168; 259; etc.]. Multe afirmații sugerează că valorile intervin în multe procese ale psihicului uman, deseori sunt cauzate de nevoile de activitate umană practică, stabilesc conexiuni și intersecări cu atitudinea, idealul, interesul, nevoia, trăsăturile de personalitate ș.a.

Valorile se plasează în centrul sferei motivaționale determinând atitudinile, judecățile și acțiunile persoanei; participă direct la procesele

de apărare, de conservare și manifestare a Eului și a respectului de sine. Actualmente se resimte o criză în problema valorilor care este determinată de lipsa unor repere axiologice și a unei finalități clare a educației. S-a constatat că dezvoltarea eficientă a conștiinței de sine, autodeterminării, autoafirmării nu este posibilă în afara implicării valorilor.

Vârsta adolescenței a devenit obiectul cercetărilor noastre, deoarece, în opinia mai multor cercetători, este cunoscută prin senzitivitatea ei față de formarea orientărilor valorice, iar procesul intens de constituire a structurilor personalității în adolescență se explică prin dezvoltarea gândirii abstracte, a autoconștiinței și a capacității reflexive [6; 15; 26; 48; 158]. Această vârstă reprezintă o permanentă și indiscutabilă căutare a identității prin asemuirea și compararea cu alții, alături de aspectele integrării sociale. Adolescența este vârsta căutării reprezentată prin o aglomerare de multiple necesități. La această vârstă una din categoriile de reacții legate de modificările esențiale este dezvoltarea preocupărilor conștiinței și ale conștiinței de sine (ca percepție de sine, inclusiv schema corporală) ca expresie a identității egoului [160].

În concepțiile autoarei A. Muntean adolescenții (între 12-16 ani) învață roluri, valori. Este perioada de mijloc a adolescenței caracterizată printr-o integrare critică a maturizării sexuale, cognitive, a gândirii abstracte. Dezvoltă autonomie față de părinți, își dezvoltă un sistem propriu de valori, mulți dintre ei își aleg acum meseria. Părinții își pierd puterea în ochii lor, ei se simt generator de putere pentru a-și realizeze pe deplin identitatea [87].

M. Debesse considera că funcțiile adolescenței se pot exprima sintetic astfel:

- de adaptare la mediu;
- de depășire;
- de definire a personalității.

Examinarea structurilor axiologice cu focalizare pe tânăra generație arată că diferențele de valori măresc distanța dintre mentalități, iar evoluția de vârstă realizează trecerea de la valorile superficiale la cele autentice. Psihopedagogia axiologică nu a elaborat metodologii de implicare eficientă a conștiinței de sine în sistemul de valori al adolescenților [47, p. 15].

Adolescența este o perioadă cu multe probleme de adaptare la realitate. Criza de identitate, nonconformismul și, într-o anumită măsură, teribilismul adolescenților constituie probleme de care comunitatea trebuie să țină cont dacă dorește să funcționeze adecvat [54, p. 100].

Un rol deosebit la această vârstă îl joacă procesele reglatorii, în speță motivația, afectivitatea și voința. La adolescenți, pe lângă motivele extrinseci (notele bune, recompensele) se regăsesc și motivele intrinseci: setea de cunoaștere, dorința de autodepășire și afirmare, competiția loială și, mai ales, nivelul aspirațional și cel al idealurilor. Este, cum bine afirmau unii psihologi, vârsta idealurilor și a conflictelor intrapersonale sub acest raport. Aspirațiile și idealul adolescenților devin mai realiste și mai stabile, acestea atât ca dezvoltare al nivelului lor intelectual, profesional și moral-cetățenesc, cât și a posibilităților și oportunităților sociale prezente și de perspectivă. Educația și factorii educativi trebuie să acționeze în așa fel încât toți liceenii și elevii din celelalte nivele de școlarizare să aibă conturate aspirațiile și idealurile viață, de care pot deveni surse și factori stimulatori în activitatea de învățare și educație, în general.

O componentă a personalității care prezintă particularități ale acestei vârste și acestui stadiu a dezvoltării individului este caracterul. Apar unele modificări prin accentuarea unor trăsături de personalitate, cât și prin consolidarea unor atitudini și convingeri. O notă specifică a adolescenților este *afirmarea de sine*. Ea poate avea loc în funcție de trăsăturile de manifestare ale caracterului, diferențiindu-se în funcție de acestea. Caracterului pozitiv îi sunt caracteristice inițiativa, responsabilitatea, autodepășirea și autonomia, autocontrolul, autoaprecierea și autoreglajul, iar caracterului negativ nonconformismul, rezistența și opunerea la normele de activitate și disciplină, încăpățânarea, îngâmfarea, bravarea, evadarea, autoadmirația (până la narcisism uneori), vagabondajul (până la delicvență). Important este de a cunoaște și a evidenția tendințele negative în plan atitudinal și comportamental al unor adolescenți pentru a le putea contracara.

Această vârstă se caracterizează și printr-o anumită cultură specifică, care de cele mai multe ori asimilează și se fundamentează pe valori negative și pe unele carențe de ordin educațional. Cultura de cartier și alte subculturi sunt argumente ce vin în sprijinul afirmației făcute, avertizând

asupra unor destructurări de ordin moral și caracterial al multor indivizi ce aparțin acestei categorii de vârstă. Sunt câteva reflecții ce susțin rolul și importanța particularităților de vârstă ale elevilor/studentilor care au, un impact, fie pozitiv, fie negativ în performanța școlară, influențând întreaga activitate didactică, atât în ceea ce privește predarea (prin corelarea strategiilor didactice la particularitățile de vârstă), cât și învățarea [74, p. 47].

În situația când societatea este confruntată cu o criză evidentă a valorilor, problema educării generației tinere este una actuală și oportună. Deosebit de actuală ea devine pentru tinerii cu vârsta între 18 și 25 ani, care se află pe calea cunoașterii valorilor sociale și a constituirii propriei ierarhii de valori. De asemenea aprecierea și stabilirea poziției interne față de evenimentele vieții este un act intelectual și moral destul de dificil, deoarece acesta presupune anumite decizii și responsabilități pe care nu oricine este gata să și le asume [31, p. 67].

Autorii menționează importanța studiilor realizate cu privire la orientările valorice descrise prin prisma alegerii vocaționale la diferite vârste, dar, în special, la vârsta adolescenței [47, p. 15].

La începutul anilor '50 apare teoria formulată de Ginzberg, Ginsburg, Axelrad și Helma, patru specialiști de formație diferită (economist, psihiatru, sociolog, psiholog), teorie care le poartă numele. Aceștia constată că alegerea vocațională a unui individ este influențată de patru factori:

- realitatea înconjurătoare – care ne obligă pe oricare dintre noi să răspundem la presiunea exercitată de mediu – influențează luarea deciziei în alegerea ocupațională;
- procesul educațional/nivelul de instruire condiționează alegerea carierei unei persoane, datorită nivelului acesteia de pregătire;
- factorii emoționali impun răspunsurile individului, iar aceste răspunsuri sunt în funcție de personalitatea lui;
- valorile individuale au un rol important în alegerea profesiei/meseriei, în sensul că această decizie este influențată de calitatea alegerilor efectuate în virtutea diferitelor valori subînțelese implicate în diferite cariere [183].

Grupul celor patru consideră că opțiunea vocațională este un proces ireversibil și se caracterizează printr-o serie de compromisuri pe care

individul le face în legătură cu dorințele sale, cu nivelul său de aspirație și posibilitățile sale reale. Acești teoreticieni consideră că primii 25 de ani ai unei persoane se pot împărți în trei mari perioade: 1. perioada *fanteziei*; 2. perioada *tentativelor/tatonărilor*; 3. perioada *realistă*.

Perioada fanteziei (primii 10 ani din viață) este caracteristică vârstei copilăriei, iar alegerile copilului sunt acum arbitrare din cauza nepuținței sale de a se ancora în real, lucru care se reflectă în preocupările sale din această perioadă. Evoluția sa vocațională reprezintă o secvență din procesul de maturizare generală, pornind de la orientarea spre activitățile ludice până la orientările sale spre activitățile de muncă propriu-zisă. Copiii își afirmă clar preferințele vocaționale la vârsta de 4-5 ani. Aceste preferințe sunt motivate de ceea ce autorii numesc „funcția plăcerii”. La început, plăcerea este considerată ca atare în funcție de caracteristicile intrinsece activității desfășurate; apoi, o dată cu creșterea copilului, plăcerea este dată și de factorii extrinseci activității (de faptul că-și bucură părinții, sunt lăudați, obțin o recompensă etc.). În perioada *fanteziei*, copiii ignoră realitatea, abilitățile lor, potențialul de care pot da dovadă, precum și modalitatea de abordare a timpului în perspectivă – factori considerați de către autori ca fiind deosebit de importanți în procesul alegerii carierei.

Perioada tentativelor/tatonărilor (11-18 ani) cuprinde, la rândul ei, patru etape (sau stadii):

1. *Stadiul intereselor* (11-12 ani) – etapă în care copiii încep să realizeze necesitatea identificării unei direcții vocaționale. Acum ei identifică activități care le plac și activități care le displac. Alegerea se realizează în funcție de potențialitatea intrinsecă a activității în sine, de cât de plăcută este acea activitate. Adesea, alegerea reflectă o identificare cu unul dintre părinți, de regulă cu tatăl;

2. *Stadiul capacității* (13-14 ani) are ca noutate introducerea noțiunii de abilitate în cadrul considerațiilor vocaționale. Începe evaluarea posibilităților lor în îndeplinirea intereselor. Descrește gradul de identificare cu tatăl și influența acestuia în alegerile vocaționale; crește influența altor persoane;

3. *Stadiul valorilor* (15-16 ani) introduce ideea de a servi societatea. Adolescenții par să devină conștienți că prin muncă își pot satisface propriile nevoi; este perioada când pot să apară primele semnale ale unei

viitoare cariere (de exemplu, cea de medic) motivate mai curând umanitar decât prin statutul acelei activități. Tinerii conștientizează mai mult utilitatea pe care-o pot da abilităților lor. Încep să aprecieze timpul considerat ca fiind perspectivă pentru viitor; sunt mult mai sensibilizați în ceea ce privește iminența alegerii vocaționale;

4. *Stadiul tranziției* (17-18 ani) reprezintă o etapă calmă. Tinerii înțeleg necesitatea deciziei imediate, concrete și realiste privind viitorul lor profesional. Mai mult, ei realizează că trebuie să-și asume responsabilitatea consecințelor propriilor decizii. Această etapă diferă de cea anterioară prin faptul că tânărul are mai multă independență în acțiunile sale. Creșterea libertății îl conduce la căutarea de noi situații în care își încearcă abilitățile și talentele. Începe conștientizarea factorilor externi ai muncii, fapt care îi conduce la observarea necesității pregătirii/formării în vederea accederii spre o carieră visată. Tot în acest stadiu tânărul realizează că variatele circumstanțe din viață influențează o vocație;

Perioada realistă (18-22/24 ani) are o durată variabilă, în parte datorită modalităților specifice de pregătire cerute de diferitele cariere. Dacă în perioada anterioară factorii biologici de maturizare au o influență puternică, acum respectivii factori sunt mai puțin importanți. Autorii împart și această perioadă în mai multe stadii/etape:

1. *Stadiul de explorare* coincide cu admiterea în colegiu, perioadă în care scopurile au o arie restrânsă, dar flexibilitatea vocațională este mai mare. Intrarea în mediul specific unui colegiu le oferă tinerilor și mai multă libertate de acțiune. Indecizia generală continuă însă, datorită faptului că interesele nu sunt încă stabile, dar și pentru că situația din momentul respectiv nu impune luarea unei decizii specifice. Principalul obiectiv al acestui stadiu îl constituie selectarea unui domeniu de interes. Adolescenții percep timpul ca stresant, în sensul că vor trebui să ia o hotărâre privind propriul lor viitor.

2. *Stadiul de cristalizare* constituie o continuare firească a stadiului anterior. Tinerii se implică, mai mult sau mai puțin, într-un domeniu major de activitate. Au foarte clar în minte ocupațiile care nu le plac. În momentul când apare necesitatea alegerii, decizia le este fermă. Acest stadiu este specific majorității cursanților pentru perioada de timp în care

ei își finalizează studiile la colegii. Totuși, pentru unii apare un stadiu de *pseudocristalizare*, caracteristic pentru cei care gândesc și acționează luând decizii ferme, dar pentru care, mai târziu, evenimentele ce se succedă contrazic deciziile inițiale. Conceptul de pseudocristalizare este utilizat îndeosebi pentru acea categorie de persoane care, ulterior, își schimbă în mod imprevedibil planurile.

3. *Stadiul de specificare* constituie punctul final al dezvoltării unei cariere. Individul alege un anumit loc de muncă sau un anumit program specializat de pregătire. Și în cadrul acestui stadiu se vorbește despre o *pseudospecificare*, dar autorii nu fac o distincție clară între un pseudoeveniment și un eveniment real [183, p. 346-370].

D. Super a fost primul care a formulat o teorie a dezvoltării cunoscută ca *teoria dezvoltării conceptului despre sine în comportamentul vocațional*. În elaborarea teoriei sale D. Super a fost influențat, pe de o parte, de concepțiile și cercetările lui Carl Rogers, iar pe de altă parte, de lucrările Charlottei Biihler pe tema dezvoltării psihologice. Adepții lui C. Rogers sugerează că de fapt comportamentul constituie o reflectare a ceea ce individul gândește despre sine, astfel încât răspunsurile date la chestionarele de interese vocaționale constituie o proiecție a individului în funcție de conceptul despre sine pe care-l are, dar și în funcție de stereotipurile sale privind ocupațiile. O persoană alege sau respinge o ocupație după cum consideră că aceasta i s-ar potrivi sau nu ei înseși.

Ch.Biihler consideră că viața unui individ este alcătuită din patru stadii distincte:

- *stadiul de creștere*, iar durata sa este de 14 ani (de la naștere și până la vârsta de 14 ani);
- ***stadiul de explorare (15-25 ani)***;
- *stadiul de menținere* îl continuă pe cel anterior și durează circa 40 ani (25-65 ani);
- *stadiul de declin*, apare după vârsta de 65 ani.

D. Super ia în considerare aceste etape de dezvoltare, apreciind că obiectivele vocaționale reflectă, în mare parte, obiectivele vieții în general. Comportamentul vocațional poate fi mai bine înțeles dacă este analizat în contextul stadiului în care se află acea persoană, astfel încât așteptările

privind deciziile vocaționale din perioada adolescenței sunt diferite de cele luate în perioada de maturitate.

În fundamentarea teoriei sale, Donald Super consideră că:

1. Psihologia diferențială oferă materialul necesar care justifică afirmația potrivit căreia fiecare individ este capabil să aibă succes și, evident, satisfacții într-o gamă variată de ocupații, iar aceste satisfacții sunt cu atât mai mari cu cât pattern-ul unei ocupații coincide mai mult cu pattern-ul individual în ceea ce privește interesele și abilitățile;

2. Conceptul despre sine joacă un rol important în alegerile vocaționale, astfel încât dezvoltarea conceptului despre sine trebuie luată în considerare în evoluția fiecărei persoane;

3. Stadiile specifice dezvoltării ființei umane, conform psihologiei dezvoltării, conduc la constatarea că modul în care o persoană s-a adaptat într-o anumită perioadă face predictibil comportamentul acesteia într-o etapă ulterioară pe care trebuie s-o parcurgă.

Teoria dezvoltării a lui D. Super poate fi succint expusă, așa cum însuși autorul a făcut-o în lucrarea sa *A Theory of Vocational Development* (1953), prin următoarele zece aserțiuni:

1. Oamenii sunt diferiți datorită abilităților, intereselor și personalității fiecăruia;

2. În funcție de aceste particularități, fiecare dintre ei este apt pentru un număr de . ocupații;

3. Fiecare dintre aceste ocupații are o matrice caracteristică a abilităților, intereselor și trăsăturilor de personalitate, cu toleranțe mici care permit, oricum, o varietate de ocupații pentru fiecare individ, dar și o varietate a indivizilor pentru una și aceeași ocupație;

4. Preferințele și competențele profesionale în situația în care trăiesc și lucrează oamenii, ca și concepția fiecăruia despre sine se schimbă în timp (deși conceptul despre sine devine, în general, complet stabil începând cu perioada sfârșitului adolescenței), făcând din alegere și adaptare un proces continuu;

5. Acest proces poate fi, asemănător stadiilor din viață, caracterizat prin creștere, explorare, stabilizare, menținere și declin, iar acestea pot fi împărțite în: a) faze de fantezie, tatonare și realizare; b) faze stabile (în cadrul stadiului de stabilizare).

6. Natura pattern-ului carierei este determinată de nivelul socioeconomic parental, de abilitatea mintală și caracteristicile personalității, dar și de condițiile în care acestea sunt valorificate;

7. Dezvoltarea stadiilor vieții poate fi orientată, parțial, prin facilitarea procesului de maturizare a abilităților și intereselor și, parțial, prin ajutorul dat în dezvoltarea conceptului despre sine;

8. Procesul dezvoltării vocaționale este esențial în dezvoltarea și aplicarea conceptului despre sine; este un proces de compromis în care *self-concept*-ul reprezintă un produs al interacțiunii mai multor factori: aptitudinile înnăscute, sistemul nervos și glandele endocrine, ocazia de a juca diferite roluri și evaluarea măsurii în care rezultatele rolului jucat se bucură de aprobarea superiorilor și/sau a camarazilor;

9. Procesul compromisului dintre factorii individuali și sociali, dintre conceptul despre sine și realitate este unul al rolului jucat în fantezie, în interviul de consiliere sau în viața reală, atât în școală, cluburi, timp liber, cât și la încadrarea pe un loc de muncă;

10. Satisfacția în muncă și viață impune utilizarea adecvată a abilităților, intereselor, trăsăturilor de personalitate, valorilor fiecărui individ; impune stabilirea într-o anumită situație de muncă și un anumit drum al vieții în care individul să poată juca rolul conform propriei sale dezvoltări sau experiențe de viață.

D. Super stabilește o periodizare în dezvoltarea vocațională. În funcție de atitudinea și comportamentul individual față de sarcinile/obiectivele dezvoltării vocaționale, el distinge cinci perioade sau stadii (I. Perioada de *cristalizare* (14-18 ani); II. Perioada de *specificare* (19-21 ani); III. Perioada *implementării* (22-24 ani); IV. Perioada *stabilizării* (25-35 ani); V. Perioada *consolidării* (peste 35 ani)) fiecăruia corespunzându-i 4-10 substadii. Menționăm că substadiul – diferențierea intereselor și valorilor – este component al perioadei de cristalizare, conform acestei periodizări [apud 183].

O societate care tinde să se dezvolte armonios ia în considerare și susține activitatea de orientare a carierei, ținând cont de necesitatea acesteia, oferind tuturor posibilitatea de a primi servicii gratuite, consolidând baza de pregătire profesională a celor care lucrează în acest domeniu,

oferind posibilități de creare a unei baze materiale fără de care activitatea nu se poate desfășura în condiții optime [183].

Menționăm că pe parcursul anilor am efectuat unele studii cu scopul de a stabili care sunt sistemele de valori ale adolescenților, în ce mod acestea se modifică atunci când persoanele manifestă diferite niveluri de dezvoltare a conștiinței de sine (2004-2011) [11; 98; 101; 107; 108; 120]. Alte studii [20; 21; 22; 23; 94; 95; 96; 97; 99; 100; 102; 103; 104; 105; 106; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115; 116; 117; 118; 119; 121; 122; 123; 124] au fost realizate în perioada anilor 2018-2021, respectiv acestea vizează orientările valorice și impactul lor asupra adaptării psihosociale la vârsta adolescenței, precum și importanța lor în formarea și educarea personalității.

* * * * *

Analiza literaturii de specialitate a permis să concluzionăm că problema valorilor, a orientărilor valorice este multilateral cercetată în diferite ramuri ale științei și cu preponderență în filosofie, psihologie, sociologie. Deci, conceptul de „orientare valorică” a apărut la intersecția mai multor științe – filozofia valorilor, axiologia – teoria valorilor, antropologia filosofică și culturală, sociologia, psihologia socială. Sumarizând asupra viziunilor autorilor care au fost preocupați de studiul valorilor observăm că ei le descriu referindu-se la: valori în general, valori umane, valori sociale, valori personale, valori individuale, valori obiective, idei valorice, orientări valorice, sistemul de valori, ierarhii valorice, reprezentări valorice, atitudini sociale, sensuri personale (sensuri personale conștiente), sistemul de dispoziții (predispoziții), orientări de viață ale personalității, valori de referință etc. Conceptele enumerate, uneori au tangențe, iar altele sunt total suprapuse cu orientările valorice.

În acest context, analiza complexă a cercetărilor realizate ne-a convins de alegerea diferită a strategiilor de investigare, a orientărilor valorice. Un număr imens de cercetări propun diferite delimitări sociale ale sistemului de valori, ale componentelor valorilor, ale pricipiilor de organizare și funcționare, tipologiei, criteriilor de influență, modelelor de sistematizări. De

altfel, deosebit de valoroase sunt datele științifice cu privire la componența axiologică a structurii personalității. Multe afirmații sugerează că valorile intervin în multe procese ale psihicului uman, deseori sînt cauzate de nevoile practicii de activitate umană, stabilesc conexiuni și intersecții cu atitudinea, idealul, interesul, nevoia, trăsăturile de personalitate ș.a.

Valorile se plasează în centrul sferei motivaționale determinând atitudinile, judecățile și acțiunile persoanei; participă direct la procesele de apărare, de conservare și manifestare a Eului și a respectului de sine; valorile redau preferințe sau principii care definesc principalele orientări ale acțiunii umane, care orientează și legitimează regulile vieții sociale. Autorii subliniază că menirea valorilor umane rezidă în asigurarea unui ansamblu de standarde pentru a direcționa eforturile noastre în satisfacerea necesităților și, pe cât este posibil, de a ne amplifica autoestimarea, adică a ne face autoimaginea percepută de noi și de alții corespunzătoare definițiilor, social și instituțional originale, ale moralității și competenței. Actualmente se resimte o criză în problema valorilor care este determinată de lipsa unor repere axiologice și a unei finalități clare a educației.

Menționăm că obiectul cercetărilor noastre a devenit vârsta adolescenței, deoarece, în opinia mai multor cercetători, este cunoscută prin senzitivitatea ei față de formarea orientărilor valorice, iar procesul intens de constituire a structurilor personalității în adolescență se explică prin dezvoltarea gândirii abstracte, a autoconștiinței și a capacității reflexive. Această vîrstă reprezintă o permanentă și indiscutabilă căutare a identității prin asemuirea și compararea cu alții, alături de aspectele integrării sociale. Adolescența este vârsta căutării reprezentată prin o aglomerare de multiple necesități. De altfel, autorii consideră că funcțiile adolescenței se pot exprima sintetic astfel: de adaptare la mediu; de depășire; de definire a personalității. Examinarea structurilor axiologice cu focalizare pe tînăra generație arată că diferențele de valori măresc distanța dintre mentalități, iar evoluția de vîrstă realizează trecerea de la valorile superficiale la cele autentice.

În concepțiile autorilor contemporani adolescența este o perioadă cu multe probleme de adaptare la realitate. Criza de identitate, nonconformismul și, într-o anumită măsură, teribilismul adolescenților consti-

tuie probleme de care comunitatea trebuie să țină cont dacă dorește să funcționeze adecvat. În situația când societatea este confruntată cu o criză evidentă a valorilor, problema educării generației tinere este una actuală și oportună. Deosebit de actuală ea devine pentru tinerii cu vârsta între 18 și 25 ani, care se află pe calea cunoașterii valorilor sociale și a constituirii propriei ierarhii de valori. De asemenea aprecierea și stabilirea poziției interne față de evenimentele vieții este un act intelectual și moral destul de dificil, deoarece acesta presupune anumite decizii și responsabilități pe care nu oricine este gata să și le asume.

Valorile sunt adesea numite în literatura de specialitate – elemente ale structurii conștiinței. Cel mai apropiat față de valori, în acest caz, este conceptul de orientări valorice, întrucât alte dispoziții: atitudini fixe și alte comportamente – nu au gradul necesar de generalitate, ceea ce ar permite să le examinăm în același plan cu valorile. Conceptul de orientări valorice denotă atitudinea subiectivă a persoanei față de unele aspecte ale sistemului social, caracterizează unul dintre poliul relației valorice.

De altfel, valorile se ordonează în sisteme și nu se dezvoltă ca elemente izolate.

Deci, în urma cercetării teoretice realizate, în domeniul psihologiei, cu referire la conceptul de orientări valorice stabilim că acesta este în relație directă cu provocările societale. Luând în consireție dimensiunile prezentate în acest capitol vom menționa că e relevantă pentru lucrarea dată definiția conform căreia *orientările valorice* reprezintă cea mai importantă componentă a structurii personalității care include experiența de viață acumulată pe parcursul dezvoltării sale, determină comportamentul și atitudinea față de lumea înconjurătoare precum orientarea scopurilor de autoperfecționare pentru (facilitatea adaptării psihosociale) adaptarea psihosocială optimă a individului.

2. DIMENSIUNI CONCEPTUALE ALE NOȚIUNII DE ADAPTARE ÎN CONTEXTUL SOCIAL ȘI PSIHOLOGIC

2.1. Definirea conceptului de adaptare, adaptare psihosocială, adaptabilitate psihosocială

Întâlnim frecvent în literatura de specialitate concepte studiate din diferite dimensiuni. Acestea denotă sensuri, caracteristici, componente importante pentru ramura științifică din prisma căreia este cercetat. În acest context am considerat necesară analiza delimitărilor conceptuale ale adaptării psihosociale a personalității. Actualmente dezbaterile științifice a acestui concept ia amploare, deoarece este important pentru domeniul calității vieții.

Sunt de mare valoare studiile despre procesul de adaptare realizate de autorii străini și autohtoni:

– C.G. Jung, J. Piaget, A. Adler, K. Horney, H.J. Eysenck, G. Selye, J. Mayer, P. Salovey, C. Rogers, R. Dymond, G. Vaillant, D. Goleman, D. Caruso, R. Bar-On, D.G. Mead, R.M. Klein, T. Cavell, J. Fleyvell, Ch. Cooley, T. Shibutani et. al. [1; 27; 75; 63; 131; 331; 357; 362; 372; 377; 389];

– P. Popescu-Neveanu, M. Zlate, S. Chelcea, A. Neculau, P. Golu, U. Șchiopu, M. Zlate, P. Iluț, A. Coașan, A. Vasilescu, C. Enăchescu, A. Baba, R. Ciurea, C. Păunescu, I. Mușu, G. Popescu, O. Pleșa, M. Tufeanu, D. Murariu et. al. [7; 32; 33; 36; 55; 65; 82; 88; 90; 91; 128; 135; 136; 158; 159; 175; 182; 185];

– Л.С. Выготский, С.Я. Рубинштейн, П.К. Анохин, И.М. Павлов, И.М. Сеченова, Д.А. Андреева, Г.М. Андреева, В.Г. Асеев, Ф.Б. Березин, Л.С. Выготский, В.В. Лагерев, И.А. Милославова, В.И. Медведев, Д.В. Колесов, О.П. Фролова, М.Г. Юркова, Л.Л. Шпак, Т.Н. Вершинина, К.А. Абульханова-Славская, Ф.З. Меерсон, У.Р. Эшби, Т.И. Рогинская, А.Н. Леонтьев, Т.В. Снегирева, А.А. Реан, Г.А. Балл, А.В. Петровский, С.А. Васильева, Ф.З. Меерсон, И.А. Милаславова, О.Ф. Гефеле, И.В. Агличева, И.Н. Симаева, Т.И. Рогинская,

Д.А. Леонтьев, Н.В. Фурманова, V.G. Krásiko, Ю.А. Александров, Т.В. Середа, К.М. Смирнов, И.А. Георгиев, А.Н. Жмыриков, В.Н. Безносиков, Л.И. Анцыферова, А.А. Началджан, В.Н. Парыгин, А.Ю. Шалыко, М.А. Кленова, В.В. Гриценко, С.В. Козлов, О.В. Авдеева, И.К. Кряжева, Н.А. Нестеренко, Н.Н. Мельникова; А.-И. Косталес Завгородняя, М.А. Лебедев, А.Г. Маклаков, Н. Бурдун, А.К. Акименко, О.В. Хмелькова et. al. [188; 189; 191; 192; 193; 194; 200; 203; 207; 216; 219; 222; 224; 225; 226; 231; 232; 233; 246; 248; 252; 263; 265; 269; 276; 279; 284; 291; 292; 293; 296; 298; 304; 312; 320; 321; 325; 331; 334; 337; 346; 347; 349; 362];

– N. Bucun, P. Jelescu, C. Platon, J. Racu, S. Rusnac, M. Pleșca, E. Țărnă, E. Puzur, L. Donoga, A. Tarnovschi, R. Cerlat, S. Toma et. al. [18; 24; 25; 30; 94; 95; 97; 99; 100; 102; 103; 104; 105; 106; 110; 112; 116; 118; 134; 141; 149; 152; 153; 170; 171; 172; 173; 215; 238; 245].

Referindu-ne la raporturile persoanei cu alte persoane, la raporturile ei cu întreg mediul social, care înaintea multiple cerințe către aceasta, vom înțelege și modalitatea în care se realizează adaptarea psihosocială. O mulțime de factori sociali care sunt permanent în interacțiune influențează nivelul de adaptare a persoanei. Detalii despre aceste caracteristici sunt evidențiate în abordările autorilor la care ne vom referi în continuare.

De altfel, în ultimii ani observăm o creștere a numărului de lucrări elaborate, în special teze de doctorat, cu privire la conceptul de adaptare. Astfel în teza de doctorat cu tema *Adaptarea psihosocială a studenților anului I din instituțiile de învățământ superior*, elaborată de către E. Puzur, conducător științific N. Bucun (2016) sunt stabilite particularitățile de personalitate și influența acestora asupra procesului de adaptare a studenților anului I din instituțiile de învățământ superior și promovarea unor condiții psihosociale de eficientizare a acestuia. Autorii menționează că noutatea și originalitatea științifică a lucrării rezidă în stabilirea interacțiunii dintre particularitățile de personalitate ale studenților anului I din instituțiile de învățământ superior și procesul de adaptare psihosocială al acestora; sunt determinate profilurile psihologice de personalitate și nivelul de adaptare psihosocială al studenților anului I din instituțiile de învățământ superior; sunt propuse condiții de accelerare a procesului de

adaptare psihosocială a studenților anului I din instituțiile de învățământ superior [18; 24; 141].

Donoga L. în teza de doctor în psihologie *Influența atitudinilor sociale asupra procesului de adaptare a adolescenților și părinților în cadrul familiei*, conducător științific N. Bucun (2016) a determinat particularitățile atitudinilor sociale în sfera trebuințelor și valorilor a adolescenților și părinților. Aici, într-o nouă abordare au fost analizate atitudinile sociale ca mecanisme social-psihologice ce condiționează adaptarea adolescenților și părinților în cadrul familiei. Au fost obținute date empiric verificate ce demonstrează: relația particularităților atitudinilor sociale cu nivelul adaptării adolescenților și părinților în cadrul familiei; legătura particularităților atitudinilor sociale ale adolescenților cu tipul sistemului familial din care fac parte [238].

O altă teză de doctorat în psihologie cu titlul *Particularitățile psihologice ale personalității copilului cu maladii respiratorii cronice* este elaborată de către A. Tarnovschi, conducător științific N. Bucun (2017). Sunt stabilite particularitățile psihologice ale formării personalității copilului cu maladii respiratorii cronice, servind drept bază a programului de suport psihologic orientat spre diminuarea influențelor negative ale maladiilor respiratorii cronice și armonizarea procesului de formare a personalității copilului [172].

Lucrarea reprezintă un studiu pluridisciplinar, în care domeniul prioritar de cercetare îl constituie psihologia generală, îmbinat armonios cu elemente ale psihologiei clinice și medicale, ale psihosomaticii. Formarea trăsăturilor de personalitate ale copiilor bolnavi cronici, stabilirea influenței maladiilor respiratorii cronice asupra relațiilor sociale și determinarea rolului acestor factori în procesul de reabilitare și adaptare a acestor copii îmbogățesc psihologia generală cu date în acest domeniu, argumentează din punct de vedere teoretic necesitatea organizării asistenței psihologice atât a familiei, cât și a copilului bolnav. Rezultatele reprezintă un suport teoretic în vederea valorificării aportului profilului de personalitate, a specificității personalității copilului bolnav cu maladii respiratorii cronice, contribuind la identificarea factorilor clinici, psihologici, sociali, a interdependenței dintre acești factori și a rolului lor în decurgerea și simptomatologia maladiilor respiratorii cronice.

Valoarea aplicativă a lucrării constă în identificarea unui profil de personalitate al copilului cu maladii respiratorii cronice, precum și în elaborarea, aprobarea și implementarea unui program de suport psihologic orientat spre diminuarea influențelor negative ale maladiilor respiratorii cronice asupra formării personalității copiilor. Rezultatele investigației pot fi utilizate: *la nivel național* – în cadrul implementării programelor de stat ce vizează reformele în domeniul sănătății și asistenței psihosociale a copilului și familiei; *la nivel local* – în cadrul activității centrelor de reabilitare psihologică, în direcția complexă de profilaxie, psihocorecție și reabilitare clinică și psihologică a copilului cu maladii respiratorii cronice, în vederea elaborării recomandărilor privind realizarea și monitorizarea planului educațional individualizat și a serviciilor de suport necesare (de exemplu: în activitatea psihologilor școlari din învățământul general, în realizarea diverselor activități de adaptare a copiilor cu maladii cronice; în activitatea specialiștilor din centrele specializate: de recuperare, de integrare pentru copii cu boli cronice, la elaborarea programelor de sprijin pentru părinții copiilor cu maladii cronice în vederea formării unor atitudini parentale favorabile, optimizării relațiilor din cadrul familiei și, drept urmare, a prevenirii fenomenului abandonului și instituționalizării acestor copii); *la nivel instituțional* – în activitatea psihologilor din instituțiile medicale, la realizarea activității de consiliere a părinților, inclusiv a copiilor cu maladii cronice (în activitatea specialiștilor din domeniul asistenței medicale (medici specialiști, medici de familie), care nemijlocit sunt implicați în procesul de tratament, formând o echipă multidisciplinară, colaborând cu familia și membrii acesteia); în activitatea didactică prin elaborarea suportului de curs pentru diverse discipline adresate viitorilor psihologi, medicilor, dar și celor ce beneficiază de formare continuă în domeniu

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere în această lucrare au fost: 1. Copilului cu maladii respiratorii cronice îi este caracteristic un anumit profil psihologic de personalitate determinat de specificul/tipul maladiei și de vârsta acestuia; 2. Diferențele în manifestarea particularităților psihologice și a stărilor psiho – emoționale la copiii bolnavi față de copiii sănătoși sunt determinate de tipul maladiei și de

vârsta acestora; 3. Maladiile respiratorii cronice provoacă schimbări în sfera valorilor, orientărilor și atitudinilor personalității copilului bolnav; 4. Preferințele în sistemul de relații sociale și interpersonale sunt specifice la copilul cu maladii respiratorii cronice; 5. Există relație între tipul maladii copilului și stilul parental de educație; 6. Programul de suport psihologic implementat contribuie la diminuarea influențelor negative ale maladiilor respiratorii cronice asupra personalității copilului [172].

În teza de doctorat în psihologie cu titlul *Adaptarea psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general* elaborată de către S. Toma, conducător științific N. Bucun (2019) au fost stabiliți factorii interni și externi, particularitățile de adaptare psihosocială a copiilor cu CES dezinstituționalizați și celor educați în familie în instituțiile de învățământ general, dar și a mecanismelor psihologice și educaționale de facilitare a acestui proces, asigurând în așa fel climatul psihologic optim și mediul educațional favorabil pentru toți elevii [173].

Menționăm că aceste lucrări realizate de către autorii autohtoni sunt deosebit de importante pentru cercetările ulterioare realizate la subiectul dat, atât din punct de vedere teoretic cât și praxiologic.

Conceptul de adaptare

Frecvent adordările cu referire la teoria adaptării sunt studiate din perspectivă interdisciplinară. Analizând fundamentele teoriei generale a adaptării, este necesar să se acorde atenție asupra întrebărilor despre: 1) conceptul de adaptare; 2) criteriile de adaptare – inadaptare; 3) mecanisme de adaptare; 4) forme, tipuri de adaptare; 5) dinamica procesului de adaptare; 6) proprietăți adaptative și potențialul adaptativ al individului.

Cu privire la noțiunea de adaptare Н.Н. Мельникова [292; 293; 294; 295], în anul 2002, menționa că există peste patruzeci de definiții pentru conceptul de adaptare, dar important este faptul că în acestea rămân componentele generale. De altfel se evidențiază că definițiile adaptării trebuie să se axeze pe câteva componente stabile:

- procesul de adaptare întotdeauna presupune interacțiunea a două obiecte;
- această interacțiune se desfășoară în condiții speciale – condiții de dezechilibru, inconsecvență între sisteme;

- scopul principal al unei astfel de interacțiuni este o anumită coordonare între sisteme, gradul și natura cărora pot varia în limite destul de largi;
- realizarea scopului presupune anumite schimbări în obiectele care interacționează [294, p. 9].

Adaptarea în sensul larg al cuvântului, când se combină două aspecte – biologic și social – este adaptarea la schimbarea condițiilor externe și interne [192; 193].

Fenomenul adaptării este privit în mod tradițional în trei dimensiuni:

1. proces – când se studiază adaptarea ca proces, se iau în considerare schimbarea etapelor procesului, dinamica modificărilor componentelor emoționale, comportamentale și cognitive în timpul tranziției de la o etapă la alta.

2. stare – când vorbesc despre adaptare ca stare, înseamnă gradul de adaptare – dezadaptare a individului în acest moment.

3. proprietate, calitate – proprietatea este înțeleasă ca adaptabilitate, ca o caracteristică a unui individ: aici pot fi luate în considerare caracteristicile adaptive ale unei personalități, strategiile adaptative de comportament etc. [294, p. 9].

Deci, în literatura de specialitate conceptul de adaptare este studiat din diverse perspective. De altfel, importanța teoretică și practică a acestuia a atras frecvent atenția specialiștilor din filosofie, sociologie, psihologie, pedagogie, fiziologie, biologie etc.

Noțiunea de adaptare este definită drept ansamblu al modificărilor conduitelor care vizează asigurarea echilibrului relațiilor între organism și mediile lui de viață și, în același timp, al mecanismelor și proceselor care susțin acest fenomen [77]. Din altă perspectivă conceptul de adaptare vizează reacția, conduita, ce pune organismul și activitatea psihică ce îl caracterizează social în repliere suplă la condițiile variabile și numeroase ale mediului în care acesta trăiește, capacitatea psihicului de a se modifica în raport cu schimbările intervenite în condițiile sale de viață, devenind apt de a îndeplini funcțiile și obiectivele sale [159].

Adaptarea se manifestă la toate nivelurile structural-funcționale din a căror dinamică se constituie condiția umană, ca „proces dinamic de

schimbare, dezvoltat în mod voluntar sau involuntar, în scopul replasării organismului într-o poziție mai avantajoasă față de mediul înconjurător și presupunând capacitatea de a învăța. Comportamentul este medierea cea mai des folosită pentru plasarea organismului într-o situație mai puțin amenințătoare, pentru satisfacerea trebuințelor sale, pentru asigurarea atât a propriei supraviețuiri, cât și a speciei sale. Un obstacol obligă la o mobilizarea organismului care încearcă prin comportament să-și mențină echilibrul anterior sau să ajusteze și să creeze un nou echilibru compatibil cu supraviețuirea sa. Căutarea acestui echilibru este o necesitate psihologică” [51].

În Enciclopedia de Filosofie și Științe Umane, adaptarea este un proces de modificare prin care un individ sau un grup își adecvează, parțial sau total, propriul mod de a acționa în funcție de condițiile și exigențele mediului natural sau socio-cultural. Adaptarea omului la condițiile mediului este una dintre principalele probleme științifice interdisciplinare. Adaptarea nu este altceva, decât procesul de acomodare a individului, a însușirilor personalității la condițiile schimbătoare ale vieții și activității omului. Procesul de adaptare este legat de formarea reacțiilor necesare, care ar asigura menținerea sănătății și capacității de muncă a omului, de transformarea activă a mediului extern pentru crearea condițiilor de viață, de muncă și de trai ce ar facilita acomodarea subiectului la situațiile noi [56].

În lucrările autorului C.G. Jung relația dintre subiect și obiect constă întotdeauna dintr-un raport de adaptare, aceasta presupunând acțiuni ale unuia asupra celuilalt, acțiuni ce duc la acele modificări reciproce ale subiectului și obiectului care constituie însăși adaptarea”. Autorul susține că personalitatea dispune de patru funcții principale pentru a se adapta lumii și structurii sale interne: „gândirea”, „sentimentul”, „senzația” și „intuiția”. Predominarea unei funcții caracterizează tipul și determină acțiunea sa. Conform autorului, extravertiții se adaptează repede și bine în comparație cu introvertiții [75].

J. Piaget, în teoriile sale, menționează că adaptarea, rezultă din echilibrarea a două procese: asimilarea și acomodarea. Prin asimilare se înțeleg modificările pe care organismul le impune obiectelor lumii înconjurătoare, iar prin acomodare, fenomenul invers, constând în modificarea

acțiunilor individului în raport cu lucrurile [131; 311]. Procesele de adaptare sunt utilizate de fiecare dată cînd o situație comportă unul sau mai multe elemente noi, necunoscute sau care nu sunt, pur și simplu, familiare. Asimilarea și acomodarea sunt considerate de către Piaget activități esențiale pentru dezvoltarea individului, al cărui dinamism îl exprimă împreună [*apud* 77].

A. Adler consideră că fiecare dintre noi dorește a fi mai presus față de celălalt, de a fi câștigător, altfel ne simțim inferiori. Deci, acest fenomen joacă un rol important în procesul de adaptare sociopsihologică a persoanei. Autorul afirmă că dezvoltarea personalității este condiționată de factorii socio-culturali, accentuînd importanța influențelor educative în formarea Eului. Influențele sociale se concretizează în plan psiho-comportamental, în două aspecte: adaptarea – modificarea variabilelor personale în funcție de mediu; modelarea – modificarea variabilelor de mediu în funcție de configurația personală [1].

H.J. Grossman susține că o persoană este cu atît mai bine adaptată, cu cît are mai frecvente și mai profunde schimburi interpersonale echilibrate cu ceilalți din jur și diferiți factori ai ambianței sociale. În alți termeni, comportamentul adaptativ exprimă, din perspectiva psihologică, eficiența sau gradul în care individul atinge standardele independenței personale și responsabilității sociale cerute de grupul social căruia îi aparține [*apud* 81].

În viziunea lui E. Erickson, procesul de adaptare este determinat de „alarmă” – reacții defensive ale individului la cerințele mediului ca echilibru armonios sau conflictual. Astfel, conflictul este unul dintre rezultatele posibile ale interacțiunii dintre individ și mediul înconjurător, în cazul în care reacția de protecție a individului și „concesiile” mediului social sunt insuficiente pentru a stabili afectarea echilibrului homeostatic. Aceasta accepțiune este, cu siguranță, una importantă pentru înțelegerea adaptării psihologice a personalității [57; 372].

K. Horney, în explicitarea conceptului de adaptare, pune accentul pe determinanți socioculturali. Autoarea denotă că în viziunea psihologică a adaptării mecanismelor de apărare în societate, se poate recurge la una dintre strategiile conform cărora o persoană poate decide să se supună prin inferioritate „față de societate” sau prin încercarea de a transpune pe

ceilalți slăbiciunile sale. Astfel de indivizi aleg valorile respective, acestea fiind necesare pentru sistemul lor de protecție internă [apud 58].

J. Fleyvell definește adaptarea ca un proces și ca un rezultat al activității subiectului în cadrul mediului social [apud 337].

H.J. Eysenck determină adaptarea ca o stare de armonie între individ și mediul natural sau social, ca proces prin care se realizează o stare armonioasă [377; 378].

Autori precum, J. Mayer, P. Salovey, D. Goleman, D. Caruso, R. Bar-On, sunt de părere că planul emoțional este implicat în adaptarea socială [apud 81].

P. Popescu-Neveanu definește termenul de adaptare ca „ansamblul de procese și activități prin care se trece de la un echilibru mai puțin stabil între organism și mediu, la un echilibru mai stabil; funcționarea organismului prin înglobarea schimburilor dintre el și mediu. Dacă aceste schimburi favorizează funcționarea normală a organismului, acesta este considerat ca adaptat”. Autorul clasifică trei tipuri de adaptare: senzorială, psihologică și socială. Adaptarea psihologică este acceptată în sensul dat de J. Piaget; adaptarea socială semnifică potrivirea unei persoane cu mediul, acordul dintre conduita personală și modelele de conduită caracteristice ambianței, echilibrul dintre asimilarea și acomodarea socială” [136].

În viziunea autorilor A. Coașan, A. Vasilescu adaptarea este concepută ca una dintre „proprietățile fundamentale ale organismului de a-și modifica adecvat funcțiile și structurile corespunzătoare schimbărilor cantitative și calitative ale mediului înconjurător” [36].

C. Gorgos consideră că adaptarea este un „proces activ, dinamic și creator, care necesită un permanent efort realizat prin procesele de integrare și reglare, care fac posibilă utilizarea optimă a rezervelor funcționale, precum și refacerea acestora în perioada în care solicitarea încetează” [66].

I. Mânzat susține că „adaptarea este un proces al învățării, care contribuie la construcția omului asigurându-i adolescentului dezvoltarea ca factor constructiv și dinamizator”. Autori precum M. Epuran, I. Holdevici, F. Tonița consideră că ultima dimensiune, a modalităților de reacție și adaptare, este rezultatul unui sistem rațional/științific de pregătire-învățare, care conduce la formarea deprinderilor psihice de autoreglare a

diferitelor instanțe, procese sau funcții psihice, cum sunt atenția, gândirea pozitivă, controlul anxietății, imaginea de sine, autosugestia, încrederea în sine, relaxarea, orientarea spre un scop, combativitatea [apud 88].

În lucrările autorilor A. Baba și R. Ciurea, adaptarea facilitează eliminarea sau modificarea condițiilor care creează probleme; perceperea controlului semnificației trăirilor într-o manieră prin care să se neutralizeze caracterul ei problematic; păstrarea consecințelor emoționale ale problemelor în limite controlabile [7].

C. Păunescu și I. Mușu consideră că „procesul adaptării constituie o acțiune complexă care, pe baza anumitor funcții și strategii, generează o fuziune esențială între elementele sistemului personalității și elementele sistemului social, determinând o dinamică de dezvoltare și de proces simultan și reciproc” [128].

Adaptarea este un proces greu de surprins, fiindcă vizează acordul individului cu mediul social. În acest context, adaptarea este concepută ca una din proprietățile principale ale organismului, care contribuie la modificarea adecvată a funcțiilor corespunzătoare schimbărilor ce intervin din mediul înconjurător [apud 17 169].

G. Popescu și O. Pleșa (1998) definesc *adaptarea* ca reprezentând „ansamblul reacțiilor prin care entitatea de adaptat își ajustează (acomodează) structura și comportamentul pentru a putea răspunde armonios (adecvat, satisfăcător, homeostatic) condițiilor realității față de care se produce adaptarea”. Adaptatul se raportează la sistem nu numai prin acțiuni, ci și prin alegeri (selecții) ale condițiilor existente. Adaptarea reprezintă așadar relația sau interacțiunea dintre o entitate (structură, sistem) care se adaptează și o entitate (structură, sistem) față de care se produce adaptarea [apud 70, p. 149]. În ceea ce privește *inadaptarea*, autorii consideră că acest concept este ceva abstract. Avem de-a face de fapt cu *inadaptați*, iar situațiile diferă între ele, având anumite particularități. Definirea *inadaptării* este făcută în termeni de negare a adaptării, atât adaptarea, cât și *inadaptarea* depinzând de particularitățile celui care urmează să se adapteze și de particularitățile mediului sau sistemului în care urmează să se integreze. Așa cum arată Piaget (1932), asimilarea și acomodarea sunt de asemenea aspecte ale procesului de adaptare.

Acomodarea implică modificări sau transformări cognitive ale schemelor senzorio-motorii, în acord cu cerințele mediului înconjurător. Asimilarea presupune încorporări ale unor elemente externe, în scheme conceptuale existente. În procesul de adaptare, acomodarea și asimilarea sunt simultane, între ele existând un anumit echilibru [70, p. 149].

Pornind de la tipurile de adaptare la schimbare identificate de Merton, Eckstein prezintă următoarele strategii pe care indivizii le pot folosi pentru a se adapta la schimbări drastice: conformitate ritualică; conformitate pragmatică, retragere și rezistența la autoritate. Aceste strategii duc, în cele din urmă, la crearea unor noi modele și teme culturale. Procesul de adaptare de la vechile reguli și idealuri la cele noi este un proces de durată, caracterizat de competiție între diferite ideologii pentru a fi acceptate de către public [179].

Problema adaptării a constituit și una din preocupările lui Merton (1968). Încercând să explice anomia, care, conform acestuia, ar reprezenta contradicția structurată social între aspirațiile normative și lipsa sau inaccesibilitatea mijloacelor de a atinge în moc legitim scopurile culturale ale societății, în condițiile în care *resursele sunt limitate și inegal accesibile*, autorul afirmă că scopurile definite cultural sunt exemplificate prin *The American Dream* (mai precis, aspirațiile americane). Astfel, normele determină nașterea și întreținerea aspirațiilor (ca produse culturale învățate, și nu elemente caracteristice fiecărui individ sau care sunt emantate de personalități individuale).

Legat de „visul american”, Merton consideră că aspirația pentru succes este învățată de fiecare individ din cultura americană, care induce oamenilor elemente ale visului american (ca, de exemplu, aspirația spre deținerea semnelor bunăstării). Avem de-a face cu anumite necesități create de societate, care nu sunt vitale sau necesare în sfera nevoilor umane, dar ajung să joace un rol central, devin vitale (fiind impuse în acest mod prin valorile sociale care circulă și procesul de comparare socială) atunci când ajung să determine ceea ce sociologul american numește „dezechilibre psihosociale”. Viziunea liberală și cea neo-liberală au în centru ideea-valoare că „oricine poate să reușească”, iar cei ce nu au reușit sunt culpabili și trebuie să-și asume această vină. Dar această viziune are, în contrapartidă,

o alta: „Nu toți au șanse egale”. Cu aceasta din urmă se confruntă majoritatea oamenilor când încearcă să pună în aplicare ceea ce li s-a indus prin valorile succesului, bunăstării și reușitelor în dezvoltarea personală. Cu toate că toată lumea are succesul ca țel de viață, doar unii vor fi aleși de circumstanțe sau dețin mijloacele legitime de a accesa scopurile propuse și/sau dorite. La modul ideal, meritocrația și unitatea scopurilor ar trebui să troneze în societățile democratice. În acest fel, s-ar reduce probabilitatea apariției unor acte deviante. Însă de la principiul egalității șanselor la realitate este o distanță apreciabilă în dinamica reală a societății. Efectul este apariția și întreținerea devianței [*apud* 70, p. 150].

C. Enăchescu menționează că raporturile persoanei cu ceilalți sau cu lumea sunt esențiale, iar de natura și modalitatea lor de realizare depind într-o măsură considerabilă echilibrul sufletesc intern al individului, precum și acordul extern al acestuia cu lumea. În ambele situații se vorbește de adaptare.

Adaptarea este rezultatul raportului individului cu lumea. Ea se prezintă sub două aspecte:

1. *raporturile de concurență și competiție*, care presupun o confruntare a individului cu ceilalți, dorința de „a-și găsi un loc” printre ceilalți, de „a fi precum ceilalți”, de „a-i depăși pe ceilalți”; aceasta reprezintă o acțiune de tip deschis, ce promovează progresul și schimbarea prin depășirea situațiilor existente; se urmărește instituirea unor raporturi interpersonale noi și avantajoase; astfel de raporturi caracterizează spiritul liberal;

2. *raporturile de cooperare și sprijin mutual*, care presupun o apropiere prin asociere și conlucrare, o atitudine de susținere reciprocă; aceasta reprezintă o acțiune strict circumscrisă la un obiect, de tip închis, care vizează păstrarea unei situații sau stări de fapt existente și considerate ca necesară și pozitivă din punct de vedere valoric; astfel de raporturi vizează spiritul conservator [55, p. 90].

Cele două tipuri de raporturi interumane nu sunt contradictorii, ci complementare și ele exprimă cele două direcții principale de acțiune psihologică, urmărind adaptarea individului la lume și acordul acestuia cu celelalte persoane.

Fiecare persoană este o individualitate în sine, care nu se confundă cu altele, dar care nu poate exista decât în relație strânsă cu celelalte persoane.

Această caracteristică personală implică un echilibru dinamic permanent între două aspecte: procesul de diferențiere individuală sau individualizarea și amenajarea unui gen de relații satisfăcătoare cu celelalte persoane sau socializarea.

Ambele aspecte ale acestui mecanism de echilibru desemnează „dinamica personalității” și reprezintă constanța – sau identitatea personală – și adaptarea – sau amenajarea relațiilor interpersonale.

Constanța implică faptul că transformările personalității se mențin pe o linie constantă grație unei tendințe fundamentale de a răspunde la evenimentele trăite în funcție de modelele de comportament și de modelele elaborate în cursul copilăriei. Constanța personalității se fundamentează pe următoarele: tendința spre repetiție; capacitatea de a organiza lumea și de a-i da un sens.

Adaptarea este efortul permanent de a răspunde, pe de o parte, la dubla exigență a identității personale, a constantei interne și, pe de altă parte, la diferențierea impusă de obstacolul sau rezistența lumii exterioare. Adaptarea se caracterizează drept echilibru care există între acțiunile organismului asupra mediului și invers. Adaptarea este deci o dublă mișcare: de *asimilare* (care este un anumit fel de a aborda realitatea exterioară) de *acomodare* (care este un anumit fel de a utiliza schemele de comportament anterior elaborate, în raport cu situația actuală).

În psihanaliză, adaptarea este considerată un mecanism de apărare al Eului (A. Freud). Atât adaptarea, cât și apărarea constituie mecanisme de homeostazie, păstrare a echilibrului personalității, și ele duc la consolidarea și constanța Eului.

Reușita adaptării personalității conduce la o „progresiune” a acesteia, pe când eșecul adaptării determină o restrângere a cadrului ei funcțional, o stare de „regresiune”.

Procesul complex al adaptării implică un acord al individului cu ceilalți bazat pe motivații interne sau pe interese externe comune. Adaptarea depinde și de atitudinea de acceptare a persoanei de către ceilalți sau de către lume, considerată ca mediu social. Aceasta presupune o „atmosferă psihologică” comună, o „ambianță” de acceptare în care să se „regăsească” în deplin acord toți indivizii.

Orice adaptare obligă persoana la „a-fi-ca-și-cu-ceilalți”. La a avea elemente de „identitate comună”, care să-i apropie pe indivizi și să-i facă să se recunoască între ei prin ceva comun. Aceasta reprezintă raportarea la un „model sufletesc” sau „sociocultural” comun, în care toți să se considere ca aparținându-i.

Dificultățile de adaptare (inadaptare, dezadaptare) sunt aspecte importante, care interesează direct igiena mintală. Cauzele care generează dificultățile de adaptare se confundă cu factorii de morbigeneză, reprezentați de următorii:

- a) *factori interni, personali*: absența motivației, dezinteresul, lipsa unui model stimular în existența unor boli psihice grave etc.;
- b) *factori externi, socioculturali*: prezența unor persoane străine sau a unui mediu social ostil, prezența unor modele străine negative, conflictele și crizele sociale și culturale, pierderea valorilor morale, schimbarea mediului de origine etc. [55, p. 90].

Sunt foarte importante lucrările autorilor ruși cu referire la conceptul de adaptare din prisma contextului social și psihologic pe care le vom analiza în continuare.

В.И. МеДВЕДЕВ definește noțiunea de adaptare – un răspuns sistemic intenționat al individului, oferindu-i posibilitatea de a realiza activități sociale și de viață sub influența unor factori, a căror intensitate și amploare duce la dezechilibrul homeostatic” [291].

Д.В. Колесов introduce rafinament în această terminologie. În opinia lui, procesul de adaptare poate fi numit stare a organismului, ca urmare a implementării cu succes a acestui proces – adaptabilitate, iar diferențele în starea corpului, înainte și după procesul de adaptare – ca efect de adaptare [267].

Adaptarea este folosită pentru a descrie rezultatul procesului de adaptare în genere și al celui de adaptare asociat cu o anumită „viziune”, de pregătire a individului pentru socializare [346].

А.А. Реан subliniază angajamentul personal ca o condiție de adaptare eficientă: „adevărata adaptare este întotdeauna un proces activ: dacă se schimbă în mod activ mediul social, se schimbă în mod activ și individul” [319; 320; 321; 322].

Г.А. Балл [203, с. 92-100] consideră că adaptarea este înțeleasă în mod îngust, ca adaptare la mediu, ca subordonare a individului față de mediul care nu depinde de el, iar mediul este interpretat ca mediu nemijlocit al individului. O înțelegere îngustă a adaptării ca ajustare (adjustment) este caracteristică pentru reprezentanții direcției neobehavioriste – H.J. Eysenck, W. Arnold, R. Meili [378, p. 25]. Г.А. Балл susține că cu o înțelegere restrânsă atât a adaptării, cât și a mediului adaptării nu poate acționa ca principiu explicativ în analiza funcționării personalității și a dezvoltării acesteia în societate [203].

Sușținătorii direcției interacționiste – L. Philips [392], Т. Шибутани [357] – subliniază diferența dintre conceptele de adaptare (adaptation) și reglare (adjustment) și dintre fenomenele indicate de aceste concepte. Т. Шибутани, consideră că conceptul de „adaptare” se referă la modul în care corpul se adaptează la cerințele unor situații specifice. Adaptarea se referă la soluții mai stabile – modalități bine organizate de a face față problemelor tipice, la tehnici care cristalizează printr-o serie succesivă de adaptări. În ultimele decenii, printre principiile științifice generale ale cunoașterii fenomenelor sociale și psihologice, principiul coevoluției capătă din ce în ce mai multă importanță: existența armonioasă, interdependentă a omului, a societății și a biosferei. În conformitate cu acest principiu, o persoană este privită ca un sistem deschis și cu scop, ale cărui acțiuni sunt orientate spre atingerea unui obiectiv. O trăsătură distinctivă a sistemelor vii este rezistența lor la procesul de dezordine și dezvoltare față de stări de organizare superioară. Conform principiului coevoluției, omul este privit și ca un sistem de autoreglare, autoreglabil, care se caracterizează prin adaptare. În același timp, adaptarea este considerată o latură a activității vitale a unui sistem viu, care este necesară atât pentru supraviețuirea sa, cât și pentru dezvoltarea sa. În acest context, se potrivește.

Conceptul de adaptare psihologică

Ю.А. Александров analizează adaptarea psihologică ca urmare a activităților sistemice de autogovernare holistică, activități ce țin de componente individuale în interacțiunea lor, dar și ca „asistență” care generează noua calitate integratoare a subsistemelor individuale [194].

Adaptarea psihologică este un fenomen care caracterizează cea mai optimă adaptare a psihicului uman la condițiile de mediu, viață și condiții private [335, p. 6].

O notă fundamentală îi atribuie procesului de adaptare psihosocială autoarea И.Н. Никитина, care-l definește ca un proces de integrare a personalității în sistemul relațiilor sociale deja stabilit [*apud* 141].

Conceptul de adaptare socială

În dicționarul de psihologie socială, adaptarea socială este definită ca fiind un „produs al acumulării și condensării în timp a interacțiunii interpersonale, caracterizat printr-o serie de transformări și ajustări mutuale ale trăsăturilor de personalitate și conduitelor indivizilor participanți la interacțiune” [174].

R.M. Klein afirmă că „adaptarea socială este o formă de activitate socială care constă din stăpânirea ambianței. Ea urmărește realizarea unui echilibru între capacitățile, aspirațiile, obiectivele și dorințele individului cu cerințele și solicitările ambianței sociale și a mijloacelor oferite de ea pentru satisfacerea acestor aspirații” [389].

T. Cavell, definește adaptarea socială ca măsura în care persoana este capabilă să atingă scopuri personale, incluzând acceptarea din partea egalilor și starea de bine emoțională adecvat nivelului său de dezvoltare. Autorul subsumează adaptarea socială conceptului supraordonat de competență socială, ce include și deprinderile necesare producerii răspunsurilor adecvate contextului social și performanța sau calitatea acestor răspunsuri [372].

Т.Н. Вершинина afirmă că în cazul în care mediul social este activ cu privire la subiect (domină), respectiv în adaptare predomină acomodarea, iar în cazul în care în interacțiunea om-mediu domină subiectul atunci natura adaptării are un caracter dinamic, de activitate intensă [219].

Adaptarea socială descrie mecanismele prin care un individ se recunoaște apt de a aparține unui grup. Б.Ф. Березин definește adaptarea socială drept proces de asimilare de către personalitate a relațiilor sociale existente, a normelor, a etaloanelor, a tradițiilor existente în societatea în care trăiește și activează [207].

Angajamentul personal ca o condiție de adaptare eficientă este descris de A.A. Pean evidențiind faptul că adevărata adaptare este întotdeauna un proces activ și anume dacă se schimbă în mod activ mediul social, se schimbă în mod activ și individul” [322].

Adaptarea socială este un fenomen care presupune „adaptarea individului la condițiile mediului social, formarea unui sistem adecvat de relații cu obiectele sociale, rolul plasticității comportamentului și integrarea individului în grupurile sociale”, susțin autorii М.И. Еникеев, О.Л. Кочетков [243]. Personalitatea este, în același timp, un subiect al activității active, al comunicării și al relațiilor, în viziunile autorilor К.К. Платонов, В.И. Мясичев etc. Procesul de adaptare socială, în legătură cu această teză, ar trebui considerat, în primul rând, ca „în curs de dezvoltare activă”. O persoană nu numai că se adaptează, ci și se influențează pe sine și viața sa, după D.G. Mead, Т. Шибутани și alții.

În același timp, chiar și Л.С. Выготский a subliniat că există o combinație de roluri pasive și active la o singură persoană. Astfel, însăși procesul de adaptare socială implică nu numai impactul mediului asupra subiectului, ci și a subiectului asupra mediului. Astfel, Т. Шибутани, interpretând adaptarea ca formă de protecție a omului la cerințele sociale, ca ieșire dintr-o situație stresantă, ca stăpânire a noilor roluri sociale, ca depășire a stresului, exprimă opinia că adaptarea este un set de reacții adaptive, care se bazează pe dezvoltarea activă a mediului, schimbarea acestuia și crearea condițiilor necesare pentru o activitate de succes Шибутани, [357]. Din punctul de vedere al autorilor И.А. Малашихина și Л.Ф. Артеменкова, un aspect important al adaptării sociale este acceptarea de către individ a unui rol social, iar eficacitatea adaptării depinde de cât de adecvat se percepe individul pe sine și conexiunile sale sociale: „o idee distorsionată sau insuficient dezvoltată despre sine duce la deficiențe de adaptare” [apud 193, p. 8].

И.А. Милаславова evidențiază caracterul obiectiv-subiectiv al adaptării (acomodare și conformare) și se menționează faptul că datorită adaptării sociale, omul însușește standardele necesare pentru activitățile vitale, stereotipurile cu ajutorul cărora se acomodează activ la fenomenele repetate ale vieții [296; 297; 298].

Н.Ф. Агаджанян [190] definește adaptarea socială ca un proces de asimilare de către personalitate a relațiilor sociale existente în societatea în care trăiește și activează.

Conceptul de adaptare psihosocială

Având în vedere adaptarea umană, este necesar să se separe procesele care au loc la diferite niveluri ale organizației unei persoane ca sistem. În special, caracteristicile adaptării diferă la nivelurile „organism biologic – mediu biologic” și „personalitate – mediu social”. Doar a doua caracteristică „personalitate – mediu social” se referă la adaptarea psihosocială.

Inițial, problema adaptării psihosociale a atras atenția psihologilor în legătură cu studiul problemelor interacțiunii umane și a mediului social înconjurător. Мельникова Н.Н. (2002) menționa că în ultimii ani, a existat o evoluție semnificativă în înțelegerea fenomenului de adaptare psihosocială, care este asociată cu o schimbare generală în interesul cercetătorilor de la sfera abaterilor psihologice la analiza persoanei sănătoase.

Elementul central al teoriei adaptării este conceptul de interacțiune. De regulă, descrierea procesului de adaptare ca interacțiune este strâns legată de recunoașterea rolului activ al individului în procesul de adaptare, cu creșterea statutului comportamentului transformator conștient. Conceptul de interacțiune reflectă cel mai exact particularitățile procesului de adaptare socială.

Pentru a descrie modelul procesului optim de adaptare psihosocială, este recomandabil să se utilizeze o abordare sistematică. Conform acestei abordări, procesul de adaptare optimă constă în construirea unui sistem nou, mai complex și mai perfect, în care obiectele originale (individul și mediul înconjurător) sunt incluse ca subsisteme, menținând în același timp o cotă suficientă de autonomie. Un astfel de sistem are noi proprietăți și funcții care sunt absente în obiectele originale, care sunt utile pentru sistemul nou format și cresc productivitatea generală a subsistemelor sale.

Caracterizând diferențele dintre adaptarea psihosocială de cea biologică, este necesar să se dezvăluie următoarele *prevederi*:

- 1) adaptarea psihosocială are loc în principal prin tipul de adaptare la un mediu în continuă schimbare, ceea ce determină necesi-

- tatea deplasării accentului cercetării de la starea de adaptare la proprietatea adaptabilității personalității;
- 2) procesul de adaptare psihosocială nu are limite clare și se desfășoară de-a lungul întregii linii de dezvoltare ontogenetică umană;
 - 3) adaptarea psihosocială se caracterizează printr-o individualizare excepțională și unicitatea modalităților de adaptare;
 - 4) o caracteristică esențială a adaptării psihosociale este un grad ridicat de implementare a unei funcții de transformare activă, atât a personalității, cât și a mediului;
 - 5) procesul de adaptare psihosocială este mai mult o interacțiune egală dintre părți decât adaptarea, acomodarea persoanei la mediu;
 - 6) scopul principal al adaptării psihosociale nu este adaptarea, ci autorealizarea individului [294, p. 9].

Adaptarea psihosocială se distinge în mod tradițional printre alte tipuri de adaptare bazate pe localizarea mediului cu care interacționează individul. Caracteristicile mediului determină posibilitățile și natura interacțiunii, limitează formele de adaptare și stabilesc criteriile pentru succesul acestui proces.

Mediul social este o formațiune complexă, cu mai multe niveluri. Astfel, se obișnuiește împărțirea mediului social în micro-, mezo- și macro-niveluri. În consecință, procesele de adaptare ar trebui împărțite: intrapersonal, între doi indivizi, între un individ și un grup, intragrup, intergrup, între un individ și societate, între un grup și societate.

De regulă, studiile realizate în cadrul problemei adaptării sociale se concentrează pe studiul interacțiunii individului cu un nivel specific al mediului social (către grupul de studiu, echipa de producție, către o nouă organizație socială, lucrări care se concentrează pe armonizarea relațiilor în diadă, adaptarea intrafamilială, adaptarea la o nouă cultură etc.).

Procesul de adaptare poate continua în diferite moduri, în funcție de condițiile de mediu. În special, condițiile de mediu diferă în ceea ce privește evidențierea acestor doi parametri precum intensitatea modificărilor de mediu și frecvența acestora. În acest context, se distinge adaptarea:

- a) la condiții extreme (inadecvate);
- b) la condițiile modificate / schimbate deja;
- c) la condiții permanente;
- d) la schimbarea condițiilor [297; 298].

În concepțiile psihosociale noțiunea de „adaptare” este analizată în sens îngust și larg. În sens larg, adaptarea este înțeleasă ca „... orice interacțiune între individ și mediu, în care structurile, funcțiile și comportamentul lor sunt coordonate” [233, p. 4]. În sens îngust – această definiție este analizată în contextul relației persoanei cu un grup mic, cel mai adesea, organizațional sau studentesc. Aici, procesul de adaptare este înțeles ca intrarea unei persoane într-un grup restrâns, asimilarea de către aceasta a normelor predominante, a relațiilor, obținerea unui anumit loc în structura relațiilor grupului. După Еникеев, Кочетков caracteristicile acestui aspect în studiul adaptării sunt că, în primul rând, relația dintre individ și societate este considerată ca fiind mediată de grupuri mici, din care individul face parte; în al doilea rând, grupul mic în sine devine una dintre părțile care participă la interacțiunea adaptativă, formând un nou mediu social – sfera mediului imediat, la care se adaptează o persoană [243].

Adaptarea psihosocială denotă optimizarea relației dintre individ și grup, convergența / apropierea obiectivelor activităților, a orientărilor valorice, asimilarea normelor individuale și a tradițiilor grupului, includerea acestora în structura rolului.

Г.М. Андреева [199; 200] consideră adaptarea psihosocială ca fiind interacțiunea individului și a mediului social, ceea ce duce la o relație adecvată între scopurile și valorile individului și ale grupului. Adaptarea, în opinia autoarei, are loc atunci când mediul social contribuie la realizarea nevoilor și aspirațiilor individului, servește la dezvoltarea individualității sale. În înțelegerea fenomenului dat, locul central aparține ideii de implementare constantă a procesului de adaptare în prezența unor schimbări semnificative în sistemul „individ-mediul”, ceea ce ne permite să considerăm adaptarea ca un proces ciclic care asigură corespunderea activității psihice și comportamentului unei persoane cu cerințele mediului [207; 304].

А.Н. Леонтьев [278], С.Я. Рубинштейн [326] consideră procesul de adaptare psihosocială ca raport între cele două componente: persoana

și mediul social, în care persoana acționează, pe de o parte, și ca actul interacțiunii multidimensionale, pe de altă parte. Рубинштейн a propus pentru prima dată formula „reflecție–personalitate–rezultat”, pentru a clarifica că personalitatea umană se manifestă ca un „tot unitar” incluzând totalitatea structurilor interne pentru a interacționa cu mediul extern.

Т.В. Снегирева consideră că adaptarea psihosocială este un proces activ de însușire de către personalitate a experienței sociale, posesiunea de capacități comunicative și roluri sociale [337]. În același sens А.В. Петровски, evidențiază că adaptarea psihosocială reprezintă fenomenul includerii omului în mediul social, în activitatea de bază, integrarea lui în grup, în funcție de particularitățile sale individuale [308; 309].

V.G. Krâsiko definește adaptarea psihosocială – rezultat al interacțiunii dintre individ și mediul social, care conduce la raportul optim între scopurile și valorile unui individ și grup. Adaptarea reprezintă procesul de dobândire de către oameni a unui anumit statut psihosocial, de asimilare a unor funcții psihosociale pe roluri. Reflexia reprezintă un mecanism de comprehensiune reciprocă, adică conștientizarea de către individ a mijloacelor cu care a produs o anumită impresie asupra altor persoane.

În procesul de adaptare psihosocială, individul tinde să obțină o armonie, între condițiile de viață și activitatea internă/externă. Pe măsura realizării acestei armonii crește gradul de adaptabilitate al individului. În cazul unei adaptabilități totale se obține caracterul adecvat al activității psihice a individului la condițiile date ale mediului și ale activității sale în anumite situații sau altele.

Adaptarea psihosocială apare și ca un mijloc de protecție a individului, cu ajutorul căruia se relaxează și se elimină tensiunea psihică internă, neliniștea, stările destabilizatoare, care apar la individ în cazul interacțiunii cu alte persoane, cu societatea în ansamblu. Mecanismele de protecție ale psihicului acționează în acest caz ca mijloace de adaptare psihologică a individului. În ansamblu, când individul asimilează mecanismele de protecție psihologică, aceasta mărește potențialul său adaptativ, favorizează reușita adaptării psihosociale [76].

S. Moscovici determină că în cadrul fenomenului de adaptare psihosocială au loc complexe procese de compatibilizare, complementarizare,

intercunoaștere, interacceptare, astfel încât se instituie cadre de colaborare, interese, proiecte și valori, reguli și obiceiuri comune [85].

Procesul de adaptare de la vechile reguli și idealuri la cele noi este un proces de durată, caracterizat de competiție între diferite ideologii pentru a fi acceptate de către public [179].

Adaptarea psihosocială ca proces

Procesul de adaptare se referă la un tip special de procese dirijate care au tendința de a se acumula și a se concentra. Fiecare etapă ulterioară a unor astfel de procese este diferită calitativ de cea anterioară, dar în același timp include rezultatul acesteia.

Cea mai completă descriere a procesului de adaptare include cinci etape interdependente:

1. Reacția primară la schimbare.
2. Orientare.
3. Prelucrarea și reflectarea internă.
4. Acțiuni direcționate către schimbare.
5. Interacțiune productivă.

La descrierea procesului de adaptare, este necesar să se urmărească schimbările care apar la personalitate cu referire la trei niveluri: 1. *emoțional*, 2. *cognitiv* și 3. *comportamental*, pentru a descrie în detaliu sarcinile rezolvate de individ la fiecare dintre etape.

În calitate de încălcări ale procesului de adaptare ar trebui considerate:

- 1) realizarea / implementarea nereușită (performanță inadecvată) a sarcinii principale a unei etape specifice;
- 2) sărind peste o etapă;
- 3) fixarea într-o anumită etapă;
- 4) încălcarea mișcării inițiate și revenirea la etapa anterioară [294, p. 15].

Акименко А.К. consideră adaptarea ca un proces, rezultat și bază pentru formarea de noi formațiuni (calități psihice) [193]. А.А. Рєан consideră adaptarea ca un fenomen complex și propune să o analizeze în unitatea a trei dimensiuni. Aspectul procesual al adaptării, conform autorului, se bazează, în primul rând, pe evidențierea caracteristicilor sale temporale – lungimea și etapele adaptării în sine. În cadrul acestei direcții,

sunt identificate principalele elemente ale procesului de adaptare, conectate într-o singură secvență logică și de timp. Aspectul final al adaptării este utilizat în mod tradițional ca element cheie în evaluarea succesului proceselor de adaptare în general. Criteriul final (eficient) stă la baza majorității clasificărilor moderne ale fenomenului de adaptare, de la cea mai simplă dihotomie (adaptare – dezadaptare) până la construcții teoretice mai fracționate și multidimensionale. Aspectul de adaptare asociat cu formarea diferitelor neformațiuni integrează cele două abordări identificate anterior – procesual și eficient (rezultativ). Aici obiectul analizei este totalitatea acelor calități mentale care s-au format (dezvoltat) în procesul de adaptare și au condus la unul sau alt rezultat. În același timp, totalitatea noilor formațiuni include nu numai o mulțime de cunoștințe, abilități, deprinderi, calități personale, interiorizate de subiectul adaptării, ci și un sistem complex de interacțiune interpersonală cu mediul profesional și social [321].

În concluzie evidențiem faptul că delimitările conceptuale ale adaptării psihosociale sunt prezentate diferit. Pluralitatea de sensuri denotă caracterul complex al acesteia. Este necesară studierea amplă a adaptării psihosociale a personalității, deoarece societatea actuală este în permanentă schimbare având consecințe directe asupra stării generale de bine, a relațiilor interpersonale echilibrate cu ceilalți din jur și, în general, asupra calității vieții.

Conceptul de adaptabilitate psihologică

Pentru a caracteriza aspectul eficient al procesului de adaptare în literatura științifică, autori precum И.А. Георгиев, А.А. Налчаджан, Л.Л. Шпак, А.Н. Жмыриков, В.Н. Безносиков etc. adesea vorbesc despre conceptul de *adaptabilitate*. Prin „adaptabilitate” se înțelege o stare a subiectului care îi permite să se simtă liber și dezinhibat în mediul socio-cultural, să se implice în activitatea de bază, să simtă schimbări în mediul familiar, să se adâncească în problemele spirituale intrapersonale, să-și îmbogățească lumea interioară prin forme și metode mai perfecte de interacțiune socioculturală [204; 246; 304; 359].

Problema criteriilor de adaptare este în prezent în discuție. În literatură sunt întâlnite diverse abordări pentru determinarea criteriilor de

adaptabilitate. Majoritatea cercetătorilor, care studiază un aspect sau altul al adaptării, combină *criteriile* în două mari grupuri:

1. obiectiv (extern);
2. subiectiv (intern).

În funcție de punctele de vedere științifice, la rândul lor, autorii sunt, de asemenea, împărțiți în categorii.

В.Н. Безносиков [204] împarte *criteriile obiective* în două categorii: 1) subiectiv-proprii, adică autoevaluarea subiectului adaptării; 2) subiectiv-obiective, atunci când adaptantul face obiectul evaluării stărilor sale printr-o metodă relativ obiectivă (expertă). Prima categorie include indicatori precum: satisfacție, relații, orientări valorice, direcționări, atitudini sociale etc. La a doua categorie autorul atribuie o gamă largă de criterii bazate pe generalizarea evaluărilor comportamentului social al adaptantului, de exemplu: respectarea disciplinei muncii, activitatea socială, dorința de a îmbunătăți calificarea profesională etc.

Λ.Λ. Шпак [259] la semnele subiective ale adaptivității socio-culturale atribuie: satisfacția față de poziția personală în sistemul relațiilor sociale; menținerea conștientă a normelor și tradițiilor mediului sociocultural; dorința și disponibilitatea de a îmbogăți conținutul, formele și modalitățile de interacțiune cu acest mediu. Potrivit autorului, la principalele semne obiective ale adaptabilității se referă: creșterea activității creative în procesele socio-culturale ale mediului dat și ale întregii societăți; îmbogățirea conținutului și naturii activității, dinamică (energică – intensivă în profunzime, rapidă în ritm) dezvoltare internă mobilă a realizărilor progresului cultural (inovații științifice și tehnice, inovații în muncă, sfera politică și spirituală a vieții); stabilitatea subiectului adaptării într-un mediu sociocultural dat.

А.Н. Жмыриков [245; 246], autorul modelului de adaptare socială de tip integrativ, identifică următoarele criterii ale adaptabilității: parametri de ieșire ai activității personalității, gradul de integrare a personalității în macro- și micro-mediul, nivelul de realizare a potențialului intrapersonal, bunăstare emoțională. Subliniind în general abordarea de succes a autorului А.Н. Жмыриков, А.А. Пеан, între timp observă că criteriile: „parametri de ieșire a activității” și „nivelul de integrare a individului cu

macro- și micro-mediul” sunt interdependente, deoarece ambele sunt externe. Iar criteriul „gradul de realizare a potențialului intrapersonal”, în opinia sa, este mai oportun să îl înlocuim cu altul, care reflectă nevoia de autoactualizare. „Nu gradul de realizare a potențialului ca caracteristică statică, ci anume dorința de autoactualizare și posibilitatea realizării cât mai complete a acestei dorințe ca parametri dinamici și procesuali, este un indiciu al adaptării sociale a individului”. Astfel, A.A. Pean leagă criteriul intern cu stabilitatea psihoemoțională, confortul personal, starea de satisfacție, lipsa distresului, senzația de amenințare etc [319; 320; 321; 322].

V.B. Гриценко [233], analizând succesul adaptării psihosociale a individului în noile condiții socio-culturale ale existenței, diferențiază criteriile în funcție de grup sau de aspectul individual. Din punctul de vedere al autorului, indicatorii productivității adaptării la nivel de grup sunt: satisfacția cu relațiile cu noul mediu; identitate socială (etnică) pozitivă; imaginea pozitivă a conceptelor „Noi” și „Ei”; toleranță intergrup. Printre *criteriile de adaptare la nivel personal*, autorul face distincție dintre: actualizarea nevoilor dezvoltate de stimă de sine și auto-actualizare; satisfacția în activitatea profesională ca fiind cea mai importantă condiție pentru realizarea nevoii de autoactualizare; satisfacție cu sensul vieții și o evaluare optimistă a situației vieții; activitate ridicată, stabilitate emoțională, locus intern de control.

Majoritatea cercetătorilor se străduiesc să identifice indicatorii cheie de performanță ai procesului de adaptabilitate. În special, И.К. Кряжева remarcă faptul că principalele criterii psihosociale pentru adaptabilitatea unei persoane în organizații sunt „caracteristicile sale de dispoziție, direcționarea orientărilor valorice, precum și climatul psihosocial al echipei” [271]. О.Ф. Гефеле cu privire la indicatorii de adaptare a personalității în sfera muncii, pe de o parte, se referă la nivelul de eficiență al funcționării individului ca angajat și membru al echipei; pe de altă parte, se referă la nivelul de satisfacție cu condițiile de activitate și comunicare [226]. Într-una din ultimele lucrări ale autorului A.A. Pean [322]. este descris, de asemenea, un criteriu de clasificare bidimensională. Ca dimensiuni ortogonale ale modelului de adaptare socială, se propun următoarele: corespunderea comportamentului real al persoanei cu cerințele mediului

social (așa-numitul „criteriu extern”), precum și absența sentimentului de amenințare, realizarea confortului intrapersonal (așa-numitul „criteriu intern”). Apropiat este punctul de vedere al autorului Н.А. Нестеренко, care, în toată varietatea indicatorilor de adaptabilitate a personalității, identifică trei criterii principale: integrarea cu mediul, realizarea potențialului personal, bunăstarea emoțională.

Este de remarcat faptul că, în ciuda diferenței de abordare a desemnării criteriilor adaptabilității, autorii sunt unanimi în evidențierea unuia dintre indicatorii săi interni semnificativi. Acest criteriu, în funcție de particularitățile conceptului autorului, este marcat în diferite moduri: „bunăstare emoțională” (А.Н. Жмыриков, А.А. Реан, Н.А. Нестеренко) [345; 346; 321]; „nivelul de satisfacție cu condițiile de activitate și comunicare” (О.Ф. Гефеле); „bunăstarea subiectivă a individului” (Р.М. Шамионов) [351; 352; 353; 354].

Astfel, ținând cont de cele spuse, А.А. Налчаджан susține că adaptabilitatea psihosocială ar trebui definită ca „o astfel de stare de relații între individ și grup, când o persoană, fără conflicte interne și externe de durată, își desfășoară productiv activitatea de conducere, își satisface nevoile sociogene de bază, merge într-un total în întâmpinarea așteptărilor de rol pe care le face grupul de referință pentru el, experimentează stări de autoafirmare și exprimare liberă a abilităților sale creative. Adaptarea este procesul psihosocial care, având un curs favorabil, conduce o persoană la o stare de adaptare” [304].

Potrivit autorului С.Ю. Ганжа, un reprezentant al abordării sistemice a adaptării psihosociale, rezultatul adaptării este nișa adaptativă formată. Autorul înțelege prin *nișa adaptativă* „relația optimă a individului cu un mediu social specific în cadrul sistemului de adaptare psihosocială, care posedă stabilitate și aspect static” [324]. Pe baza faptului că fiecare personalitate în procesul de adaptare formează mai multe nișe de adaptative cu grade diferite de adaptabilitate, supuse unei anumite ierarhii, nivelul de adaptabilitate poate varia destul de puternic în diferite nișe. Nișa adaptativă, în care nivelul de adaptabilitate este evaluat ca fiind ridicat, iar adaptarea este stabilă, se numește armonioasă. Potrivit opiniilor lui С.Ю. Ганжа, este imposibil să vorbești despre nivelul de adaptare al unei persoane fără

a lua în considerare un mediu social specific. Adaptabilitatea psihosocială în cele mai multe cazuri este relativă. Deci, o persoană poate fi adaptată cu succes în nișa adaptativă asociată cu activitatea profesională (nișă adaptativă armonioasă) și scăzut adaptată în alte nișe – familie, mediul apropiat, organizații publice, grup în cadrul societății (nișe de adaptare simple). Și, dimpotrivă, o personalitate poate fi bine adaptată în majoritatea nișelor adaptative și inadaptată / dezadaptată într-una [193; 324].

Adaptarea – stadiu al socializării

În psihologia socială rusă și străină, adaptarea este de obicei considerată ca un stadiu de socializare (Ч. Кули, А.В. Мудрик, А.В. Петровский, Р.М. Шамяионов și alții).

Termenul „socializare” este înțeles ca „procesul și rezultatul formării unei personalități în activitate și comunicare atunci când este inclus în sistemul relațiilor sociale” Р.М. Шамяионов, [352, p. 72]. Conținutul și productivitatea socializării personalității, integrarea și individualizarea acesteia depind de adaptarea cu succes. La rândul său, după Р.М. Шамяионов, bunăstarea subiectivă a individului depinde în mare măsură de rezultatele adaptării, integrării și individualizării, care constituie cele mai importante procese sociale și psihologice” [354, p. 77]. Акименко А.К. remarcă faptul că bunăstarea subiectivă a individului, este unul dintre criteriile semnificative pentru adaptabilitate în societate [192; 193].

Studiind procesul de intrare / integrare a unei persoane în societate, А.В. Петровский a identificat trei faze ale dezvoltării sociale [309, p. 46]. *Faza inițială, numită „adaptare”, presupune asimilarea normelor care funcționează în comunitate și stăpânirea formelor și mijloacelor de activitate corespunzătoare. „Aducând cu el sine în noul grup tot ceea ce alcătuiește individualitatea sa, subiectul nu-și poate îndeplini nevoia de a se exprima ca persoană înainte de a stăpâni normele care acționează în grup, (morale, educaționale etc.) și nu va stăpâni acele tehnici și mijloace de activitate pe care le posedă ceilalți membri ai grupului. Apare o nevoie obiectivă de a fi „ca toți ceilalți”, de a ne adapta cât mai repede posibil în societate [308]. Următoarea fază este generată de contradicția apărută dintre rezultatul obținut al adaptării – prin faptul că individul a devenit*

ca toată lumea din grup – și necesitatea unei personalizări maxime, care nu a fost satisfăcută în prima etapă. Această fază se caracterizează prin căutarea mijloacelor și modalităților de a indica individualitatea persoanelor. A doua fază A.B. Петровский este numită *faza individualizării*. A treia fază este determinată de contradicția dintre dorința subiectului de a fi reprezentat în mod ideal de abilitățile sale și diferențele de comunitate, care s-au dezvoltat în faza anterioară, sunt semnificative pentru el și nevoia grupului de a aproba și cultiva numai acele caracteristici individuale care impresionează, corespund valorilor sale, contribuie la succesul activităților comune etc. În a treia fază, are loc o *transformare reciprocă a individului și a grupului*.

Fiecare dintre aceste faze acționează ca un moment al formării personale a individului în cele mai importante manifestări și calități ale sale – aici au loc microciclurile dezvoltării sale. Dacă persoana nu reușește să depășească complet dificultățile perioadei de adaptare într-un mediu social care este semnificativ stabil pentru el și intră în a doua fază a dezvoltării, potrivit autorului A.B. Петровский, se vor dezvolta calitățile conformității, dependenței, lipsei de inițiativă, vor apărea timiditatea, neîncrederea în sine și în alte oportunități. Dacă, deja în stadiul individualizării, persoana este respinsă de membrii grupului datorită diferențelor sale individuale, atunci acest lucru contribuie la dezvoltarea în individ a unor noi formații precum negativismul, agresivitatea, suspiciunea și stima de sine supraestimată. Dacă o persoană trece cu succes faza de integrare, atunci la el se formează colectivismul ca trăsătură de personalitate. Astfel, esența socializării constă într-o combinație dintre adaptare și segregare / izolare a unei persoane într-o societate specifică. Dezvoltarea personalității în ontogeneză poate fi considerată ca un lanț de opțiuni de adaptare reușite sau mai puțin reușite pentru individ, în urma căreia se formează un anumit sistem de relații și conceptul de sine al persoanei [308; 309; 310].

Deci, studiul lucrărilor dedicate problemei adaptării au arătat autori precum Ю.А. Александровский, Л.И. Анцыферова, Ф.Б. Березин, И.А. Милославова, А.А. Началджан, В.Н. Парыгин, А.Ю. Шалыко ș.a. [195; 312; 207; 296; 297; 298; 304 etc.] nu se concentrează pe starea fixă de adaptare la mediu, ci pe adaptabilitatea personalității ca proprietate,

care se bazează pe caracteristicile sferei nevoilor motivaționale, care fac posibilă păstrarea nucleului personalității în condițiile schimbării factorilor externi. În concepția autorului О.В. Полянок, adaptarea psihosocială se realizează prioritar prin tipul de adaptare la mediul în continuă schimbare, ceea ce determină necesitatea de a schimba accentul cercetărilor de la starea de adaptare la proprietatea adaptabilității [312, p. 7]. Cu o adaptabilitate neformată, afirmă О.Ф. Гефеле, abilitățile adaptative pot fi reproduse stereotip în ontogeneză, complicând semnificativ procesele de dezvoltare și autorealizare a individului [226].

Capacitățile de adaptare ale unei persoane nu sunt nelimitate și sunt în mare măsură determinate de caracteristicile psihologice individuale. Referindu-se la rolul lor în procesul de adaptare, aceste caracteristici psihologice sunt definite de către А.Г. Маклаков ca potențial personal de adaptare, ceea ce face posibilă diferențierea oamenilor în funcție de gradul de rezistență la situații stresante. Acest lucru a făcut posibilă prezicerea eficienței activităților în condiții în schimbare. Autorul a stabilit relația dintre succesul instruirii, eficacitatea activității profesionale și nivelul de dezvoltare a potențialului personal de adaptare. Caracteristicile psihologice ale potențialului personal de adaptare, care determină eficacitatea și adecvarea comportamentului și activităților, sunt: stabilitatea neuropsihică, stima de sine a personalității, senzația de sprijin social, particularitățile stabilirii contactului cu ceilalți, experiența comunicării sociale, normativitatea morală a persoanei, nivelul de identificare în cadrul grupului [289]. Un punct de vedere similar este prezentat în lucrarea autorului С.А. Ларионова [275, p. 41]: „Gradul de adaptabilitate psihosocială este determinat de resursele adaptative ale individului și de caracteristicile mediului concret în condițiile cărora are loc satisfacerea nevoilor de bază ale individului într-o atitudine pozitivă, ceea ce este posibil doar dacă rezultatele activităților individuale corespund cerințelor societății. Resursele adaptative ale personalității sunt o serie de caracteristici psihosociale și individuale ale acesteia care determină gradul de adaptabilitate al persoanei în condiții sociale specifice ”.

După cum s-a menționat deja, mecanismele de adaptare dominante și trăsăturile de personalitate se dezvoltă în paralel și interdependent. Astfel,

cele mai recente evoluții în domeniul căutării caracteristicilor individuale care sunt semnificative pentru activitățile de management și diagnosticul lor ulterior operează un astfel de complex psihofiziologic precum lăbilitatea proceselor nervoase. Autorii E.M. Борисова, Г.П. Логинова, М.О. Мдивани confirmă existența a trei blocuri principale de calități profesionale ale unui lider: intelectuale, personale și dinamice [209]. Д.А. Бирюков a concluzionat că indivizii diferă în ceea ce privește nivelul de adaptabilitate, care este determinat de natura reactivității corpului. Pe baza acestui fapt, В.П. Казначеев [255] a dezvoltat o clasificare a indivizilor în funcție de originalitatea cursului proceselor adaptative: *sprinteri* (спринтеры), care se caracterizează prin dezvoltare rapidă și intensă, dar în același timp schimbări adaptative pe termen scurt și *stătători* (стайеры), care se dezvoltă lent și moderat intens, dar care păstrează schimbările adaptative destul de mult.

Н.Н. Василевский [218] a confirmat experimental și statistic existența a trei categorii de subiecți, bazându-și clasificarea pe gradul de flexibilitate, plasticitatea funcțiilor nervoase și somatovegetative: *persoanele adaptative* se caracterizează printr-o plasticitate ridicată și o reajustare ușoară la noile condiții de viață; *persoanele mediu adaptative* se caracterizează printr-o flexibilitate moderată a sistemului nervos; persoanele neadaptative sunt determinați de adaptabilitate scăzută și absența dinamicii reactive atunci când mediul extern se schimbă [218]. Principalele tipuri de adaptare a personalității se formează în funcție de structura nevoilor și motivelor individului:

1) tipul, caracterizat prin predominarea influenței active asupra mediului social;

2) tipul, care este determinat de acceptarea pasivă și conformă a obiectivelor și orientărilor valorice ale grupului [321, p. 69].

În abordarea autoarei С.А. Ларионова [275] există modelul structural-funcțional care reflectă mecanismul procesului și resursele adaptative ale individului. Baza pentru crearea unui astfel de model ca sistem a fost studiul literaturii de specialitate asupra problemei și studiul autorului А.К. Акименко [193] asupra particularităților adaptării tinerilor studenți în condițiile vieții reale. În el, au fost identificate cinci componente struc-

turale care sunt interconectate. Nucleul acestui sistem este personalitatea ca subiect al adaptării, depunând eforturi constante pentru a găsi o strategie adecvată de interacțiune cu micro- și macro-mediul. Componentele de bază ale modelului structural-funcțional:

1) orientările valorice și direcționarea personalității cum să indice gradul de formare a nevoilor, intereselor și convingerilor sale;

2) „Concepți -Eu” – un factor integrativ care asigură adaptarea intrapersonală cu o nevoie de bază – aprobare socială, autoactivitate și tendința de autoactualizare;

3) proprietățile comunicative și de dialog ale unei persoane – principalul mijloc al procesului de adaptare, care vizează interacțiunea subiecților prin comunicare;

4) caracteristici individual-personale și emoțional-volitive – resurse ale personalității care asigură eficacitatea căutării și alegerii propriei „nișe” de adaptare, rezistență la stres, satisfacție cu condițiile de activitate, comunicare și relații;

5) proprietatea adaptativă a inteligenței – o componentă care reglează și corectează întregul sistem al procesului de adaptare în schimbarea condițiilor sociale: atunci când se aleg opțiuni adecvate de comportament, natura deciziilor luate etc.

Analiza literaturii de specialitate ne permite să vorbim despre o mare varietate de abordări teoretice ale problemei adaptării în diferite domenii ale cunoașterii științifice, care este asociată cu specificul sarcinilor cercetării efectuate, precum și cu abordările adoptate în diferite școli științifice. Aparatul conceptual al fenomenului studiat este diferențiat în funcție de scop, conținut, metode și rezultate ale procesului de adaptare, precum și luând în considerare diferențele în descrierea caracteristicilor a două sisteme care interacționează: individul și mediul înconjurător. În ciuda diversității și ambiguității abordărilor problemei, A.K. Акименко prezintă *adaptarea psihosocială* a unei personalități ca un proces și un rezultat al interacțiunii unei persoane cu mediul bazat pe mecanisme de balansare echilibrată care presupun păstrarea integrității și stabilității personale (identitate), integrare și, în același timp, a variabilității (dezvoltarea, îmbunătățirea și dobândirea de noi calități și proprietăți psihosociale), care se referă atât la caracteristi-

cile individului, cât și la modalitățile sale de interacțiune cu mediul înconjurător. Astfel, autorul menționează că a încercat să considere fenomenul adaptării psihosociale ca o formațiune dinamică multicomponentă și să prezinte într-o formă generalizată sistemul de resurse adaptive personalității. Acest model poate servi drept bază pentru crearea programelor adaptative de psihodiagnostic și de dezvoltare [192; 193].

Evidențiem că există o multitudine de definiții referitoare la conceptul de adaptare. În contextul social și psihologic acestea sunt prezentate de unii autori în mod diferit, iar de alții cu multe dimensiuni identice. De altfel, observăm că, sunt autori care vorbesc despre adaptarea psihosocială ca un tot întreg, ceea ce denotă că caracteristicile acesteia sunt complexe și îmbină în sine necesitatea de a corespunde cerințelor societății ținând cont de propriile trebuințe, și orientări valorice.

2.2. Teorii, criterii, mecanisme ale adaptării psihosociale

Teoriile psihologice ale adaptării psihosociale

Diferite direcții psihologice și școli au făcut în mod tradițional accente diferite în interpretarea fenomenului de adaptare psihică și psihosocială. Fiecare dintre domeniile studiate (neobehavioriste, psihanalitice, umaniste, în special, interacționiste) reflectă doar parțial particularitățile esențiale ale adaptării psihosociale a personalității. Astfel cu privire la acest subiect este necesară analiza comparativă a abordărilor problemei adaptării psihosociale în conformitate cu criteriile:

- 1) conceptul de adaptare socială și psihologică;
- 2) scopul principal al adaptării;
- 3) criterii adaptabilității – inadaptabilității;
- 4) mecanisme de adaptare;
- 5) trăsături de personalitate adaptive;
- 6) principalele metode de corectare a dezadaptării [294, p. 12].

Deci, termenul *adaptare* a găsit o aplicare largă în multe concepte psihologice și socio-psihologice. În special, în teoria dezvoltării intelectuale de Jean Piaget [311], în conceptele de adaptare psihosocială a autorilor ruși К.А. Абульханова-Славская, И.А. Милаславова, А.А. Началджан,

A.B. Петровский, A.A. Реан, A.K. Акименко, Г.А. Балл etc. [188; 193; 203; 296; 297; 304; 308; 309].

O trecere în revistă a surselor bibliografice permite autorilor să vorbească despre o mare varietate de abordări teoretice ale problemei adaptării în diferite domenii ale cunoașterii științifice, care este asociată cu specificul sarcinilor cercetărilor efectuate, precum și cu diferența în abordările adoptate în diferite școlile științifice. Deci, aspectul biologic al adaptării – comun pentru oameni și animale – include adaptarea unei ființe biologice la condiții stabile și schimbătoare ale mediului extern și în organism (senzorial, adaptare la lumină etc.). Mecanismele de adaptare dezvoltate în procesul de evoluție asigură posibilitatea existenței unui organism în condiții de mediu în continuă schimbare. Ф.Б. Березин afirmă că datorită acestui proces, se obține un echilibru în sistemul „persoană – mediu” [207].

Din punctul de vedere al autorului A.K. Акименко, prezintă un interes deosebit reacțiile adaptative ale corpului la influențe extreme, așa-numitul „sindrom de adaptare” [193]. „Sindromul de adaptare” general descris de G. Selye presupune în sine trecerea unui număr de etape: stadiul anxietății cu mobilizarea forțelor de protecție; stadiul de rezistență – sau stabilizare – a rezistenței crescute a organismului la efectele influențelor adverse; etapele epuizării [331].

Până în prezent, problemele adaptării psihologice, sociale și psihosociale, spre deosebire de problemele adaptării biologice, sub aspect teoretic și metodologic, au fost studiate insuficient, în opinia mai multor autori. Este evident că adaptările biologice, psihologice și sociale sunt efectuate în cadrul mecanismelor generale de adaptare, dar există o specificitate în implementarea fiecăruia dintre ele. Principalele prevederi ale teoriei adaptării, formulate în lucrările autorilor П.К. Анохин, И.М. Павлов, G. Selye, И.М. Сеченов și alții permit să se dezvăluie esența procesului de adaptare ca o unitate a părților care interacționează – o persoană și mediul înconjurător cu momentele sale inerente. Această unitate se bazează pe activitatea mediului social, pe de o parte, și pe activitatea individului, pe de altă parte. Când se iau în considerare problemele de adaptare umană, se obișnuiește să se distingă trei niveluri funcționale: fiziologic, psihologic și social. De altfel, pentru a clarifica criteriile și caracteristicile specifice

în înțelegerea și utilizarea termenului „adaptare” în diferite domenii ale cunoașterii, este important să se analizeze definițiile existente în literatura de specialitate [192; 193].

Adepții moderni ai direcției psihanalitice a psihologiei fac, de asemenea, distincție între două tipuri de adaptare:

1) *adaptarea aloplastică*, efectuată prin acele schimbări în lumea exterioară pe care o persoană le face pentru a o alinia la nevoile sale;

2) *adaptare autoplasică*, realizată din cauza schimbărilor de personalitate (structură, abilități, abilități etc.), cu ajutorul cărora se adaptează la mediu.

Trebuie remarcat faptul că S. Freud [345] în lucrările sale a indicat un alt tip de adaptare – căutarea de către individ a unui mediu favorabil pentru funcționarea organismului. În studiile realizate de Ю.А. Александровский [195] și А.Ф. Березин [207] se subliniază organizarea sistemică a adaptării psihice și rolul acesteia în activitatea intenționată a individului. Amintim că А.Ф. Березин consideră adaptarea psihologică ca un proces de corespondență optimă între personalitate și mediu în cursul activității, care permite individului să răspundă nevoilor actuale. În esență, aceasta este unitatea dialectică a două procese complexe: adaptarea activă la condițiile existente și implementarea experienței acumulate. Astfel, în procesul de adaptare, atât personalitatea, cât și mediul înconjurător se schimbă activ, în urma cărora se stabilesc relații de adaptabilitate între ele.

În mod tradițional adaptarea este interpretată ca proces (dinamică) și rezultat (statică) [315]. Aspectului procesual al adaptării este în mod tradițional asociat cu evidențierea etapelor sale. Modelul autorului А.К. Акименко (2008) include următoarele componente și etape ale procesului de adaptare:

Etapa 1. Condițiile de dezechilibru și impactul acestora asupra personalității. O caracteristică a acestei etape a procesului de adaptare este experiența unei stări de frustrare, stres, a cărei cauză poate fi atât conflictul, cât și disonanța cognitivă.

Etapa 2. Etapa pregătitoare de adaptare, constă în principal în acumularea de informații relevante despre situația actuală: orientarea în problemă – conexiunea componentelor cognitive și motivaționale pentru cunoașterea generală; definirea și formularea problemei – descrierea ei în termeni specifici și identificarea obiectivelor specifice.

Etapa 3. Etapa de declanșare a stresului psihologic asociat cu starea de experiență neuropsihică a acțiunilor pregătitoare (evenimente) și intrarea inițială în noi condiții de activitate. Aici are loc mobilizarea internă a resurselor psihologice și psihofiziologice ale unei persoane: generarea de alternative – dezvoltarea a numeroase soluții posibile la problemă; selecția strategiei optime pentru comportamentul adaptativ.

Etapa 4. Etapa reacțiilor mentale acute: implementarea deciziei – implementarea strategiei comportamentale; analiza rezultatelor – confirmarea eficacității strategiei de adaptare alese.

Etapa 5. Etapa descărcării psihologice finale începe în cazul unei dezvoltări favorabile a procesului de adaptare și constă dintr-un complex de reacții emoționale și comportamentale asociate intrării într-un nou mediu social.

Trebuie remarcat faptul că, în funcție de proprietățile psihologice individuale ale personalității, procesul de adaptare poate continua fie într-o formă activă cu scop, fie într-o formă pasiv-adaptativă [193, p. 10].

V. Robu în lucrarea *Psihologia personalității* [146, p. 50] face referință la modelul personalității propus de R.R. McCrae și P.T. Costa care prezintă cei cinci factori din modelul Big Five în calitate de dispoziții psihice fundamentale care au baze biologice, nu sunt direct observabile și oferă explicații pentru o categorie de fapte psihice numite adaptări psihice (Minulescu, 1996; figura 2.1).

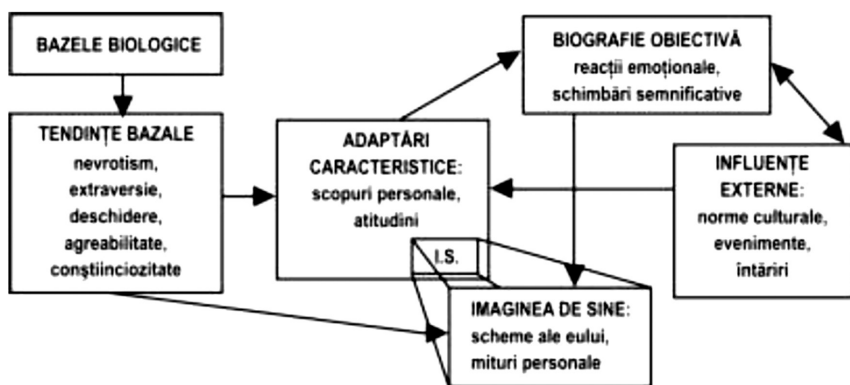

Figura 2.1. Modelul explicativ al persoanei în diagnoza trăsăturilor (apud Minulescu, 1996)

Acestea din urmă sunt dobândite și includ obiceiuri, atitudini, deprinderi, valori și motive. La rândul lor, adaptările caracteristice furnizează explicații pentru comportamentele observabile (gânduri, sentimente, acțiuni, adică ceea ce evaluăm de obicei la persoanele din jur). Unele cercetări (Minulescu, 1996) au arătat că **fiecare dintre cei cinci factori este legat de bunăstarea psihică și de adaptarea din adolescență** [apud 146, p. 50].

Deci, un model de evaluare a personalității acceptat în ultimii ani de majoritatea personologilor constă dintr-o structură ierarhică: în vârf se găsesc cei cinci factori din modelul Big Five (numiți, uneori, superfactori), iar la un nivel inferior sunt plasate diverse fațete (trăsături) măsurate prin instrumente referitoare la aspecte mai „înguste” ale personalității (Costa și McCrae, 1992). În cadrul modelului lui Costa și McCrae, personalitatea este vizualizată ca una dintre subdiviziunile fundamentale, alături de abilitățile cognitive și fizice sau de alte aspecte care intră în alcătuirea personalității ca „material” brut (Minulescu, 1996). Din perspectiva autorilor, psihodiagnoza nu abordează nemijlocit aceste tendințe bazale dacă ele nu sunt direct observabile, funcționând de regulă ca și constructe ipotetice. Mai mult, atenția psihologilor nu ar trebui să se focalizeze atât pe analiza de finețe a proceselor de transformare petrecute pe parcursul dezvoltării individului, ci mai degrabă pe *adaptările specifice*, adică pe felul în care au fost modelate tendințele de bază sub influențe interne și externe [apud 146, p. 51].

Costa și McCrae prin termenul de **adaptări specifice** prezintă medierea în relația care diferențiază trăsăturile și comportamentele (stilurile de comportament) personalității. Modelul pornește de la premisa că trăsăturile sunt doar constructe, realități care nu pot fi observate direct, dar care pot fi deduse din autoevaluările individului și confirmate prin evaluările realizate de persoanele semnificative din jurul acestuia; heteroevaluări; pe de altă parte, fiecare persoană poate fi caracterizată mai bine printr-o combinație unică și specifică de trăsături, a căror interacțiune determină un anumit stil predominant de comportament, care include interese, atitudini, stil de acțiune, stil de interacțiune; descrierea funcționării cotidiene (personale și sociale) și profesionale a unei persoane este mai relevantă pentru scopurile de cercetare și pentru cele practice, atunci când este realizată în termeni de combinații de trăsături (stiluri) și nu doar sub forma unor caracteristici ale personalității izolate [apud 146, p. 53].

E. Țărnă în lucrarea *Studiul experimental privind adaptarea studenților – obiectiv esențial al educației universitare moderne* evidențiază că potrivit cercetătorilor Holmbeck, Wandrei (1993) și Brooks, DuBois (1995), studenții care se percep ca fiind adaptabili la schimbare și care simt că dețin controlul asupra mediului în care trăiesc, care posedă abilități de rezolvare a problemelor și fac față provocărilor cu care se confruntă și au avut un grad înalt de autonomie în familie se adaptează ușor și repede în primul an universitar.

Autoarea menționează că pentru a asigura adaptarea studentului într-un mediu special și pentru a depăși dificultățile de adaptare, trebuie să acordăm o deosebită atenție fiecărui factor implicat în procesul de adaptare. Totodată se prezintă un modelul de adaptare propus de G. Matthews, I.J. Dearxy, M.C. Whitteman în care sunt reprezentate blocurile de bază care construiesc personalitatea: diferențele individuale din punctul de vedere al genotipului și al învățării inițiale care influențează numeroase componente ale funcționării neurale și ale procesării informațiilor. Fiecare trăsătură are un tipar prototipic intrinsec al unor înclinații, de obicei minore, din funcționarea neurală și cognitivă. Inclinațiile din procesare influențează capacitatea persoanei de a dobândi abilități: cognitive – rezolvarea problemelor sociale de tratare a intalnirii cu ceilalți și intrapersonale – menținerea concentrării în condiții de stres sau supraîncărcare. Aceste abilități sunt în corelație cu autoreglarea. Astfel, studenții tind să-și aplice capacitățile în atingerea scopului. Autoreglarea poate să faciliteze sau să perturbeze concretizarea abilităților ori să genereze diverse comportamente care acționează asupra mediului. Autorii E. Lehtinen și M. Vauras au construit un model teoretic al învățării bazat pe patternurile strategiilor de adaptare:

- adaptare prin orientare completă față de condițiile sarcinii;
- adaptare prin orientare spre sine;
- adaptare prin dependență de grup, adaptare socială.

E. Țărnă [*apud* 171, p. 99] face referință la spusele autorului Larsen Buss care susține că în prezent este acreditată ideea că succesul adaptării este bazat pe interacțiunea dintre persoană și mediu; adaptările sunt precum cheile care se potrivesc unor lacăte specifice.

Criterii ale adaptării

Autorii menționează că există două criterii principale pentru adaptare – inadaptare: *externă și internă*. Din punctul de vedere al criteriului extern, rezultatul adaptării este înțeles ca respectarea cerințelor mediului. Criteriul intern este descris mai des prin bunăstare psihologică generală, confort, satisfacție subiectivă în interacțiunea cu mediul.

Conceptul de „preț al adaptării” este luat în considerare din punctul de vedere al raportului dintre orientarea unui individ la un criteriu extern sau intern în procesul de adaptare.

Principala problemă a procesului de adaptare constă în coordonarea internă și externă. Adaptabilitatea optimă poate fi considerată doar un rezultat care îndeplinește cerințele a ambelor criterii. Această poziție este prezentată clar și generalizat în schema autorului Pean A.A., care descrie formele de adaptare pe baza unei combinații de criterii externe și interne [320].

În contextul problemei adaptării psihosociale, *autorealizarea este considerată ca forma optimă de adaptare sistemică și constă în găsirea unui mod aprobat social, productiv și eficient social de actualizare și exprimare a potențialului interior al persoanei*.

Procesul de adaptare se referă la procedee dirijate / direcționate. Astfel de procese tind să abordeze în mod constant un anumit scop sau condiție finală. Este caracteristic faptul că majoritatea definițiilor procesului de adaptare sunt date prin scopul lor. Întregul arsenal de obiective propuse de diferiți autori poate fi organizat într-o succesiune ierarhică: *adaptare (acomodare) → păstrarea variabilelor în limitele normei → echilibrare, coordonare → obținerea unei stări peste normă, creșterea nivelului de funcționare → autorealizare*.

Problema scopurilor adaptării, în viziunea autoarei Мельникова Н.Н., ar trebui analizată în legătură cu motivele care conduc, stimulează procesul de adaptare. Aceste motive pot fi, de asemenea, organizate într-o succesiune ierarhică: *evitarea distrugerii → păstrarea funcționării în normă → obținerea unui posibil optimum → dezvoltare și îmbunătățire*.

Vorbind despre scopurile adaptării psihosociale [292; 293; 294; 295], ar trebui luate în considerare două linii care corespund criteriilor interne și externe de adaptare. În primul caz, adaptarea este privită din

punctul de vedere al siguranței și utilității pentru individ; în al doilea, din punct de vedere al siguranței și utilității pentru mediu.

Mecanisme de adaptare psihosocială

Un mecanism psihologic ar trebui înțeles ca un sistem de acțiuni psihice mai mult sau mai puțin stabil, a cărui implementare duce la un rezultat specific (în acest caz, la avansarea procesului de adaptare). Este necesar să acordăm o atenție mare specificului fiecăruia dintre mecanisme; dată o analiză a sistemului de acțiuni psihice și trebuie descris un efect specific pentru adaptare realizat cu ajutorul unuia sau altui mecanism.

Când se studiază rolul mecanismelor de apărare în procesul de adaptare, ar trebui să se ia în considerare mecanismul din punctul de vedere al maturității relative și al influenței lor patologice. Cea mai structurată în acest sens este clasificarea lui J. Vaillant, care a identificat 18 mecanisme de apărare, distribuite pe 4 niveluri, în funcție de semnificația lor pentru adaptare [294, p. 15].

În forma sa cea mai generală, se consideră acceptat faptul că mecanismul psihologic al adaptării, fiind în mare parte individual pentru fiecare persoană, este determinat de experiența sa trecută și de caracteristicile constituționale și psihofiziologice de bază. Este evident că mecanismele de adaptare și trăsăturile de personalitate se dezvoltă în paralel și sunt în dependență reciprocă. Repertoriul mecanismelor de adaptare interpsihice, adesea identificat ca apărarea psihologică, este determinat și se realizează într-o strategie adaptativă care formează și direcționează activitatea de adaptare a unei persoane. De asemenea, este asociat cu un set de alți factori interni și externi, conform autorilor Богомолов, Портонова, inclusiv cu *particularitățile activității și proprietățile mediului adaptogen* [apud 193].

Mecanisme de adaptare: defensive și de coping

Mecanismele de adaptare pot fi realiste, ca un răspuns la realitate (mecanismele adaptative, *de coping*), sau nelegate de realitate, ocultând-o, cum ar fi mecanismele defensive, neurotice. Cartea *Mecanismele de apărare*, avându-i ca autori pe Șerban Ionescu, Marie-Madeleine Jacquet și Claude

Lhote (2002) trece în revistă 29 de mecanisme de apărare, arătându-le valențele în dezvoltarea și funcționarea sănătoase ale individului, ca și în psihopatologie.

Mecanismele defensive sunt reacții la situații provocatoare de stres, în care sinele nu mai este capabil să facă față frontal și să-și păstreze intenția de cooperare, capacitatea de a se investi. Sunt strategii curente de răspuns ale individului la care el recurge de câte ori se simte amenințat și incapabil de a face față.

Cel care a vorbit pentru prima dată despre aceste mecanisme este S. Freud [345]. El susține că orice individ are un set de reacții defensive, având rol de apărare în fața unor evenimente traumatice. Freud spune că mecanismele defensive sunt elemente fundamentale ale sănătății mentale a individului. Indivizii sănătoși utilizează mecanisme mature, universale în funcționarea umană, prin care fac față depresiei sau anxietății provocate de anumite evenimente ori de amenințarea cu anumite evenimente periculoase. Nu se poate spune cu precizie dacă sunt înnăscute sau învățate, dar, ținând seama de universalitatea lor, se poate presupune că au o componentă înnăscută destinată confruntării cu situațiile de stres.

Anna Freud (1961) a dezvoltat ideile tatălui său privind mecanismele defensive, susținând faptul că acestea sunt în serviciul sistemului sinelui. Ea susține că aceste mecanisme nu sunt doar de protecție, ci că ele pot fi și mecanisme sănătoase, de adaptare (de *coping*), prin care individul face față provocărilor de zi cu zi.

Haan (1969) a nuanțat termenii, arătând că defensiva este o reacție cu nuanță negativă, de protecție împotriva evenimentului (retragere). Reacțiile de *coping* ar fi opusul pozitiv al defensei. Haan susține că există o continuitate în mecanismele de adaptare, dinspre polul negativ, defensiv (de exemplu, reacția de raționalizare) spre polul pozitiv, de *coping* (reacția de analiză rațională). În prima reacție : „Am spart cana pentru că era așezată pe marginea mesei” (altcineva e vinovat de a o fi lăsat acolo), în vreme ce în a doua variantă: „Am spart cana pentru că eram prea grăbită și deci neatentă și ar trebui să mă trezesc cu cinci minute mai devreme pentru a nu fi atât de grăbită când mă pregătesc”. Această continuitate a mecanismelor descrisă de Haan, dinspre cele de „defensă împotriva” situ-

ațiilor spre cele de „cooperare în vederea rezolvării”, este văzută ca o parte componentă a comportamentului uman sănătos.

Vaillant (1977), care a condus și importante cercetări în domeniu, a extins viziunea asupra mecanismelor defensive și de *coping*, deși nu utilizează termenul *coping*. El prezintă aceste mecanisme la mai multe niveluri. Consideră că nivelul al patrulea al mecanismelor apare mai târziu, după adolescență, în vreme ce primele trei niveluri apar în copilărie. Când sunt deci folosite de copii constituie un semn de sănătate mentală, în vreme ce utilizarea lor la vârste mai avansate indică anumite tulburări psihice (personalități psihotice, nevrotice, imature). În urma unui studiu amplu, Vaillant afirmă că mecanismele nivelului al patrulea sunt utilizate de persoane mature care au succes în muncă și care știu să își păstreze, adulți fiind, interesul pentru joc. Descrise de el, mecanismele adaptative sunt:

1. nivelul I – mecanisme psihotice. Pentru cei ce le folosesc, presupun o alterare a realității. Indivizii care recurg la aceste mecanisme sunt etichetați de cei din jur drept „nebuni”. Par niște copii care funcționează într-o altă lume decât aceea a adulților. Dintre aceste mecanisme fac parte :

1. **proiecția delirantă**, care constă în dezvoltarea unui delir, de obicei de tip persecutiv, despre realitatea externă. La copilul mic: „Mama rea, vrăjitoarea, care nu este aici când am nevoie” ; la adulți: „Nu mă înțeleg cu partenerul de viață din cauza mamei lui/ din pricina faptului că ni s-au făcut vrăji” ;

2. **negarea** (minciuna), care presupune negarea realității exterioare, obiective. Poate fi întâlnită și ca reacție tipică la comunicarea unei vești dezastruoase pentru individ. La copil, se leagă de angoasa de separare și este prima fază în criza de separare. La adulți, acceptarea unei vești catastrofale (o boală terminală sau un faliment etc.) conduce la o primă reacție de negare;

3. **distorsionarea**, care face ca, în linii mari, realitatea să ia o altă formă, convenabilă persoanei. Realitatea ca eveniment nu este negată, dar aspecte de detaliu, de interpretare capătă o altă explicație causală, îndepărtându-se de adevăr („Este adevărat că am luat o notă mică, dar profesoara nu mă suportă!”). La adulți, este foarte periculoasă, ajungând ca după o vreme nici cel care folosește mecanismul, brodând pe marginea unui eveniment real, să nu mai știe care e adevărul. În orice caz, ceilalți vor depista mai greu neadevărul din această împletire de fapte reale și invenții;

II. nivelul II – mecanisme imature. Pentru cel care le dezvoltă, au rolul de a altera suferința cauzată de amenințarea intimității interpersonale ori de cea de a trăi o pierdere la nivelul vieții intime. Pentru ceilalți, persoana care dezvoltă astfel de mecanisme este socialmente indezirabilă. Aceste mecanisme sunt:

1. **proiecția:** atribuirea propriilor sentimente, nerecunoscute, celorlalți;

2. **fanteziile schizoide:** tendința de a dezvolta fantezii și retrageri autiste (aparente iertări), cu scopul de a rezolva conflictul și a obține o răsplată;

3. **ipohondriile :** transformarea reproșurilor față de ceilalți (cauzate de anumite pierderi, de singurătate, sau de anumite impulsuri agresive inacceptabile) în autoreproșuri mai întâi și apoi în acuzarea diferitelor dureri, boli somatice și neurastenii. Durerile de spate, crizele de spasmofilie sunt adesea astfel de manifestări;

4. **comportamentul pasiv-agresiv:** agresivitate contra celuilalt exprimată indirect și ineficient prin pasivitate sau prin direcționarea agresivității împotriva propriei persoane;

5. **izbucnirile nepotrivite (scene):** exprimarea directă a unei dorințe inconștiente ori a unui impuls, implicând evitarea conștientizării efectelor, a consecințelor acestor scene.

III. nivelul III – mecanisme nevrotice. Cel ce le folosește trăiește o alterare a sentimentelor private ori a exprimărilor instinctuale. Ceilalți apar pentru persoană ca niște cârlige nevrotice. Aceste mecanisme sunt:

1. **intelectualizarea:** dorințele instinctive sunt gândite formal, în termeni lipsiți de afectivitate, și nu se acționează conform lor. Ideea este conștientizată, dar sentimentele lipsesc;

2. **reprimarea (refularea):** apare ca o naivitate inexplicabilă, o lipsă de memorie, scăderi de conștientizare a impulsului venit de la anumite organe de simț ce creează o problemă în situația curentă în care se află individul (încercând, de fapt, să fie o soluție). Sentimentul există în conștiință, dar ideea lipsește. Se aseamănă cu suprimarea, dar este mai intensă și problema e, pur și simplu, ignorată. Când i se reamintește problema, subiectul susține că a uitat și probabil că nu-și va mai aminti deloc problema. „Mi-am uitat caietul cu tema acasă” este un gest de reprimare tipic la copil. Obligat, dar nesimțindu-se în stare să se confrunte cu

situația de examinare, copilul nu își amintește unde a pus caietul sau că trebuie să ia caietul;

3. **deplasarea**: sentimentele sunt redirecționate către obiecte mai puțin importante pentru persoană, și nu către persoana ori situația care le-a generat: „Sunt speriat pentru că părinții mei s-au certat, mi-e teamă că mă vor abandona și mă bat la grădiniță cu un coleg. Pulsuinea agresivității pusă în funcție de situația de angoasă pe care o trăiesc este direcționată spre o persoană accesibilă”;

4. **formarea unor reacții**: subiectul dezvoltă un comportament diametral opus unui impuls instinctual care este inacceptabil: „Mi-e frică de doamna învățătoare și încerc să mă dau bine pe lângă ea”;

5. **disocierea**: modificarea temporară, dar intensă a caracterului sau a sensului identității personale cu scopul de a evita tristețea, suferința emoțională. Este un mecanism sinonim cu negarea nevrotică. Există copii care, bătuți de părinți, nu au nici un fel de reacții, spre furia acestora. Se comportă ca și când nu ar fi acolo în momentul bătăii;

IV. nivelul IV – mecanisme mature (de coping). Cei care le folosesc integrează realitatea, relațiile interpersonale și își controlează sentimentele personale.

Pentru ceilalți, apar ca niște virtuți, de dorit:

1. **altruismul**: dezvoltarea unor gesturi și servicii constructive, de sprijin și gratificare a celorlalți;

2. **umorul**: exprimarea deschisă a ideilor și sentimentelor fără disconfort, crispăre a individului sau imobilizare și fără vreun efect neplăcut asupra celorlalți (diferit de ironie, care este o agresivitate ținută împotriva cuiva);

3. **suprimarea**: constă în decizia conștientă sau semiconștientă de a amâna acordarea atenției unui impuls conștient, generat de conflict. Apare când persoana recunoaște problema, dar întârzie reacția (amână chiar și să se gândească la problemă deocamdată). Scarlett O’Hara, în *Pe aripile vântului*, confruntându-se cu problema, spune : „Și mâine va fi o zi... Mă voi gândi mâine la asta”. Se amână căutarea soluției;

4. **anticiparea**: o realistă anticipare sau planificare a disconfortului care va urma pentru persoană în procesul de rezolvare a problemei ivite. Ajută la a face față dificultăților reale din momentele rezolvării problemei;

5. **sublimarea**: reprezintă o exprimare atenuată a instinctelor, în forme socialmente acceptate, evitându-se consecințele adverse și pierderea accentuată a plăcerii. În testul pulsionilor al lui Szondi, o mare încărcătură sadică poate semnifica o carieră excepțională ca om de cultură, chirurg, coafeză etc. Dacă ne gândim la tehnicile psihoterapeutice „sălbatică”, care recrează criza pentru a ajuta persoana să-și găsească soluția, s-ar putea să găsim și aici o sublimare a acestor energii.

Mecanismele adaptative sunt expresia sănătății mentale a unui om. Dacă este o persoană sănătoasă, comportamentul său va fi condensat, în marea majoritate a situațiilor problematice cu care se confruntă, în tipare ale mecanismelor defensive mature, de *coping*.

Uneori, mecanismele de apărare se pot adresa unor evenimente dificile petrecute în trecut și vor împiedica deplina conștientizare și asumarea emoționalității evenimentului.

Există întrebări cu privire la originea lor ereditară sau achiziționată.

Sunt instrumente de adaptare, având rolul de a sprijini individul pentru a face față vieții de zi cu zi, deci se vorbește despre mecanisme defensive sau de *coping*. Dar un individ, în anumite situații neobișnuite pentru viața lui de zi cu zi, poate recurge la ambele tipuri de mecanisme. Uneori, este vorba mai mult despre o diferență cantitativă decât despre una calitativă a reacției pentru a o categorisi ca fiind defensivă sau de *coping*. Astfel, o reacție poate să înceapă prin raționalizare și să se termine prin *coping*, cum ar fi: analiza intelectuală, conștientă. O relație asemănătoare există între refulare (mecanism nevrotic) și suprimarea, amânarea conștientă a rezolvării pentru un moment ulterior, în care individul poate fi mai apt de a face față situației.

Mecanismele defensive pleacă de la *defensă (autoapărare)* și au rolul de a preveni confruntarea directă a sinelui cu situația provocatoare. Defensă presupune o formă de refuz al implicării în situația reală, în vreme ce *coping*-ul înseamnă a face față situației în mod obiectiv și a găsi o soluție realistă pentru problemă. Am putea spune că sănătatea mentală e progresivă, gradată, ca și mecanismele de menținere a ei.

Dacă la copil mecanismele inferioare, defensive pot reprezenta o funcționare normală, la adult ele pot fi semnul unei psihoze sau al unei personalități imature ori nevrotice.

Mecanismele de *coping*, de la nivelul superior, sunt puse în funcțiune de persoane mature, care știu să lucreze cu plăcere, dar și să păstreze latura ludică în comprehensiune și reacții.

Vaillant (1977) a întreprins un studiu longitudinal, pe generațiile admise la Universitatea Harvard între 1942 și 1944. Universitatea avea ca studenți atunci doar băieți. În studiul său, el a admis ca definiție a sănătății mentale capacitatea individului de a rezolva probleme. El a considerat din start această populație ca fiind o populație de tineri „normali”. Vaillant i-a văzut la vârsta de 55 de ani, după o viață în care problemele nu i-au ocolit. El a considerat succesul ca fiind dat de: veniturile mari, rolul profesional și recunoașterea socială.

În grupul de succes, s-au identificat președinți de corporații și chiar câștigători ai premiului Nobel. În acest grup, în general, indivizii fac parte din clasa de mijloc și împărtășesc valorile ei: căsătoria, copiii, casa, tendința de a acumula bunuri. Ei au bune abilități de a relaționa cu ceilalți și de a munci. În plus, ei știu să se joace, practică sporturi și își iau cel puțin o lună de vacanță pe an. Au prieteni, unii dintre ei menținându-se ca prieteni încă din copilărie sau din liceu, între 25 și 55 de ani, ei sunt activi, harnici la locul de muncă, pentru ca la 55 de ani să aprecieze mai mult viața de familie și preocuparea pentru copii. Chiar dacă în timpul vieții au avut parte de pierderi grave (un copil care a murit, o persoană iubită ce a suferit un accident, un handicap), ei au manifestat mecanisme de adaptare (*coping*) mature, făcând față situației în mod constructiv.

Bărbații de succes au avut un bun atașament în copilărie față de mamă, cu internalizarea valorilor familiei. S-au zbatut pentru identitatea lor, pentru a se desprinde de controlul matern și, la final, și-au internalizat valorile mamei și ale familiei de origine. Bărbații de succes au avut mame care au crezut în ei și i-au împins să se lupte pentru poziții bune, mereu.

Opusul îl reprezintă bărbații cu mai puțin succes. Printre ei se numără indivizi care au cunoscut închisoarea, divorțul, dificultățile în relațiile cu ceilalți și cu instituțiile (locul de muncă), au avut dificultăți în a-și păstra locul de muncă și numeroase probleme de sănătate. Unii încă mai locuiesc cu mamele. O mare parte au fost căsătorii de mai multe ori. Mecanismele de adaptare utilizate în situații dificile au fost mai defensive, continuând

să nege, să mintă, așa cum fac copiii. Nu prea au prieteni și nici programe de recreere, de amuzament și relaxare.

Studiul lui Vaillant susține natura psihosomatică a numeroase boli fizice (cauzate de stres). Se dovedește că oamenii cu o sănătate mentală bună au mai puține probleme de sănătate fizică. Artiștii nu fac parte din grupul studiat de Vaillant și se pare că modul lor de a funcționa și de a se adapta e diferit, deși nu se știe cum. Nu se prea cunosc cauzele inspirației artistice. Adesea se consideră însă geniul ca fiind apropiat de nebunie.

Trecând în revistă studiile existente, Haynal (2002) arată că aproximativ jumătate dintre copiii care au trecut prin suferințe considerabile (moartea unui părinte, catastrofe, război etc.) reușesc să se salveze (au o bună reziliență) și să devină personalități cunoscute. Mulți dintre ei ajung să exceleze în artă, dar și în științe.

Au fost identificați câțiva factori de risc care creează vulnerabilitate pentru sănătatea mentală a copilului:

- a crește într-o casă cu certuri și tensiuni; în studiul longitudinal condus de Alain Stroufe, concluzia cu privire la a fi martor la astfel de evenimente, în copilăria mică (preșcolar), este: „A fi martor la violențe în copilăria mică reprezintă o moștenire ce se va face simțită în perioada adolescenței, mai ales la băieți”. De fapt, autorii confirmă alte cercetări existente care arată că în cazul băieților la vârsta adolescenței vor apărea tulburări de comportament prin externalizare, iar în cazul fetelor prin internalizare;
- divorțul părinților; prezența figurii masculine, a tatălui, este importantă în dezvoltarea copilului, dar efectul negativ al absenței tatălui, mai ales în cazul băieților, e mai mic decât cel al unei prezențe masculine violente;
- moartea unui frate sau a unui părinte ;
- sărăcia.

Opusul, factorii puternic predictorii de succes, sunt:

- relaționarea facilă cu ceilalți (copii sensibili, tandri);
- absența problemelor de somn sau de conduită alimentară;
- nivelul de energie crescut.

Tot un factor favorabil îl constituie prezența în viața copilului a unei persoane din afara familiei (vecin, rudă, profesor etc.) cu care copilul

are o relație mai specială. Băieții și fetele au sensibilități diferite la acești factori. De exemplu, moartea unui frate afectează profund băieții și mai puțin fetele. Moartea tatălui le poate marca mai mult pe fete, mai ales că adesea acest eveniment duce la creșterea responsabilității lor în viața familie. În general, se pare că *a avea grijă de frații mai mici* (fără a exagera responsabilitatea copilului mai mare) duce la creșterea încrederii în sine și la dezvoltarea abilităților parentale. Educatorii, învățătoarele, profesorii sunt persoane foarte importante în evoluția copiilor și a tinerilor și pot marca pe viață evoluția individului.

În general, se consideră că cineva care are succes în unul sau mai multe aspecte poate să își remedieze ori să își depășească mai ușor slăbiciunea din alte domenii, căci succesul într-un domeniu ajută la construirea unei bune imagini de sine. Copiii cu dizabilități au o imagine de sine negativă, ceea ce le accentuează handicapul obiectiv. Este necesară o preocupare specială pentru ameliorarea imaginii de sine a acestor copii, ca și a abilităților verbale, mentale și sociale [87, p. 238-244].

Forme de adaptare și strategii de comportament în procesul de adaptare psihosocială

Între întregul arsenal de reacții comportamentale ale unui individ, comportamentul adaptiv se distinge pe baza specificării obiectivului unui act comportamental. Comportamentul poate fi numit adaptiv dacă principalul său scop final este de a stabili o interacțiune productivă între individ și mediu. În acest context, conceptul de „adaptiv” nu înseamnă că un astfel de comportament conduce în mod neapărat un individ la o stare de adaptare optimă: strategia aleasă poate avea mai mult sau mai puțin succes. Cu toate acestea, comportamentul adaptiv începe întotdeauna în condiții de inconsecvență între sistemele care interacționează și urmărește scopul realizării unei anumite coordonări între ele.

Una dintre formele de comportament care se desfășoară pentru a rezolva problemele de adaptare este comportamentul de coping (de depășire).

Formele de adaptare pot fi determinate de strategiile de comportament pe care individul le folosește atunci când interacționează cu mediul. Atunci când se analizează clasificarea strategiilor pentru comportamentul

adaptativ, ar trebui să se acorde atenție fundamentelor care stau la baza clasificării. Clasificarea strategiilor pentru comportamentul adaptiv ar trebui să fie construită pe motive esențiale pentru organizarea sistemului optim de interacțiune dintre individ și mediu în procesul de adaptare. Cea mai generală clasificare se bazează pe trei caracteristici esențiale pentru caracterizarea procesului de adaptare în sine. Acestea sunt:

- 1) contactul – evitarea;
- 2) direcția schimbărilor care au loc (mediul se schimbă – individul însuși se schimbă);
- 3) activitatea – pasivitatea individului. Folosind aceste motive, se pot forma 8 strategii de comportament individual.

Trăsături de personalitate adaptative

Una dintre problemele centrale în studiul potențialului adaptativ al unei personalități este natura mozaic a datelor obținute și dificultatea de a conveni asupra rezultatelor descrise de diferiți autori. Motivele obiective ale acestei diversități sunt:

- a) relativitatea calităților adaptative;
- b) individualizarea metodelor și stilurilor de adaptare.

Trebuie acordată o atenție specială abordărilor metodologice ale studiului trăsăturilor de personalitate adaptative. În special, pentru a determina esența substratului și a abordărilor structurale, pentru a indica avantajele și dezavantajele metodei de comparare a grupurilor de criterii.

În acest sens autorii iau în considerare conceptul de „creștere personală”, definind semnificația acestui proces în **formarea potențialului adaptativ al individului** [294, p. 17].

M.B. Григорьева menționează că *dezvoltarea abilităților adaptative* ale elevilor absolvenți este o sarcină importantă a educației moderne, deoarece dezvoltarea societății în ansamblu depinde de capacitatea tinerilor de a se adapta flexibil la condițiile dinamice ale vieții și activității moderne. Soluționarea problemei dezvoltării abilităților adaptative ale școlărilor este imposibilă, izolată de cunoașterea particularităților interacțiunii subiecților în procesul educațional și a mediului în care are loc acest proces. M.B. Григорьева consideră că studiarea mediului educați-

onal va oferi oportunitatea de a revedea/analiza dezvoltarea abilităților adaptative ale școlărilor ca un proces holistic, complex, multidimensional și interactiv de formare a anumitor calități subiective. Prin *mediul educațional* autoarea definește sistemul de condiții și influențe pedagogice, psihologice și organizaționale care asigură dezvoltarea cognitivă, emoțională, comunicativă și, în general, dezvoltarea subiectiv-personală a elevului pe baza particularităților naturale și ale vârstei luând în considerare obiectivele societății [231; 232].

Interacțiunea elevului cu mediul educațional este definită de М.В. Григорьева ca manifestări ale inițiativei sau activității de răspuns ale elevului și a mediului educațional (sau componentelor sale) care au loc simultan sau secvențial în timp și combinate în spațiu, în procesul realizării de către subiect a obiectivelor învățării, educației și dezvoltării.

Activitatea subiecților procesului educațional este inclusă în procesul constant de influență reciprocă a personalității și a *mediului educațional*, se desfășoară în condiții de dezechilibru constant între cerințele puse reciproc și posibilitățile existente de a răspunde acestor cereri, adică în condițiile care determină procesele de adaptare psihologică în mediu. Actuală este definirea conținutului calitativ și a raportului dintre procesele de interacțiune a mediului educațional și elev și adaptarea acestuia la mediul de învățare, în viziunea autoarei М.В. Григорьева [231].

Р.М. Шамионов consideră că problema adaptării personalității în condițiile moderne de dezvoltare a societății devine deosebit de acută. Acest lucru se datorează noii calități a vieții umane într-o lume în schimbare. Schimbările sociale, economice, politice, climatice și de mediu au devenit normă și determină în mare măsură sistemul de relații și experiențe personale, precum și comportamentul obiectiv. În ultimii ani, însăși conceptul de adaptare în psihologie a primit o nouă interpretare ca urmare a studiilor conceptuale, realizate de un număr mare de psihologi, axate pe o abordare holistică, în care se stabilește locul adaptării în viața umană, luând în considerare conexiunile orizontale și verticale cu alte formațiuni personale [351, p. 29].

Autorii Е.Е. Бочарова, Р.М. Шамионов afirmă că o anumită tendință pronunțată în studiile psihologice cu privire la adaptare, se poate observa

crescând rolul de reglementare al activității individului în procesul de adaptare la mediu, care se exprimă clar în integrarea studiilor despre adaptare într-o direcție relativ nouă – studiul bunăstării subiective a individului, care este un sistem de relații emoțional-evaluative a relațiilor persoanei față de sine și lumea înconjurătoare, care nu numai că exprimă „lumea subiectivă” interioară a personalității, ci se și realizează sau se manifestă în faptele externe [210].

Cunoaștem că împreună cu înțelegerea adaptării psihosociale ca proces de includere a persoanei în interacțiunea cu mediul, adaptarea este interpretată simultan ca rezultat al acestui proces. Aspectul final al adaptării este utilizat în mod tradițional ca element cheie în evaluarea succesului proceselor de adaptare în general. Cu alte cuvinte, adaptarea ca rezultat / finalitate se caracterizează prin nivelul final de adaptabilitate. Potrivit autorului К.У Чимбеленге (1996), *adaptabilitatea* poate fi definită ca o astfel de stare a subiectului care îi permite să se simtă liber și dezinhibat în mediu social, să se angajeze în activități de bază, să simtă schimbări în mediul social familiar, să aprofundeze în problemele intra-personale, spirituale, pentru a îmbogăți propria lume prin forme și metode de interacțiune mai avansate [*apud* 210, p. 36].

Dificultăți de adaptare a persoanei

În ceea ce privește formele dificultăților de adaptare a persoanei, acestea sunt numeroase, dar C. Enăchescu le grupează în șase categorii principale:

1. *inadaptarea* ca stare de refuz sau de incapacitate de a stabili un acord, o comunicare cu ceilalți sau cu mediul social, din cauza imposibilității de a găsi elemente comune cu acesta;

2. *dezadaptarea* ca stare caracterizată prin refuzul unor raporturi deja existente cu lumea și ieșirea din mediul în care persoana respectivă a existat și a funcționat concordant anterior; această situație se datorează fie persoanei, fie unor schimbări survenite în lume, cu care persoana, neputându-le asimila, nu se mai poate pune în acord, dezadaptându-se; această dezadaptare prin ieșirea treptată din lume apare la persoanele în vârstă, la pensionari, la profesioniștii aflați în șomaj, dar și la bolnavii psihic prezen-

tând tulburări de conștiință și personalitate, la alcoolici și toxicomani, precum și la persoanele cu handicap sever obligate să se retragă din viața socială și din activitatea profesională;

3. *izolarea* impusă sau acceptată voluntar este tot o formă de inadap-tare; izolarea e starea de însingurare acceptată de un individ care se retrage din lume, din societate, reducând considerabil, uneori până la completa suprimare, relațiile sale cu celelalte persoane și cu mediul social; trebuie să vedem în aceste situații fie conduite de refugiu, fie manifestări ale unor tulburări psihice, situații nevrotice, complexe etc.;

4. *supunerea forțată* cu claustrarea individului e tot o formă de conduită care solicită capacitățile de adaptare ale acestuia; adaptarea este extrem de dificilă, întrucât se face împotriva voinței persoanei respective;

5. *refuzul adaptării*, mai exact al integrării sociale, este specific unor persoane care aparțin unor comunități închise (religioase, etnice, grupuri marginale etc.); ele sunt constituite pe baza unor atitudini de autoapărare față de pericole fantasmatică și, din aceste motive, refuzând adaptarea sau integrarea în grupurile majoritare, oamenii se simt protejați și în siguranță în afara acestora;

6. *dificultatea de integrare* este incapacitatea unei persoane sau a unui grup de indivizi de a se adapta sau integra în grupul majoritar; aveam de-a face de regulă cu situații nevrotice, complexe, cu imposibilitatea de a asimila condițiile unui „model sociocultural” nou, diferit [55, p. 90].

Pentru înțelegerea aspectelor legate de procesul de *adaptare*, dar mai ales a formelor de *inadaptare*, să vedem care sunt factorii și mecanismele ce stau la baza acestora. O analiză atentă a acestor situații scoate în evidență următorii *factori incriminați în mecanismele situațiilor de inadap-tare*:

- a) teama de nou, de schimbare, legată de incapacitatea de a răspunde sau de a face față; la baza acesteia se află anumite complexe de inferioritate;
- b) individul aparține unui microgrup cu o mare forță de coeziune inte-rioră, de care se simte puternic legat și de care nu se poate separa;
- c) forța modelelor primare, tradiționale, în care individul s-a format și trăiește îl împiedică să accepte un alt tip de situație, tot în acest context se înscrie forța valorilor morale tradiționale și a cutu-melor de care persoana respectivă nu se poate desprinde;

- d) frica de pierdere a identității prin înstrăinare; nesiguranța, suspiciunea, teama de înfrângere, de eșec;
- e) teama de schimbare, de necunoscut, de nou; frica de a nu putea răspunde noilor exigențe care i se vor impune; lipsa de încredere și nesiguranța;
- f) un anumit tip de personalitate dominată de psihorigiditate și ostilitate față de ceilalți, de suspiciune, care generează o tendință de retragere, de prudență exagerată, adesea nejustificată [55, p. 91-92].

Autorii cu referință la adaptarea studenților în mediul universitar, fac referință la următoarele manifestări observabile ale dificultăților de adaptare:

- *în plan comportamental* – absenteism, indiferență, acte de indisciplină, izolare, oboseală, ostilitate, inhibiție, încăpățanare;
- *în plan cognitiv* – dificultăți de concentrare, gândire superficială, scădere a motivației, lipsă de comunicare;
- *în plan afectiv-volitiv* – depresie, descurajare, teamă excesivă, labilitate emoțională, reacții afective neadecvate [apud 171, p. 100].

Majoritatea studiilor menționează următoarele etape în procesul de adaptare:

- *etapa de acomodare* – domină teama și supunerea, sentimentele de părăsire și neputință;
- *etapa de adaptare* – căutarea recompenselor și câștigarea bunăvoinței. În prima etapă este un atent observator a ceea ce se întâmplă, evaluează persoanele, normele, valorile și adoptă o anumită conduită;
- *etapa de participare* – studentul nu se mai simte străin față de ceilalți și are un comportament activ în relațiile interpersonale. Măsura participării este determinată de gradul de implicare psihosocială a fiecărui student și acceptarea lui de către ceilalți;
- *etapa de integrare* – corespunde dependenței de grup [apud 171]. Integrarea se desfășoară pe trei niveluri: integrarea tânărului venit în grup; integrarea în sistemul general de norme ale vieții studențești; integrarea grupei în sistemul general de norme și valori ale universității.

2.3. Componente ale adaptării psihosociale – concepția autorilor C. Rogers și R. Dymond

Personalitatea este organizarea mai mult sau mai puțin durabilă a caracterului, temperamentului, inteligenței și fizicului unei persoane. Această organizare determină adaptarea sa unică la mediu, susține Hans J. Eysenck [377; 378]. Respectiv, se menționează că *finalitatea adaptativă* face parte din caracteristicile principale ale personalității, ceea ce presupune că personalitatea nu este inactivă, inertă; ea este ceva și face ceva: filtrează, motivează și direcționează, selectează și programează, îl determină pe om să se gândească asupra mediului și să se adapteze la acesta prin comportamentele sale, asigurând atât supraviețuirea cât și creșterea și dezvoltarea personală [187, p. 101].

În lucrările autorilor E. Kant, E. Erikson adaptarea personalității face parte din procesele de individuare și individualizare a personalității alături de opțiunea, internalizarea și integrarea personalității [*apud* 242, p. 47].

Componentele adaptării psihosociale sunt analizate de către mulți autori. Carl Rogers și Rozalind Dymond sunt cei care au oferit o atenție deosebită acestora, prin cercetarea particularităților psihosociale ale adaptării [316, p. 457; 343]. Caracteristicile adaptării psihosociale, în acest caz, coincid în mare parte cu criteriile maturității personale, printre care: stima de sine, acceptarea altora, confortul emoțional, înțelegerea propriilor probleme și tendința de-a le depăși. La celălalt pol, inadaptația social-psihologică presupune: neacceptarea propriei persoane și neacceptarea altora, prezența barierelor în procesul de auto cunoaștere, disconfortul emoțional, lipsa flexibilității, escapismul [*apud* 30].

Conform concepțiilor autorilor C. Rogers și R. Dymond în sistemul adaptării psihosociale există anumite relații între următoarele componente: adaptabilitatea psihosocială; dezadaptabilitatea / inadaptația psihosocială; mitomanie / falsitate; acceptare de sine; neacceptarea de sine; acceptarea celorlalți; neacceptarea celorlalți; confort emoțional; disconfort emoțional; control intern; control extern; dominare; supunere; evitarea problemelor.

Adaptabilitatea psihosocială – denotă rezultatul interacțiunii eficiente dintre individ și mediul social, care conduce la raportul optim între orientările valorice ale unei persoane și grup.

Inadaptabilitatea psihosocială – denotă rezultatul interacțiunii ineficiente dintre individ și mediul social.

Inadaptare – carență a integrării în mediu. Inadaptarea, ale cărei cauze pot fi fizice (infirmitate motorie, senzoriale (cecitate, surditate), intelectuale (arierăție) sau caracteriale, se traduce prin imposibilitatea de a-și asuma în societate un rol normal, de a-și satisface propriile cerințe și pe acelea ale anturajului. După situația în care se manifestă, vorbim despre inadaptare familială, școlară, profesională sau socială [162, p. 157].

Mitomanie / falsitate. Mitomanie – tendință structurală de a denatura adevărul, de a fabula, de a minți și de a crea povești imaginare [77, p. 762].

Mitomanie – tendință patologică de a minți. Forma cea mai benignă, prin consecințele sale, este mitomania vanitoasă, dar există o formă malignă și perversă de mitomanie, care este arma perfidă acelor slabi, geloși, invidioși, autori de scrisori anonime și de acuzații neânțemiate, la care destule persoane apleacă urechea cu complezență. Această tendință morbidă de a altera adevărul ar ține, după E. Dupré, de constituția individului [162, p. 198].

Persoana care denotă *mitomanie* se caracterizează prin faptul că: uneori are asemenea gânduri, pe care nu ar vrea să le împărtășească cu nimeni; supărându-se, de multe ori își iese din fire; se întâmplă să bârfește; se întâmplă să vorbească despre lucruri în care deloc nu se clarifică; uneori îi place să se laude. Gradul de falsitate este reflectat în tendința persoanei de a răspunde că întotdeauna spune doar adevărul; își îndeplinește întotdeauna promisiunile; niciodată nu întârzie; toate obiceiurile sale le consideră bune.

Acceptare de sine. Din această perspectivă, *sinele* reprezintă cunoașterea de sine ivită din sistemul perceptivo-motor care-i permite individului să se distingă și să se diferențieze de restul lumii. De altfel, din punct de vedere social conceptul de sine este definit – structură ce asociază informațiile la care un individ poate accede în privința propriei sale persoane și procesele intra- și interindividuale implicate în gestiunea cognitivă, afectivă și socială a acestor informații. În acest sens sunt importante viziunile: dintre toate persoanele pe care un individ le cunoaște, cele mai multe

informații le posedă despre sine însuși; sinele este pivotul oricărei relații sociale; conceptul de sine este determinat de conceptul de persoană din cultura de care aparținem. Pentru aceste trei motive cel puțin, sinele constituie o entitate psihosocială al cărei studiu teoretic și empiric este esențial pentru înțelegerea cogniției sociale [77, p. 1128].

Persoana care denotă *acceptare de sine* se caracterizează prin faptul că: majoritatea celor ce-l cunosc, se comportă bine cu el; este o persoană cu aspect exterior atractiv; se consideră o persoană interesantă, atractivă și impozantă; în general, are o părere bună despre sine; este mulțumit de sine; este un om plăcut, atrăgător; simte că crește, se maturizează, se schimbă el însuși și atitudinea sa față de lume; este inteligent, îi place să reflecteze; se remarcă printre alții; se cunoaște bine, își înțelege bine propria persoană.

Neacceptarea de sine – este factorul opus acceptării de sine care reflectă o atitudine negativă față de propria persoană.

Persoana care denotă *neacceptare de sine* se caracterizează prin faptul că: are dubii că poate să placă cuiva; nu este nimic în ce persoana dată și-ar pune propria amprentă, și-ar manifesta individualitatea, Eul personal; este un om, la care uneori, sunt multe lucruri demne de dispreț; pur și simplu se subapreciază; ia decizii și imediat le modifică, se disprețuiește pentru lipsă de voință, dar nu se poate schimba; nu este o persoană de încredere, nu poți să te bazezi în toate pe el; nu se prețuiește pe sine, nimeni nu-l ia în serios; în cel mai bun caz este tolerat.

Acceptarea celorlalți. Conform *Marelui dicționar al psihologiei* – altul reprezintă locul în care psihanaliza situează, dincolo de partenerul imaginar, ceea ce, anterior și exterior subiectului, îl determină totuși [77, p. 67].

Componenta *acceptarea celorlalți* denotă abilitatea de a manifesta relații calde, binevoitoare cu cei din jur; de a privi lucrurile cu ochii semenilor; a avea drag de lume; a avea relații bune cu cei din jur; a fi tolerant cu alți oameni, a-i accepta pe fiecare așa cum sunt; a manifesta comunicabilitate, deschidere, a stabili ușor relații apropiate cu oamenii.

Neacceptarea celorlalți este factorul opus componentei acceptarea celorlalți.

Această componentă denotă lipsa dorinței de a se destăinui în fața altora; este o persoană rezervată, închisă în sine, se ține un pic mai departe de alții; tot, ce se referă la alții, nu-l deranjează, este concentrat pe sine, este ocupat cu sine; este precaut cu atitudinea pozitivă a celor din jur, atunci când o consideră nemeritată; are un sentiment de ostilitate pentru ceea ce-l înconjoară; se teme de ceea ce vor gândi alții despre el; uneori îi desprețuiește pe ceilalți și nu stabilește relații cu ei.

Confort emoțional. Emoția este o constelație de răspunsuri de mare intensitate care comportă manifestări expresive, fiziologice și subiective tipice [77, p. 441]. Confortul emoțional implică prezența unor stări emoționale echilibrate, confortabile pentru persoană.

Persoana care denotă *confort emoțional* se caracterizează prin faptul că: nu se rușinează de sentimentele sale, le exprimă în mod deschis; este optimist, crede în mai bine; este un om inaccesibil, încăpăținat, astfel de oameni sunt numiți dificili; este mulțumit de toate; echilibrat, liniștit; uneori este impulsiv, nerăbdător, fierbinte, nu se poate reține; nu este nimic ce l-ar putea îngrijora tare.

Disconfort emoțional este factorul opus confortului emoțional.

Persoana care denotă *disconfort emoțional* se caracterizează prin faptul că: deseori se simte umilit; este sustras, nu-și poate aduna gândurile, să se organizeze; simte moleșală, tot ceea ce-l bucura odinioară, îi devine dintr-odată indiferent; nu are încredere în propriile sentimente, uneori îl trădează; este destul de dificil să fie el însuși; este tulburat, îngrijorat, tensionat; simte neîncredere în sine.

Control intern vs. Control extern – percepție pe care un individ o poate avea despre existența unei legături între o întărire dată și unul sau altul dintre două registre ca urmare a unor posibile cauze a întăririi: caracteristicile și conduitele personale, forțele și factorii care acționează în situație. Conceptul este o abreviere a conceptului original de control intern vs. external întăririlor creat de J.B. Rotter (1966), care a stabilit o scală de măsurare a acestui caracter. Decurgând direct din teoria învățării sociale, conceptul a fost prezentat ca o variabilă generală a personalității, asimilabilă unei credințe generale de control ce rezultă din experiența acumulată de individ în cursul ansamblului secvențelor comportament-întărire

întâlnite și ce traduce gradul de credință pe care un individ îl are despre legătura existentă între conduitele sale, caracteristicile personale (trăsături, aptitudini etc.) și întăririle pozitive sau negative pe care le primește [77, p. 261].

Persoana care denotă *control intern* se caracterizează prin faptul că: își înaintează cerințe mari față de propria persoană; deseori se ceartă pe sine pentru ceea ce-a făcut; în nereușitele sale se învinovățește pe sine; este o persoană responsabilă pe care te poți baza în multe privințe; simte că nu poate schimba nimic, toate eforturile sunt zadarnice; este capabil să-și organizeze propriile acțiuni, poate să-și permită să se impună; auto-controlul pentru el nu este o problemă; cea mai grea este lupta cu propria persoană; luând o decizie, o urmează; pe primul loc este mintea, nu sentimentul, înainte de a face ceva, se gândește; este un om întreprinzător, energetic, plin de initiative; este insistent, ferm; pentru el este important mereu să insiste pe propriile poziții; poate lucra din greu; se străduie să se bazeze pe propriile puteri, nu contează pe ajutorul cuiva; competențele și abilitățile sunt în concordanță deplină cu sarcinile care trebuie rezolvate, cu toate se poate descurca.

Persoana care denotă *control extern* se caracterizează prin faptul că: uneori se simte destul de inconfortabil; ar vrea să renunțe la tot; se simte neajutorat, are nevoie ca cineva care să-i fie alături; interpretează în felul său ceea ce se întâmplă cu el; poate inventa unele lucruri; trebuie numai-decât să-i amintești, sa-l împingi, pentru a duce un lucru la bun sfârșit; mult timp nu poate lua o decizie, apoi se îndoiește de corectitudinea ei; este distrat, la el toate sunt amestecate.

Dominare – această componentă reliefează abilitatea persoanei de a manifesta superioritate și de a fi leader.

Persoana care denotă *dominare* se caracterizează prin faptul că: se simte superior față de alții; ambițios, nu este indiferent față de succes sau laudă: în ceea ce este important pentru el, se străduie să fie printre cei mai buni; prin natura sa este lider și-i poate influența pe alții.

Supunere – se caracterizează adesea printr-o postură strânsă și o imobilizare în fața unei atitudini de dominanță [77, p. 1204].

Persoana care denotă *supunere* se caracterizează prin faptul că: propriile convingeri și reguli nu-i ajung; de obicei nu se simte conducător,

ci condus; nu-i reușește întotdeauna să gândească și să acționeze de sine stătător; se pare că ia singur deciziile, dar nu se poate elibera de influența altor oameni; nu-i place atunci când „se strică” relațiile cu cineva, îndeosebi dacă neînțelegerile amenință să devină evidente; pentru a-l impune să facă măcar ceva, trebuie mult de insistat apoi va ceda; este supus, docil, „moale” în relațiile cu alții.

Supunerea reprezintă cea mai accentuată formă de acceptare a influențelor exercitate de o autoritate, formală sau informală, reală sau invocată. Supunerea implică o relație psihologică specială între sursă și țintă: prima este investită în mod real, sau este numai percepută ca fiind purtătoarea unei autorități, având o anumită ascendență socială, datorită căreia este îndrituită să dea ordine; cea de a doua acceptă explicit sau implicit ascendența sursei asupra sa, având tendința de a respecta și executa sugestiile sau ordinele venite din partea acesteia. Fiind o formă de comportament care fundamentează activitatea multor instituții sociale, atunci când se manifestă ca relație dinamică și firească dintre diferite compartimente funcționale, supunerea poate degenera uneori în forme nocive, cu efecte negative atât pentru instituții, cât și pentru persoanele implicate.

Supunerea distructivă este înțeleasă ca o *formă degradată a relației dintre autoritate și persoanele asupra cărora se exercită influența*, conducând la forme de brutalitate, agresiune, violență, distrugerii de bunuri sau chiar crime. În acest caz, între sursa influenței și țintele acesteia se dezvoltă *raporturi înstrăinate*, cu efecte extrem de serioase asupra climatului social general și asupra structurii morale a grupurilor, instituțiilor și persoanelor implicate [41, p. 467].

Evitarea problemelor / Escapizm. Această componentă reflectă abilitatea de a evita problemele sociale existente.

Persoana care denotă *escapizm* se caracterizează prin faptul că [105]: îi place să viseze – uneori în plină zi; se întoarce cu greu de la vise la realitate; este gata permanent de apărare sau chiar de atac, este ranchiunos, selectează mental modalități de răzbunare; se străduie să nu se gândească la problemele sale; cedează în fața dificultăților și a situațiilor care amenință cu complicații; deseori circumstanțele îl forțează să se apere, să-și justifice și argumenteze acțiunile.

2.4. Relațiile adaptării psihosociale cu alte fenomene psihice

Provocările societale au repercusiuni asupra adaptării și adaptabilității personalității la diferite etape de vârstă. În acest context menționăm importantă studierea relațiilor dintre adaptarea, adaptabilitatea psihosocială cu alte fenomene psihice precum: extraversiune / introversiune și neurotism (instabilitate / stabilitate emoțională); încredere în sine, curajul social și inițierea contactelor sociale; inteligența emoțională (aprecierea și exprimarea emoțiilor; controlul emoțiilor; utilizarea emoțiilor în soluționarea problemelor); locul controlului subiectiv (intern și extern); afirmarea de sine; motivare pentru succes / frică de eșec; optimismul; sociabilitate; autoaprecierea voinței; stima de sine; orientările sensului vieții (scopurile în viață; procesul vieții – interes și saturația emoțională a vieții; rezultat – rezultativitatea vieții și satisfacția emoțională; locul controlului – Eu stăpânul vieții; locul controlului – viața sau conducerea vieții); autoaprecierea adaptabilității psihologice; autoaprecierea adaptabilității emoționale; independența și influențabilitatea).

Extraversiunea / introversiunea

Savantul elvețian CG. Jung [75] propune abordarea temperamentului în funcție de orientarea subiectului spre lume și spre propria persoană. Cele două tipuri majore sunt extravertul și introvertul. Extravertul este orientat spre exterior, este sociabil, caută emoții puternice, își asumă riscuri, acționează sub imboldul momentului, este impulsiv, îi place schimbarea, este un optimist, îi plac distracțiile, să fie în mișcare, să acționeze, este superficial în sentimentele sale. Introvertul este liniștit, introspectiv, izolat, rezervat, distant, prudent, preferă o viață organizată; își controlează și cenzurează puternic sentimentele, este rareori agresiv, înclinat să fie pesimist, foarte stabil în sentimentele sale [139; 187, p. 106].

Extraversiune, în tipologia lui C.G. Jung, trăsătură de personalitate caracterizată de o tendință de exteriorizare a sentimentelor. Extravertitul este orientat către lumea exterioară. El este sociabil, are mulți amici, îi place să râdă și să se amuze, sentimentele și caracterul îi sunt transparente, caută schimburi afective și intelectuale cu ceilalți și pare a

înflori la contactul cu ei. Pentru H.J. Eysenck extraversiunea este unul din polii unei dimensiuni bipolare, celălalt pol fiind introversiunea [162, p. 124].

Introversiune – retragere în sine. Subiectul introvertit are tendința de a se dezinteresa de mediul ambiant și de a-și căuta toate satisfacțiile în lumea sa interioară. Nu prea are prieteni, pare meditativ, taciturn și sângaci în societate [162, p. 163].

Conceptul de extroversiune / introversiune, se caracterizează prin emoții pozitive și tendința de a căuta stimularea psihică în mediul exterior în compania altora. Extraverților le place să fie în compania altora și sunt de obicei percepuți plini de energie. Sunt entuziaști, orientați spre acțiune și spre noi oportunități. Au tendința de a vorbi mult, sunt asertivi și obișnuiesc să atragă atenția asupra lor. Pe de altă parte, la celălalt capăt al dimensiunii se află introverții – acestora nu le place să atragă atenția, sunt mai puțin exuberanți, energici și mai puțin orientați spre acțiune. Tind spre a fi tăcuți, liniștiți, se caracterizează prin deliberare în lumea deciziilor, nu le place activitățile de grup, sunt solitari. Aceste caracteristici nu trebuie interpretate în termeni de depresie sau timiditate, ci prin faptul că la aceștia nivelul arousalului are un nivel înalt ca urmare a unei nevoie într-o măsură mai mică de a fi stimulați [165, p. 155].

Extravertitul este o persoană deschisă, cu mulți prieteni, comunicabilă, incapabilă să se introspecteze; caută impresii sau senzații intense, acționează sub impulsul momentului, prezintă o notă de agresivitate în comportament, îi plac jocurile și activitățile practice. Ca trăsătură esențială a extravertitului poate fi menționată sociabilitatea, deschiderea față de lumea exterioară. Introvertitul reprezintă opusul extravertitului. Este o persoană retrasă, liniștită, introspectivă, îi plac mai mult cărțile decât oamenii este distantă, rezervată, cu excepția prietenilor. Acordă mare valoare normelor etice, este stăpân pe sine, dă dovadă de control emoțional și este ordonat. Are tendința de a se detașa de mediul ambiant și de a-și căuta toate satisfacțiile în lumea interioară [157, p. 126].

Extravertirea se referă la cât de sociabil și deschis sânteți. Persoanelor extrovertite le fac plăcere interacțiunile sociale și sânt adesea vorbărețe, hotărâte și entuziaste. Oamenii extrovertiți tind să se concentreze asupra

aspectelor pozitive ale altor persoane sau situații. În consecință, probabil, persoanele extrovertite sânt mai fericite decât persoanele obișnuite, în medie [59, p. 291].

C.G. Jung menționează că extraversiunea se caracterizează printr-o revărsare exterioară a libidoului, manifestată prin interes și sensibilitate față de persoane, evenimente sau lucruri și dependență de relațiile cu acestea. Dimpotrivă, atitudinea introvertă se manifestă prin retragere și orientarea libidoului spre viața intimă, pe fondul unei prevalențe a factorilor subiectivi în relațiile cu lumea externă (figura 2.2).

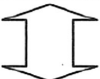
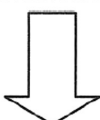
Orientarea energiilor pulsionale.	Tipul de personalitate. Caracteristici comportamentale.
Spre lumea exterioară 	Extrovertit: expansivitate, sociabilitate, asumarea cu ușurință a responsabilităților sociale, activitate facilă în grup, adaptabilitate la situații noi; tendința spre superficialitate, datorită mobilității excesive; preferință pentru mișcare și emoții tari; optimism, veselie, comunicare facilă; exigență redusă; tendința spre agresivitate, datorită unui control redus al sentimentelor; pragmatism și spirit realist în viață; spontaneitate.
Echilibrat 	Ambivert: îmbină diferețiat caracteristicile ambelor tipuri, prin atenuarea manifestărilor extreme și realizarea unui relativ echilibru între focalizarea atenției și energiilor atât pe lumea externă, cât și pe cea internă.
Spre lumea interioară 	Introvertit: fire închisă, liniștită, rezervată, distantă, introspectivă, reflexivă; impresionabilitate, delicatețe afectivă; adaptabilitate redusă, nesociabilitate, sensibilitate față de părerile celor din jur (critici sau laude); evită riscurile, emoțiile tari sau responsabilitățile sociale; viață sufletească bogată, exigență, seriozitate, autocontrol atitudinal, afectiv și comportamental; spirit teoretic accentuat.

Figura 2.2. Caracteristici comportamentele după tipul de personalitate (extrovertit / introvertit) [41, p. 170]

Stabilitatea / instabilitatea emoțională (neurotismul)

Psihologul englez H.J. Eysenck și-a dedicat întreaga viață elaborării unei teorii coerente și a unor instrumente de investigare a temperamentului, Pornind de la teoria lui Jung, Eysenck a adăugat la dimensiunea extraversiune-introversiune dimensiunea stabilității-instabilității neuropsihice numită nevrozism. Nevrozismul prezintă la un pol note

ridicate de stabilitate emoțională, rezistență la șocuri și lovituri morale, calm, echilibru, bună rezistență la stres. La celălalt pol vorbim de labilitate emoțională, sensibilitate excesivă, rezistență scăzută la șocuri emoționale și la stres. Autorul ne atrage atenția că cele două dimensiuni trebuie să fie privite ca un continuum pe o scală de intensitate de la introversiune la extraversiune și de la stabilitate la instabilitate cu trepte intermediare proprii ambivertului și stabilității relative [187, p. 106].

Neurotismul este tendința de a avea gânduri negative despre sine. Spre deosebire de persoanele extrovertite, persoanele cu un grad ridicat de neurotism tind să vadă aspectele cele mai neplăcute ale situațiilor și își concentrează în mare parte atenția asupra evenimentelor negative. Prin urmare sunt mai susceptibile decât altele să manifeste emoții negative precum mânia, vinovăția, anxietatea și depresia și tind într-o măsură mai mică să afirme că sânt fericite. De asemenea își gestionează emoțiile cu mai puțin success decât persoanele mai puțin nevrotice [59, p. 291].

Neurotismul este varianta intermediară ce combină trăsăturile atenuate ale celor două temperamente extravertitul și introvertitul [157, p. 126].

O contribuție esențială în menținerea caracterului funcțional al emoțiilor și a realizării activităților în condiții afectogene îi revine stabilității emoționale. Stabilitatea emoțională îmbină în sine rolul de reglare și stabilizare, permițând menținerea echilibrului emoțional interior, și rolul de adaptare flexibilă la schimbările survenite, fără consecințe negative cauzate de reacția emoțională. Contribuie la menținerea echilibrului dinamic între starea emoțională internă și cea externă și atingerea unei eficiențe maxime în reacțiile emoționale și comportamentale în situații stresante.

Conceptul de „stabilitate emoțională” a apărut în mare parte datorită interesului cercetătorilor pentru specificul comportamentului uman în situații extremale, precum și a investigării modalităților de autoreglare emoțională în respectivele conjuncturi. Pe parcursul ultimelor trei decenii, problematica stabilității emoționale și-a extins sfera de cercetare, implicând asemenea domenii profesionale ca: militari, sportivi, aviatori, cadre didactice, educatori, lucrători medicali, etc. Printre numeroșii cercetători care au abordat aceste aspecte, au fost: J. Gross, H. Eysenck, J. Guilford, R. Cattell, В. Мильман, V. Norakidze, A. Slavina, P. Fress, E. Klimova,

V. Boico, H. Eber etc. [apud 30]. În RM stidii cu referire la dimensiunea emoțională au fost realizate de către N. Bucun [19], M. Cojocar-Bo-rozan [38], N. Balode [8], R. Cerlat [30] etc.

Conținutul esențial al conceptului *de stabilitate emoțională* umană rezidă în capacitatea efectuării cu succes a activităților dificile, care presupun un nivel înalt al responsabilității, în circumstanțe tensionate și anxiogene, fără a avea influențe negative semnificative asupra dispoziției, sănătății și a performanțelor profesionale ulterioare.

Problematica stabilității emoționale este una dintre cele mai actuale și complicate în știința contemporană. În pofida apropierii pozițiilor metodologice și a abordărilor științifice ale stabilității emoționale, între ele există anumite discrepanțe. Astfel, există câteva abordări de bază în conceptualizarea problematicii stabilității emoționale:

1. Stabilitatea emoțională este explicată ca fiind dependentă de manifestarea voinței. Astfel, omul poate, prin forța voinței și a antrenamentului să-și modifice starea emoțională. Cercetătorii adepți ai acestei abordări consideră stabilitatea emoțională drept abilitatea de-a învinge starea excesivă de excitație emoțională în timpul îndeplinirii activităților dificile. Concepția dată reduce stabilitatea emoțională la manifestarea voinței, limitând înțelegerea esenței sale și a formelor de exprimare.
2. Adepții acestei abordări definesc stabilitatea emoțională drept o proprietate integrativă a personalității umane, caracterizată prin interacțiunea componentelor emoționale, volitive, intelectuale și motivaționale ale activității psihice a individului, care asigură realizarea optimală de succes a scopurilor activității în situații afectogene complicate. Astfel, SE este înțeleasă drept o proprietate psihică, datorită căreia omul este capabil să efectueze cu succes activitatea necesară în condiții dificile.
3. Stabilitatea emoțională este explicată cu ajutorul rezervelor de energie neuropsihică în asociere cu caracteristicile temperamentului și puterea sistemului nervos cu referire la excitație/inhibiție, mobilitate a proceselor nervoase. În asemenea condiții, adepții acestei abordări definesc stabilitatea emoțională drept o

proprietate a temperamentului, care permite îndeplinirea sigură a scopurilor activității din contul utilizării optime a rezervelor de energie neuropsihică și emoțională. O importanță aparte se acordă aici excitației emoționale în condiții stresante. Întrucât starea de excitație emoțională se caracterizează prin activarea diferitelor funcții ale organismului, prin creșterea disponibilității psihice pentru diferite acțiuni neașteptate, ea devine o condiție obligatorie în utilizarea resurselor individuale pentru realizarea cu succes a activităților. În acest context, o persoană este emoțional stabilă dacă starea sa de excitație emoțională, indiferent de forța stimulilor afectogeni negativi, nu depășește limita admisibilă, iar comportamentul său nu înregistrează perturbări observabile.

4. Cea de-a IV-a abordare are la bază identificarea caracteristicilor emoționale ale stabilității emoționale. Membrii acestei direcții de cercetare consideră fiecare proces psihic (cognitiv, emoțional, volitiv) ca fiind relativ independent de celelalte și având particularități specifice. Cu referire la procesul emoțional, aceasta semnifică că nici voința, nici procesele cognitive și cu atât mai mult nici asemenea caracteristici ale personalității ca temperamentul și caracterul, chiar dacă se influențează reciproc, nu sunt componente obligatorii ale procesului emoțional. În acest context, stabilitatea emoțională este definită drept stabilitate relativă a nivelului optimal al intensității reacțiilor emoționale sau stabilitatea particularităților calitative a stărilor emoționale, adică orientarea stabilă a conținutului trăirilor emoționale spre soluționarea pozitivă a sarcinilor. Stabilitatea emoțională este determinată într-o mare măsură de caracteristicile dinamice (intensitate, flexibilitate, labilitate) și substanțiale (tipuri de emoții și sentimente, nivelul acestora) ale procesului emoțional [apud 30].

Rezumând aceste paradigme conceptuale, R. Cerlat face următoarele constatări: dacă prima abordare a stabilității emoționale evidențiază rolul calităților volitive, excluzând ceilalți factori psihologici, cea de-a doua abordare consideră stabilitatea emoțională drept consecință a integrării

diferitor fenomene și procese psihice; atunci cea de-a treia abordare se referă la rezervele de energie neuropsihică, iar a patra abordare explică stabilitatea emoțională prin calitățile și proprietățile procesului emoțional în situații dificile [*apud* 30].

N. Bucun și R. Cerlat consideră că stabilitatea emoțională este o caracteristică funcțională, dinamică, integrativă a personalității, ce contribuie la realizarea optimală a obiectivelor în situații afectogene și ne permite să reacționăm flexibil, păstrându-ne echilibrul emoțional [19].

Încrederea în sine

Încrederea în sine este descrisă drept o consecință sau răspuns la o serie de experiențe pozitive și negative din viața unei persoane. Menționăm că există un prag înăscut de vulnerabilitate, care diferă de la un individ la altul, dar mediul, educația și evenimentele din viață au o influență foarte mare asupra încrederii în sine [68; 176].

Greenberger și Sorenson consideră încrederea în sine un aspect al maturizării psihosociale marcat de absența unei dependențe excesive de alții, sentimentul de control asupra propriei vieți și inițiativă [*apud* 138].

Încrederea în sine, după cum am mai indicat, are legătură cu imaginea de sine, cu acceptarea de sine și înțelegerea de sine; este o activitate mentală complexă, constând din surprinderea esenței și legității unor fenomene, pe baza integrării de noi informații, în sistemul celor dobândite anterior. Încrederea se poate realiza direct și rapid în situații simple sau în legătură cu cele pentru care s-au făcut anterior multe încercări. Încrederea este inclusă în intuiție și însoțită adesea de exclamația „Aha!” sau „Eureka!” din care motiv se mai numește și fenomenul Eureka sau fenomenul Aha [176]. În unele cazuri, încrederea este discursivă, străbate diferite faze și conduce la descifrarea esenței condiționate de particularitățile domeniului în care se desfășoară; se vorbește astfel de încredere artistică, literară, dar și de încredere fragmentară, totală, facilă [159].

P. Bounet și H. Ronanet susțin că „noțiunea interval de încredere este motivată de ideea de precizie în estimarea unui parametru; se caută a se atribui parametrului nu numai o valoare, ci un ansamblu de valori grupate, compatibile cu datele. Acest ansamblu de valori constituie, în general, un

interval. Cu, cât acest interval este mai strâns, cu atât se poate spune că estimarea este mai precisă...” [176, p. 112].

Printre alte valori, încrederea capătă o importantă valență instrumental-modelatoare; se dovedește a fi o construcție cognitivă realizată prin utilizarea unei euristici complexe de anticipare.

Există mai multe tipuri de încredere și anume: încredere acordată, încredere câștigată, încredere solicitată – E. Fromm [*apud* 84]; încredere în cineva – I. Mitrofan [83; 84]; încredere organizațională – M. Zlate [186]; încredere unilaterală, mutuală – P. Watzlawick [*apud* 186].

J. Hamburger susține că „Nevoia de încredere, este o caracteristică fundamentală a gândirii umane. Ea se prezintă sub forma unui vid, capabil să atragă orice obiect din vecinătate pentru a înceta să mai fie vid. Poate evolua sau involua. Când această nevoie și-a găsit obiectul, se naște un sentiment de relaxare, chiar de exaltare, care anihilează o parte dintre neajunsurile unei vieți nu prea împlinite” [*apud* 60, p. 213].

Încrederea (originară sau derivată) stă la temelia celor mai multe dintre sentimentele umane pozitive precum iubirea și atitudinile pozitive. „Această încredere originară este premisa tuturor atitudinilor sociale pozitive, condiționând capacitatea noastră de a ne identifica cu un grup în toate situațiile sociale”, susține I. Eibl-Ebesfeldt [*apud* 176, p. 114].

Oricum ar apărea, comportamentul de încredere se sintetizează în mod marcant în personalitate, încrederea poate fi: afectivă, volitivă ori cognitivă.

E.H. Erikson, vorbind despre faptul că fiecare dintre noi are o „formulă de identitate”, pune în centrul acesteia „încrederea originară”, aceea a primilor ani de viață [*apud* 26; 361; 376]. Încrederea originară reprezintă primul gest uman intelectual – acela de a acorda încredere – pe când retragerea încrederii este derivată. Referindu-se la E. Erikson și la a sa „încredere originară”, I. Eibl-Ebesfeldt scria: „Această încredere fundamentală este baza oricărei personalități sănătoase” [*apud* 176, p. 115]. Se recunoaște, așadar, valoarea individuală și socială a încrederii. Încrederea este fundamentală și originară în construcția unei personalități adaptate și cu potențialități permanente de adaptare la situațiile, contextele și cadrele în schimbare.

A. Adler, afirmă că sursa tuturor relelor este „un exagerat sentiment de inferioritate, lipsa de încredere în forțele proprii” [1, p. 27]. Lipsa încrederii în sine este relevată de căutarea dominației prin forță, bani ori influență.

Încrederea se dovedește a fi, din punct de vedere cognitiv, un criteriu de eficiență; rezultatul unor interacțiuni complexe, la nivel de act și tendință, ajungând până la comportament. Ea presupune un subiect al acordării de încredere și un obiect; adică, un decident și o țintă. Conexiunea dintre ele se realizează obligatoriu printr-o relație de încredere și un set de cunoștințe teleologic orientate. Oricare ar fi relația anterioară procesului de „încredințare” între subiect și obiect, pe parcurs ea se va transforma într-o relație de încredere. În încredere, după V. Dâncu, relația fondatoare supradetermină orice altă relație anterioară: „Relația de încredere se construiește pe parcursul interacțiunii și este, o situație a cauzalității circulare” [apud 32].

Încrederea este în opinia lui Ș. Vlăduțescu, nu un ceremonial de rutină, ornamental, monoton și inert, ci un comportament substanțial, aplicat și eficient, al cărui generator energetic îl reprezintă relația de încredere [176]. Încrederea este o valoare și, ca orice valoare, are aspect cultural. A acorda încredere este un act cultural și informațional. Orice comportament este o sumă de acte, tendințe și disponibilități. Ca atare, încrederea poate fi, incontestabil, văzută ca un comportament. După I. Eibl-Ebesfeldt, în ansamblul activității umane există două tipuri de relații ce alcătuiesc și extremele: relația de încredere și relația de neîncredere [apud 176]. În opinia lui S. Chelcea, în cadrul comunităților individualizate „a cunoaște” și „a avea încredere în oameni” – este o condiție de supraviețuire” [32; 33].

Încrederea nu este un scop în sine. De altfel, considerăm că numai o încredere în sine moderată, bazată pe autocunoaștere, pe recunoașterea atât a calităților, cât și a limitelor proprii poate fi eficace. Supraevaluarea potențialului propriu, ca și subevaluarea acestuia vor conduce la eșec. Sporirea încrederii în sine este un proces ciclic. Pașii necesari sunt următorii: 1. dorința de a crește încrederea în sine; 2. conștientizarea comportamentelor defensive; 3. reducerea comportamentelor defensive; 4. creș-

terea anxietății; 5. comportament compensatoriu adecvat; 6. reducerea anxietății; 7. sporirea încrederii în sine.

A. Muntean în lucrarea *Psihologie dezvoltării umane* prezintă unele idei cu privire la implicarea sinelui în rezolvarea unor probleme de adaptare. Încrederea în cei din jur, pe care îi percepi ca fiind „ai tăi” și ca aparținându-ți, nu se poate construi decât într-o cucerire progresivă a mediului social, proces acompaniat de figura de atașament. Aceste modificări de percepție și autopercepție, care înseamnă, în același timp, extensia capacității și a sferei de interacțiune a copilului cu persoanele din mediul său de viață, presupun delimitarea, diferențierea lui față de ceilalți, concomitent cu creșterea capacității de stăpânire de sine, pe de o parte, și, pe de altă parte, o treptată familiarizare (obișnuire) cu cei din jur, cu relațiile sociale [87, p. 222].

Autoarele J. Racu și Iu. Racu, într-un studiu realizat recent, menționează faptul că încrederea în sine reprezintă un factor decisiv în adaptarea socială și în dezvoltarea personalității. Totodată evidențiază că un număr foarte mic de adolescenți prezintă nivel înalt al încrederii în sine, iar adolescenții de gen masculin sunt cu nivel mai înalt al încrederii în sine comparativ cu adolescenții de gen feminin. În studiul dat [142, p. 259; 143] au fost determinate relații dintre încrederea în sine și inițierea contactelor sociale.

Curajul social

Curajul este considerat o calitate a voinței; implică înfruntarea riscurilor într-o manieră lucidă și asumată. Curajul este susținut de experiența confruntării cu situații dificile, de încrederea în forțele proprii [187, p. 97].

Inteligența emoțională (*aprecierea și exprimarea emoțiilor; controlul emoțiilor; utilizarea emoțiilor în soluționarea problemelor*)

În general, inteligența este definită de J. Piaget (1972) drept adaptarea prin excelență, echilibrul dintre asimilare (procesul prin care individul acumulează noi informații) și acomodare (implică modificarea cunoștințelor și schemelor existente în funcție de noile informații adăugate, modelele de cunoaștere se restructurează, iar starea anterioară a sistemului este depășită). O conduită adaptată presupune existența unui echilibru între două procese: asimilarea și acomodarea [apud 125, p. 102; 131].

Întrucât emoțiile joacă un rol esențial în autoreglarea activității de învățare și în adaptarea școlară și socială, cunoașterea acestora și a mecanismelor ce stau la baza lor trebuie să fie un obiectiv important al formării psihologilor școlari și profesorilor, dar și al părinților interesați de dezvoltarea armonioasă și de reușita propriilor copii [126, p. 229].

Autori precum J. Mayer, P. Salovey, D. Goleman. D. Caruso, R. Bar-On, sunt de părere că planul emoțional este implicat în adaptarea socială [apud 81]. În Dicționarul de psihologie, P. Popescu-Neveanu, cu referire la afectivitate, arată că „de regulă, emoțiile pornesc, sunt declanșate prin fapte cognitive, dar nu sunt reductibile la acte de cunoaștere; trăirile afective au grade de complexitate diferite, reactivitatea emoțională situându-se la niveluri biologice și culturale diferite. Sentimentele, pasiunile – forme complexe ale afectivității – plasate la nivel cultural, prezintă un rol adaptativ pentru individ și îi sporesc activitatea de cunoaștere” [135].

De altfel, epistemologia conceptului de inteligență emoțională s-a constituit în baza ideilor, concepțiilor, teoriilor, cercetărilor care demonstrează importanța competențelor emoționale pentru realizarea personală și socială a individului. Problematika în cauză a constituit o preocupare permanentă a savanților și cercetătorilor din domeniul antropologiei, filosofiei, psihologiei, sociologiei, pedagogiei, din motiv că emoțiile dictează conduita și faptele umane, opunându-se rațiunii prin esența sa – rațiunea are caracter pregnant obiectiv, emoția este subiectivă [63]. Cercetările din ultimele decenii s-au axat pe tendința de a fundamenta teoretic conceptul de inteligență emoțională, demonstrându-i importanța pentru inserția socio-profesională, iar preocupările actuale ale savanților, în acest domeniu, continuă să producă rezultate remarcabile.

După afirmațiile lui S. Hein inteligența emoțională înseamnă: – să fii conștient de ceea ce simți tu și de ceea ce simt alții și să știi ce să faci în legătură cu aceasta; – să știi să deosebești ce-ți face bine și ce-ți face rău și cum să treci de la rău la bine; – să ai conștiință emoțională, sensibilitate și capacitate de conducere care să te ajute să maximizezi pe termen lung fericirea și supraviețuirea [apud 107]. Inteligența este definită de A. Cosmovici ca „o aptitudine generală care contribuie la formarea capacităților și la adaptarea cognitivă a individului în situații noi [apud 181]. D. Wechsler

a remarcat că adaptarea individului la mediul în care trăiește se realizează atât prin elementele cognitive, cât și prin cele non-cognitive. Aspectele non-cognitive ale inteligenței includ factori de ordin afectiv, personal și social, fiind esențiale pentru reușita în viață a individului.

Modelul *inteligenței emoționale* restructurat de Steven J. Stein și Howard E. Book (2000), precizează următoarele domenii de manifestare a acesteia: *domeniul intrapersonal* (conștiința emoțională de sine; caracterul asertiv; independența; împlinirea de sine); *domeniul interpersonal* (empatia, responsabilitatea socială; relațiile interpersonale); *domeniul adaptabilității* (testarea realității; flexibilitatea, soluționarea problemelor sociale); *domeniul gestiunii stresului* (toleranța la stres; controlul impulsurilor); *domeniul stării psihice generale* (optimismul, fericirea). Astăzi se consideră din ce în ce mai mult că inteligența emoțională, respectiv viața afectivă influențează strategiile noastre de adaptare la situațiile noi, fiind totodată un parametru important al reușitei diverselor obiective personale, nu numai la nivelul sentimentelor, ci, în general, la nivelul numeroaselor acțiuni pe plan familial, școlar, profesional și social [70].

J. Piaget analizând cercetările predecesorilor ce vizează specificul conduitei umane, vorbește despre faptul că „orice conduită, fie că este vorba despre un act desfășurat în exterior, fie de unul interiorizat în gândire, se prezintă ca o adaptare sau, ca o readaptare. Individul nu acționează decât atunci când simte nevoia de a acționa, adică atunci când echilibrul dintre mediu și organism este rupt pentru moment, iar acțiunea tinde să restabilească acest echilibru, adică tocmai să readapteze organismul. Conduita, astfel concepută, în termeni de schimburi funcționale, presupune, la rândul ei, două aspecte esențiale și interdependente: un aspect afectiv și unul cognitiv. Sentimentul dirijează conduita, atribuind o valoare scopurilor ei, viața afectivă și viața cognitivă sunt, deci, inseparabile, deși distincte. Sunt inseparabile pentru că orice schimb cu mediul presupune, în același timp, o structurare și o valorizare, ceea ce, însă, nu înseamnă mai puțin că ele nu vor rămâne distincte, deoarece nici unul dintre aceste două aspecte ale conduitei nu poate fi redus la celălalt”. Psihologul cognitivist recunoaște importanța sentimentelor și a afectivității în dezvoltarea individului și adaptarea lui socială, susținând faptul

că „nu putem raționa, nici chiar în domeniul matematicilor pure, fără a încerca anumite sentimente și, invers, nu există afecte fără un minimum de înțelegere sau discriminare” [131].

După H. Pitariu inteligența emoțională vizează capacitatea de a recunoaște propriile emoții și sentimente și pe cele ale celorlalți, de a ne motiva și de a face un management adecvat impulsurilor noastre spontane, cât și al celor apărute în relațiile cu ceilalți; descrie calități complementare, dar distincte de inteligență academică, de acele capacități cognitive cuantificabile prin coeficientul de inteligență. Se consideră că inteligența emoțională este mai importantă decât orice alt factor în determinarea performanțelor remarcabile [132]. Inteligența emoțională se referă la capacitatea unei persoane de a percepe și a exprima în mod adecvat emoții, de a folosi emoțiile pentru a facilita gândirea și de a gestiona emoțiile în vederea dezvoltării emoționale. Persoanele cu un grad înalt de inteligență emoțională își conștientizează emoțiile, precum și emoțiile altora, și țin cont de emoțiile lor când iau o decizie privind felul în care vor acționa. Puține studii au investigat asocierea dintre inteligența emoțională și expresivitatea emoțională. Cele care s-au ocupat de acest lucru tind să raporteze că persoanele cu inteligență emoțională sporită sunt înclinate într-o măsură mai mare să exprime bunăvoință, afecțiune și alte emoții pozitive în comparație cu persoanele cu un nivel mai redus de inteligență emoțională [59].

În lucrarea *Dragoste, familie și fericire: spre o sociologie a seninătății* autorii prezintă câteva modele ale inteligenței emoționale și anume:

1. Modelul inteligenței emoționale propus de P. Salovey și J.D. Mayer;
2. Modelul lui R. Bar-On;
3. Modelul operațional al inteligenței emoționale (D. Goleman);
4. Modelul lui A. Bandura [70].

Modelul inteligenței emoționale propus de P. Salovey și J.D. Mayer (1990) este centrat pe capacitatea persoanei de a utiliza inteligența emoțională pe baza a două dimensiuni: *dimensiunea experiențială* și *dimensiunea strategică*. *Dimensiunea experiențială* presupune: a) *percepția emoțională*, respectiv abilitatea de a percepe și exprima propriile emoții, capacitatea de a face diferența între expresiile emoționale de bucurie și cele de tristețe; b) *asimilarea emoțională*, respectiv, abilitatea de a integra în gândire

aspectele emoționale și de a distinge diferitele emoții pe care persoana le resimte. *Dimensiunea strategică* include: a) *înțelegerea emoțională*, care permite persoanei să înțeleagă emoțiile complexe: de exemplu, să ia în considerare două emoții concomitente și să aibă capacitatea de a trece de la una la alta; b) *gestionarea emoțiilor*, adică abilitatea de a alege și utiliza o emoție în funcție de utilitatea acesteia într-o anumită situație.

Având în vedere cele două dimensiuni, inteligența emoțională desemnează abilitatea cognitivă a persoanei de a percepe și exprima emoțiile, de a le integra pentru a facilita gândirea, de a înțelege emoțiile, precum și de a regla emoțiile proprii și ale altora.

În opinia lui Salovey și Mayer, inteligența emoțională este o formă a inteligenței care rezidă în abilitatea persoanei de a controla propriile emoții și sentimente, precum și ale altora, fiind capabilă să facă distincția între ele, utilizând informațiile referitoare la acestea pentru a-și orienta gândurile și acțiunile. Deci, rezultă că modelul propus de Salovey și Mayer aduce la nivelul managementului activităților umane o nouă resursă, bazată pe perceperea, înțelegerea, gestionarea și utilizarea emoțiilor pentru facilitarea gândirii pozitive și dirijarea acțiunilor prosoziale ale persoanelor [70, p. 214].

În acest context, Mayer și Salovey consideră că inteligența emoțională implică: abilitatea de a percepe cât mai corect emoțiile și de a le exprima; abilitatea de a accede sau genera sentimente atunci când ele facilitează gândirea; abilitatea de a cunoaște și înțelege emoțiile și de a le regulariza pentru a promova dezvoltarea emoțională și intelectuală [*apud* 107, p. 104].

Autorul V.-L. Preda menționează faptul că încă din anul 1969, psihologul V. Pavelcu, sublinia câteva idei care sunt strâns legate de conceptul de „inteligență emoțională”, lansat și dezvoltat începând din 1990 de Salovey și Mayer, iar apoi de Goleman și alți cercetători. Deci, V. Pavelcu afirmă că „Semnalizarea afectivă va continua să ne indice direcția activității, ne va semnaliza succesele și eșecurile, ne va contura speranțele, ne va aprecia cantitatea de energie necesară momentului decisiv, pregătind mobilizarea forțelor, menținând conștiința vie și starea de plenitudine a existenței, a autorealizării, a legăturii între Eu și Lume, a poziției Eului-în-Lume”. Referindu-se la necesitatea adaptării omului la ritmul accelerat

al vieții moderne, V. Pavelcu scria: „Nu vedem de ce adaptarea omului la noul ritm al vieții ar face necesară dispariția sentimentelor și nu accelerarea mecanismelor afective în sensul dozării lor mai raționale și a economiei mai desăvârșite în distribuția energetică a forțelor noastre? Astfel, pe baza ideilor menționate unii autori consideră că V. Pavelcu poate fi considerat un precursor al teoreticienilor care începând cu anul 1990 au elaborat și dezvoltat conceptul de „inteligență emoțională” [apud 70, p. 213].

Modelul lui R. Bar-On (2000) se bazează pe analiza potențialului, randamentului și succesului persoanelor, inteligența emoțională fiind considerată ca rezultat al unui proces centrat pe o gamă de capacități emoționale și sociale ale individului: a fi conștient de sine; a face față emoțiilor puternice; a se înțelege pe sine și a se exprima; a fi conștient de alții; a întreține raporturi pozitive cu alții [70].

Reuven Bar-On grupează componentele inteligenței emoționale după comportamentele observabile care se pot regla în procesul educațional și anume aspectul intrapersonal, aspectul interpersonal, adaptabilitate, controlul stresului, dispoziție generală.

Aspectul intrapersonal include: *conștientizarea propriilor emoții* – abilitatea de a recunoaște propriile sentimente; *optimism (asertivitate)* – abilitatea de a apăra ceea ce este bine și disponibilitatea de exprimare a gândurilor, a credințelor, a sentimentelor, dar nu într-o manieră distructivă; *respect* – considerație pentru propria persoană – abilitatea de a respecta și accepta ce este bun; *autorealizare* – abilitatea de a realiza propriile capacități potențiale, capacitatea de a începe să te implicii în căutarea unor scopuri, țeluri, care au o anumită semnificație și un anumit înțeles pentru tine; *independență* – abilitatea de a te direcționa și controla singur în propriile gânduri și acțiuni, capacitatea de a fi liber de dependențele emoționale.

Aspectul interpersonal: *empatie* – abilitatea de a fi conștient, de a înțelege sentimentele celorlalți; *relații interpersonale* – abilitatea de a stabili și a menține relații interpersonale reciproc pozitive, acest lucru caracterizându-se prin intimitate, oferire și primire de afecțiune; *responsabilitate socială* – abilitatea de a-ți demonstra propria cooperativitate ca membru contribuabil și constructiv în grupul social căruia îi aparții sau pe care l-ai informat.

Adaptabilitatea include: *rezolvarea problemelor* – abilitatea de a fi conștient de probleme și de a defini problemele pentru a genera și implementa potențialele soluții efective; *testarea realității* – abilitatea de a stabili, a evalua corespondențele între ceea ce înseamnă o experiență și care sunt obiectivele existente; *flexibilitate* – abilitatea de a-ți ajusta gândurile, emoțiile și comportamentul pentru a schimba situația și condițiile.

Controlul stresului: *toleranța la stres* – abilitatea de a te împotrivi evenimentelor și a situațiilor stresante fără a te poticni și, de asemenea, abilitatea de a face față acestora în mod activ și pozitiv; *controlul impulsurilor* – abilitatea de a rezista sau a amâna impulsivitatea și de a goni tentația care te determină să acționezi în grabă.

Dispoziția generală: *fericire* – abilitatea de a te simți satisfăcut de propria viață, de a te distra singur și împreună cu alții, de a te simți bine; *optimism* – abilitatea de a vedea partea strălucitoare a vieții, de a menține o atitudine pozitivă chiar în pofida adversităților [apud 148].

Bar-On consideră că persoanele care au un coeficient emoțional superior mediei reușesc, în general, să facă față mai bine exigențelor și presiunilor mediului. În opinia autorului, inteligența emoțională se dezvoltă cu timpul, fiind posibilă ameliorarea ei, inclusiv prin cursuri de formare, prin psihoterapie și socioterapie [70, p. 214].

Modelul operațional al inteligenței emoționale (D. Goleman). Goleman (1997, 2001) definește inteligența emoțională ca o *inteligentă specifică* vizând emoțiile și ca o *metainteligență* care reglează celelalte inteligențe. Această remarcă ne amintește de faptul că inteligența – privită ca aptitudinea cu gradul cel mai mare de generalitate – este pusă în funcție de factorii emotiv-activi ai personalității. Conform *modelului competențelor inteligenței emoționale* prezentat de D. Goleman (2001), se desprinde rolul pe care îl au în viața socială a persoanei, respectiv în comportamentele prosociale *conștiința de sine, motivația, empatia, capacitatea de relaționare, autocenzurarea și autocontrolul*. Modelul inteligenței emoționale propus de Goleman poate fi prezentat într-o manieră operațională (tabelul 2.1).

Tabelul 2.1. Modelul operațional al inteligenței emoționale.
Sursa: adaptare după Goleman (2001)

<i>Competența personală (referitoare la sine)</i>	<i>Competența socială (referitoare la relațiile cu alții)</i>
<p><i>Conștiința de sine</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Conștiință emoțională de sine – Autoevaluarea adecvată, precisă – Încrederea în sine/stima de sine 	<p><i>Conștiința socială</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Empatia – Responsabilitatea – Înțelegerea organizațională
<p><i>Stăpânirea de sine/Autoreglarea</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Autocontrolul – Adaptabilitatea – Motivația – Inițiativa – Fiabilitatea și echitatea acțiunilor 	<p><i>Gestionarea relațiilor</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – Managementul relațiilor – Comunicarea, gestionarea conflictelor – Catalizator al schimbărilor pozitive – Influență, leadership – Ajutorarea altora pentru a se perfecționa – Munca în echipă și colaborarea

Modelul prezentat în tabelul 2.2. pune în evidență o dublă viziune – asupra propriei persoane și asupra altora. Modelul propune o abordare sistemică a relațiilor dintre sine și alții. Astfel, se consideră că ansamblul relațiilor poate fi construit doar prin obiectivarea raporturilor adecvate, stenice dintre propria persoană și alte persoane.

Tabelul 2.2. Modelul inteligenței emoționale referitor la competențele emoționale. Sursa: adaptare după Goleman (2005)

<i>Competențele emoționale</i>	<i>Sub-dimensiunile inteligenței emoționale</i>
Reflexivitatea conștiinței	Conștientizarea emoțiilor; încrederea în propriile capacități.
Autoreglarea	Autocontrolul; integritatea; simțul responsabilității; flexibilitatea; capacitatea de inovare.
Automotivarea (motivația intrinsecă)	Perseverența; angajamentul; inițiativa; optimismul.
Competențe sociale	Conștiința socială; preocuparea pentru dezvoltarea altor persoane; utilizarea diversității – ca resursă; valorizarea potențialităților altor persoane; conștiința politicilor educaționale.

Competențe interpersonale	<i>Capacități și abilități:</i> de persuasiune; de comunicare; de mobilizare pentru schimbare; de gestionare a conflictelor; de asertivitate; de facilitare a relațiilor interpersonale; de colaborare și de cooperare; de gestionare a relațiilor de grup; de leadership.
---------------------------	--

Goleman insistă asupra caracteristicilor persoanelor care determină capacitatea de a decide și acționa pozitiv, caracteristici pe care le include în *competența emoțională*. Aceste caracteristici sunt regrupate în:

a) *Competența personală* – respectiv, capacitatea de a ne orienta propria persoană în mod adecvat în raport cu specificul contextelor. Această competență se divide în trei axe: *Conștiința de sine*: conștiința de sine emoțională; autoevaluarea; încrederea în sine. *Stăpânirea de sine*: autocontrolul; fiabilitatea; conștiința profesională; adaptabilitatea. *Motivația*: exigența și trebuința de perfecționare; spiritul de angajare și de inițiativă; optimismul.

b) *Competența socială* – care definește capacitatea de a orienta pozitiv raporturile altora față de noi înșine. Competența socială se bazează pe două axe: *Empatia*: capacitatea de a-1 înțelege pe altul, de a-i împărtăși emoțiile și sentimentele; înțelegerea, acceptarea și valorizarea diversității. *Aptitudinile sociale*: comunicarea; cristalizarea schimbărilor; a da sens medierilor; a crea legături și rețele sociale; simțul colaborării și cooperării; mobilizarea echipei.

Inteligența emoțională favorizează echilibrul personal, respectiv echilibrul afectiv și sentimentul stenicizant al încrederii în sine pentru luarea deciziilor [70, p. 216].

Modelul lui A. Bandura. În cadrul teoriei privind *autoeficacitatea* (Bandura, 1997, 2003) [370], sunt analizate șapte *competențe emoționale*. Astfel, persoana trebuie să fie capabilă:

- 1) să perceapă corect propriile emoții;
- 2) să perceapă emoțiile altora;
- 3) să înțeleagă emoțiile pe care le are;
- 4) să se simtă capabilă de a utiliza propriile emoții;

- 5) să înțeleagă emoțiile altora;
- 6) să își gestioneze emoțiile;
- 7) să gestioneze emoțiile altora.

Competențele emoționale manifestate în autoeficacitate pot fi sintetizate în patru poli esențiali care ne permit să avem o viziune globală asupra inteligenței emoționale și a managementului emoțiilor. Aceștia se referă la:

1. Identificarea propriilor emoții și ale altor persoane;
2. *Conștiința de sine și conștiința existenței altora* (reglarea emoțiilor la nivel; exprimarea emoțiilor, facilitarea personală și relațională a expresiilor altora);
3. *Gestionarea sinelui, gestionarea relațiilor* (înțelegerea propriilor trăiri emoționale și ale altor persoane);
4. *Conștiința socială* [70, p. 217].

Deci, studiile denotă că unii cercetători care au analizat inteligența emoțională consideră că ea are aplicații în toate domeniile vieții. Astfel, John Mayer și Peter Salovey, Reuven Bar-On consideră că în cadrul inteligenței emoționale sunt incluse cinci domenii:

1. *Conștiința de sine*: introspecția, observarea și recunoașterea unui sentiment în funcție de modul în care ia naștere;
2. *Stăpânirea emoțiilor*: conștientizarea elementelor care stau în spatele sentimentelor, aflarea unor metode de a face față temerilor, anxietății, mâniei și supărărilor;
3. *Motivarea interioară*: canalizarea emoțiilor și sentimentelor pentru atingerea unui scop, însoțită de controlul emoțional, care presupune capacitatea de a reprima impulsurile și de a amâna obținerea gratificațiilor, recompenselor;
4. *Empatia*: capacitatea de a manifesta sensibilitate și grijă față de sentimentele altora, persoana fiind în stare să aprecieze diferențele dintre oameni;
5. *Stabilirea și dirijarea relațiilor interumane*: competența și aptitudinile sociale, persoana fiind în stare să cunoască, să analizeze și să controleze emoțiile altora.

Acești autori reiau două sfaturi din vechime: cunoaște-te pe tine însuși și nu lăsa pasiunea să pună stăpânire pe sufletul tău [*apud* 107].

T.B. Brazelton ajunge la concluzia că felul cum învață un copil este în directă relație cu inteligența emoțională. Pentru a fi orientați spre succes personal trebuie îndeplinite câteva condiții care includ:

Încrederea în sine: vizează puterea de a avea control asupra corpului și a comportamentului în general, de a iniția, a întreprinde și a experimenta singur convingerea că are mai multe șanse de a reuși decât de a eșua în acțiunile pe care le desfășoară, certitudinea că adulții îi vor ajuta atunci când întâmpină dificultăți;

Curiozitatea: tendința de a avea o gândire pozitivă îndreptată spre lucruri pozitive, care îi fac plăcere;

Intenționalitatea: sentimentul competenței și eficienței, al capacității de a realiza scopurile propuse, de a amâna satisfacerea imediată a trebuințelor;

Autocontrolul: abilitatea de a controla acțiunile proprii;

Capacitatea de a iniția și de a întreține relații: abilitatea de a te angaja în relații cu alții și de a-i înțelege;

Capacitatea de a comunica: dorința și abilitatea de a avea schimburi verbale, ideative, de a împărtăși emoțiile sale cu alții. Vizează încrederea în alții, plăcerea de a se angaja într-o relație, incluzând și adulții;

Cooperarea: abilitatea de a echilibra nevoile personale cu ale altora în activitatea de grup.

Jeanne Segal [161] a evidențiat patru componente ale inteligenței emoționale și anume: conștiința emoțională, acceptarea, conștiința emoțională activă și empatia: *Conștiința emoțională* – vizează trăirea în mod autentic a tuturor emoțiilor care ne încercă, lăsând deoparte deprinderile intelectuale prin intermediul cărora avem tendința să gândim emoțiile. Pentru a dezvolta autocontrolul emoțiilor, J. Segal recomandă exerciții specifice de conștientizare a senzațiilor corporale și a emoțiilor: *Acceptarea* – presupune acceptarea emoțiilor conștientizate, adică asumarea responsabilității propriilor trăiri afective. Aceasta nu înseamnă resemnare și pasivitate față de emoții, ci deschiderea atât față de cele plăcute, cât și față de cele neplăcute; *Conștiința emoțională activă* – înseamnă să trăiești experiența prezentă și nu ceea ce ai simțit în trecut. Această componentă înseamnă conștientizarea a tot ceea ce simți, a cauzelor emoției a realității și situației în care te afli, pentru a putea fi echilibrat, a gândi limpede și a

nu fi influențat de emoțiile trecute; *Empatia* – abilitatea de a ne raporta la sentimentele și la nevoile celorlalți, fără a renunța la propria experiență emoțională. Empatia presupune înțelegerea celuilalt, participarea la problemele sale emoționale, fără a te implica în rezolvarea acestora [161].

În concepțiile autorilor R. Wood și H. Tolley toate componentele sunt legate între ele într-un mod complex, capacitatea de a folosi eficient oricare dintre ele este legată de gradul în care posedăm una sau mai multe din aceste elemente. Cu alte cuvinte, există un sistem fundamental care le străbate pe toate. Prin urmare, folosirea simțămintelor într-un mod pe care îl considerăm potrivit (autoreglarea) este o aptitudine care se bazează pe cunoașterea proprie (conștiința de sine). Similar, cei care își pot identifica sentimentele (conștiința de sine), sunt capabili să le identifice și pe ale altor oameni (empatie). A fi capabil să stabilești relații cu alții, în mod sincer, nu superficial (abilități sociale), este cu siguranță o funcție cuprinsă în toate celelalte laturi. Fără conștiința de sine, care ne dă puterea de a obține obiectivul propus, numită motivație este puțin probabil să realizezi ceva [180].

David Caruso a continuat munca de cercetare începută de Mayer și Solovey. Mergând pe aceeași idee, Caruso sugerează ca inteligența emoțională este adevărata formă de inteligență, care, însă nu a fost măsurată în mod științific până când nu a fost începută munca de cercetare. Una din definițiile inteligenței emoționale pe care Caruso, împreună cu predecesorii săi o propun este abilitatea de a procesa informațiile emoționale, în special pe cele ce presupun percepția, asimilarea, înțelegerea și controlul emoțiilor. În managementul stresului controlul emoțiilor este una din conduitele ce favorizează ieșirea din impas, orientarea spre soluție și spre depășirea cu succes a situației de viață. Autorul susține că inteligența emoțională cuprinde următoarele patru ramuri:

1. *Identificarea emoțională*, percepția și exprimarea (include abilități precum: identificarea emoțiilor pe fețe, în muzică și din povestiri).
2. *Facilitarea emoțională a gândurilor* (include abilități precum: conectarea emoțiilor cu alte senzații mentale cum ar fi gustul sau culoarea, conexiuni care pot da naștere la lucrări de artă și folosirea emoțiilor în argumentarea și rezolvarea de probleme).

3. *Înțelegerea emoțională* (include rezolvarea problemelor emoționale, cum ar fi care dintre emoții sunt similare, care sunt opuse și ce relații există între ele).
4. *Managementul emoțional* include înțelegerea implicațiilor acțiunilor sociale asupra emoțiilor și controlarea emoțiilor proprii și a celor din jur [27].

Formarea inteligenței emoționale este într-o mare măsură tributară unor obișnuințe, automatisme învățate, având la bază modele emoționale în familie sau în mediul școlar. Inteligența emoțională are un caracter adaptativ, asigurând supraviețuirea persoanei. Recunoașterea și numirea emoțiilor asociate diverselor situații de viață nu este o preocupare curentă a oamenilor și de aceea nici reglarea emoțională nu este totdeauna adecvată. Nevoia de a analiza ceea ce se întâmplă la nivel emoțional apare mai degrabă atunci când sesizăm că există efecte asupra comportamentelor, asupra performanțelor sau asupra stării de sănătate [126]. De altfel, D. Goleman susține că spre deosebire de gradul de inteligență, care rămâne același de-a lungul vieții sau de personalitatea care nu se modifică, competențele bazate pe inteligența emoțională sunt abilități învățate. În opinia lui D. Goleman orice om își poate ridica gradul de inteligență emoțională prin educație și exerciții, dar unele componente ale inteligenței emoționale sunt tratate ca însușiri de personalitate și deci nu s-ar putea modifica pe parcursul vieții individului [63].

Relaționarea inteligenței emoționale cu atitudinile-valori se poate explica și pe baza teoriei *inteligențelor multiple* promovate de Howard Gardner (1997, 1999) și a teoriei *inteligenței sociale* a lui Karl Albrecht (2006). În cadrul diferitelor tipuri de manifestare a inteligenței, acești autori disting și unele forme care au impact în comportamentul prosocial: *inteligenta socială (interpersonală) bazată pe legăturile interumane, inteligența interpersonală (capacitatea de autocunoaștere și autoreglare), inteligența emoțională (conștiința de sine și autocontrolul) și inteligența practică (organizarea eficiență a activităților)* [70].

Modelul *inteligenței emoționale* a fost restructurat de Steven J. Stein și Howard E. Book (2000), care au precizat următoarele domenii de manifestare a acesteia: domeniul intrapersonal (conștiința emoțională de sine;

caracterul asertiv; independența; împlinirea de sine); *domeniul interpersonal* (empatia, responsabilitatea socială; relațiile interpersonale); *domeniul adaptabilității* (testarea realității; flexibilitatea, soluționarea problemelor sociale); *domeniul gestiunii stresului* (toleranța la stres; controlul impulsurilor); *domeniul stării psihice generale* (optimismul, fericirea). Dacă avem în vedere modelul competențelor inteligenței emoționale prezentat de Goleman (1995, 2001) – conștiința de sine, motivația, empatia, capacitatea de relaționare, autocenzurarea sau autocontrolul -, se poate considera că valorile morale și valorile moral-religioase se relaționează cu inteligența emoțională.

Trecând în revistă componentele *atitudinilor-valori* și ale *inteligenței emoționale*, ne dăm seama de implicațiile lor în structurarea și manifestarea *abilităților de comunicare* și a *spiritului de comuniune* în cadrul activităților profesionale, ale muncii în echipă și inclusiv în cadrul familiei.

Astăzi se consideră din ce în ce mai mult că *inteligența emoțională*, respectiv *viața afectivă* influențează strategiile noastre de adaptare la situațiile noi, fiind totodată un parametru important al reușitei diverselor obiective personale, nu numai la nivelul sentimentelor, ci, în general, la nivelul numeroaselor acțiuni pe plan familial, școlar, profesional și social.

Afirmațiile de mai sus ne permit să amintim faptul că, încă din anul 1969, psihologul Vasile Pavelcu – profesor la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași –, în cartea *Din viața sentimentelor*, sublinia câteva idei care în opinia autorului V.-L. Preda sunt strâns legate de conceptul de „inteligență emoțională”, lansat și dezvoltat începând din 1990 de Salovey și Mayer, iar apoi de Goleman și alți cercetători.

Îată ce scria în cartea menționată ilustrul psiholog ieșean: „Semnalizarea afectivă va continua să ne indice direcția activității, ne va semnala succesele și eșecurile, ne va contura speranțele, ne va aprecia cantitatea de energie necesară momentului decisiv, pregătind mobilizarea forțelor, menținând conștiința vie și starea de plenitudine a existenței, a autorealizării, a legăturii între Eu și Lume, a poziției Eului-în-Lume”.

În continuarea acestor idei, V. Pavelcu susține că „sentimentele se vor integra, în mod progresiv, în modurile mai constante ale valorilor obiective, în tiparele conștiinței obiective, în modelele ideale ale acestei conștiințe.

[...] Dându-ne mai bine seama de ceea ce simțim, de mobilurile și motivele care se traduc în sentimente, descifrând mai corect simptomele afective, ale noastre și ale altora, vom pune diagnostice mai exacte și astfel vom putea dirija mai eficient conduita noastră, destinul personalității noastre”. Referindu-se la necesitatea adaptării omului la ritmul accelerat al vieții moderne, V. Pavelcu (1969) scria: „Nu vedem de ce adaptarea omului la noul ritm al vieții ar face necesară dispariția sentimentelor și nu accelerarea mecanismelor afective în sensul dozării lor mai raționale și a economiei mai desăvârșite în distribuția energetică a forțelor noastre? Pe baza ideilor menționate unii autori consideră că V. Pavelcu poate fi considerat un precursor al teoreticienilor care începând cu anul 1990 au elaborat și dezvoltat conceptul de „inteligență emoțională” [apud 70, p. 213; 129; 130].

În lucrarea *Subrealizarea școlară a adolescenților contemporani în contextual schimbării sociale*, M Tufeanu explică fenomenul subrealizării școlare, prin elaborarea unui model al influenței schimbării sociale asupra adolescenților, subliniind și contribuția competențelor sociale și emoționale în adaptarea acestora la sarcinile dezvoltării [175, p. 5].

Locul controlului subiectiv (intern și extern)

Controlul intern versus extern este definit ca percepție pe care un individ poate să o aibă despre existența unei legături între o întărire dată și unul sau altul dintre două registre ca urmare a unor posibile cauze ale întăririi: caracteristicile și conduitele personale, forțele și factorii care acționează în situație [77, p. 260].

Teoriile care se referă la controlul psihologic: J. Rotter (1954), K. Wollston (1976), M. LePoultier (1986), E. Abramson (1978), B. Weiner (1979), F. Heider (1958), J. Luginbuhl, D. Grove și J. Kahan (1975) [apud 92; 133].

Printre teoriile care intră în dreptul de a ne oferi explicații ale controlului care se referă anume la constructul de control sunt: *teoria locului de control* (J. Rotter) și *teoria optimismului învățat* (M. Seligman). Aceste teorii au corelări similare și sunt cele mai investigate în ultimii cinci-zece ani deoarece sunt legate de influența asupra comportamentului în relațiile interpersonale.

Locul de control este un concept care reflectă tendința comportamentală a persoanei spre sine, ori spre alții și spre mediu. Într-o primă variantă a teoriei lui J. Rotter (1954), au fost înaintate doar două aspecte de localizare subiectivă a controlului care erau considerate a fi globale și stabile contextului-*loc intern și loc extern*. Mai târziu, autorul K. Wollston (1976) a stabilit trei aspecte ale controlului: controlul care este atribuit propriului comportament și sinelui personal; controlul care este atribuit altor persoane; controlul care este atribuit destinului, factorilor legați de contextul (politic, economic, religios). Psihologul K. Wollston (1976) a concretizat că tipul locului depinde de o situație concretă [apud 92].

Teoria elaborată de J. Rotter confirmă, că comportamentul persoanei depinde de evaluarea consecințelor și posibilităților (resurselor proprii) pentru atingerea scopurilor înaintate. El a constatat, că indivizii cu locul intern al controlului se informează și planifică mai bine acțiunile care conduc spre reușită, ele luptă insistent cu obstacolele și sunt înclinate spre a respecta normele sociale. La fel, J. Rotter (1966, 1990) constată, că unul din principalele aspecte ale personalității este *modul în care persoana percepe sursa* unor recompense (întăriri pozitive) ori sancțiuni (întăriri negative), adică modul în care stabilește legătura dintre acest sistem și propriul său comportament. El a demonstrat că există două categorii:

- a) Persoane care cred că întăririle pozitive sau negative depind de propriile acțiuni;
- b) Persoane care cred că întăririle pozitive sau negative depind de forțe exterioare [apud 92].

Persoanele care sunt incluse în prima categorie sunt considerate a fi responsabile de toate evenimentele care au loc în propria viață, fie că sunt ori nu evenimente pozitive ori negative. Ele sunt *capabile să autocontroleze* acțiunile proprii și sunt rezistente la influențele din exterior. În cazurile când au loc situații indezirabile, ele găsesc resurse proprii pentru automotivare după eșec aceste calități includ persoanele cu *locul intern de control*.

Persoanele care consideră sursa externă ca fiind responsabilă de evenimentele și întâmplările din viața privată, sunt reunite în categoria celor cu *locul extern de control*. Ele au un nivel diminuat de control asupra situațiilor, au responsabilitate scăzută și sunt foarte vulnerabile și confor-

miste la influențele contextului social. În cazurile când au loc situații indezirabile, ele atribuie eșecul ca fiind rezultat al destinului ori lipsa norocului, dar rareori se implică să schimbe situațiile care le provoacă ghinion. J. Rotter consideră internalitatea vs externalitatea ca fiind dimensiunea fundamentală a personalității, totodată și o importantă variabilă semnificativă a comportamentului.

Persoanele cu un *loc intern de control* se apreciază ca fiind responsabile pentru acțiunile și consecințele propriului comportament și consideră că dețin controlul asupra situațiilor. Cele cu loc intern de control sunt caracterizate prin a fi cu tendințe continui spre succes, cu eficacitate înaltă și întreprinzătoare, ele sunt încrezute în sine și sunt independente (M. Loosemore și M. Lam, 2004). În plus, ele sunt mult mai sărguincioase sub aspectul reușitei academice, manifestă superioritate în contextul competitiv și posedă mai mult activism social comparativ cu persoanele interne (K. Gerken) (1983). În psihologie mai este susținută și ideea, că cei care posedă loc intern au o percepere predominant pozitivă asupra conflictului, ca rezultatul reieșind din aprecierea pozitivă a sinelui (Silvester ș.a., 2002; M. Loosemore și M. Lam, 2004), ele se simt mai sănătoase (Ozolins și Lam, 2004), au abilități de adaptare mai bune (Elise, 2003) și au mai multe motivații interne (Stenstrom, 2003) [apud 92].

Persoanele cu loc extern deseori nu manifestă anxietate pentru stabilirea unor noi relații interpersonale fiind convinși că sociabilitatea și atitudinea deschisă care le caracterizează sunt mai mult decât suficiente. Ele consideră, că în stabilirea unor noi relații cât și în rezolvarea conflictelor apărute la moment, nu există motive de îngrijorate deoarece oricum nimic nu depinde de ele, astfel eschivându-se de responsabilitățile ce țin de rezolvarea conflictelor ele adoptă strategii pasive și de evitare (Morry, 2007). În prezent, există studii privind domeniul relațiilor interpersonale care susțin că, oamenii care dispun de un loc de control extern sunt raportați la a fi mai puțin competenți în relațiile interpersonale și mai inferiori în domeniul abilităților sociale comparativ cu persoanele care au predominant locul intern de control (Martin ș.a., 2006) [apud 92].

Studiile relevă următoarele raporturi dintre scorurile indicatorului locul controlului și comportament: locul controlului intern se asociază cu nivelul

redus de anxietate, neacceptarea eșecului, motivația intrinsecă, perseverența în muncă, performanța academică, satisfacția în muncă, statornicia/stabilitatea la locul de muncă, funcționarea mai eficientă într-un mediu slab structurat. Persoanele cu locul controlului intern, sau altfel spus internaliștii, pun mai multă valoare pe dezvoltarea abilităților și competențelor, sunt deschiși și conștienți de acțiunile și informația care le poate asigura succesul, depun efort în a schimba spre bine situația și mediul [apud 8].

Afirmarea de sine

Teoria „autoafirmării, (este o teorie modernă a selfului, sub influența concepției psihanalitice) este derivată din teoria disonanței cognitive și se bazează pe tendința oamenilor de a fi persoane integre atât în ochii lor, cât și în ochii celorlalți. A fi integru înseamnă, în cultura vestică, a fi inteligent, rațional, independent și autonom. Înseamnă a avea capacitatea de a controla principalele resurse sociale, dar și de a fi un bun membru al grupului și de a avea relații bune cu ceilalți. Teoria afirmării selfului a fost elaborată de Claude M. Steele (1983, 1986), profesor la Universitatea Stanford, și a generat numeroase cercetări de psihosociologie concretă. În esență, teoria afirmării selfului susține că oamenii sunt atenți la evenimentele și informațiile care pun în discuție integritatea selfului. Când întâmplările sau informațiile nedorite afectează imaginea de sine, oamenii încearcă să restabilească integritatea selfului prin punerea în evidență a altor aspecte ale eului decât cele atestate. Acțiunea lor de protejare a selfului se poate realiza fie prin acomodarea la respectivele amenințări la integritate (schimbarea „self-conceptului”), fie prin diminuarea amenințării (adaptarea psihologică) sau prin refuzul pur și simplu al respectivelor informații [70, p. 148].

Autoafirmarea este în relație cu autoeficiența sau percepția eficienței personale (self-efficacy) explicată de Albert Bandura care se referă la ceea ce credem despre abilitățile proprii, despre capacitatea pe care o avem de a duce la bun sfârșit acțiunile necesare obținerii unor performanțe. Încrederea în propria eficiență reprezintă un factor important în obținerea succeselor. În eficiența personală se îmbină elementele de ordin cognitive și motivațional [155; 156, p. 53; 370].

Motivația pentru succes / frică de eșec

Motivație – ansamblu de factori dinamici care determină conduita unui individ. Lucrările neurofiziologilor (K.S. Lashley) și ale etologilor (K. Lorenz, N. Tinbergen) au demonstrat că comportamentul depinde de modificările interne (neuroendocrine) și de excitanții externi (mediu) care acționează asupra creierului. Motivația poate fi considerată primul element cronologic al conduitei; ea este aceea care pune în mișcare organismul, persistând până la reducerea tensiunii. Psihologia clasică face distincție între motive și mobiluri, primele fiind cauzele intelectuale ale actelor noastre, iar celelalte cauzele afective [162; p. 119].

Eșecul (insuccesul) nu depinde de nivelul absolut al realizării unei acțiuni. Este, în esență, o noțiune subiectivă. Avem eșec atunci când nu se atinge scopul fixat. În general, eșecurile deprimă, iar dacă se repetă frecvent sunt susceptibile de a determina tulburări nevrotice. Mulți indivizi timizi, indeciși, resemnați, le trăiesc ca pe o fatalitate, comportându-se în viață de parcă ar fi sortiți la neputință. În cazul unora s-ar putea spune că ei caută în mod expres eșecul, ca pentru a se pedepsi de o culpă inconștientă [162; p. 119].

Pentru psihologi, motivația reprezintă acele procese interne care determină activarea, orientarea și menținerea unor comportamente (Santrok, 2010; Slavin, 2006). Ea este resimțită de individ ca un fel de forță internă ce îl ajută să acționeze și să-și atingă scopurile (Sternberg, Williams, 2010). Motivația se caracterizează prin intensitate și direcție. Intensitatea se manifestă în puterea și cantitatea de energie investite într-un anumit comportament („cât de mult efort?”), în timp ce direcția se referă la conținutul sau scopul comportamentului realizat („spre ce anume?”). Caracteristicile, stările și procesele interne care motivează comportamentul sunt definite prin conceptele științifice care adeseori se găsesc în vorbirea curentă. Printre cele mai frecvente concepte se numără nevoile, trebuințele, interesele, scopurile, dorințele, curiozitatea [14, p. 116].

Motivația este definită ca procese mentale care alimentează, dirijează și susțin comportamentul [69, p. 790]. J. Nuttin menționează că motivația este aspectul dinamic al intrării în relație a subiectului cu lumea, orien-

tarea activă a comportamentului său spre o categorie preferențială de situații sau obiecte. Grație funcțiilor cognitive, care penetrează dinamismul relațiilor dintre subiect și lume, motivația devine o structură cognitiv-dinamică care dirijează acțiunea spre scopuri concrete. J. Nuttin se bazează pe definirea motivației pe conceperea relațională a comportamentului, plasând punctual de plecare al motivației nici în stimuli intraorganici, nici în mediu, ci în caracterul dinamic al relației care unește individual cu mediul său [185, p. 185].

Motivația desemnează atât aspectul dinamic și direcțional al comportamentului – cât și pe cel cognitiv, valoric, și normative-responsabil. Motivația este cea care în ultima analiză, este responsabilă de faptul că un comportament se orientează spre ceva – spre o anumită acțiune, și nu spre alta [74, p. 164].

Motivația este o formă specifică de reflectare prin care se semnaleză mecanismelor de comandă-control ale sistemului personalității o oscilație de la starea inițială de echilibru, un deficit energetico -informațional sau o necesitate ce trebuie satisfăcută [apud 30]. Motivația transformă ființa umană dintr-un simplu receptacul al influențelor externe, în *subiect activ și selectiv*, cu un determinism intern propriu în alegerea și declanșarea acțiunilor și comportamentelor. Posedând o structură motivațională proprie, omul se va pune într-o dublă relație față de mediul extern: *una, de independentă*, constând în capacitatea lui de a acționa pe cont propriu, în absența unor stimuli sau solicitări externe; *cealaltă, de dependență*, constând în satisfacerea stărilor de necesitate pe baza schimburilor substanțiale, energetice și informaționale cu mediul ambiant. De aici rezultă caracterul interacționist complex al activității umane și nemijlocit, al stabilității emoționale. Aceasta înseamnă că, indiferent unde se plasează inițial stimulul declanșator – în plan extern sau în plan intern – realizarea comportamentului implică obligatoriu interacțiunea celor două planuri. Orice stimul extern își atinge efectul numai prin filtrarea și interpretarea lui în planul intern al personalității; la rândul său, orice mobil sau motiv intern determină actul comportamental specific prin raportarea la particularitățile situației externe [apud 30].

Din perspectivă psiho-sociologică, motivația este definită ca un proces ce desemnează „un ansamblu de mobiluri, trebuințe, tendințe,

afecte, interese, intenții, idealuri – care susțin realizarea anumitor acțiuni, fapte, atitudini” [apud 74, p. 165].

Motivația reprezintă o sursă generatoare de emoții care la rândul lor acționează asupra structurilor motivaționale cu rol în reglarea activității de învățare [126, p. 238].

Optimismul

N. Sillamy definește optimismul ca atitudine a celui care privește de preferință latura bună a lucrurilor, care crede în om, în progres și în ameliorarea genului uman. Optimismul nu este insul candid, cum prea adesea îl credem, ci, dimpotrivă un individ curajos care nu se lasă împiedicat de obstacole și care stăruie în acțiunea sa chiar și atunci când totul pare pierdut. Optimismul este fermentul creativității [162, p. 218].

Optimismul și speranța sunt concepte care descriu perspective personale asupra viitorului [330; 400]. Optimismul este un concept care își are originea în înțelepciunea popular / psihologia de simț comun: optimiștii sunt aceia care spre deosebire de pesimiști, se așteaptă ca lucrurile să meargă bine. Psihologia de simț comun susține, de asemenea, că e mai bine să fii optimist decât pesimist, fiindcă optimiștii au mai multă energie, mai mult entuziasm și reușesc să facă față cu mai multă ușurință greutăților vieții. Există o mulțime de studii care atestă că optimismul este relaționat pozitiv cu variabilele psihologice pozitive (o satisfacție mai mare legată de viață; un nivel mai ridicat de emoții pozitive; stare de bine psihologică mai accentuată) și asociat negativ cu variabilele psihologice negative (anxietate, depresie, stress, afectivitate negativă în general) [167, p. 75].

Autorii А.Г. Деменев, И.И. Мечников, Е.П. Аквилонов subliniază cu referire la conceptele de „optimism” și „pesimism” că aceștia sunt indicatori ai atitudinii unei persoane față de condițiile existente ale propriei vieți, în cazul când, atât la nivel emoțional, cât și la nivel de înțelegere, aceasta este mulțumită de cât de satisfăcute sunt nevoile sale în prezent sau vor fi satisfăcute în viitor. Aceste dimensiuni reflectă trăirile afective, viziunile, așteptările cu privire la anumite situații sau la viitor, susține К. Муздыбаев [apud 154]. Optimismul, în calitate de caracteristică de personalitate, este un vector al dezvoltării armonioase a tuturor componentelor psihice

ale unei persoane, îi insuflă încredere în aptitudinile și forțele proprii, în viitor, bunăvoință. Atitudinea pozitivă față de viață și evenimentele care o acompaniază reprezintă un aspect important în evoluția persoanei. Capacitatea de a percepe pozitiv evenimentele curente și de a evalua viitorul, sau optimismul, este o formațiune complexă, care face posibilă realizarea scopurilor trasate, confruntarea cu dificultățile, păstrând o stare de bine. Astfel, relevanța acestui subiect este determinată de necesitatea stringentă de a forma un stil de atribuire optimist, în vederea depășirii și anihilării dispozițiilor negative prezente în societate [154].

J. Racu, N. Saidov în lucrarea *Studiul comparativ al particularităților optimismului personalității la diferite etape ale maturității* (2019) menționează că de la începutul anilor '80 ai secolului trecut și până în prezent au fost realizate o mulțime de studii ale stilului atributiv, care au scos în evidență că stilul atributiv negativ este asociat cu factori fiziologici și psihologici, precum sănătatea precară, sentimentul de singurătate, depresia și un nivel scăzut al stimei de sine. Acest fapt a servit drept confirmare a importanței optimismului unei persoane pentru sănătatea și bunăstarea psihologică și fizică a acesteia și, în consecință, a indicat semnificația dezvoltării capacității unei persoane de a gândi într-un mod pozitiv. În viziunea autorilor J. Racu, N. Saidov optimismul este capacitatea persoanei de a percepe viața și tot ceea ce se întâmplă din punct de vedere pozitiv, de a menține încrederea în dezvoltarea pozitivă a evenimentelor, indiferent de situație, de a crede că lumea și oamenii din ea sunt frumoși, pentru a putea găsi o cale de ieșire din orice situație [154; 318].

L.-R. Gherasim și C. Măirean consideră că oamenii nu sunt obiectivi în previziunile lor cu privire la viitor, ei având o perspectivă supra-optimistă cu privire la propria viață. Mai precis, oamenii ignoră posibilele riscuri și evenimente negative, considerând viitorul o acumulare de evenimente pozitive și plăcute (Taylor și Brown, 1988; Weinstein, 1980, 1989). În general, evaluând șansele personale în comparație cu șansele altor persoane, oamenii cred că este mai puțin probabil ca anumite evenimente viitoare negative să apară în viața lor, în timp ce probabilitatea de apariție a evenimentelor pozitive este supraestimată. Aceste estimări nerealiste ale evenimentelor viitoare, cunoscute sub denumirea de optimism

nerealist (Weinstein, 1980) sunt deosebit de importante datorită efectelor pe care le au asupra calității vieții și longevității oamenilor (Harris și Hahn, 2011) [46, p. 351].

Sociabilitatea

Sociabilitatea denotă ansamblul relațiilor unei persoane cu un grup; denotă adaptarea unei persoane la un grup; integrare realizată de către copil și adolescent a unor conduite sociale. Deci sociabilitatea este un factor foarte important al adaptării, mai ales în adolescență [77, p. 1136]. În *Marele dicționar al psihologiei* pentru explicația amplă a conceptului de sociabilitate se face trimitere la noțiunea de socializare aceasta fiind descrisă din perspectiva dezvoltării ca proces de adaptare a unui copil la mediul sociocultural la care este crescut [77, p. 1144].

Procesul de socializare poate fi înțeles prin următoarele caracteristici:

- socializarea are rezultate în planuri multiple: social, cultural, psihologic;
- socializarea interacționează semnificativ cu procesele de maturizare și dezvoltare ale copilului/tânărului/adultului în plan cognitiv și afectiv, susținându-se reciproc;
- socializarea are atât condiționări biologice cât și de mediu socio-cultural;
- în socializare intervine atât exterioritatea indivizilor (contexte ale interacțiunilor, semnificații atribuite de ceilalți, simboluri, valori și norme generalizate etc.) cât și interioritatea acestora (interpretații subiective, semnificații particulare, prejudecăți și stereotipii, istoricul devenirii persoanei respective, autorefecția, motivații personale, moduri de gândire și percepere a exteriorității etc.);
- piatra unghiulară a socializării este „interacțiunea socială”;
- importante în socializare sunt nu doar interacțiunile conștientizate, explicite, intenționate ci și ceea ce se petrece în plan inconștient, implicit, neintenționat în istoria personală a indivizilor;
- ca și în educație, în socializare agenții socializatori pot adopta stiluri diferite de acțiune: stilul constrângător (paternalist, tradițional) sau stilul inductiv (democratic);

- din perspectiva dezvoltării ontogenetice, putem spune că socializarea copilului începe prin constrângere și conformare, continuă prin afirmarea opozitei și a originalității, se finalizează printr-un echilibru al personalității exprimat prin starea de autonomie;
- asimilarea unui „dat” social, exterior indivizilor, recunoașterea ordinii și internalizarea valorilor general-umane reprezintă armătura pe care Eul și identitatea acestuia sunt construite, determinând orientarea (axiologică, atitudinală, comportamentală) individuală;
- mecanismul schimbării sociale este respingerea conformismului, tradusă prin îndrăzneală, deschidere față de nou, deschidere față de acțiune, creativitate, căutarea iscoditoare a semnificațiilor și explicațiilor normelor sociale;
- socializarea este un proces continuu ce nu se finalizează niciodată;
- rezultatul final, integrativ al socializării este personalitatea socială, configurație în cadrul căreia motivațiile interne se îmbină armonios cu cerințele normative ale mediului social [apud 28, p. 7].

E. Durkheim afirmă că socializarea este un proces prin care individul însușește și interiorizează anumite norme și valori sociale, modele de comportament, atitudini și evaluări, devenind membru al unei comunități sau al unui grup social [apud 93].

S-a demonstrat că procesul de socializare este un proces social prin care individul uman, membru activ al societății, parcurge transformări succesive, un proces continuu de interacțiune, inegal ca intensitate, care dă unei ființe potențial sociale posibilitatea să-și dezvolte o identitate, un ansamblu de idei, o gamă de deprinderi. Esența acestui proces constă în aceea că societatea încearcă, prin agenții de socializare, să transforme individul astfel încât să corespundă normelor și valorilor ei [apud 93].

Voința (autoaprecierea voinței)

Societatea reprezintă o structură dinamică care este influențată de schimbările, provocările reale din întreaga lume. În acest context menționăm importantă studierea nemijlocită a adaptării psihosociale, dar și a relațiilor acestui concept cu voința personalității adolescenților.

Există multiple controverse cu referire la conceptul de voință, deoarece este studiat în cele mai diverse arii ale cunoașterii și anume: filosofie, psihologie, pedagogie, sociologie.

În literatura de specialitate mulți autori indică faptul că voința reprezintă unul dintre *nivelurile cele mai înalte* ale reglajului psihic, cel mai recent, cel mai sintetic, cel mai complex, dar și cel mai fragil.

Cu referire la conceptul de voință evidențiem că în literatura de specialitate mulți autori indică faptul că aceasta reprezintă unul dintre nivelurile cele mai înalte ale reglajului psihic, cel mai recent, cel mai sintetic, cel mai complex, dar și cel mai fragil [185, p. 239].

Voința este definită în dicționarele de psihologie ca aptitudine de a-și actualiza și realiza intențiile. Actul voluntar, precedat de o idee și determinat de ea, presupune o reflecție și o angajare. Conduitele care nu răspund acestui criteriu nu depind de voință. Potrivit schemei clasice, aceasta ar implica: 1) conceperea unui proiect; 2) o deliberare (aprecierea acțiunii optime); 3) decizia; 4) executarea acțiunii până la capăt. Actul realizat este dovada autenticității unui proiect. Act intențional, voința rămâne totuși intim legată de trebuințe; ea este o opțiune într-un conflict de tendințe; ea constă, spune E. Claparede, „în sacrificarea unei dorințe pe altarul altei dorințe”. Voința este expresia Eului dar și a personalității totale, a motivațiilor inconștiente, ca și a educației sociale, a învățării și a inteligenței [162, p. 341].

J. Sutter definește conceptul de voință drept oricare activitate a omului în care dorința sa joacă un rol determinant și, prin extensie, orice conduită în care acesta își propune un plan și își angajează resursele cunoașterii și energiei sale pentru a-l îndeplini. La polul opus față de comportamentele instinctive și automate, actul voluntar presupune preexistența unei idei, a unei reflecții și a unui angajament. Ar exista deci inițial concepția unui proiect, apoi deliberarea interioară (pentru alegerea acțiunii celei mai bune și mai adaptate în scopul urmărit), decizia și, în sfârșit, executarea acțiunii, care rămâne controlată de conștiință până la finalizare. Această schemă trebuie totuși atenuată de prezența unor determinisme, în special inconștiente și sociale, de la care subiectul nu poate pretinde să se sustragă, „liberul său arbitru” nefiind uneori decât o iluzie.

Dar aceasta nu împiedică faptul ca angajamentul și actul său voluntar să poată păstra o veritabilă autenticitate [77, p. 1300].

Conform concepției psihologice a lui J. Piaget putem vorbi despre voință în următoarele două condiții: a) când există un conflict între două tendințe; b) când cele două tendințe dispun de forțe inegale, una cedând celeilalte [131].

Voința este o formă de autoreglare a conduitei. Este o autoreglare conștientă, pentru că în urma deliberărilor alegem în cunoștință de cauză varianta de acțiune. Voința este expresia personalității, a caracterului și educației noastre. Activitatea voluntară se caracterizează prin următoarele: este orientată spre atingerea unor scopuri conștient stabilite; este precedată de un plan mintal; are la bază intenția, decizia de a efectua acea activitate; implică învingerea obstacolelor aflate în calea atingerii scopurilor conștient propuse; este susținută de motivații specifice și energizată afectiv; asigură autoreglarea vieții psihice [187, p. 93].

Psihologii au ajuns la concluzia că specificul psihologic al voinței îl reprezintă efortul voluntar. O asemenea idee apare conturată încă la James [237] în ale sale *Principii de psihologie* (1890). James credea că momentul *fiat* („facă-se” – termen preluat din Biblie, în geneza voinței) constituie „esența însăși a caracterului voluntar al actului”, dar el nu uita să adauge că acest moment nu apare întotdeauna în actul voluntar, ci numai uneori. Ceea ce „descoperim în conștiință, înaintea actului voluntar, se reduce la imaginile anticipatoare ale senzațiilor care vor provoca mișcarea, acompaniate (în unele cazuri) de *un fiat* sau de consimțirea actualizării senzațiilor” (James, 1929). Ideea efortului voluntar, ca element esențial al voinței, a fost reluată și de K. Lewin. Analizând o serie de acte volitiv-afective bazate pe intenție, el a arătat că acestea sunt legate, în principal, de specificul stării de „încordare” (Spannung). W. James [237] introduce noțiunea de „efort interior” sau de „efort volițional”. Există efort, arăta el, atunci când individul face apel la un motiv rar și ideal pentru a neutraliza impulsurile habituale și instinctive, atunci când acțiunea se execută contra tendințelor naturale foarte explozive sau în ciuda inhibițiilor naturale foarte obstructive. Efortul este o „forță adițională supraadăugată motivelor”. Când analizăm efortul voluntar, ne aflăm în „inima” problemei voinței, spunea

James. Efortul voluntar constă, în opinia lui, în capacitatea atenției de a menține energetic reprezentările sub privirea conștiinței [185, p. 242].

A. Cosmovici menționează că „actul de voință este un act de sinteză foarte complex, în care este antrenată întreaga personalitate: memoria și gândirea, emoțiile și deprinderile, trăsăturile de temperament și caracter [39].

Sunt importante studiile realizate pentru determinarea locului voinței în structura personalității. Astfel, unii psihologi susțin că voința se elaborează odată cu personalitatea și prin intermediul ei, considerând-o mai degrabă o caracteristică sau o capacitate a personalității în acțiune decât facultate de sine stătătoare; alții consideră voința o simplă componentă a personalității, amalgamată cu altele. Efectul este același: estomparea diferențelor dintre ea și alte capacități psihice. Voința se elaborează odată cu personalitatea și prin intermediul ei; de aceea, mulți psihologi o consideră mai degrabă o caracteristică sau o capacitate a personalității în acțiune, decât o facultate de sine stătătoare. Or, „topirea” voinței în personalitate conduce la anularea propriului ei specific. În concepțiile autorului B. Zörgö voința nu trebuie să fie interpretată ca o instanță independentă care se integrează în mozaicul personalității, ci ca o funcție care rezultă din integritatea și unitatea personalității implicând într-o fază specifică participarea tuturor funcțiilor psihice... și dobândind, prin aceasta, o funcționalitate specifică de autoreglare și autodeterminare deosebit de importantă în autoreglarea personalității [*apud* 185, p. 241].

M. Zlate, în lucrarea *Fundamentele psihologiei*, menționează că toate aceste constatări au condus spre concluzia că specificul psihologic al voinței constă nu doar în efortul voluntar ce urmează a fi mobilizat în vederea atingerii scopurilor, ci și în dinamica acestuia. Or, dinamica efortului volițional, ca stare de tensiune, de încordare internă, de mobilizare a tuturor resurselor psihonervoase, ca „nucleu subiectiv al procesului de voință” (Popescu-Neveanu, 1977) depinde de mularea lui pe mărimea obstacolului. Obstacolul nu trebuie confundat nici cu o piedică externă, reală, nici cu o rezistență internă resimțită de individ. Din punct de vedere psihologic, el rezultă din confruntarea posibilităților individului cu condițiile obiective ale activității, fapt care face ca una și aceeași piedică externă sau rezistență internă să reprezinte un obstacol pentru un individ, nu și

pentru un altul. Când între mărimea efortului voluntar și mărimea obstacolului există o concordanță, avem de a face cu un reglaj voluntar eficient; când între cele două mărimi apar discrepanțe, reglajul voluntar este deficitar [185, p. 243].

De altfel, alți psihologi afirmă că voința este un mecanism psihic dobândit, care se dezvoltă și se perfecționează în condițiile confruntării cu probleme și activități specifice învățării, muncii și creației. Experiența unor activități voluntare tot mai dificile, modele de conduită oferite de părinți, profesori, colegi, eroi din cărți, din filme sau din viața reală, dar mai ales o educație exigentă a lucrului temeinic făcut conduc la formarea și educarea unor calități a voinței. Aceste calități, fiind confirmate în activitate și încurajate de către mediul social, se vor stabiliza în conduită, se vor cristaliza și vor deveni trăsături moral-volitiv de caracter. Puterea voinței este expresia energiei fizice și nervoase investite, fermitatea, tăria de caracter, ambiția și urmărirea scopurilor propuse [187, p. 97].

E.I. Deci menționează că necesitatea intrinsecă pentru determinare este cea care furnizează individului energia de a decide cum să se comporte și de a continua practicarea comportamentului ales chiar și atunci când energia celorlalte nevoi este împrăștiată [*apud* 185, p. 244]. Dat fiind faptul că voința pune la dispoziția individului energia utilă organizării și concentrării activității în direcția realizării scopului, ea devine unul dintre mecanismele psihice ale reușitei activității, ale obținerii unor performanțe înalte [185].

R.B. Ewen susține că voința este capacitatea conștientă a cuiva de a deplasa înspre obiectivele alese de sine însuși [58, p. 327].

Definită ca activitate care ia hotărâri urmate de manifestări comportamentale, alegând între mai multe alternative contextuale, voința cuprinde cel puțin trei momente principale: conceperea alternativelor, deliberarea și execuția [74, p. 195].

Interpretarea voinței ca o funcție mentală superioară, care asigură individului reglementarea propriului comportament și a proceselor mentale, determină direcțiile și abordările spre cercetarea sferei volitive și a componentelor sale în psihologia modernă [*apud* 86; 336].

Л. Выготский afirmă că voința poate fi apreciată în corelație cu stadiul de dezvoltare a individului [222; 223]. Astfel, la acest capitol

T. Crețu menționează că un anume grad de maturizare a mecanismelor voluntare se realizează în adolescență și postadolescență. Acest nou nivel al dezvoltării voinței se exprimă în câteva planuri și anume: – voința este implicată puternic în opțiunea pentru viitoarea profesie și în desfășurarea pregătirii din această perspectivă; – este manifestată frecvent în realizarea în fapt a autonomiei și independenței pe care adolescentul și le cucerește de-a lungul acestui stadiu și le amplifică mult în postadolescență; – de asemenea, este angajată în realizarea unor activități autoformative care devin în acest stadiu mai numeroase și ținesc mai ales calitățile de ordin sufletesc. Adolescentul este înclinat să respingă tutela familiei și să-și construiască singur destinul. Mai ales în postadolescență aceste aspecte sunt mai accentuate.

Manifestarea propriu-zisă a voinței în adolescență se caracterizează prin faptul că:

- a) își construiesc scopuri de perspectivă care se ating în timp îndelungat și treptat, mai ales cele ce se referă la viața personală și profesională de viitor;
- b) își urmăresc cu tenacitate scopurile dacă sunt convingși că sunt valoroase și importante pentru viața lor;
- c) dacă este cazul, știu cum să-și ierarhizeze scopurile atunci când se întâmplă să se activeze mai multe sau să le construiască pentru a fi atinse într-o perioadă relativ limitată de timp;
- d) analizează și chibzuiesc asupra condițiilor de desfășurare a activităților orientate în anume scopuri;
- e) vor să ia singuri decizii legate de desfășurarea acțiunilor voluntare și se simt astfel independenți și autonomi;
- f) în acest stadiu se pot dezvolta pe deplin calitățile voinței.

Din păcate, există și adolescenți la care aceste caracteristici nu sunt demonstrate nici în activitatea de învățare și nici în celelalte planuri ale vieții lor [40, p. 293]. Analizând concepțiile prezentate observăm că atât adaptarea psihosocială cât și voința sunt caracteristici principale ale personalității.

Stima de sine

De obicei, psihologia tradițională tratează conținutul și procesele psihice din trei perspective: cognitivă, afectivă și comportamentală. Încă de la începuturile sale, cogniția socială a pus accentul pe aspectele cognitive ale eului și a propus termenul „concept de sine”.

În anii '80, când cercetările legate de eu în cogniția socială au luat amploare, prima sarcină a cercetătorilor a fost aceea de a stabili care este conținutul conceptului de sine. Din punct de vedere cognitiv, conceptul de sine este format din totalitatea informațiilor despre propria persoană, incluzând aici atât informații legate de propria personalitate (de exemplu, trăsături de personalitate), aspectele fizice ale propriei persoane (de exemplu, faptul că purtăm sau nu ochelari), dar și aspecte legate de statutul social (de exemplu, bunuri pe care le posedăm, poziții sociale ocupate).

Conceptul de sine a fost însă studiat și din punct de vedere afectiv. Astfel, stima de sine (evaluare afectivă globală a propriei persoane) și atitudinile față de sine (evaluare afectivă în situații specifice ale propriei persoane) sunt componente afective ale conceptului de sine [90, p. 92].

Cercetările au arătat că relația dintre experiențele din copilărie, iar apoi cele din timpul vieții adulte și *conceptul de sine* este reciprocă; cele două noțiuni se influențează și afectează reciproc (Hayslip și Panek, 1993). Atitudinea față de sine, evaluarea în termeni axiologici a caracteristicilor pe care crezi că le deții, adică a cât de mult te prețuiești pe tine însuși, au un conținut psihospiritual captat în și consacrat prin sintagma „stima de sine” (*self-esteem*) (Iluț, 2001). Stima de sine este un element-cheie al sistemului personalității și al comportamentelor interpersonale și sociale ale indivizilor, astfel că ea a devenit obiectivul principal al acțiunilor psihologice, în particular al celor psihopedagogice (Cernat, 2005; Meyer, 2008). Nivelul stimei de sine afectează puternic performanțele în toate activitățile, mecanismul circularității cauzale funcționând aici accentuat: Cei cu o înaltă apreciere de sine au o mai mare încredere, se mobilizează mai mult și reușesc mai bine, ceea ce consolidează părerea bună despre sine. Dimpotrivă, stima de sine scăzută crește riscul insucceselor, determinând astfel, o părere și mai negativă despre propria persoană. Astfel, cercul vicios s-a instalat din plin, fiind greu demontabil. Mai mult, s-a constatat că în timp

ce indivizii cu o ridicată stimă de sine își interpretează succesele în moduri diferite, apelând la o gamă largă de atribuiri, și se comportă mai variat, cei cu o stimă de sine scăzută au comportamente și autoatribuiri mai restrânse și deci mult mai previzibile (Mall și Horowitz, 1995) [apud 70].

Încă de la începuturile sale cogniția socială a pus accentul pe aspectele cognitive ale eului și a propus termenul de *concept de sine*. Din punct de vedere cognitiv conceptual de sine este format din totalitatea informațiilor despre propria persoană, incluzând aici atât informații legate de propria personalitate, aspectele fizice ale propriei persoane, dar și aspecte legate de statutul social [90, p. 92].

Fiecare ființă umană este o individualitate unică și irepetabilă, care, în raport cu potențialitățile înnăscute și cu calitatea educației, parcurgând diferite niveluri de vârstă, se maturizează, devenind o personalitate cu trăsături specifice [90].

A. Adler afirmă că dezvoltarea personalității este condiționată de factorii socio-culturali, accentuând importanța influențelor educative în formarea Eului. Influențele sociale se concretizează în plan psiho-comportamental, în două aspecte: adaptarea – modificarea variabilelor personale în funcție de mediu; modelarea – modificarea variabilelor de mediu în funcție de configurația personală [1].

De obicei, psihologia tradițională tratează conținutul și procesele psihice din trei perspective: cognitivă, afectivă și comportamentală. Încă de la începuturile sale, cogniția socială a pus accentul pe aspectele cognitive ale eului și a propus termenul „concept de sine”. În anii '80, când cercetările legate de eu în cogniția socială au luat amploare, prima sarcină a cercetătorilor a fost aceea de a stabili care este conținutul conceptului de sine. Din punct de vedere cognitiv, conceptul de sine este format din totalitatea informațiilor despre propria persoană, incluzând aici atât informații legate de propria personalitate, aspectele fizice ale propriei persoane, dar și aspecte legate de statutul social. Conceptul de sine a fost însă studiat și din punct de vedere afectiv. Astfel, în concepțiile autorului A. Neculau stima de sine (evaluare afectivă globală a propriei persoane) și atitudinile față de sine (evaluare afectivă în situații specifice ale propriei persoane) sunt componente afective ale conceptului de sine [90].

Cercetările autorilor Hayslip și Panek (1993) au arătat că relația dintre experiențele din copilărie, iar apoi cele din timpul vieții adulte și *conceptul de sine* este reciprocă; cele două noțiuni se influențează și afectează reciproc. P. Iluț (2001) afirmă că atitudinea față de sine, evaluarea în termeni axiologici a caracteristicilor pe care crezi că le deții, adică a cât de mult te prețuiești pe tine însuși, au un conținut psihospiritual captat în și consacrat prin sintagma „stima de sine”. Stima de sine este un element-cheie al sistemului personalității și al comportamentelor interpersonale și sociale ale indivizilor, astfel că ea a devenit obiectivul principal al acțiunilor psihologice, în particular al celor psihopedagogice, susțin autorii Cernat (2005) și Meyer (2008). Nivelul stimei de sine afectează puternic performanțele în toate activitățile, mecanismul circularității cauzale funcționând aici accentuat. Cei cu o înaltă apreciere de sine au o mai mare încredere, se mobilizează mai mult și reușesc mai bine, ceea ce consolidează părerea bună despre sine. Dimpotrivă, stima de sine scăzută crește riscul insucceselor, determinând astfel, o părere și mai negativă despre propria persoană. Astfel, cercul vicios s-a instalat din plin, fiind greu demontabil. Mai mult, autorii Mall și Horowitz (1995) au constatat că în timp ce indivizii cu o ridicată stimă de sine își interpretează succesele în moduri diferite, apelând la o gamă largă de atribuiri, și se comportă mai variat, cei cu o stimă de sine scăzută au comportamente și autoatribuiri mai restrânse și deci mult mai previzibile [70].

Stima de sine este definită ca fiind evaluarea globală a valorii proprii în calitate de persoană. Este vorba de evaluarea pe care o persoană o face cu privire la propria sa valoare, cu alte cuvinte, asupra gradului de mulțumire față de propria persoană. M. Rosenberg definește stima de sine ca o sinteză cognitivă și afectivă complexă. El consideră că stima de sine dictează atitudinea mai mult sau mai puțin bună a individului față de propria persoană. R. Baumeister definește stima de sine folosind termeni sinonimi ca: mândrie, egoism, aroganță, narcisism, un fel de superioritate. Modelul construit de Ch. Cooley și M. Mead conform căruia o atitudine pozitivă din partea celor din jur este un determinant important pentru stima de sine a fost validat prin cercetări empirice. Se realizează acestei opinii și J. Codol care susține că stima de sine este elaborată social plecând de la evaluările

făcute de cei din jur, evaluări pe care individul le interiorizează. Valorizarea propriei persoane are la bază percepția individului asupra evaluărilor pe care le primește de la cei din jur. Stima de sine reprezintă o evaluare pe care o facem despre noi înșine și care poate avea diferite forme (globale sau multidimensionale, de stare sau dispoziționale, personale sau colective). M. Rosenberg (1979) face distincția dintre stima de sine ridicată (pozitivă) și stima de sine scăzută (negativă). J. Lutanen și B. Crocker (1992) vorbesc de stima de sine personală – cu trimitere la evaluarea subiectivă a atributelor care îi sunt proprii, specifice individului și stima de sine colectivă – cu trimitere la judecăți de valoare asupra caracteristicilor grupului sau grupurilor cu care persoana se identifică [*apud* 108].

Termenul de „*self esteem*” a fost utilizat pentru prima oară în anul 1890 de către William James în lucrarea *Principles of Psychology*: „Stima de sine este de două feluri: satisfacția și nemulțumirea de sine”. „Avatar modern al conceptului de demnitate al filosofilor, stima de sine este instrumentul libertății și al autonomiei noastre psihologice”.

Stima de sine reprezintă o evaluare pe care o facem despre noi înșine și care poate avea diferite forme (globale sau multidimensionale, de stare sau dispoziționale, personale sau colective). M. Rosenberg (1979) face distincția dintre stima de sine ridicată (pozitivă) și stima de sine scăzută (negativă). J. Lutanen și B. Crocker (1992) vorbesc de stima de sine personală – cu trimitere la evaluarea subiectivă a atributelor care îi sunt proprii, specifice individului și stima de sine colectivă – cu trimitere la judecăți de valoare asupra caracteristicilor grupului sau grupurilor cu care persoana se identifică.

În literatura de specialitate stima de sine este definită ca fiind evaluarea globală a valorii proprii în calitate de persoană. Este vorba de evaluarea pe care o persoană o face cu privire la propria sa valoare, cu alte cuvinte, asupra gradului de mulțumire față de propria persoană. Stima de sine poate fi definită și ca tonalitatea afectivă a reprezentării conceptului de sine. M. Rosenberg definește stima de sine ca o sinteză cognitivă și afectivă complexă. El consideră că stima de sine dictează atitudinea mai mult sau mai puțin bună a individului față de propria persoană. R. Baumeister definește stima de sine folosind termeni sinonimi ca: mândrie, egoism, aroganță, narcisism, un fel de superioritate.

Din punct de vedere sociologic stima de sine apare ca un construct social uneori fiind confundată în evoluția sa cu dezvoltarea conștiinței morale. Stima de sine acționează la nivelul psihicului prin procesele de identificare, interiorizare și adaptare.

Ch. Cooley avansează o ipoteză conform căreia stima de sine este o construcție socială. Evaluarea propriei persoane este dirijată de interacțiunile sociale cu cei din jur, începând încă din copilărie. Cei din jur reprezintă o „oglină socială” în care persoana se privește pentru a-și face o idee despre părerea altora cu privire la el. Această părere, odată aflată, va fi rapid încorporată în percepția sa de sine. Stima noastră de sine crește în măsura în care cei din jur au o părere, cât mai bună despre noi, și invers, dacă ceilalți nu au o părere, cât mai bună despre noi, vom integra opinia lor negativă și vom dezvolta o stimă de sine scăzută. O persoană cu o stimă de sine echilibrată va avea un mod stabil de a gândi despre sine și nu va risca a fi destabilizat de aprobări sau de critici.

Modelul construit de Ch. Cooley și M. Mead conform căruia o atitudine pozitivă din partea celor din jur este un determinant important pentru stima de sine a fost validat prin cercetări empirice. Se reliează acestei opinii și J. Codol care susține că stima de sine este elaborată social plecând de la evaluările făcute de cei din jur, evaluări pe care individul le interiorizează. Valorizarea propriei persoane are la bază percepția individului asupra evaluărilor pe care le primește de la cei din jur.

Există o multitudine de termeni și expresii folosite în limbajul curent pentru a desemna stima de sine: a avea încredere în sine, a fi sigur pe sine, a fi mulțumit de sine, a fi mândru de sine etc [apud 108].

În *Marele dicționar al psihologiei* noțiunea de stimă de sine este definită ca valoare personală, competență, asociată de către un individ imaginii pe care o are despre sine [77, p. 1178].

Conform Dicționarului de psihologie coordonat de U. Șchiopu, stima de sine reprezintă „trăsătura de personalitate în raport cu valoarea pe care un individ o atribuie persoanei sale” [159].

Stima de sine după Ch. André înseamnă: ce părere am despre mine; cum mă simt cu această părere; ce fac cu viața mea având această părere... [apud 13].

M. Tschannen-Moran (1998) menționează că stima de sine reprezintă o dominantă psihoemoțională prin care se evidențiază evaluarea afectivă specifică unei persoane [apud 125, p. 72].

W. James, analizând stima de sine propune cel puțin două mari definiții ale acesteia, definiții care-și păstrează relevanța și până astăzi. Conform definiției „matematice”, stima de sine este rezultatul unei fracții în care la numărător avem „succesele obținute” iar la numitor „aspirațiile sau pretențiile inițiale” (Stima de sine = succes/ aspirații). Altfel spus, conform acestei fracții, stima de sine reflectă rezultatul autoevaluării performanței în domenii relevante pentru Eul sau Sinele unei persoane. Dintr-o astfel de perspectivă stima de sine globală ne apare ca fiind media auto-evaluărilor particulare pe dimensiunile de relevanță personală. Implicit, o astfel de stimă de sine este ușor maleabilă, variind în funcție de performanța obținută și relevanța dimensiunilor, ambele componente schimbându-se relativ ușor în timp. Pe de altă parte, conform celei de-a doua definiții oferite de W. James, stima de sine reflectă „o anume raportare afectivă globală la propriul Eu independentă de rațiuni obiective ce țin de satisfacții sau dezamăgiri personale” [237]. Conform acestei definiții stima de sine nu mai este legată de evaluarea pe anumite dimensiuni, ci reflectă o anume raportare generală față de Eul personal care poate fi după caz pozitivă, echilibrată sau negativă.

S. Coopersmith definește stima de sine ca fiind un ansamblu de atitudini și opinii pe care indivizii le pun în joc, în raporturile lor cu lumea exterioară. Încrederea în reușita personală, mobilizarea în vederea atingerii unor obiective, resimțirea mai mult sau mai puțin a unui eșec, ameliorarea performanțelor prin valorificarea experiențelor anterioare sunt atitudini legate strict de stima de sine. Cu alte cuvinte, stima de sine cuprinde o dispoziție mentală care pregătește individul pentru a reacționa conform așteptărilor sale de succes, acceptarea și determinarea personală.

Stima de sine este expresia unei aprobări sau dezaprobări privind sinele însuși. Ea ne indică în ce măsură un individ se crede capabil și important. Este o experiență subiectivă care se traduce la fel de bine atât verbal, cât și prin comportamente semnificative.

Din cele expuse mai sus putem concluziona că stima de sine este una dintre dimensiunile fundamentale ale personalității noastre, fiind

totodată un fenomen discret, impalpabil, complex, de care poate că nu suntem întotdeauna conștienți, dar care ne influențează contextele cele mai concrete ale vieții cotidiene și starea de bine.

Studiile cu referire la noțiunea de stimă de sine denotă diferențele existente dintre aceasta și cea de conștiință de sine, fiind o altă formațiune psihică, care reprezintă un component de interrelaționare.

Identitatea se arată a fi un concept complex și contradictoriu: pe de o parte, mobilizează, inclusiv etimologic, ideea de a fi identic, de a fi asemănător cu alte ființe din lumea socialului; pe de altă parte, conduce la ideea de unicitate și deci de distincție, de diferențiere de „celălalt”. Identitatea oscilează, astfel, „între alteritatea radicală și similaritatea totală”, iar delimitările nu pot fi realizate decât articulând toate elementele evocate ale structurii identității [60].

Identitatea personală cuprinde acele categorizări ale Eului ce se referă la caracteristicile unice pe care le posedă un individ, caracteristici ce-l deosebesc de alte persoane; iar identitatea socială se referă la caracteristicile comune cu ceilalți [90]. A avea identitate echivalează cu a dispune de o sumă de semne sau caracteristici care să permită recunoașterea subiectului de către ceilalți. A avea o identitate în raportul cu lumea constituie o condiție indispensabilă a vieții psihice, în măsura în care aceasta implică viața socială; înseamnă a juca un anumit rol, a dispune de un anumit statut [34]. Identitatea se realizează prin identificare, dar nu este egală cu aceasta; conține formele de proiectare și exprimare ale sinelui, implicații de solidaritate participativă cu realitățile cuprinse în identificare [159].

G.W. Allport a conturat conceptul de „proprium” care se exprimă prin șapte ipostaze ce fiecare în parte ar exprima fațete ale Eului (alt termen ce exprimă căutarea identității ca structură psihică). Fațetele descrise de G. Allport prezintă constituirea: simțului Eului corporal; sentimentului identității; respectului față de sine; Eului; imaginii Eului; reacțiilor raționale ale Eului (Eul ca factor rațional) și efortului personal centrat [3].

Freudismul a consolidat interesul pentru problemele identității generând la neofreudiști un interes deosebit față de problemele confruntărilor supraeului, iar E. Erikson a detaliat concepte importante

în ceea ce privește descrierea naturii identității ego-ului și a cursului ei de dezvoltare în adolescență. Câteva contribuții importante ale autorului includ conceptul de identitate a ego-ului, sarcina adolescenței de tip identitate, neclaritatea rolului, procesul de formare a identității, criza de identitate și fenomenul de moratoriu psihosocial [345].

Identitatea este conștiința clară a unei persoane despre cum se percepe pe sine însăși și despre ceea ce gândesc alții despre ea. Identitatea se formează progresiv și presupune identificarea propriilor valori, interese și abilități, evaluarea capacității de a lua decizii și de a face față diverselor situații, alegerea vocației, profesiei și a partenerului de viață, a stilului și drumului în viață. Descoperirea identității proprii presupune aflarea răspunsurilor la întrebările majore ale vieții: – *Cine sunt eu?* – *Care este drumul meu în viață?*

Una din cele mai profunde analize ale acestei probleme aparține lui G.H. Mead [apud 186]. Cadrul social reprezintă deci, după acest autor, o condiție esențială a constituirii Sinelei, pentru că altfel Sinele nu este în mod necesar implicat în viața organismului și nici în ceea ce denumim experiența noastră senzorială, respectiv în experiența cu lumea din jur față de care avem reacții obișnuite, iar Sinele, ca ceva ce poate constitui pentru el însuși un obiect, este esențialmente o structură socială care se naște în experiența socială. Pentru obținerea identității de sine este nevoie, în plus, pe lângă constituirea imaginii de sine, de acceptarea ei, ceea ce se traduce prin acordul cu sine – o condiție importantă a integrității și chiar a sănătății psihice [34].

A. Gavreliuc ne propune o schițare a principalelor maniere de abordare a problematicii identitare, pornind de la general spre particular, de la identitățile marilor grupuri umane înspre identitatea personală. Astfel, se pot distinge două mari categorii de teorii: substanțialiste și interacționiste [60]. Teoriile care privilegiază interacțiunile sociale devin astăzi tot mai influente în dezbaterile epistemologice asupra identității. Teoriile interacționiste postulează faptul că identitatea se elaborează pe calea unei relații vii, dinamice cu alte identități, în miezul unui context determinat deopotrivă psihologic, social, cultural și istoric. Asemenea abordări își propun să extragă mai puțin trăsături „obiective” ale iden-

tității, decât să pătrundă semnificația subiectivă a acesteia. Astfel identitatea este considerată ca un proces născut din raportul interactiv prin care un subiect social își construiește o anumită reprezentare de sine în relație cu alți subiecți sociali într-o societate anume, ce însuflețește un anumit climat mental (ideologii, scenarii imagine, mentalități).

Orientările sensului vieții (*scopurile în viață; procesul vieții – interes și saturația emoțională a vieții; rezultat – rezultativitatea vieții și satisfacția emoțională; locul controlului – Eu stăpânul vieții; locul controlului – viața sau conducerea vieții*)

N. Sillamy prezintă conceptul de orientare drept recunoaștere a unor repere pentru a se călăuzi în mers sau pentru a duce la bun sfârșit o întreprindere [162, p. 219].

În *Marele dicționar al psihologiei* conceptul de orientare este – activitate prin care un individ încearcă să lege schimbările de poziție ale corpului ori ale părților corpului său de anumite repere spațiale, indiferent dacă se află în mișcare sau în stare de repaus [77, p. 852].

Scopul este definit ca țintă pe care ne propunem s-o atingem. Când un scop este inaccesibil, el poate fi înlocuit cu altul, cât decât similar. Uneori se întâmplă ca două scopuri urmărite să se afle în direcții contrare: cazul animalului atras de o momeală situată dincolo de un obstacol a cărui depășire produce durere. O atare situație este generatoare de anxietate și de o stare de dezadaptare cu aspect nevrotic [162, p. 278].

Scopurile de realizare sunt definite ca reprezentări cognitive ale posibilităților de atingere a competenței sau de evitare a incompetenței care orientează comportamentele (A.J. Elliot, T.M. Thrash, 2001). Cea mai cunoscută clasificare a scopurilor a fost realizată în cadrul teoretic mai general al motivației de realizare, definită ca tendință dispozițională de căutare a succesului și evitare a eșecului (A.J. Elliot, 1999). Pornind de la acest model, au fost definite și investigate empiric trei categorii de scopuri de realizare: 1. scopuri orientate spre cunoaștere și dezvoltare; 2. scopuri orientate spre obținerea performanței; 3. scopuri orientate spre evitarea eșecului. Scopurile de realizare reprezintă factori motivaționali specifici derivați din structuri motivaționale mai generale, precum temperamentul sau motivele dispoziționale (A.J. Elliot, R. Pekrun, 2007) [apud 126, p. 235].

Orientarea scopurilor de realizare depinde însă și de motivele dispoziționale care-și au originea în experiențele de socializare primară și sunt specifice diverselor domenii, cum ar fi cel al realizării sau cel social (A.J. Elliot, R. Pekrun, 2007). Scopurile de performanță presupun orientarea atenției spre posibilitatea obținerii unor rezultate bune, facilitează implicarea elevilor în activitatea de învățare și determină stări afective pozitive, precum speranța și optimismul. Elevii care au astfel de scopuri se centrează pe rezultate pozitive obținute pentru a spori valoarea personală (R. Pekrun et al., 2006, 2009) [126, p. 237].

Д.А. Леонтьев susține că scopurile oferă vieții sens, direcționare și perspectivă temporară; procesul vieții sau interesul reliefează plinătatea emoțională a vieții, iar rezultatul – eficacitatea vieții sau satisfacția auto-realizării [285].

În contextual dat, rezumând contribuțiile anterioare la evidențierea factorilor determinanți ai adaptării psihosociale, constatăm că autorii doar uneori menționează despre relația adaptării psihosociale cu alți factori, respectiv, în acestea fiind în dependență de scopul cercetărilor efectuate.

2.5. Modele de cercetare a relației dintre orientările valorice și adaptarea psihosocială

În unele lucrări sunt prezentate dimensiuni ale relației orientărilor valorice cu adaptarea psihosocială a personalității. La acest capitol considerăm importante studiile realizate de către autorii Т.А. Умбаев, Б.В. Овчинников, М.С. Яницкий, А.В. Серый și alții.

În acest context autori precum Т.А. Умбаев, Б.В. Овчинников [341] notează că valorile sunt un factor important în adaptarea personalității. М.С. Яницкий, А.В. Серый [367], vorbind despre funcțiile valorilor, adaugă funcțiile de socializare și individualizare la adaptare. Conform acestor trei funcții, acești autori clasifică valorile astfel: valori de adaptare (sau defensive), valori de socializare (sau împrumutate) și valori de individualizare (sau autonome). Valorile de adaptare arată un angajament pentru securitatea fizică și economică. Valorile socializării indică orientarea subiectului către normele și valorile acceptate în societate, spre aprobarea socială. Valorile individualizării sunt orientarea individului

spre auto-dezvoltare și autorealizare, spre independență și auto-dezvoltare. Astfel, orientările valorice ale individului sunt considerate ca un fel de pregătire social-atiudinală, al cărui subiect este valorile. În structura dispozițională a personalității, atitudinile sociale din sfera motivațional-valorică ocupă același loc ca și atitudinile sociale în sfera motivațional-necesară datorită identității funcțiilor nevoilor și valorilor personale în motivarea și reglarea comportamentului social uman. Analiza lucrărilor privind problema orientărilor valorice personale a făcut posibilă precizarea că, printre diversele funcții îndeplinite de atitudinile sociale, subiectul cărui sunt valorile sociale, se remarcă și funcția de adaptare. Cu toate acestea, o analiză comparativă a valorilor oamenilor din generații diferite nu a devenit un obiect separat de atenție al cercetătorilor. Nu a fost luată în considerare problema influenței caracteristicilor profilului axiologic al copiilor și părinților asupra adaptării lor socio-psihologice, precum și asupra adaptării în familie.

Menționăm că astfel de studii care să prezinte detalii cu privire la relația dintre orientările valorice și adaptarea psihosocială sunt foarte puține. O multitudine de surse teoretice și metodologice descriu separat direcțiile de bază, principiile studierii orientărilor valorice și a adaptării psihosociale a adolescenților. De aceea am considerat relevantă elaborarea unui studiu care să prezinte detalii despre stabilirea conținutului și a structurii psihosociale a orientărilor valorice; descrierea indicatorilor și a particularităților manifestării orientărilor valorice și a adaptării psihosociale la adolescenți.

Deci, analizând conceptele descrise în capitolele acestei lucrări determinăm că atât orientările valorice cât și adaptarea psihosocială sunt aspecte bine determinate, amplu cercetate în literatura de specialitate, însă, numai episodic sunt descrise unele relații și influențe ale acestor concepte. Această situație ne îndeamnă să realizăm o cercetare complexă, multidimensională în scopul promovării modelelor de formare a unui echilibru dezvoltativ în relația orientare valorică – adaptare psihosocială. Pentru managementul cercetării conceptelor indicate sunt importante domeniile, dimensiunile, direcțiile și metodele de cercetare a orientărilor valorice și a adaptării psihosociale a adolescenților prezentate în figura 2.3.

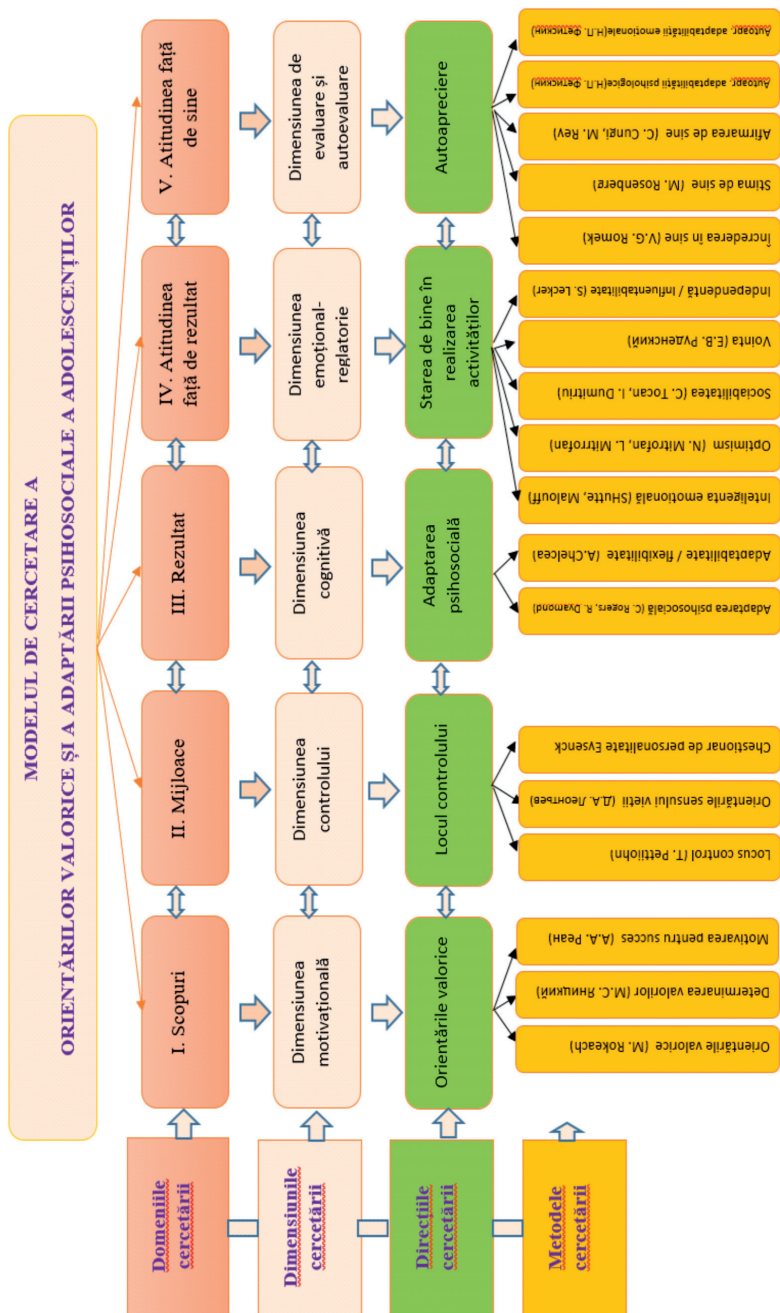

Figura 2.3. Modelul de cercetare a orientărilor valorice și a adaptării psihosociale a adolescenților din perspectiva domeniilor, dimensiunilor, direcțiilor și metodelor cercetării

În conformitate cu *Modelul de cercetare a orientărilor valorice și a adaptării psihosociale a adolescenților din perspectiva domeniilor, dimensiunilor, direcțiilor și metodelor cercetării* sunt evidențiate 5 domenii (figura 2.3) care includ: scopurile; mijloacele; rezultatele; atitudinile față de rezultat și atitudinile față de sine. Fiecare dintre aceste domenii includ dimensiunile: valorică și motivațională; de control; cognitivă; emoțional-reglatorie; de evaluare și de autoevaluare. Conform domeniilor și dimensiunilor cercetării au fost fundamentate direcțiile cercetării care cuprind orientările valorice ale adolescenților; adaptarea psihosocială a adolescenților; precum și relațiile dintre aceste două formațiuni.

Din aceeași figură observăm că sunt foarte vaste și ample metodele propuse pentru cercetare. Conform direcțiilor de cercetare au fost aplicate metode de determinare a: valorilor terminale (scop) și instrumentale (mijloc); indicatorilor orientării spre valorile adaptării, socializării și individualizării; adaptării psihosociale (1. Adaptabilitatea / dezadaptabilitatea; 2. mitomanie; 3. acceptarea de sine; neacceptarea de sine; 4. acceptarea celorlalți; neacceptarea celorlalți; 5. confort emoțional; disconfort emoțional; 6. control intern; control extern; 7. dominare; supunere; 8. evitarea problemelor); adaptabilității personalității; extraversiunii / introversiunii și neurotismului (instabilitate / stabilitate emoțională); încrederii în sine, curajului social și inițierea contactelor sociale; inteligenței emoționale (aprecierea și exprimarea emoțiilor; controlul emoțiilor; utilizarea emoțiilor în soluționarea problemelor); locului controlului subiectiv (intern și extern); afirmării de sine; motivării pentru succes / frică de eșec; optimismului; sociabilității; autoaprecierii voinței; a stimei de sine; orientărilor sensului vieții (scopurile în viață; procesul vieții – interes și saturația emoțională a vieții; rezultat – rezultativitatea vieții și satisfacția emoțională; locul controlului – Eu stăpânul vieții; locul controlului – viața sau conducerea vieții); autoaprecierii adaptabilității psihologice; autoaprecierii adaptabilității emoționale; independenței; influențabilității.

Evidențiem faptul că metodele implementate sunt în mare măsură informative în procesul cercetării.

În această ordine de idei, amintim că atât orientările valorice cât și adaptarea psihosocială sunt elemente esențiale în structura personalității.

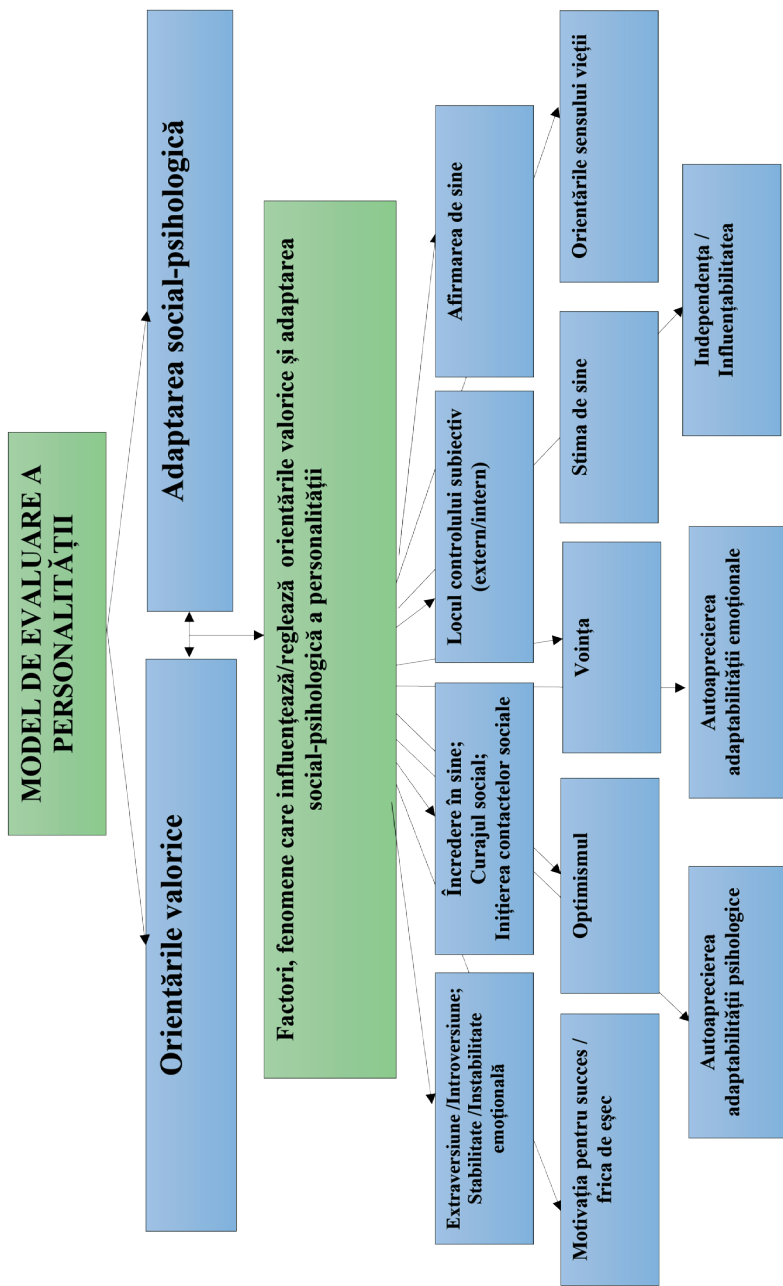

Figura 2.4. Modelul evaluării personalității din perspectiva factorilor, fenomenelor care influențează / reglează orientările valorice și adaptarea psihosocială a adolescenților

În figura 2.4 este prezentat un model de evaluare a personalității reieșind din fenomenele sociale studiate care influențează personalitatea pe care l-am numit *Modelul evaluării personalității din perspectiva factorilor, fenomenelor care influențează / reglează orientările valorice și adaptarea psihosocială a adolescenților*.

De altfel, rezultatele cercetării demonstrează că orientările valorice diferă prin diversitate și ambiguitate și sunt definite, influențate de conținutul orientării personalității. Varietatea relațiilor evidențiază valoarea în calitate de un sistem de atitudini sociale fixate ce aparțin culturii materiale și spirituale. Devierea lor depinde de calitatea întregului sistem de atitudini sociale fixate ce aparțin culturii în general.

Totodată considerăm că alături de factorii incluși în *Modelul evaluării personalității din perspectiva factorilor, fenomenelor care influențează / reglează orientările valorice și adaptarea psihosocială a adolescenților* alți factori importanți care pot influența atât orientările valorice cât și adaptarea psihosocială a adolescenților pot fi: genul subiecților (masculin / feminin); mediul de proveniență (urban / rural); instituția în care învață (gimnaziu; liceu; școală profesională; centru de excelență (colegiu); universitate); specialitatea; clasa, (9-a; 10-ea; 11-ea; 12-ea) anul de studii (I; II; III); profilul studiilor (umanist; real; sportiv); tipul studiilor (buget / contract); studiile universitare sunt după liceu, școală profesională, colegiu sau altă facultate; vârsta (14-15 ani; 15-16 ani; 16-17 ani; 17-18 ani; 18-19 ani; 19-20 ani; 20-21 ani; 21-22 ani; 22-23 ani; 23-24 ani; 24-25 ani; peste 25 ani); starea familială (căsătorit / necăsătorit); angajarea în câmpul muncii (da / nu); venitul lunar personal (salariu / altă remunerare; da / nu); reușita academică în semestrul anterior (medie cuprinsă între: 9-10; 8-9; 7-8; 6-7; 5-6; mai mică decât 5); etnie (română; rusă; ucraineană; altă naționalitate); tipul familiei din care face parte (completă; monoparentală (numai mama; numai tata); orfan); venitul mediu lunar al familiei (până la 1500 lei; 1500-4000 lei; 4000-8000 lei; peste 8000 lei); locuiește In: apartamentul sau casa părinților, cămin, apartament în chirie, apartament personal; numărul vizitelor la medic cu diverse probleme de sănătate: niciodată în anul curent, o dată, de 2 ori, de 3 ori, mai mult de 4 ori în anul curent; prezența unei boli (suferă de o boală

cronică, boală acută); studiile părinților: mama, tata (studii: medii; medii speciale; superioare incomplete; superioare complete); autoaprecierea stării sănătății, în general (foarte bună; bună; mai puțin bună); părinții au fost plecați la muncă peste hotare: mama; tata (au fost plecați până la 1 an; 1-2 ani; 2-4 ani; 4-6 ani; 6-8 ani; 9-12 ani; peste 12 ani); dorința de a pleca peste hotarele RM după absolvirea studiilor (nu; da – pentru a face studii sau pentru a munci). Factorii enumerați au fost incluși în ancheta de la începutul fișei experimentale aplicate tuturor subiecților care au participat în cadrul cercetării. Aceasta finalizează cu viziunile personale ale subiecților despre conceptele cercetate și anume: valoare, orientări valorice și adaptare psihosocială.

În concluzie evidențiem faptul că *Modelul evaluării personalității din perspectiva factorilor, fenomenelor care influențează / reglează orientările valorice și adaptarea psihosocială a adolescenților* evidențiază componentele analizate și devine fundament al optimizării procesului de adaptare a adolescenților. Sunt prezentate aspectele importante pentru stabilirea relației dintre conceptul orientării valorice și adaptarea psihosocială a adolescenților evidențiate atât prin domeniile, dimensiunile, direcțiile și metodele de cercetare cât și prin modelul de evaluare a personalității adolescentului. Constatăm că în unele concepții ale autorilor orientările valorice și adaptarea psihosocială a adolescenților sunt într-o relație directă. În urma analizei surselor bibliografice existente determinăm că este descrisă modalitatea în care unii factorii influențează componentele de bază ale adaptării psihosociale și orientării valorice ale adolescenților. Astfel, vor fi prognozate condiții de facilitare și accelerare a procesului de adaptare psihosocială a adolescenților în dependență de orientările valorice.

* *

* * *

* *

Sintetizarea studiilor reprezentative din domeniu ne-a permis să concluzionăm că problema adaptării este cercetată din perspectivă biologică, socială, psihologică etc. Deci, analiza literaturii de specialitate ne permite să vorbim despre o mare varietate de abordări teoretice ale problemei adaptării în diferite domenii ale cunoașterii științifice, care este

asociată cu specificul sarcinilor cercetării efectuate, precum și cu abordările adoptate în diferite școli științifice. Cercetările actuale pun accent diferit pe noțiunile de adaptare, adaptare socială, adaptare psihologică, adaptare psihosocială etc. Aparatul conceptual al fenomenului de adaptare psihosocială este diferențiat în funcție de scop, conținut, metode și rezultate ale procesului de adaptare, precum și luând în considerare diferențele în descrierea caracteristicilor a două sisteme care interacționează: individul și mediul înconjurător. Totodată actualmente dezbaterea științifică a conceptului de adaptare psihosocială ia amploare, fapt dovedit și de numărul în creștere a lucrărilor științifice elaborate la acest subiect. De altfel, în lucrările existente găsim multiple interpretări atât pentru conceptul de adaptare cât și pentru cel de adaptare psihosocială. În general, autorii sugerează ca definițiile adaptării să se axeze pe câteva componente stabile precum: procesul de adaptare întotdeauna presupune interacțiunea a două obiecte; această interacțiune se desfășoară în condiții speciale – condiții de dezechilibru, inconsecvență între sisteme; scopul principal al unei astfel de interacțiuni este o anumită coordonare între sisteme, gradul și natura cărora pot varia în limite destul de largi; realizarea scopului presupune anumite schimbări în obiectele care interacționează.

Or, este important să subliniem și viziunile autorilor conform cărora fenomenul adaptării este privit în mod tradițional în trei dimensiuni și anume proces, stare și proprietate, calitate. Respectiv, când se studiază adaptarea ca proces, se iau în considerare schimbarea etapelor procesului, dinamica modificărilor componentelor emoționale, comportamentale și cognitive în timpul tranziției de la o etapă la alta; când se studiază adaptarea ca stare, înseamnă gradul de adaptare versus dezadaptare a individului în acest moment, iar când se studiază adaptarea ca proprietate ea este înțeleasă ca adaptabilitate.

Modalitatea în care se realizează adaptarea, adaptarea psihosocială a personalității este dependentă de diverși factori și anume se evidențiază importanța factorilor interni, personali (absența motivației, dezinteresul, lipsa unui model stimular în existența unor boli psihice grave etc.); factorilor externi, socioculturali (prezența unor persoane străine sau a

unui mediu social ostil, prezența unor modele străine negative, conflictele și crizele sociale și culturale, pierderea valorilor morale, schimbarea mediului de origine) etc. În alte modele ale personalității axate pe factori în calitate de dispoziții psihice se menționează că adaptările psihice sunt dobândite și includ obiceiuri, atitudini, deprinderi, valori și motive. La rândul lor, adaptările caracteristice furnizează explicații pentru comportamentele observabile (gânduri, sentimente, acțiuni, adică ceea ce evaluăm de obicei la persoanele din jur). Unele cercetări au arătat că fiecare dintre cei cinci factori este legat de bunăstarea psihică și de adaptarea din adolescență.

Analiza complexă a cercetărilor realizate ne-a convins de alegerea diferită a strategiilor de investigare, precum și a componentelor adaptării psihosociale. Cunoaștem că procesul de adaptare poate continua în diferite moduri, în funcție de condițiile de mediu care diferă în ceea ce privește evidențierea acestor doi parametri precum intensitatea modificărilor de mediu și frecvența acestora, iar în acest context, se distinge adaptarea la condiții extreme; la condițiile modificate / schimbate deja; la condiții permanente; la schimbarea condițiilor.

Totodată evidențiem că în definirea conceptului sunt autori care vorbesc despre adaptarea psihosocială ca un tot întreg, ceea ce denotă că caracteristicile acesteia sunt complexe și îmbină în sine necesitatea de a corespunde cerințelor societății ținând cont de propriile trebuințe și orientări valorice. Autorii remarcă faptul că, în funcție de proprietățile psihologice individuale ale personalității, procesul de adaptare poate continua fie într-o formă activă cu scop, fie într-o formă pasiv-adaptativă.

Pornind de la analiza interpretativă a definițiilor existente cu referire la conceptul de adaptare psihosocială considerăm relevantă definiția conform căreia *adaptarea psihosocială* este un proces de interacțiune dintre individ și mediu care presupune schimbarea orientărilor valorice individuale în funcție de valorile sociale; presupune implicarea factorilor reglatori în determinarea unui sistem de valori individuale care contribuie la dezvoltarea potențialului adaptativ al personalității; presupune acomodarea la condițiile noi ale vieții în funcție de orientările valorice pentru o activitate eficientă.

Considerăm că procesul de adaptare psihosocială al personalității adolescentului, în situații noi, este influențat de următoarele fenomene psihologice: orientările valorice, extraversiune / introversiune, neurotism, încredere în sine, curaj social, inițierea contactelor sociale, inteligența emoțională, locul controlului subiectiv, afirmarea de sine, motivare pentru succes, optimism, sociabilitate, voință, stima de sine, orientările sensului vieții, independență.

Definiția fundamentată prezintă o valoare științifică importantă care vine să conceptualizeze adaptarea psihosocială în cercetarea noastră. Totodată conceptul de adaptabilitate psihosocială este o dimensiune a fenomenului adaptării care reprezintă proprietatea, calitatea individului reliefată prin caracteristicile adaptative a personalității, strategiile adaptative de comportament, idee susținută de mai mulți autori. Menționăm că în prezenta lucrare conceptul de adaptare psihosocială este sinonim cu cel de adaptare social-psihologică (acestea fiind cu traducere directă din lucrările ruse), iar topica cuvintelor *social* și *psihologică* nu este definitorie pentru noțiunea de adaptare precum în cazul altor concepte psihologice.

Remarcăm că în literatura de specialitate există multe cercetări cu referire la problema orientărilor valorice și separat la adaptarea psihosocială. În acest sens s-au efectuat unele studii cu scopul de a stabili care sânt sistemele de valori ale adolescenților, în ce mod acestea se modifică atunci când persoanele manifestă diferite niveluri de adaptare psihosocială. Absența unor studii teoretice și empirice complexe în Republica Moldova, care ar elucida nivelul real al impactului orientărilor valorice asupra adaptării psihosociale ale adolescenților au identificat problema de cercetare. Aceasta rezidă în necesitatea stabilirii relației dintre orientările valorice cu adaptarea psihosocială și alți factori reglatori / determinanți precum și în necesitatea stabilirii impactului orientărilor valorice asupra adaptării psihosociale a adolescentului și elaborării programelor psihologice de eficientizare a adaptării psihosociale.

ÎNCHEIERE

Analiza literaturii de specialitate a permis să concluzionăm că atât problema valorilor, a orientărilor valorice cât și cea a adaptării psihosociale este multilateral cercetată în diferite ramuri ale științei și cu preponderență în filosofie, psihologie, sociologie, medicină etc.

În lucrarea dată am identificat unele probleme importante cu referire la orientările valorice și adaptarea psihosocială – cu preponderență în domeniul psihologiei sociale. În acest context au fost determinate sursele teoretice și metodologice, direcțiile de bază, principiile studierii orientărilor valorice și a adaptării psihosociale a adolescenților. Conținutul studiului argumentează necesității elaborării concepției orientărilor valorice, determinarea condițiilor și a premiselor funcționării acesteia în societate; determinarea definiției de lucru a orientărilor valorice din punct de vedere al psihologiei sociale; stabilirea conținutului și a structurii psihosociale a orientărilor valorice; descrierea indicatorilor și a particularităților manifestării orientărilor valorice și a adaptării psihosociale la adolescenți.

Rezumând asupra viziunilor autorilor care au fost preocupați de studiul valorilor observăm că ei le descriu referindu-se la: valori în general, valori umane, valori sociale, valori personale, valori individuale, valori obiective, idei valorice, orientări valorice, sistemul de valori, ierarhii valorice, reprezentări valorice, atitudini sociale, sensuri personale (sensuri personale conștiente), sistemul de dispoziții (predispoziții), orientări de viață ale personalității, valori de referință etc. De altfel, analiza complexă a cercetărilor realizate ne-a convins la alegerea diferită a strategiilor de investigare pentru orientările valorice. Un număr imens de cercetări propun diferite delimitări sociale ale sistemului de valori, ale componentelor valorilor, ale principiilor de organizare și funcționare, tipologiei, criteriilor de influență, modelelor de sistematizare. Deosebit de valoroase sunt datele științifice cu privire la componența axiologică a structurii personalității. Multe afirmații sugerează că valorile intervin în multe procese ale psihicului uman, deseori sînt cauzate de nevoile practicii de activitate umană, stabilesc conexiuni și intersectări cu atitudinea, idealul, interesul, nevoia, trăsăturile de personalitate etc.

Luând în considerație dimensiunile prezentate în monografie vom menționa că este relevantă pentru lucrarea dată definiția conform căreia

orientările valorice reprezintă cea mai importantă componentă a structurii personalității care include experiența de viață acumulată pe parcursul dezvoltării sale, determină comportamentul și atitudinea față de lumea înconjurătoare precum orientarea scopurilor de autoperfecționare pentru (facilitatea adaptării psihosociale) adaptarea psihosocială optimă a individului.

Cercetările actuale pun accent diferit pe noțiunile de adaptare, adaptare socială, adaptare psihologică, adaptare psihosocială etc. Aparatul conceptual al fenomenului de adaptare psihosocială este diferențiat în funcție de scop, conținut, metode și rezultate ale procesului de adaptare, precum și luând în considerare diferențele în descrierea caracteristicilor a două sisteme care interacționează: individul și mediul înconjurător. Totodată actualmente dezbaterea științifică a conceptului de adaptare psihosocială ia amploare, fapt dovedit și de numărul în creștere a lucrărilor științifice elaborate la acest subiect. În general, autorii sugerează ca definițiile adaptării să se axeze pe câteva componente stabile precum: procesul de adaptare întotdeauna presupune interacțiunea a două obiecte; această interacțiune se desfășoară în condiții speciale – condiții de dezechilibru, inconsecvență între sisteme; scopul principal al unei astfel de interacțiuni este o anumită coordonare între sisteme, gradul și natura cărora pot varia în limite destul de largi; realizarea scopului presupune anumite schimbări în obiectele care interacționează. Dar, este important să subliniem și viziunile autorilor conform cărora fenomenul adaptării este privit în mod tradițional în trei dimensiuni și anume proces, stare și proprietate, calitate.

Rezultatele științifice prezentate, la nivel teoretic, cu referire la conceptele de orientări valorice și adaptare psihosocială fundamentează, la nivel empiric, abordarea integrală a relației orientărilor valorice cu adaptarea psihosocială a adolescenților din perspectiva abordărilor societale contemporane dedusă din multiple criterii (de gen; de proveniență; de clasa / anul de studii; profilul studiilor; tipul studiilor; de vârstă; starea familială; venitul lunar personal; reușita academică; etnie; tipul familiei din care face parte; venitul mediu lunar al familiei; numărul vizitelor la medic cu diverse probleme de sănătate; prezența unei boli; studiile părinților; autoaprecierea stării sănătății; de plecarea părinților la muncă peste

hotare; dorința de a pleca peste hotarele RM după absolvirea studiilor pentru a face studii sau pentru a munci) și a altor factori reglatori ai acestora. Pentru cercetarea inițiată sunt importante viziunile adolescenților despre conceptele studiate și anume: valoare, orientări valorice și adaptare psihosocială; aceasta va stabili caracterul specific al adaptării psihosociale și orientărilor valorice în contextul integrativ al interacțiunii factorilor reglatori la vârsta adolescenței precum extraversiune / introversiune și neurotism; încrederea în sine, curajul social și inițierea contactelor sociale; inteligența emoțională; adaptabilitatea / flexibilitatea personalității; locul controlului subiectiv; afirmarea de sine; motivarea pentru succes / frica de eșec; optimismul; sociabilitatea; autoaprecierea voinței; stima de sine; orientările sensului vieții; autoaprecierea adaptabilității psihologice; autoaprecierea adaptabilității emoționale; independența versus influențabilitatea.

Considerăm că studiul realizat va completa psihologia socială cu date experimentale noi, despre orientările valorice și impactul lor asupra adaptării psihosociale a adolescenților care vor fi prezentate în următoarea lucrare din această serie monografică.

BIBLIOGRAFIE:

1. ADLER, A. Cunoașterea omului. București: Ed. Iri, 1996. 141 p.
2. AIFTICĂ, M. Valoare și valorizare – contribuții moderne la filosofia valorii. București: Ed. Academiei Române, 1994. 269 p.
3. ALLPORT, G.W. Structura și dezvoltarea personalității. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1991. 578 p.
4. ANDREI, P. Filosofia valorii. Iași: Ed. Polirom, 1997.
5. ANGHEL, E. Psihologia educației pe tot parcursul vieții: pentru specialiști și adulți interesați de propria lor dezvoltare. București: Ed. For You, 2011.
6. ATKINSON, R.; ATKINSON, Rd.; SMITH, E. et al. Introducere în psihologie. București: Ed. Tehnică, 2002. 1086 p.
7. BABA, A., CIUREA, R. Stresul, adaptare și patologie. București: Ed. Acad. Română, 1992.
8. BALODE, N. Factorii psihosociali ai burnout-ului cadrului didactic școlar. Teză de doctor în psihologie. Chișinău, 2019. 187 p.
9. BLAGA, L. Trilogia valorilor: Știință și creație, Gândire magică și religie, Artă și valoare. București: Ed. Humanitas, 2014.
10. BOLBOCEANU, A.; BUCUN, N., et.al. Perspectiva psihosocială de asigurare a calității educației în Republica Moldova. In: Revista științifică de pedagogie și psihologie *Univers Pedagogic*. 2011, nr. 1, p. 10-21.
11. BOLBOCEANU, A.; PALADI, O. Conexiunea conceptului de valoare cu alte noțiuni. In: Materialele Conferinței Științifice Internaționale *Problematika educației în mil. III: național, regional, european*. IȘE, Chișinău, 2-3 noiembrie, 2006, p. 323-328.
12. BOLBOCEANU, A.; ȚĂBULEAC, A. Valențe ale profilului axiologic în structura personalității adolescente. In: Probleme actuale ale științelor umanitare, Chișinău, UPS „I. Creangă”, 2001, p. 266-276.
13. BONCHIS, E. Cunoașterea de sine și de altul. Oradea, 1996. 218 p.
14. BONCU Șt.; CEOBANU C. Psihosociologie școlară. Iași: Ed. Polirom, 2013. 381 p.
15. BOȚIU, V.; VINTILĂ, M. Adolescența sau căderea în lume. Timișoara: Ed. Sedona, 1998. 196 p.
16. BRÂNZEI, P. Adolescență și adaptare. Iași: Ed. Științifică, 1974. 367 p.
17. BRICEAG, S. Referințe valorice, modele și idealuri de viață la adolescenții din mediul urban și rural. In: *Elevul contemporan: schițe de portret psihologic* (culegere de articole științifice). Coord. Bolboceanu A. Chișinău, 1999, p. 23-35.

18. BUCUN, N., PUZUR, E. Succesul adaptării psihosociale – factor determinant în dezvoltarea personalității studentului. In: *Materialele Conferinței Științifice Tehnologii didactice moderne*. Chișinău: IȘE, 2016. pp. 435-437.
19. BUCUN, N.; CERLAT, R. Nivelul stabilității emoționale al cadrelor didactice din învățământul primar în funcție de vîrstă, vechimea în muncă și mediul de trai. In: *Revista Univers Pedagogic*. 2017, nr. 2 (54), p. 82-95.
20. BUCUN, N.; PALADI, O. Globalizarea și cercetarea psihopedagogică. In: *Materialele Conferinței Științifice Curriculumul școlar: provocări și oportunități de dezvoltare*. IȘE, 7-8 decembrie, 2018, p. 495-498.
21. BUCUN, N.; PALADI, O. Inovațiile orientate spre eficientizarea produsului social. In: *Materialele Conferinței Științifice Curriculumul școlar: provocări și oportunități de dezvoltare*. IȘE, 7-8 decembrie, 2018, p. 521-526.
22. BUCUN, N.; PALADI, O. Priorități în cercetarea activității psihologice în sistemul de învățământ general. In: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale Educația: factor primordial în dezvoltarea societății*. Institutul de Științe ale Educației, 09-10 octombrie 2020, Chișinău, p. 182-186.
23. BUCUN, N.; PALADI, O. Motivația pentru succes la adolescenți. In: *Simpozionul Național KREATIKON: Creativitate – Formare – Performanță. Ediția a X-a*. Materialele conferinței științifice internaționale, 5-6 aprilie, 2013. Iași: Performantica, 2013, p. 66-70.
24. BUCUN, N.; PUZUR, E. Adaptarea psihosocială a studenților în primul an de studii universitare. In: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale consacrate aniversării a 75 de ani de activitate, Institutul de Științe ale Educației: Istorie, Performanțe, Personalități*. 20-21 octombrie, IȘE, 2016, p. 24-28.
25. BUCUN, N.; TOMA, S., Particularitățile adaptării psihosociale a elevilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general. In: *Revista Univers Pedagogic*. 2018, nr.4 (60), p. 18-27.
26. CALANCEA, A. Psihologia personalității: Suport de curs. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2006. 271 p.
27. CARUSSO, D. Aplicabilitatea practică a modelului inteligenței emoționale la locul de muncă. București, 1999.
28. CEMORTAN S., PALADI O. [et.al.]. Repere metodologice pentru socializarea copiilor de vîrstă timpurie. AȘM, IȘE Chișinău: Tipogr. Cavaoli, (Colecția *Științe ale Educației*), 2015, 112 p.
29. CEOBANU, C. Psihologia educației. Iași: Univer. „Al. I. Cuza”, 2006. 80 p.
30. CERLAT, R. Particularitățile psihosociale ale stabilității emoționale a cadrelor didactice din învățământul primar. Teză de doctor în psihologie. Chișinău, 2019. 231 p.

31. CERNIȚANU, M.; NEGURĂ I. Motivațiile și orientările valorice ale studentului contemporan. In: Revista Psihologie. Pedagogie Specială. Asistență Socială, 2006, p. 67-73 Disponibil: <https://scholar.google.com/citations?user=ookoXv0AAAAJ&hl=ro>
32. CHELCEA, A.; CHELCEA, S. Cunoașterea de sine – condiție a înțelepciunii. București: Ed. Albatros, 1996. 318 p.
33. CHELCEA, S. Psihosociologie. Teorii, cercetări, aplicații. Chelcea S. coord., ed. a 2-a, rev. Iași: Ed. Polirom, 2008. 424 p.
34. CHIȘEVESCU, A. Imaginea de sine în maladia psihică. In: Psihologie, nr. 4, 2001, p. 35-39.
35. CIOBANU, V. Valorile în societatea contemporană. In: Prodidactica, nr. 4, 2000, p. 20-23.
36. COAȘAN, A.; VASILESCU, A. Adaptarea școlară. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988.
37. Codul educației al Republicii Moldova, Monitorul Oficial nr. 319-324 din 24.10.2014. Data intrării în vigoare: 23.11.2014.
38. COJOCARU-BOROZAN M. Teoria culturii emoționale. Chișinău: UPS „I. Creangă”, 2010, 239 p.
39. COSMOVICI, A. Psihologie generală. Iași: Ed. Polirom, 2005. 253 p.
40. CREȚU, T. Psihologia vârstelor. Iași: Ed. Polirom, 2016. 389 p.
41. CRISTEA, D. Tratat de psihologie socială. București: Ed. Trei, 2015. 1027 p.
42. CSABA, M. Orientările de valoare ale tineretului universitar român. In: *Tineretul și dimensiunea sa valorică*. Simpozion național, Eforie Nord. Timișoara: Ed. Helicon, 1995, p 171-179.
43. CUCOȘ, C. Pedagogie și axiologie. București: Ed. Didactică și pedagogică, 1995. 160 p.
44. CULDA, L. Omul, valorile și axiologia. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982. 214 p.
45. CUZNEȚOV, L. Educație prin optim axiologic: teorie și practică. Chișinău: „Primex-com” SRL, S.n., 2010. 159 p.
46. DAFINOIU, I.; BONCU Șt. Psihologie socială clinică. Iași: Ed. Polirom, 2014. 509 p.
47. DEBESSE, M. Etapele educației. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1981. 54 p.
48. DOBSON, J. Pregătirea pentru adolescență. Trad. Verlan O. Timișoara: Ed. Noua Speranță, 2004. 268 p.
49. DOHOTARU, M. Valențele artei coregrafice în formarea orientărilor valorice la studenții facultăților cu profil artistic. Teză de doctor în științe pedagogice. Chișinău, 2019.

50. DOISE, W.; DECHAMPS, J.C.; MUGNY, G. Psihologie socială experimentală. Vol. coordonat de Neculau A. Iași: Ed. Polirom, 1999. 255 p.
51. DORON, R.; PAROT, F. Dicționar de psihologie. București: Ed. Humanitas, 2007. 885 p.
52. DUDUCIUC, A.; IVAN, L.; CHELCEA, S. Psihologie socială. Studiul interacțiunilor umane. București: Comunicare.ro, 2013, 339 p.
53. DUMITRIU-TIMOFTI, I.C. Orientările valorice și dezvoltarea personală. Teză de doctorat. Rezumat. Cluj-Napoca: Univ. „Babeș-Bolyai”, 2010. 50 p. Disponibil: https://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumat/2010/psihologie/Dumitriu_Timofti_Iulia_Ro.pdf
54. DUMITRU, I.A. Consiliere psihopedagogică: baze teoretice și sugestii practice. Ed.a 2-a, rev. Iași: Ed. Polirom, 2008. 332 p.
55. ENĂCHESCU, C. Tratat de igienă mintală. Ed. a 2-a, rev.și adăugită. Iași: Ed. Polirom, 2004. 408 p.
56. Enciclopedia de Filosofie și Științe Umane. București: Ed. Deagostini, ALL Educațional, 2007.
57. ERIKSON, E.H. Copilărie și societate. București: Ed. Trei, 2015. 528 p.
58. EWEN, R. B. Introducere în teoriile personalității. București: Ed. Trei, 2012. 575 p.
59. FLOYD, K. Comunicarea interpersonală. Iași: Ed. Polirom, 2013. 502 p.
60. GAVRELIUC, A. De la relațiile interpersonale la comunicarea socială. Iași: Ed. Polirom, 2006. 271 p.
61. GÎNCU, I. Considerente privind dimensiunea subiectivistă a valorilor. In: *Studia Universitatis Moldaviae*, Seria „Științe ale educației”, 2013. p.
62. GÎNCU, I. Orientările valorice în formarea profesională. Teză de doctor în pedagogie, Chișinău: USM, 2015
63. GOLEMAN, D. Inteligența emoțională, cheia reușitei în viață. București: Ed. ALLFA, 2004, 2008. 376 p.
64. GOLU, F. Manual de psihologia dezvoltării: o abordare psihodinamică. Iași: Ed. Polirom, 2015.
65. GOLU, P. Psihologie socială. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1994. 288 p.
66. GORGOS, M.C. Dicționar enciclopedic de psihiatrie. București: Ed. Medicală, vol. I-IV, 1992.
67. GUȚU VL.; BUCUN N. et.al. Concepția Educației în Republica Moldova. In: *Studia Universitatis Moldaviae*, Seria: Științe ale Educației (Pedagogie, Psihologie), USM, nr. 5 (25), 2009, p. 5-16.
68. HADDOU, M. Cum să-ți întărești încrederea în tine. București: Ed. Trei, 2004. 195 p.

69. HARWOOD, R.; MILLER, S.A.; VASTA, R. Psihologia copilului. Iași: Ed. Polirom, 2010. 944 p.
70. ILUȚ, P. (coord.) Dragoste, familie și fericire: spre o sociologie a seninătății. Iași: Ed. Polirom, 2015. 339 p.
71. ILUȚ, P. Structurile axiologice din perspectivă psihosocială. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1995. 157 p.
72. ILUȚ, P. Valori, atitudini și comportamente sociale: teme actuale de psihosociologie. Iași: Ed. Polirom, 2004. 256 p.
73. IVANCIU, C.I. Ființa și valoarea în gândirea filosofică a lui Louis Lavelle. București: Ed. Academiei Române, 1979.
74. JUDE, I. Psihologie școlară și optim educațional. București: Ed. Didactică și Pedagogică. 2002. 363 p.
75. JUNG, C. Puterea sufletului, Antologie II. Descrierea tipurilor psihologice. București: Ed. Anima, 1994.
76. KRĂSIKO, V.G. Psihologia socială. Trad. V. Poleanu, București: Europress Group, 2007. 265 p.
77. LAROUSSE. Marele dicționar al psihologiei. București: Ed. Trei, 2006. 1358 p.
78. MĂCIU, M. Știința valorilor în spațiul românesc. Vol. 1. București: Ed. Academiei Române, 1995.
79. MASLOW, A.H. Motivație și personalitate. Trad. Răuceanu A. Ed. a 3-a. București: Ed. Trei, 2013. 567 p.
80. MIȘCOL, O. Criza sistemului de valori în perioada de tranziție. In: Revista de filosofie, XLI, nr. 2, București, 1994, p. 153-161.
81. MÎSLIȚCHI, V. Adaptarea școlară: ghid metodic. Chișinău: Pulsul Pieței, 2015. 350 p.
82. MITROFAN, I. Psihoterapie (reper teoretice, metodologice și aplicative). București, Ed. SPER, 2008. 517 p.
83. MITROFAN, I. Psihoterapie experiențială. București: Ed. Infomedica, 1999. 148 p.
84. MITROFAN, I.; NUȚA, A. Jocurile conștiinței sau terapia unificării. București: Ed. Sper, 1999. 215 p.
85. MOSCOVICI, S. Psihologie socială sau Mașina de fabricat zei. Traducere din l. franceză de Oana Popârda. Iași: Ed. Polirom, 1997. 232 p.
86. MULCO, I. Dezvoltarea sferei volitive la preșcolari în cadrul activităților de coregrafie. Rezumatul tezei de doctor în psihologie. Chișinău, 2020.
87. MUNTEAN, A. Psihologia dezvoltării umane. Ed. A 2-a. Iași: Ed. Polirom, 2006. 441 p.

88. MURARIU, D. Impactul psihodinamicii neurocerebrale asupra adaptării sociale a adolescenților. Teza de doctor în psihologie, Chișinău, 2015.
89. NECULAU, A.; FERRÉOL G. Psihosociologia schimbării. Iași: Ed. Polirom, 1998. 304 p.
90. NECULAU, A. Manual de psihologie socială. Ed. A II-a revizuită. Iași: Ed. Polirom, 2004, 352 p.
91. NECULAU, A. Psihologie socială: aspecte contemporane. Iași: Ed. Polirom, 1996, pp. 485.
92. PALADI, A. Interconexiuni dintre stilul apreciativ și controlul psihologic la tineri. Teză de doctor în psihologie. Chișinău, 2015. 156 p.
93. PALADI, O. Abordări psihologice și pedagogice ale procesului de socializare. In: Revista științifică de pedagogie și psihologie *Univers Pedagogic*, Nr. 2, 2013, p. 33-41.
94. PALADI, O. Adaptarea psihologică și socială a personalității elevului – dimensiune esențială pentru activitatea psihologului educațional, p. 6-28. In: *Cercetări privind asigurarea activității psihologice în sistemul de învățământ general din Republica Moldova*. Coord șt.: PALADI, O.; POTÂNG A. Autori: BOLBOCEANU A., PALADI O., POTÂNG A. [et. al.]. MECC, USM, IȘE. Chișinău: CEP USM, (Tipogr. USM), 2021, 211 p.
95. PALADI, O. Adaptarea psihosocială a actorilor educaționali: viziuni ale psihologilor școlari. In: Simpozionul Național *KREATIKON: Creativitate – Formare – Performanță. Ediția a XVI-a Creativitate și inovare – premise ale excelenței în educație*. Iași, România, aprilie, 2021.
96. PALADI, O. Profilul personalității adolescentului din perspectiva orientărilor valorice. In: *Revista de Psihologie* a Academiei Române, București, nr. 3, 2021.
97. PALADI, O. Profilul psihologic al personalității adolescentului cu nivel înalt al adaptării psihosociale. In: Revista științifică de pedagogie și psihologie *Univers Pedagogic*, Categoria B, nr. 2 (70), 2021. p. 80-93.
98. PALADI, O.; CUCONAȘU, M. Încrederea în sine, anxietatea și responsabilitatea la adolescenți. In: Revista științifică – practică *Psihologie*. 2016, nr. 3-4, p. 3-12.
99. PALADI, O. Adaptabilitatea psihosocială și stima de sine a adolescenților. In: *Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională Integrare prin cercetare și inovare*. Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 10-11 noiembrie 2020, p. 23-27. ISBN 978-9975-152-53-2.
100. PALADI, O. Adaptarea psihosocială a actorilor educaționali la diverse provocări societale. In: *Materialele Conferinței științifico-practice interna-*

- ționale, Ediția a III-a, *Managementul educațional: realizări și perspective de dezvoltare*, USARB, Bălți, 8 mai, 2020. p. 472-479.
101. PALADI, O.; TATARU, L. Încrederea în sine – premisă de dezvoltare armonioasă a personalității la vârsta adolescentă. Studiu comparativ. In: Revista științifică de pedagogie și psihologie *Univers Pedagogic*, nr. 2 (58), 2018. p. 85-91.
 102. PALADI, O. Adaptarea psihosocială a adolescenților în funcție de criteriul gen. In: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale Educația: factor primordial în dezvoltarea societății*. Institutul de Științe ale Educației, 09-10 octombrie 2020, Chișinău, p. 203-209.
 103. PALADI, O. Adaptarea psihosocială și voința la adolescenți. In: *Materialele Conferinței științifice Dezvoltarea economico-socială durabilă a Euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere*, ediția a XVI-a, Volumul XXXVI (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”, Academia Română, Filiala din Iași, România, 30 octombrie) Iași: Performantica, 2020, p. 81-87.
 104. PALADI, O. Adaptarea social – psihologică: delimitări conceptuale. In: *Studia Universitatis Moldaviae*, Seria: Științe ale Educației (Pedagogie, Psihologie), Nr. 9 (119), (Materialele Conferinței Internaționale de Psihologie Aplicată *Actualități și perspective în cercetarea psihologică* („Current Affairs and Perspectives in Psychological Research”), 29-30 noiembrie, 2018, USM). 2018, p. 173-176.
 105. PALADI, O. Caracteristici ale componentelor adaptării psihosociale. In: *Studia Universitatis Moldaviae*, Seria: Științe ale Educației (Pedagogie, Psihologie), nr. 5 (135), USM. 2020, p. 140-148.
 106. PALADI, O. Caracteristici ale conceptului de adaptare în contextul social și psihologic. In: *Materialele Conferinței Științifice Curriculumul școlar: provocări și oportunități de dezvoltare*. IȘE, 7-8 decembrie, 2018, p. 511-517.
 107. PALADI, O. Conștiința de sine – construct al inteligenței emoționale. In: *Materialele conferinței internaționale științifico-practice a psihologilor școlari Paradigmele inteligenței în psihologia contemporană*, Chișinău, 2012, p. 104-107.
 108. PALADI, O. Conștiința de sine și sistemul de valori ale adolescentului. Chișinău: Print-Caro, 2013. 223 p.
 109. PALADI, O. Creativitatea în ierarhia orientărilor valorice a actorilor educaționali. In: *Materialele Conferinței Științifice cu participare Internațională Psihologia în mileniul III: provocări și soluții*. Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, (25.10.2019), 2020. p. 46-51.
 110. PALADI, O. Domeniile, dimensiunile, direcțiile și metodele de cercetare a orientărilor valorice și adaptării psihosociale a adolescenților. In: Mate-

- rialele Conferinței Științifice Internaționale *Cadrul didactic – promotor al politicilor educaționale*. Institutul de Științe ale Educației, 11-12 octombrie 2019, Chișinău, p. 259-265.
111. PALADI, O. Ierarhii ale orientărilor valorice la vârsta adolescenței. In: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale Preocupări contemporane ale științelor socioumane*. Ed. a 10-a. ULIM, 5-6 decembrie 2019, Chișinău: Print-Caro, p. 22-32.
112. PALADI, O. Managementul cercetării orientărilor valorice și a adaptării psihosociale a adolescenților. In: *Revista științifică de pedagogie și psihologie Univers Pedagogic*, nr. 1 (65), 2020. p. 64-73.
113. PALADI, O. Orientările valorice – elemente ale structurii personalității. In: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale Cadrul didactic – promotor al politicilor educaționale*. Institutul de Științe ale Educației, 11-12 octombrie 2019, Chișinău, p. 212-217.
114. PALADI, O. Orientările valorice ale adolescenților din mediul universitar. In: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale Relevanța și calitatea formării universitare: competențe pentru prezent și viitor*, consacrată celor 75 de ani de la fondarea universității bălțene, 9 octombrie 2020. Vol. I. Bălți: US „Alec Russo” din Bălți, 2020. p. 43-50.
115. PALADI, O. Orientările valorice ale adolescenților în funcție de criteriul gen. In: *Materialele Conferinței științifice internaționale Educatia din perspectiva valorilor*, editia a XII-a, Chișinău, 28-29 septembrie 2020. București: Ed. EIKON, 2020, p. 96-103.
116. PALADI, O. Provocările societale cercetate prin prisma bazelor teoretice și metodologice ale asigurării activității psihologice în sistemul de învățământ general. In: *Revista științifică de pedagogie și psihologie Univers Pedagogic*, Categoria B, nr. 2 (66), 2020. p. 87-92.
117. PALADI, O. Semnificațiile orientărilor valorice ale personalității. In: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale Perspectivele și problemele integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației*. Universitatea de Stat „Bogdan Petricecu Hașdeu” din Cahul, 6 iunie, 2019, p. 75-80.
118. PALADI, O. The relationship between psychosocial adaptability and emotional intelligence in adolescence / Relația dintre adaptarea psihosocială și inteligența emoțională la vârsta adolescenței). În: *Materialele Conferinței științifice internaționale Communication, context, interdisciplinarity*, editia a VI-ea, Târgu Mureș, România, 24-25.10.2020. Parth of communication in postmodernity. Section: Communication, Journalism, Education Sciences, Psychology and Sociology. Târgu Mureș: Alpha Institute for Multicultural Studies, 2020, p. 75-86.

119. PALADI, O. Valori – orientări valorice: delimitări conceptuale. In: *Materialele Conferinței Științifice cu participare Internațională Integrare prin cercetare și inovare*. Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 7-8 noiembrie 2019, p. 162-167.
120. PALADI, O.; CAUȘ-AVRAM, O. Relația dintre inteligența emoțională și motivația pentru succes la preadolescenți. In: *Psihologie, revista științifico-practică*. 2013, nr. 2, pp. 14-20.
121. PALADI, O.; CHISELIȚA, S. Maturitatea emoțională și motivația pentru învățare a preadolescenților. In: *Revista științifică de pedagogie și psihologie Unvers Pedagogic*, nr. 3 (63), 2019. p. 72-79.
122. PALADI, O.; LUNGU T. Rolul voinței în dirijarea comportamentelor și activității de învățare la elevi. In: *Studia Universitatis Moldaviae, Seria: Științe ale Educației (Pedagogie, Psihologie) USM*, nr. 11, 2020, p. 63-68.
123. PALADI, O.; MAHOVICI, V.; CHEPTENE, V. Ierarhiile orientărilor valorice ale cadrelor didactice din Republica Moldova. In: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale Cadrul didactic – promotor al politicilor educaționale*. Institutul de Științe ale Educației, 11-12 octombrie 2019, Chișinău, p. 352-359.
124. PALADI, O.; MAHOVICI, V.; CHEPTENE, V. Orientările valorice ale cadrelor didactice cu nivel înalt a inteligenței emoționale. In: *Revista științifico – practică Psihologie*. Categoria B, nr. 3-4, 2019, p. 51-66.
125. PÂNIȘOARĂ, G. Psihologia învățării: cum învață copiii și adulții. Iași: Ed. Polirom, 2019. 294 p.
126. PÂNIȘOARĂ, G.; SĂLĂVĂSTRU, D.; MITROFAN, L. Copilăria și adolescența: provocări actuale în psihologia educației și dezvoltării. Iași: Ed. Polirom, 2016. 308 p.
127. PĂȘCĂLĂU, A.; GAVRELIUC, A. Teoria funcțională a valorilor – o nouă perspectivă în evaluarea dinamicii sociale. *Rev. Psih.*, vol. 64, nr. 4, octombrie – decembrie 2018, București, p. 305-315.
128. PĂUNESCU, C.; MUȘU, I. Psihopedagogie specială integrată. Handicapul mintal. Handicapul intelectual. București: Ed. Pro Humanitate, 1997.
129. PAVELCU, V. Cunoașterea de sine și cunoașterea personalității. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1982. 268 p.
130. PAVELCU, V. Invitație la cunoașterea de sine. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1970. 276 p.
131. PIAGET, J. Psihologia inteligenței. București: Ed. Științifică, 1965. Trad. Dan Răutu. Ed. a 3-a. Chișinău: Cartier, 2008. 204 p.

132. PITARIU, H. Stresul profesional la manageri: corelative ale personalității în contextual tranziției socioeconomic din România, „Revista de psihologie organizațională” nr. 3-4, 2003.
133. PLATON, C.; PALADI, A. Cercetarea relației dintre locul de control și stilul apreciativ reflexiv la studenți. In: *Studia Universitatis Moldaviae*, Seria: Științe ale Educației (Pedagogie, Psihologie). 2011, nr. 9 (49), pp. 127-131.
134. PLEȘCA, M. Mecanismele psihologice de bază ale adaptării studenților la activitatea de învățare. Autoreferatul tezei de dr. în psihologie. Chișinău, 2002, 23 p.
135. POPESCU-NEVEANU P. Dicționar de psihologie. București: Albatros, Humanitas, 1978. 384 p.
136. POPESCU-NEVEANU, P. Personalitatea și cunoașterea ei. București: Ed. Militară, 1969.
137. Programul național în domeniile cercetării și inovării pentru anii 2020-2023. Anexa nr.1 la Hotărârea Guvernului nr.381/2019 [citată la 22.04.20] Disponibil: https://mecc.gov.md/sites/default/files/pnci_romana.pdf
138. Psihologia adolescenței. Manualul Blackwel/ Gerald R. Adams, Michael D. Berzonsky (coord.); trad. de D. Nistor, G. Oancea ș.a. Iași: Ed. Polirom, 2009. 701 p.
139. Psihologia generală: Suport de curs. C. Ețco, Iu. Fornea, E. Davidescu. Univ. de Stat de Medicină și Farmacie Nicolae Testemițanu. Catedra Econ., Management și Psihopedagogie. Chișinău, USMF, 2007. 366 p.
140. Psihologie. Idei fundamentale. Trad. Crina Boitor. București: Litera, 2015. 352 p.
141. PUZUR, E. Adaptarea psihosocială a studenților anului I din instituțiile de învățământ superior. Teză de doctor în psihologie. Chișinău, 2016. 178 p.
142. RACU, Iu. Psihologia anxietății la copii și adolescenți. Teză de doctor habilitat în psihologie. Chișinău, 2020. 351 p.
143. RACU, J., RACU, Iu. Studiul încrederii în sine la adolescenți. In: *Studia Universitatis Moldaviae*, Seria: Științe ale Educației (Pedagogie, Psihologie), Nr.9 (119), 2018, p.259-263.
144. RADU, N. Adolescența, o vârstă descoperită de câteva ori. In: *Revista de Pedagogie*, 1992, nr. 1-2, p. 23-25.
145. RADU, N. Adolescența. Schița de psihologie istorică. București, Fundația România de Măine, 1995. 190 p.
146. ROBU, V. Psihologia personalității: note de curs. Iași: Lumen, 2017. 97 p.
147. ROCO, M. Cercetări privind gândirea morală și ierarhia valorilor. In: *Revista de Psihologie*, t. 47, București, 2001, nr. 3-4, p. 151-163.

148. ROCO, M. Creativitatea și inteligența emoțională. Iași: Ed. Polirom, 2001. 248 p.
149. RUSNAC, S.; VERDEȘ, V. Adaptabilitatea social-psihologică ca o condiție a depășirii crizei vârstei adulte. In: Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Preocupări contemporane ale științelor socio-umane”. Ediția a VI-a – Mentalități ale societății în transformare. ULIM, 2016. Vol. I. p. 389-397.
150. RUSNAC, S.; AȘEVȘCHI, I. Programul psihosocial – procedeu de dezvoltare a orientării motivaționale spre succes social al tinerilor din mediul studentesc. In: Revista științifică de pedagogie și psihologie *Univers Pedagogic*, nr. 1 (65), 2020. p. 75-86. ISSN 1811-5470.
151. RUSNAC, S.; CLIVADĂ, S. Minoritățile sexuale: atitudini sociale și informarea populației. Chișinău, 2008, 142 p.
152. RUSNAC, S.; MICU, M. Rezultatul investigației adaptării sociale a adolescenților cu cerințe educaționale speciale. In: Materialele Conferinței Științifice Internaționale, *Preocupări contemporane ale științelor socio-umane*. Ediția a VI-a – Mentalități ale societății în transformare. ULIM, 2016. Vol. II. p. 243-252.
153. RUSNAC, S.; DOROȘ, L. Particularitățile adaptării psihosociale a adolescenților în condițiile învățării în colegiu. In: Revista *Psihologie*, nr.4, 2009. p. 20-28.
154. SAIDOV, N. Studiul comparativ al particularităților optimismului personalității la diferite etape ale maturității. Autoreferat 2019.
155. SĂLĂVĂSTRU, D. Psihologia educației. Iași: Ed. Polirom, 2004. 288 p.
156. SĂLĂVĂSTRU, D. Psihologia învățării: teorii și aplicații educaționale. Iași: Ed. Polirom, 2009. 228 p.
157. SAVCA, L. Psihologie: manual pentru licee. Chișinău: Lumina, 2005. 192 p.
158. ȘCHIOPU, U. Criza originalității la adolescenți. București: Odeon, 1995. 234 p.
159. ȘCHIOPU, U. Dicționar enciclopedic de psihologie. București: Ed. Babel, 1997. 740 p.
160. ȘCHIOPU, U.; VERZA, E. Psihologia vârstelor. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1997. 338 p.
161. SEGAL, J. Dezvoltarea inteligenței emoționale. București: Ed. Teora, 2001. 186 p.
162. SILLAMY, N. Dicționar de psihologie. Larousse. București: Ed. Univers Enciclopedic, 2000. 351 p.
163. ȘLEAHTIȚCHI, M. Panopticum. Tehnici speciale de pătrundere în adâncul reprezentării sociale. Iași: Ed. Junimea, 2018. 373 p.

164. SPÎNU, S. Criza valorilor europene în rândul tinerilor din Republica Moldova. In: *Administrarea Publică*, nr.4. 2016. P. 112-116
165. STĂVILĂ, V. Psihologia personalității. Note de curs. Chișinău: US Cahul, 2010, 212 p.
166. SVETLICINÎI, L. Determinarea specificului de orientare la valori a grupurilor etnice din Moldova. In: *Elevul contemporan: schițe de portret psihologic* (culegere de articole științifice). Coord. Bolboceanu A. Chișinău, 1999, p. 36-41.
167. SZENTAGOTAI-TĂTAR, A.; DAVID, D. *Tratat de psihologie pozitivă*. Iași: Ed. Polirom, 2017. 339 p.
168. ȚĂBULEAC, A. Implicațiile activității muzicale în constituirea orientărilor valorice ale adolescenților. Teză de doctor în psihologie. Chișinău, 2002. 151 p.
169. ȚĂRNĂ, E. Adaptarea studentului la mediul universitar. Teza de doctor în pedagogie. Chișinău: UST, 2013.
170. ȚĂRNĂ, E. Experiența academică – factor important în optimizarea adaptării studentului în mediul universitar. In: *Revista științifică Vector European*, Chișinău: Universitatea de studii europene din Moldova, Nr. 2. 2014. p. 240-247
171. ȚĂRNĂ, E. Studiul experimental privind adaptarea studenților – obiectiv esențial al educației universitare moderne. In: *Revista științifică Acta et comentationes* (Științe ale Educației) Chișinău: Universitatea de Stat din Tiraspol, Nr. 1. 2012. p. 91-101.
172. TARNOVSCHI, A. Particularitățile psihologice ale personalității copilului cu maladii respiratorii cornice. Teză de doctor în psihologie. 2017.
173. TOMA, S. Adaptarea psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general. Teză de doctor în psihologie. Chișinău, 2019.
174. TUCICOV, B.A. *Dicționar de psihologie socială*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981.
175. TUFEANU, M. Subrealizarea școlară a adolescenților contemporani în contextual schimbării sociale. Teză de doctor în psihologie. Chișinău, 2015.
176. VLĂDUȚESCU, Ș. Câteva considerații privind „încrederea” ca valoare instrumental-modelatoare. In: *Revista Psihologie*, București, 2002, t. 48, nr. 1-2, p. 109-120.
177. VLAS, G. *Psihologia vârstelor și pedagogică*. Chișinău: Lumina, 1992. 354 p.
178. VOICU, B. Valorile și sociologia valorilor. Accesat la 19.03.2011. Disponibil: <http://www.iccv.ro/valori/texte/valori-cvb,%20v4.pdf>

179. VOICU, B., VOICU, M. Valori ale românilor: 1993-2006. O perspectivă sociologică. Iași: Institutul European, 2007.
180. WOOD, R.; TOLLEY, H. Inteligența emoțională prin teste. București: Ed. Meteor Press, 2003. 142 p.
181. ZLATE M. Tratat de psihologie organizațional-managerială. Iași: Ed. Polirom, 2007.
182. ZLATE M., NEGOVAN V. Adaptare și strategii de adaptare. Probleme fundamentale ale psihologiei și științelor educative. București: Ed. Universității, 2006. 180 p.
183. ZLATE, M. (coord.) Psihologia la răspântia mileniilor. Iași: Ed. Polirom, 2001. 432 p.
184. ZLATE, M. Eul și personalitatea. București: Ed. Trei, 2004. 264 p.
185. ZLATE, M. Fundamentele psihologiei. Ed. A IV-a. Iași: Ed. Polirom, 2009. 334 p.
186. ZLATE, M. Introducere în psihologie. Iași: Ed. Polirom, 2000. 416 p.
187. ZLATE, M.; MITROFAN, N.; CREȚU, T.; ANIȚEI, M. Psihologie: manual pentru cl. a X-a. București: Ed. Aramis Print, 2005. 160 p.
188. АБУЛЬХАНОВА-СЛАВСКАЯ, К.А. Психология и сознание личности. М., 1999.
189. АВДЕЕВА, О.В. Адаптация будущих специалистов гуманитарного профиля к условиям учебно-профессиональной деятельности в новой информационной среде вуза. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва, 2012.
190. АГАДЖАНИЯН Н.А. Проблемы адаптации и учение о здоровье: учебное пособие / Н.А. Агаджанян, Р.М. Баевский, А.П. Берсенева. М.: Издательство РУДН, 2006. 284 с.
191. АГЛИЧЕВА, И.В. Комплексное исследование особенностей личностной адаптации студентов ВУЗА. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Ставрополь, 2006.
192. АКИМЕНКО, А.К. Взаимосвязь представлений о лжи и стратегий поведения в системе социально-психологической адаптации личности: Дис. канд. психол.наук: 19.00.05. / А.К. Акименко, науч. рук. Р.М. Шамионов. Саратов, 2008. 217 с.
193. АКИМЕНКО, А.К. Понятие адаптации, ее критериях и механизмах адаптационного процесса. In: Адаптация личности в современном мире: Межвуз. сб. науч. тр. Саратов: ИЦ «Наука», 2011. Вып. 3. 110 с.
194. АЛЕКСАНДРОВ, Ю.А. Пограничные психические расстройства. Москва: Медицина, 1993.

195. АЛЕКСАНДРОВСКИЙ, Ю.А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация. – М.: Наука, 1976. С.9-42.
196. АЛЕКСЕЕВА, В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности. В: Психологический журнал, 1984, Т. 5, №5, с. 63 – 70.
197. АНАНЬЕВ, Б.Г. Избранные психологические труды. В 2 т. М., 1980.
198. АНАНЬЕВ, Б.Г. Психология и проблемы человекознания / Б.Г. Ананьев; под ред. А.А. Бодалева. М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. 384 с.
199. АНДРЕЕВА, Г.М. Психология социального познания: учеб. пособие для студ. вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Аспект Пресс, 2005. 303 с.
200. АНДРЕЕВА, Г.М. Социальная психология. Москва: Аспект-Пресс, 2002. 364 с.
201. БАЕВА, Г.Х. Ценностные ориентации и в системе акмеологических факторов развития успешности учебной деятельности студентов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Санкт-Петербург, 2012.
202. БАЕВА, Л.В. Информационная эпоха: метаморфозы классических ценностей: монография / Л.В. Баева. – Астрахань, 2008. 218 с.
203. БАЛЛ, Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности // Вопросы психологии. 1989. №1. С. 92–100.
204. БЕЗНОСИКОВ, В.Н. Динамика первичной производственной адаптации молодых рабочих на промышленном предприятии: Дис. ... канд. психол. наук. М., 1986. 189 с.
205. БЕЗУМОВА, Л.Г. Соотношение личностных ценностей и потребностей как источник смыслообразования. В: Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия „Психология”, № 1, 2007, с. 24-35.
206. БЕЛИНСКАЯ, Е.П., ТИХОМАНДРИЦКАЯ, О.А. Социальная психология личности. М.: Издательский центр «Академия», 2009. 304 с.
207. БЕРЕЗИН, Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. – Ленинград: Наука, 1988. – 267 с.
208. БОГДАН, С.И. Психологические факторы становления ценностных ориентации личности (на примере студенческой молодежи Казахстана) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Новосибирск, 2008.
209. БОРИСОВА, Е.М.; ЛОГИНОВА, Г.П.; МДИВАНИ, М.О. Диагностика управленческих способностей // Вопросы психологии. 1997. № 2. С. 112-121.

210. БОЧАРОВА, Е.Е.; ШАМИОНОВ, Р.М. Субъективное благополучие как существенный фактор социально-психологической адаптированности личности. In: Адаптация личности в современном мире: Межвуз. сб. науч. тр. Саратов: ИЦ «Наука», 2011. Вып. 3. 110 с.
211. БРАТУСЬ, Б.С. К изучению смысловой сферы личности //Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология, 1981, №2, с. 46-55.
212. БУБНОВА, С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1998.
213. БУДИНАЙТЕ, Г.А.; КОРНИЛОВА Т.В. Личностные ценности и личностные предпосылки субъекта. // Вопр. психол. 1993, т. 14, №5. с. 99-105.
214. БУЕВА, Л.П. Духовность и проблемы нравственной культуры. В: Вопросы философии, 1996, №2, с. 3-9.
215. БУКУН Н.; ПАЛАДИ О. Приоритеты исследований в психологической службе в Республике Молдова. In: Studia Universitatis Moldaviae, Seria: Ştiinţe ale Educaţiei (Pedagogie, Psihologie), USM, nr. 11, 2020, p. 123-127.
216. БУРДУН, Н. Проблема адаптации студентов медицинского колледжа к процессам обучения и сохранения социального функционирования в Украине. In: Revista ştiinţifică-practică Psihologie. Nr. 1-2, 2016, p. 3-9.
217. БУРЕЛОМОВА, А.С. Социально-психологические особенности ценностей современных подростков. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва, 2013.
218. ВАСИЛЕВСКИЙ, Н.Н. Современные проблемы экологической физиологии. Л., 1984.
219. ВЕРШИНИНА, Т.Н. Взаимосвязь текучести и производственной адаптации рабочих. Новосибирск: Наука, 1986.
220. ВОЛКОВА, Н.А. Динамика ценностных ориентаций в структуре личностных характеристик у школьников: Дис. канд. психол. наук. Л., 1983.
221. ВОЛОЧКОВ, А.А.; ЕРМОЛЕНКО, Е.Г. Ценностная направленность личности как выражение смыслообразующей активности. Психологический Журнал, Том 25, №2, 2004. с. 17-33.
222. ВЫГОТСКИЙ, Л.С. Психология [Текст] / Л.С. Выготский. (Серия «Мир психологии»). М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
223. ВЫГОТСКИЙ, Л.С. Психология развития человека. М.: Изд-во Смысл, 2005. 1136 с.
224. ГАНЖА, С.Ю. Социально-психологическая адаптированность и ее относительность: Ежегодник Российского психологического обще-

- ства: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. 25-28 июня 2003г. В 8 Т. СПб., 2003. Т.2. С. 292-295.
225. ГЕОРГИЕВА, И.А. Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе: Автореферат диссертации на соискание канд. психол. наук. Л., 1985. 22с.
226. ГЕФЕЛЕ, О.Ф. Социальная адаптация личности в ситуациях неопределенности: Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. 25-28 июня 2003г. В 8 Т. СПб., 2003. Т.2. С.319-321.
227. ГОЛОВАХА, Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. К., Наук. думка, 1988. 142 с.
228. ГОЛОВАХА, Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е.И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. СПб.: Питер, 2000. С. 256–269.
229. ГОЛЯНСКАЯ, О.А. Психологические факторы развития ценностный ориентации личности: Дис. канд. психол. наук : 19.00.01. М.: РГБ, 2005.
230. ГОРЬКАЯ, Ж.В. Психология ценностей. Самара: Издательство «Самарский университет», 2014. 92 с.
231. ГРИГОРЬЕВА, М.В. Роль образовательной среды в процессе развития адаптационных способностей учащихся общеобразовательной школы. In: *Адаптация личности в современном мире*. Межвуз. сб. науч. тр. Саратов: ИЦ «Наука», 2011. Вып. 3. 110 с.
232. ГРИГОРЬЕВА, М.В.; НОВОСЕЛЬЦЕВА А. А. Социально-психологические качества учащихся среднего звена школы как внутренние факторы школьной адаптации. In: *Адаптация личности в современном мире*. Межвуз. сб. науч. тр. Саратов: ИЦ «Наука», 2011. Вып. 3. 110 с.
233. ГРИЦЕНКО, В.В. Теоретические основы исследования социально-психологической адаптации личности / группы в новой социо– и этнокультурной среде: Проблемы социальной психологии личности: Межвуз. сб. науч. тр. Саратов, 2005. Вып. 2. С. 4-22.
234. ГУСЕВА, Г.А. Формирование ценностных ориентации государственных служащих. Автореф. дис. канд. психол. наук. М., 1999.
235. ДЕВЯТКИН, А.А. Явление социальной установки в психологии XX века. Калининград: Калинингр. ун-т, 1999. 309 с.
236. ДЕСФОНТЕЙНЕС, Л.Г. Ценностные ориентации на различных этапах развития личности: Диссертация канд. психол. наук. СПб., 1995.
237. ДЖЕЙМС, У. Личность. В: Райгородский Д.Я. Психология личности. Т. 1. Хрестоматия. Самара: Издательский Дом Бахрах-М, 2004, с. 363-378

238. ДОНОГА, Л. Влияние социальных установок на процесс адаптации старшекласников и родителей в семье (Influența atitudinilor sociale asupra procesului de adaptare a adolescenților și părinților în cadrul familiei). Диссертация на соискание степени доктора психологии. Chișinău, 2016.
239. ДОНЦОВ, А.И. О ценностных отношениях личности. В: Советская педагогика, 1974, №5, с. 67-76
240. ДРОБЫШЕВА, Т.В.; ЖУРАВЛЕВ А.Л. Динамика ценностных ориентаций личности младших школьников в условиях экономического образования в школе и в семье // Психологические исследования личности и ее ценностного мира в современном обществе / Ред.-сост. И.М. Городецкая / Отв. ред. Б.С. Алишев, А.Л. Журавлев, М.Г. Рогов. Казань: КГУ, 2007. С. 185–204.
241. ДУБРОВИНА, И.В.; КРУГЛОВ Б.С. Психологические аспекты формирования ценностных ориентаций и интересов учащихся // Ценностные ориентации и интересы школьников / Отв. ред. Т.Н. Мальковская и др. М.:Изд-во АПН СССР, 1983. С. 27–36.
242. ЕЛИСЕЕВ, О.П. Практикум по психологии личности. СПб.: Питер, 2008. – 512 с. ISBN 978-5-94723-288-2.
243. ЕНИКЕЕВ, М.И.; КОЧЕТКОВ, О.Л. Общая, социальная и юридическая психология: крат. энцикл. слов. М., 1997.
244. ЕРОХИН, Д.О. Информационная среда как фактор формирования ценностей молодежи. Автореф. дис. канд. психол. наук. М., 2012. 29 с.
245. ЖЕЛЕСКО, П. С.; РОГОВИН, М.С. Исследование отрицания в практической и познавательной деятельности / П. С. Желеско, М. С. Роговин; ред.: В. А. Лекторский; Бельц. Гос. Пед. Ин-т им. А. Руссо. – К.: Штиинца, 1985. – 135 с.
246. ЖМЫРИКОВ, А.Н. Диагностика социально-психологической адаптированности личности в новых условиях деятельности и общения. Л., 1989.
247. ЖУКОВ, Ю.М. Ценности как детерминанты принятия решений. Социально-психологический подход к проблеме. В: Психологические проблемы социальной регуляции поведения. М.: Наука, 1976, с. 255–276.
248. ЖУРАВЛЕВ, А.Л. Взаимодействие социально-психологических и социально-экономических феноменов в изменяющемся обществе // Социально-психологическая динамика в условиях экономических изменений / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Е.В. Шорохова. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1998. С. 11–37.

249. ЖУРАВЛЕВА, Н.А. Динамика ценностных ориентаций молодежи в условиях социально-экономических изменений. В: Психологический журнал, том 27, № 1, 2006, с. 35-53.
250. ЗДРАВОМЫСЛОВ, А.Г.; ЯДОВ, В. А. Отношение к труду и ценностные ориентации личности. М., 1965.
251. ЗИНЧЕНКО В. Ценности в структуре сознания. <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/6612>
252. ЗОТОВА, О.И.; КРЯЖЕВА, И.К. Методы исследования социально-психологических аспектов адаптации личности // Методология и методы соци-альной психологии. – М.: МГУ, 1977. – С. 174.
253. ИВАНЧИК, Т.Ф. К вопросу о формировании значимой направленности личности// Материалы всесоюзного симпозиума: *Актуальные проблемы социальной психологии*. Кострома, 1986. с. 46-48.
254. ИЛЬИН, В.В. Аксиология. М.: Изд-во МГУ, 2005. 216 с.
255. КАЗНАЧЕЕВ, В. П. Современные проблемы адаптации. Новосибирск, 1980.
256. КАМБАРОВА, К.У. Ценностные ориентации – важнейший компонент структуры личности // Молодой ученый. 2016. №11. С. 1808-1810.
257. КАПЦОВ, А.; КАРПУШИНА, Л. Аксиологическая направленность личности. Самара: ИПК „Содружество”, 2007. 44 с.
258. КАРПИНСКИЙ, К.В. Конфликт ценностей как предпосылка смысло-жизненного кризиса в развитии личности. Вопросы психологии, №1, 2013. с. 78-93.
259. КАРПУШИНА, Л.; КАПЦОВ, А. Социокультурные детерминанты отношения к жизни современного подростка. В: *Aspecte psihosociale ale procesului educațional*. Chișinău, 2006, с. 109-111.
260. КАРПУШИНА, Л.; КАПЦОВ, А. Структура личностных ценностей. В: Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия „Психология”, №1, 2007, с. 61-66.
261. КАШИРСКИЙ, Д.В. Психология личностных ценностей /Дисс. д-ра психол. наук. – М., 2014. – 550 с.
262. КАШИРСКИЙ, Д.В. Субъективные ценности современной молодежи. Барнаул: Изд-во ААЭП, 2012. 224 с.
263. КЛЕНОВА, М.А. Социально-психологическая адаптация и склонность к риску в различных социально-возрастных группах. In: *Адаптация личности в современном мире*. Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: ИЦ «Наука», 2011. Вып. 3. – 110 с.
264. КОВАЛЬСКАЯ, О.С. Ценностные ориентации личности как фактор совладающего поведения (в период ранней юности). Диссер-

- тация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Ярославль, 2013.
265. КОЗЛОВ, С.В. Влияние уровня образования и пола на адаптационный потенциал личности. Серия “Психология”, 2012. Р. 117-120.
266. КОКУРИНА, И.Г. Отношение» как фундаментальная категория социальной психологии в анализе мотивации совместной деятельности. В: Вестник Московского университета. Серия 14. Психология, 2012, №1, с. 29-40.
267. КОЛЕСОВ, Д.В. Адаптация организма подростков к учебной нагрузке. Москва, 1987.
268. КОН, И.С. Психология ранней юности. Москва: Просвещение, 1989. 244с.
269. КОСТАЛЕС ЗАВГОРОДНЯЯ, А.-И. Эмоционально-личностные факторы адаптированности иностранных студентов. Автореферат. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва, 2013.
270. КРУПНИН, Е.П.; ЛЕБЕДЕВА, Е.Н. Психологическая устойчивость личностных конструктов в период взрослости. In: Психологический журнал, том 21, № 6, 2000, с. 12-23.
271. КРЯЖЕВА, И.К. Социально-психологические факторы адаптации рабочего на производстве // Прикладные проблемы социальной психологии. М., 1983. С.203–213.
272. КУЗЬМИНА, П.В. Методы исследования педагогической деятельности. СПб. 1997
273. КУЧЕРЕНКО, Н.Б.; КУЧЕРЕНКО, С.Н.; БОБРУС, О.Н. Категориальная установка личности и психологические факторы ее формирования. В: Психологический журнал, том 22, № 4, 2001, с. 12-20.
274. КУШХОВА, К.А.; ШОГЕНОВА Ф.З. Ценностные ориентации современной молодежи: особенности и тенденции. In: *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1 (часть 1) Disponibil: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18253>
275. ЛАРИОНОВА, С.А. Концептуальная модель социально-психологической адаптации личности // Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. 25-28 июня 2003г. В 8 Т. СПб., 2003. Т.5. С. 39-42.
276. ЛЕБЕДЕВ, М.А. Психологические аспекты адаптации личности в социальной среде в период ранней взрослости. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва, 2013.

277. ЛЕБЕДЕВА, Н.М. Ценностно-мотивационная структура личности в русской культуре. Психологический Журнал, Том 22, №3, 2001. с. 26-36.
278. ЛЕОНТЬЕВ, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Смысл, (1975) 2004, 352 с.
279. ЛЕОНТЬЕВ, А.Н. Лекции по общей психологии [Текст] / А.Н. Леонтьев. Москва: Смысл, 2001. 511 с.
280. ЛЕОНТЬЕВ, Д.А. и коллектив авторов. Личностный потенциал. Структура и диагностика. Москва, Смысл, 2011. 343 с.
281. ЛЕОНТЬЕВ, Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. М.: Смысл, 1992. 17 с.
282. ЛЕОНТЬЕВ, Д.А. От социальных ценностей к личностным: Социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности. In: Вестник Моск. Ун-та. Серия 14. Психология, 1996, №4, с. 35-44.
283. ЛЕОНТЬЕВ, Д.А. От социальных ценностей к личностным: Социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности. (Продолжение). В: Вестник Моск. Ун-та. Серия 14. Психология, 1997, №1, с. 20-27.
284. ЛЕОНТЬЕВ, Д.А. Очерк психологии личности. М.: Смысл, 1993. 43 с.
285. ЛЕОНТЬЕВ, Д.А. Тест смысложизненных ориентаций. М.: Смысл, 1992. 16 с.
286. ЛЕОНТЬЕВ, Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени. In: Психологическое обозрение, №1, 1998.
287. ЛОМОВ, Б.Ф. Личность как продукт и субъект общественных отношений. // Психология личности в социалистическом обществе. Активность и развитие личности. М., 1989. с. 6-23.
288. МАЙЕРС, Д. Социальная психология. СПб: Питер, 2004. 793 с.
289. МАКЛАКОВ, А.Г. Основы психологического обеспечения профессионального здоровья военнослужащих: Автореферат диссертации на соискание д-ра психол. наук. СПб., 1996. 50 с.
290. МАЛЬГИНА, А. Смысложизненные ориентации в разных жизненных ситуациях у молодежи. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Санкт-Петербург, 2015.
291. МЕДВЕДЕВ, В.И. О проблеме адаптации. Компоненты адаптационного процесса. Ленинград, 1984.
292. МЕЛЬНИКОВА, Н.Н. Классификация стратегий адаптивного поведения // Теоретическая, экспериментальная и практическая психо-

- логия: Сборник научных трудов / Под ред. Н. А. Батурина. – Челябинск: ЮУрГУ, 2001 – Т.3. – С. 13–23.
293. МЕЛЬНИКОВА, Н.Н. Процесс социально-психологической адаптации. Подходы к изучению //Теоретическая, экспериментальная и прикладная психология: Сборник научных трудов / Под ред. Н. А. Батурина. – Челябинск: ЮУрГУ, 1998 – Т.1. – С. 31–49.
294. МЕЛЬНИКОВА, Н.Н. Социально-психологическая адаптация личности: Методические указания / Составитель: к. психол. н. Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2002. 34 с.
295. МЕЛЬНИКОВА, О.Т.; ЕРОХИН, Д.О. Качественные методы как инструмент изучения ценностных ориентаций. В: Вестник Московского университета. Серия 14. Психология, 2012, №1, с. 19-28.
296. МИЛАСЛОВА, И.А. Социальная адаптация: анализ понятия. Понятия, принципы, категории. Л.: Изд-во ЛГПИ им.И.А.Герцена, 1975. 410 с.
297. МИЛОСЛАВОВА, И.А. Адаптация как социально-психологическое явление //Социальная психология и философия / Под ред. Б. Д. Парыгина – Л., 1973. – Вып. 2. – С. 111–120.
298. МИЛОСЛАВОВА, И.А. Структура социальной адаптации /Герценовские чтения. Философия и социальная психология. – Л.: ЛГПУ, 1976. с. 109–114.
299. МИСЛАВСКИЙ, Ю.А. Саморегуляция и активность личности в юношеском возрасте. М.: Педагогика, 1991. 152 с.
300. МУХИНА, В.С. Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. – 4-е изд., стереотип. М.: «Академия», 1999. 456 с.
301. МУХРЫГИНА, О.И. Роль ценностей в саморегуляции психических состояний студентов. В: Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия „Психология”, № 1, 2007, с.10-17.
302. МУШКИРОВА, А.Н. Формирование профессиональных ценностных ориентаций как фактора развития субъектности студентов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Улан-Удэ, 2015.
303. МЯСИЦЕВ, В.П. Психология отношений. Москва-Воронеж, 1995.
304. НАЛЧАДЖАН, А.А. Социально-психологическая адаптация личности. Ереван: ЭПО, 1988. – 262 с.
305. НАУМОВА, Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. М., 1988.

306. НИЗОВСКИХ, Н.А. Психосемантический анализ жизненных ориентации личности. Автореф. дис. канд. психол. наук. М., 1995.
307. ОЛПОРТ, Г. Личность в психологии. М.: Ювента, 1998. 345 с.
308. ПЕТРОВСКИЙ, А.В. Психология: Учеб. для ВУЗов. 2-е изд. М., 2001.
309. ПЕТРОВСКИЙ, В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. Ростов н/Д, 1996.
310. ПЕТРОВСКИЙ, В.А. Психология неадаптивной активности. М.: РОУ, 1992. – 224 с.
311. ПИАЖЕ, Ж. Избранные психологические труды. М., 1969.
312. ПОЛЯНОК, О.В. Психологические особенности адаптации студентов педагогических специальностей: Автореферат диссертации на соискание канд. психол. наук. Казань, 2002. 22 с.
313. ПОРОХОВСКАЯ, Т.Н. Ценность и оценка в морали. М., 1989.
314. ПОЧЕБУТ, Л.Г. Социальная психология / Л. Г. Почебут, И. А. Мейжис. СПб.: Питер, 2010. – 665 с.
315. Психологический словарь: справочное издание / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г.Мещерякова. 2-е изд., перераб. и доп. М., 1999.
316. РАЙГОРОДСКИЙ, Д. Я. (ред. сост.) Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Самара: Издательский дом «Бахрах М», 2002. 672 с.
317. РАЙГОРОДСКИЙ, Д. Я. Психология личности: хрестоматия. Том 2. Самара: Дом Бахрах, 2006. 544 с. ISBN 5-94648-003-0.
318. РАКУ, Ж.П.; САЙДОВ, Н.А. Специфика оптимизма личности в разные периоды зрелости. In: *Studia universitatis moldaviae. Seria „Științe ale educației”*. Chișinău. 2016, nr. 9 (99), pp. 167-174.
319. РЕАН, А.А. Психология личности: Социализация, поведение, общение. СПб., 2004.
320. РЕАН, А.А. К проблеме социальной адаптации личности //Вестник СПбГУ.– Сер. 6. – 1995. – Вып. 3. – №20 – С. 74–79.
321. РЕАН, А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. СПб., 2006.
322. РЕАН, А.А. Психология изучения личности: Учебное пособие. СПб.: Изд.-во Михайлова В.А., 1999.
323. РИККЕРТ, Г. О системе ценностей / Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – М.: Республика, 1998. – С. 365–391. -14
324. РУБИНШТЕЙН, С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 720 с.
325. РУБИНШТЕЙН, С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1973. 424 с.

326. РУБИНШТЕЙН, С.Я. Психология умственно отсталого школьника. Москва: Просвещение, 1986. 192 с.
327. САЙКО, В.Д. Психологические особенности развития ценностных ориентаций детей в периоды перехода в младший школьный и подростковый возраста. // Мир психологии и психология в мире: научно-методический журнал академии педагогических и социальных наук. 1995. №3, 1995. с. 36-44.
328. САЙКО, В.Д. Ценностные ориентации детей при переходе в младший школьный и подростковый возраст / В.Д. Сайко // Вопросы психологии. – 1986. – №2. – С. 67-74.
329. САЛИХОВА, Н.Р. Ценностносмысловая регуляция жизнедеятельности субъекта Автореферат. Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук. Казань, 2011.
330. СЕЛИГМАН, М. Как научиться оптимизму: Измените взгляд на мир и свою жизнь. Москва: Альпина Паблишер, 2013. 338 с.
331. СЕЛЬЕ, Г. Очерки об адаптивном синдроме. – Москва: Прогресс, 1960.
332. СЕЛЬЦОВА, И.А. Формирование ценностных ориентаций современных подростков. In: Ценностные ориентации современной молодежи. 2017. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-tsennostnyh-orientatsiy-sovremennyh-podrostkov>
333. СЕРЖАНТОВ, В.Ф. Человек, его природа и смысл бытия. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та. 1990. 360 с.
334. СИМАЕВА, И.Н. Психология адаптации личности к изменениям жизнедеятельности. Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук. Санкт-Петербург, 2006.
335. Словарь психолога-практика / Сост. С.Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. Минск, 2001. 1998. 301 с.
336. СМИРНОВ, Б.Н. О разных подходах к проблеме воли в психологии. Вопросы психологии, №4, 2003. с. 64-70.
337. СНЕГИРЕВА, Т.В. Особенности межличностного воспитания подростковом возрасте. Москва, 1988.
338. СОИНА, И.А. Динамика ценностных ориентаций личности в ее изменяющемся социально-психологическом пространстве (на примере учащихся средних школ и средних специальных учебных заведений). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва, 2011.
339. ТИХОМАНДРИЦКАЯ, О.А.; ДУБОВСКАЯ, Е.М. Особенности социально-психологического изучения ценностей как элементов

когнитивной и мотивационно-потребностной сферы. В: Мир психологии, 1999, № 3, с. 80-90.

340. ТУГАРИНОВ, В.П. *Теория ценностей в марксизме*. Л., 1968.
341. УМБАЕВ, Т.А.; ОВЧИННИКОВ, Б.В. Самооценка и ценностные ориентации личности как фактор социальной адаптации молодых женщин-жительниц большого города. В: Вестн. С.– Петерб. ун-та. Серия 12, 2008. Вып. 4, с. 162-167.
342. УНАРОВА, С.Н. Современная социокультурная среда как психологический фактор развития ценностной ориентации личности: Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва: РГБ, 2003.
343. ФЕТИСКИН, Н.П.; КОЗЛОВ, В.В.; МАНУЙЛОВ, Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М: Изд-во Института Психотерапии, 2002. 339 с.
344. ФРАНКЛ, В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
345. ФРЕЙД, З. Психология бессознательного. Москва: Просвещение, 1989. 416 с.
346. ФРОЛОВА, О.П.; ЮРКОВА, М.Г. Психологический тренинг как средство адаптации студентов к обучению в вузе. // Вопросы профориентации, адаптации и профессиональной подготовки. Иркутск, 1994, с. 55-64.
347. ФУРМАНОВА, Н.В. Психологические характеристики адаптивной личности в период перехода к ранней взрослости. Автореферат. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Ярославль, 2008 (Cumpărată RU)
348. ХАЙБУЛАЕВА, А.Г. Динамика ценностных и смысложизненных ориентаций молодежи в полиэтнической образовательной среде. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Махачкала, 2015.
349. ХМЕЛЬКОВА, О.В. Структурные компоненты адаптационной готовности и психолого-педагогические условия ее формирования: динамический аспект. Интернет-журнал «Мир науки», Том 5, номер 5, 2017.
350. ШАКЕЕВА, Ч.А. Ценностные ориентации и самочувствие молодежи в новых общественно-экономических условиях [Текст] / Ч.А. Шакеева. – М.: Институт практической психологии ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998. – 192 с.
351. ШАМИОНОВ, Р.М. К вопросу об адаптационной готовности личности. In: *Адаптация личности в современном мире*: Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: ИЦ «Наука», 2011. – Вып. 3. – 110 с.

352. ШАМИОНОВ, Р.М. Личность и ее становление в процессе социализации. Саратов, 2000.
353. ШАМИОНОВ, Р.М. Профессиональные намерения студентов-психологов 3 курса. In: *Адаптация личности в современном мире*. Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: ИЦ «Наука», 2011. – Вып. 3. – 110 с.
354. ШАМИОНОВ, Р.М. Психология субъективного благополучия личности. Саратов, 2004.
355. ШАРИКОВ, А.В.; БАРАНОВА. Э.А. О связи ценностных и массово-коммуникационных ориентаций. Психологический Журнал, Том 20, №3, 1999. с. 28-47.
356. ШЕРКОВИН, Ю.А. Проблема ценностной ориентации и массовые информационные процессы / Ю.А. Шерковин // Психологический журнал. 1982. №5. Т. 3. С. 135–146.
357. ШИБУТАНИ, Т. Социальная психология. учеб.пособие / Пер. с англ. В.Б. Ольшанского. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 544 с.
358. ШОРОХОВА, Е.В. Психологический аспект проблемы личности. In: *Теоретические проблемы психологии личности*. М.: Наука, 1974, с. 3-33.
359. ШПАК, Л.Л. Социокультурная адаптация: сущность, направление, механизмы реализации: Дис. д-ра социол. Наук. Кемерово, 1992. – 398 с.
360. ЭЛКОНИН, Д.Б. Избранные психические труды. Москва: Педагогика, 1989. 552 с.
361. ЭРИКСОН, Э. Детство и общество. Санкт-Петербург: Ленато, 1996. 592 с.
362. ЭШБИ, У.Р. Конструкция мозга. Происхождение адаптивного поведения. – М.: Наука, 1964. – 411 с.
363. ЯДОВ, В.А. Социальная идентичность личности [Текст] / В.А. Ядов. – М., 1994. – 397 с.
364. ЯДОВ, В.А.; МАГУН, В.С.; БОРЗИКОВА, П.В. и др. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности. Л.: Наука, 1979. 264 с.
365. ЯНИЦКИЙ, М.С. Психологические факторы и механизмы развития системы ценностных ориентации личности. Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук. Новосибирск, 2000.
366. ЯНИЦКИЙ, М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система [Текст] / М.С. Яницкий. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.
367. ЯНИЦКИЙ, М.С.; СЕРЫЙ, А.В. Диагностика уровня развития ценностно-смысловой сферы личности. Новокузнецк: МАОУ ДПО ИПК, 2010. 102 с.

368. ЯШИН, Ф.Б. Структура и динамика ценностных ориентации студентов педагогического вуза. Диссертация на соискание ученой степени канд. психол. наук. М., 2006.
369. AL-KAHTANI, N.S.; ALLAM, Z. Exploring Value Preferences among Students: An Empirical Study of Salman bin Abdulaziz University. In: *Journal of American Science* 2013; 9 (12): 44-53.
370. BANDURA, A. *Self-Efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman, 1997. 604 p. ISBN 0716726262.
371. BLYZNYUK, T. Generational Values of Generation Y: Survey of Ukrainian Senoir School Pupils and Students. *Economics and Sociology*, 10(3), 153-166. 2017.
372. CAVELL, T.A. Social adjustment, social performance, and social skills: A tri-component model of social competence. In: *Journal of Clinical Child Psychology*, 19, 1990.
373. CHENG, A.-Sh.; FLEISCHMANN K.-R. Developing a Meta-Inventory of Human Values. <https://asistdl.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdfdirect/10.1002/meet.14504701232>
374. DANYLOVA, T. Approaching The East: Briefly on Japanese Value Orientations. In: *Research Revolution Volume – II, Issue – 8, May 2014*. P. 4-7. ISSN : 2319-300X Disponibil: <https://www.researchgate.net/publication/289529214> Approaching the East Briefly on Japanese Value Orientations.
375. DAVIDOV, E. Testing for comparability of human values across countries and time with the third round of the European Social Survey. *International Journal of Comparative Sociology*, 51(3):171-191. 2010. Postprint available at: <http://www.zora.uzh.ch> Disponibil: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.703.2954&rep=rep1&type=pdf>
376. ERIKSON, E.H. *Identity. Jouth and Crisis*. N. J., 1968.
377. EYSENCK, H.J. Personal preferences, aesthetic sensitivity and personality in trained and untrained subjects. In: *Journal of Personality*, vol.40, issue 4. London: Institute of Psychiatry, 1972.
378. EYSENCK, H.J., ARNOLD, W.; MEILI, R. *Encyclopedia of Psychology*, Search Press, London, 1972. vol.1, p. 25
379. GOUVEIA, V. V. The motivational nature of human values: Evidences of a new typology [in Portuguese], *Estudos de Psicologia*, 8, 2003, p.431–443.
380. GOUVEIA, V. V., *Functional theory of human values: Fundamentals, applications, and perspectives*, in Portugues, São Paulo: Casa do Psicólogo, 2013.

381. GOUVEIA, V.; MILFONT, T.; GUERRA, M. Functional theory of human values: Testing its content and structure hypotheses, *Personality and Individual Differences*, 60, 2014, p. 41– 47.
382. HILLS, M.D. Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. *Online Readings in Psychology and Culture*, 4(4). 2002. <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1040> Disponibil: <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=orpc>
383. HOFSTEDE, G., *Culture's consequences: International differences in work-related values*, Beverly Hills, CA: Sage, 1980.
384. INGLEHART, R. *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1989.
385. INGLEHART, R. Socio-economic change and human value priorities. In: S.H.Barnes, M. Kaase, et al. (Eds.), *Political action*. Beverly Hills: Sage, 1979.
386. INGLEHART, R. *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977.
387. INGLEHART, R.; APPEL, D. The rise of postmaterialist values and changing religious orientations, gender roles and sexual norms. In: *International Journal of Public Opinion Research* Vol. 1 No. 1 0954-2892/89 83.00 <https://www.researchgate.net/publication/242710442> The Rise of Postmaterialist Values and Changing Gender Roles and Sexual Norms.
388. JADASZEWSKI, St. Milton Rokeach's Experimental Modification of Values: Navigating Relevance, Ethics and Politics in Social Psychological Research Disponibil <https://ideaexchange.uakron.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=psychologyfromthemargins>
389. KLEIN, R.M. *Dictionary of Sport Science*. Schorndorf: Edit. E. Beyer, Karl Hofmann Verlag, 1987.
390. KLUCKHOHN, C. *Values and Value Orientations in the Theory of Action // Toward a General Theory of Action /Ed. by T.Parsons, E.Shils*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1951.
391. MORRIS, C. *Varieties of Human Value*. – The University Chicago Press., 1956.
392. PHILIPS, L. *Human adaptation and his failures*. Academic Press, N-Y&London, 1968.
393. ROHAN, M. J. A rose by any name? The values construct, *Personality and Social Psychology Review*, 4, 2000, p. 255-277.

394. ROKEACH, M. Introduction in: *Understanding Human Value. Individual and Societal*. New York: The Free Press, 1979.
395. ROKEACH, M. *The Nature of Human Values*. New-York: Oxford University Press, 1973. 286 p.
396. SCHWARTZ, S. H., Are there universal aspects in the structure and contents of human values?, *Journal of Social Issues*, 50, 1994, p. 550-562.
397. SCHWARTZ, S. H., Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries, *Advances in experimental social psychology*, 25, 1992, p. 1-65.
398. SCHWARTZ, S.H. Refining the Theory of Basic Individual Values. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 2012. Vol. 103, No. 4, p. 663-688.
399. SCHWARTZ, S.H.; BILSKY W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications // *J/ of Personality and Social Psychology*. 1990, V. 58, p. 878 – 891.
400. SELIGMAN, M. *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. San Francisco: W. H. Freeman, 1975. 250 p.
401. SPRANGER, E. *Lebensformen*. Tuebingen, 1913.
402. TROMMSDORFF, G. Value change in Japan. In: *International Journal of Intercultural Relations* 7 (1983), 4, pp. 337-360. Disponibil: [http://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/10449/Value change in Japan 1983 KOPS8994.pdf?sequence=1](http://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/10449/Value%20change%20in%20Japan%201983%20KOPS8994.pdf?sequence=1)
403. VAUCLAIR, Ch.-M. Measuring cultural values at the individual-level: considering morality in cross-cultural value research. In: *RAM – Revista de Administração Mackenzie*, V. 10, N. 3, São Paulo, sp mai./jun. 2009. p. 60-83. ISSN 1678-6971 Disponibil [https://www.researchgate.net/publication/43336123 Measuring cultural values at the individual-level considering morality in cross-cultural value research](https://www.researchgate.net/publication/43336123_Measuring_cultural_values_at_the_individual-level_considering_morality_in_cross-cultural_value_research)
404. WANG, Zh.; RAO, C. P.; D'AURIA, A. A Comparison of the Rokeach Value Survey (Rvs) in China and the United States”. In: *AP – Asia Pacific Advances in Consumer Research Volume 1*, eds. Joseph A. Cote and Siew Meng Leong, Provo, UT: Association for Consumer Research, 1994, pages: 185-190. Disponibil <https://www.acrwebsite.org/volumes/11310/volumes/ap01/AP-01>

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Paladi, Oxana.

Orientările valorice și adaptarea psihosocială la vârsta adolescenței: Abordări teoretice: Monografie / Paladi Oxana; coordonator științific: Nicolae Bucun; Ministerul Educației și Cercetării, Institutul de Științe ale Educației. – Chișinău: S. n., 2021 (Print-Caro SRL). – 261 p.: fig., tab.

Referințe bibliogr.: p. 234-261 (404 tit.). – 100 ex.

ISBN 978-9975-48-190-8.

316.6:159.922.8

P 14

Tiparul executat la tipografia „Print Caro”
str. Columna, 170

Oxana PALADI,
doctor în psihologie, conferențiar universitar,
director adjunct Cercetare și Relații Internaționale,
Institutul de Științe ale Educației

Studii:

- Postdoctorat, specialitatea 511.03 – *Psihologie socială*, Institutul de Științe ale Educației.
- Doctorat, specialitatea 511.01 – *Psihologie generală*, Universitatea de Stat din Moldova.
- Master, specialitatea - *Psihologie*, Facultatea Psihologie și Științe ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova.
- Licență, specialitatea - *Psihologie*, Facultatea Psihologie și Științe ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova.
- Învățător, specialitatea *Învățător la clasele primare cu predarea limbii franceze*. Colegiul Pedagogic „Alexei Mateevici”, mun. Chșinău.

Calificări specifice domeniului, perfecționări:

Psihoterapia sistemică de familie și cuplu; Carduri metaforice asociative; Multimodal approach to psychological Stress and Coping with Metaphoric Cards; Regresia hipnotică; Evaluarea Personalității - de la normalitate la patologie; Dezvoltarea standardelor de eficiență a învățării și a standardelor de calitate a instituției de învățământ secundar general din perspectiva școlii prietenoase copilului etc.

Publicații:

Autor și coautor a peste 120 de publicații științifice și metodicodidactice, printre care monografiile, capitole în monografiile, articole, materiale ale comunicărilor științifice, lucrări metodice etc.